

MÉDIA ÉS IDENTITÁS 5.

Média és identitás 5.

52.

Sorozatszerkesztő:

Koltay András – Nyakas Levente: 2012–2019

Nyakas Levente – Szadai Károly: 2020–

Média és identitás 5.

Tanulmányok

Szerkesztette:

Apró István

Médiatudományi Intézet

2024

A kutatást támogatta:

Minden jog fenntartva.

© Apró István, Dobos Ferenc, Mák Ferenc, Kovács Eszter, 2024

© Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, 2024

Tartalom

Szerkesztői bevezető	9
Dobos Ferenc	
A médiahasználat és identitás a határon túli magyar közösségek körében 2022	11
Bevezetés.....	11
1. Televízió nézési szokások.....	12
1.1. A televíziós csatornákkal való lefedettség mennyiségi mutatói	12
1.2. A televíziót nem nézők aránya.....	13
1.3. A televíziózásra fordított napi idő.....	17
1.4. A televízió csatornák nézettsége.....	22
2. Rádióhallgatási szokások.....	62
2.1. A rádiót nem hallgatók aránya.....	62
2.2. A rádióhasználat eszközei és helyszínei.....	66
2.3. A rádióhallgatásra fordított idő	73
2.4. A rádióadók hallgatottsága.....	77
2.5. A magyarországi rádióadók műsortípusainak hallgatottsága.....	82
3. Internethasználat.....	94
3.1. Az internethasználat eszközei és helyszínei.....	94
3.2. Az internethasználatra fordított napi idő.....	96
3.3. Internethasználat a honlapok nyelve szerint.....	100
3.4. Internethasználat a magyarországi közszolgálati televíziócsatornák és rádióadók honlapjainak, valamint a médiaklikk.hu látogatottsága szerint.....	108
3.5. Internethasználat az információáramlás céljai szerint.....	110
4. A világjárvány és a háborús helyzet hatása a különböző médiafelületek használatára...	121
5. Melléklet.....	126
5.1. Kutatási előzmények (bibliográfia).....	126
5.2. A kutatás paraméterei.....	127
Kovács Eszter	
Államszocialista valóságok és nyilvánosságok	135
A gyergyószárhegyi Barátság Alkotótábor működése a Ceaușescu-korszakban (1974-1989)	135
Bevezetés.....	135
1.1. Módszertani aspektus és fogalmi keretek.....	136
2. A tábor kezdeti körülményei	137
3. A kolostor felújítása, beszerzések.....	139
4. A Lázár-kastély restaurálása.....	143
5. Összegzés	145
Irodalomjegyzék.....	146

Mák Ferenc**Előharcosa volt minden hazafias eszmének** 149**A Bácska hírlap története** 149

Zombor, a Szent Pál gondjaira bízott város.....	149
2. „Annyi éjek után feltűnt világosság”.....	154
3. A vármegye érdekeinek szolgálatában.....	158
4. Egy férfiú, aki helyt állt tíz helyett.....	165
5. A polgári közösségépítés útján.....	171
6. „Derülátó volt és bízott a hazájában”.....	176
7. „Vármegyénk múltját érdemlegesen feltűntethessük”.....	182
8. „Megyénkben mindenütt idegen szó, idegen dal járja”.....	188
9. „Boldog lesz, erős lesz, nagy lesz Magyarország!”.....	198
10. A csodálatos Délvidék fölfedezői.....	202
11. A vármegye közérdekű közlönye.....	213

A kárpátaljai magyar médiumok és médiafogyasztók a háború árnyékában 215

2022.....	215
1. Helyzetkép.....	215
1.1. A háború mindent felülír.....	215
1.2. Az első sokkhatás.....	216
1.3. Éhezni talán nem fogunk.....	216
1.4. Kommunikáció a háborús hétköznapokban.....	217
1.5. Mit kezdünk a folyamatosan felröppenő álhírekkel?.....	218
1.6. Veszteséglista.....	218
1.8. Ami nem öl meg, az megerősít.....	219
1.9. Túlélési stratégiák.....	220
2. Az ukrán nyelvpolitika árnyoldala.....	224
2.1. A nyelvtörvény mint a fegyveres konfliktus okozója.....	224
2.3. A 2012-ben elfogadott nyelvtörvény hatályon kívül helyezése.....	225
2.4. Könyvkiadás és kulturális rendezvények.....	226
2.5. Az elektronikus tömegtájékoztatási eszközök nyelvhasználati szabályai.....	227
2.6. A nyomtatott sajtó nyelve.....	227
2.7. Webhelyek és közösségi oldalak, alkalmazások nyelve.....	228
3. Média- és szólásszabadság.....	228
3.1. A véleménynyilvánítás és az újságírók védelmének tanácsa.....	228
3.2. Az ellenzéki sajtó.....	229
3.3. Irányított hírszolgáltatás.....	229
3.4. Cenzúra és öncenzúra.....	229
4. A kárpátaljai magyar szerkesztőségek gondjai.....	230
4.1. Lapkiadás, -terjesztés.....	230
4.2. Munkatársak – Menni vagy maradni?.....	231
4.3. Újságíró és riportalany – megváltozott viszonyok.....	233
2023.....	234
1. Helyzetkép.....	234
1.1. Mikor lesz vége már?.....	234

1.2. Sorozás.....	234
1.3. Kibúvók	236
1.4. Álhírek, félígazságok, félremagyarázások.....	237
1.5. Kifosztott nemzedék.....	238
1.6. Mi lesz a háború után?	241
2. Nemzeti kisebbségi lét Ukrajnában	243
2.1. Törvények és -módosítások.....	243
2.2. Javulás a nemzeti kisebbségek jogai terén Ukrajnában	244
3. A kárpátaljai magyar média helyzete	246
3.1. Hiányzik a szakképzés.....	246
3.2. Médiaképzési próbálkozások a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán	246
3.3. Médiaiskola a Kárpáti Igaz Szónál	246
3.4. Továbbképzés	247
3.5. Humán erőforrás.....	247
3.6. Működés a háború árnyékában	248
Háborúban az újságírás is veszélyes hivatás	248
3.7. A kárpátaljai magyar médiumok működése.....	249
4. Médiaműhelyek Kárpátalján	256
5. Összegzés	257
6. Források.....	259

Apró István

A való hírek és az álvalóság kora 261

1. Bevezető felvetések	261
1.1. Az álhír álarcai	262
1.2. A buborék	262
1.3. A hazugság elmélete	262
1.4. A hír története.....	263
2. Ideológiai alapok	265
2.1. Liberalizmus és konzervativizmus a káosz küszöbén.....	265
2.2. Egy fontos átmenet	266
3. A Mechanizmus régi és új elemei	270
3.1. Minden álhírek atyja: a reklám, avagy „az amerikai-stílusú kereskedelmi média eredendő bűne”	270
3.2. Az AI világa – és mi lesz a mi világunkkal?.....	273
3.3. A deepfake	274
4. Összegzés helyett – avagy a Nagy Mechanizmus, működés közben.....	275

Szerkesztői bevezető

Média és Identitás címmel, sorrendben az ötödik tanulmánykötetet veheti kézbe az olvasó. A korábbi összeállításokhoz hasonlóan, ezúttal is olyan elemzések, tanulmányok és esszék kerültek be a válogatásba, amelyek közös nevezője a határon túli magyar közösségek élete, története, a sajtóhoz és tömegmédiához való viszonya, illetve általában minden, ami e viszonylatok közepette meghatározza, vagy legalábbis befolyásolja a megmaradás esélyeit.

A kárpátaljai régió, az ismert háborús helyzet miatt, sajnálatos módon, immár két egymást követő évben kimaradt szokásos kérdőíves felmérésünkből, ezért rendhagyó megoldáshoz folyamodtunk: az ottani társadalmi- és médiaviszonyokat munkatársaink informális beszámolóival segítségével vizsgáljuk. A rendkívül alapos és szerteágazó beszámolókból, elemzésekből csak némi válogatást, szerény keresztmetszetet tudunk közölni kötetünkben. Ennyi is elég azonban, hogy az olvasó betekintést nyerjen abba a drámai helyzetbe, amelybe a kárpátaljai magyar közösség – történelme során immár sokadszor – önhibáján kívül került.

Dobos Ferenc elemzése, több évtizede folyamatban lévő kutatásaink 2022. évi fordulójának adatait veti össze a korábbi adatokkal. Elmondhatjuk, hogy az alapvető trendek nem változtak: a nyomtatott sajtó és a hagyományos elektronikus médiumok (rádió, televízió) szerepe rohamosan és egyre gyorsuló tempóban csökken, az internet és az új média javára. Éppen ezért - bár az előbbiekkal is foglalkozunk -, kutatásunk fókuszja egyre inkább az utóbbiakra terelődik.

Kovács Eszter kultúrtörténeti tanulmánya betekintést enged a Ceaușescu-korszak szövevényes viszonyaiba, egy lelkes szervezői csapat által éveken át működtetett, a helyi és szélesebb magyar közösség számára rendkívül nagy jelentőséggel bíró, kulturális rendezvénysorozat és alkotótábor révén. Az esettanulmány az 1974-ben Gyergyószárhegyen létrehozott *Barátság Művésztelep* hétköznapijait igyekszik rekonstruálni. Az elemzés a gazdasági, társadalmi és a személyes viszonyokat éltető reciprocitási és bizalmi rendszereket bontja ki, illetve az ezekben zajló interakciókat. Ezek a *rejtett praktikák*, a *nyílt titkok* és az *íratlan szabályok*, a vizsgált korszak hétköznapijait nagy mértékben meghatározták. A szerző bemutatja, hogy abban az időben nemcsak feszítv módon (a különböző társadalmi nyilvánosságok reprezentációinak használatával) lehetett megteremteni a kvázi-nyilvánosságot, hanem az informális ügyintézőkkel és az ezekhez szükséges erőforrások mozgósításával is. A *Művésztelep* működése magán viseli és leköveti Ceaușescu politikájának országos szintű változásait is.

Mák Ferenc sajtótörténeti monográfiája a Bácska című, zombori lapról a szerzőtől megszokott alapossággal és erős érzelmi átéléssel tárja fel a Trianon előtti Délvidék kulturális és társadalmi viszonyait. Nem csupán sajtótörténetet olvashatunk tehát, hanem betekintést nyerünk az írott szó művelőinek nemzetépítő missziójába, ami a provincializmus vádjával gyakran illetett végeken, sok esetben heroikus küzdelmeket és sorsokat jelentett. A lap és a hozzá kapcsolódó művelődési szerveződések lelkes aktivistái jól látták vidékük legégetőbb gondjait, akár a kulturális elmaradottsággal, akár a nemzetiségi megosztottsággal foglalkoztak. Több gyakorlati érzékkel és inkább a megértő kompromisszumot keresve nyúltak a feszítő kérdésekhez, mint azt sokszor a fővárosi politikusai tették. Kár, hogy hangjuk nem hallatszott messzebbre, intő figyelmeztetések nem találtak értő fülekre a szélesebb közvéleményben és a politikai szférában.

Az összeállítást egy – a sorozat szelleméhez ugyancsak illeszkedő módon – az Intézet egyik konferenciáján vitaindító gondolatoknak szánt írás zárja, amely mindennapjaink egyik sláger-témájáról, az álhírek és a valóság viszonyáról fogalmaz meg, szintén a már megszokott módon szubjektív és némileg provokatív eszmefuttatásokat.

A szerk.

A médiahasználat és identitás a határon túli magyar közösségek körében 2022

DOBOS FERENC*

Bevezetés

A B-Fókusz Intézet 2022. május 16-a és június 30-a között az NMHH megbízásából szociológiai adatfelvételt végzett három szomszédos országban élő magyar közösség körében.¹ Az Erdélyben, a Felvidéken és a Vajdaságban reprezentatív mintákon megvalósult kérdőíves kutatás az említett régiókban kisebbségi sorban élő felnőtt korú, magukat magyarnak valló válaszadók médiahasználati szokásainak feltárására irányult.

Vizsgálatunk folytatása annak a 2011-ben elkezdett, alkalmazott célú tudományos kísérletnek, melynek során bizonyos időközönként azt monitorozzuk: miként alakult az érintett magyar kisebbségi közösségek tagjainak viszonya a különböző médiafelületekhez, illetve információforrásokhoz, s mindez milyen hatással bír nemzeti identitásuk alakulására.

Kutatásunk 2011, 2014 és 2021 után tehát immáron negyedszer tette vizsgálat tárgyává reprezentatív mintákon a határon túli magyarság médiafogyasztási szokásait², melynek keretei között a televízió- és rádióhasználat mellett továbbra is kiemelt figyelmet szenteltünk az internethasználat legkülönbözőbb aspektusainak.³

A bemutatásra kerülő összehasonlító adatsorok és tendenciák összességében az említett három régióban 272 kutatási ponton lekérdezett, 1849 határon túl élő, magát magyar nemzetiségűnek valló válaszadó médiahasználati gyakorlatát tükrözik.

Az eddigi kutatási eredményeinket tartalmazó tanulmánykötetekben alkalmazott módszertani kritériumok megtartása mellett, ezúttal kiemelt figyelmet szentelünk annak, hogy a határon túli magyarok médiafogyasztása mutat-e (s ha igen, milyen mértékű) eltérő gyakorlatot a megkérdezettek nemi hovatartozása szerint.⁴ Ennek során a 2022-ben regisztrált erdélyi

* Szociológus, Budapesti Fókusz Intézet

1 A B-Fókusz Intézet határon túli magyarság körében realizált több mint két évtizednyi időszakot átfogó kutatássorozata során először fordult elő, hogy egy régióban nem volt lehetséges a kutatási terepmunka (személyes megkeresés alapján, reprezentatív mintán történő kérdőíves kérdezés) lebonyolítása. Az érintett régió Kárpátalja, ahol az ukrajnai háborús állapotok mindezt nem tették lehetővé, ami igen sajnálatos, hiszen épp az e régióban élő magyarok életviszonyai mondhatók jelenleg a legválóságosabbnak. Olyannyira, hogy a jelenlegi vészhelyzet fennmaradása esetén (valamint az erre adott kényszerű válaszok, elsősorban a tömeges elvándorlás következményeként – korábbi kutatásaink szerint ugyanis a kárpátaljai magyar családoknak már a háború előtt, 2021-ben is 68%-a érintett volt a szülőföld elhagyásában) az ott élő magyar közösség akár már belátható időn belüli végleges exodusa sem elképzelhetetlen.

2 Az említett reprezentatív adatfelvételek mellett 2017-ben, illetve 2020-ban úgynevezett „kismintás” kutatások keretein belül külön vizsgáltuk a határon túli magyar fiatal korosztály, valamint a felsőfokú végzettségűek médiahasználati szokásait.

3 Az idézett kutatások eredményei a Médiatudományi Könyvtár köteteiben láttak napvilágot, melyek bibliográfiai felsorolását lásd a Melléklet Kutatási előzményeknél (118. oldal), jelen vizsgálat részletes paramétereit, valamint mintasokaságainak reprezentativitását bemutató adatsorokat pedig a Kutatás paramétereit című alfejezeteiben (119–125. o).

4 Mind ez ideig ilyen célú elemzést a B-Fókusz Intézet 2011-es kutatása alapján végeztünk. MEGYERI Klára: A férfiak és nők fogyasztási mintázata közötti különbségek. In: DOBOS Ferenc-MEGYERI Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2.* Médiatudományi Könyvtár, 2014. 173–238.

lyi, felvidéki és vajdasági adatsorokhoz beemeljük az utolsó, 2021-es kárpátaljai adatfelvétel nemek szerinti vonatkozó eredményeit is.

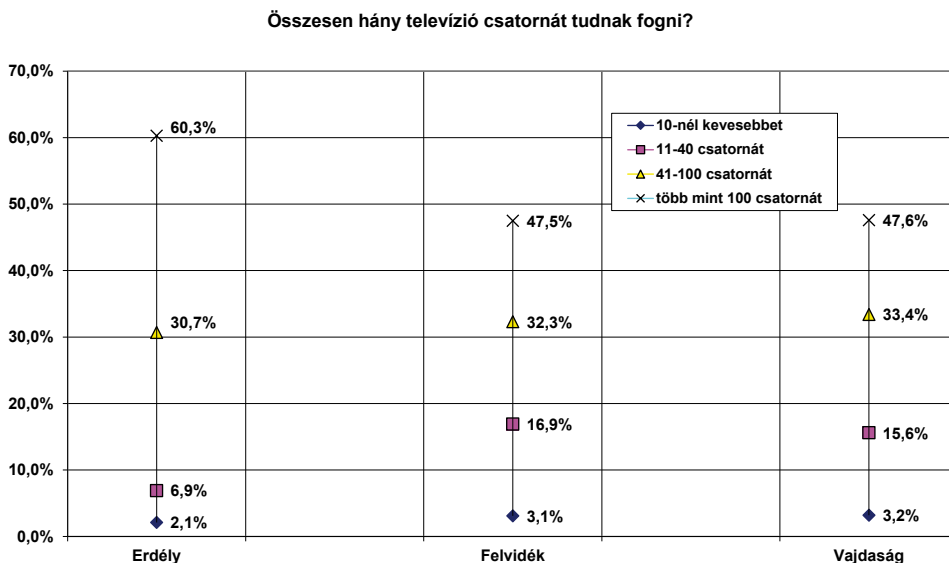
1. Televíziónézési szokások

A határon túli magyarok médiahasználati gyakorlatának áttekintését a televíziónézési szokások bemutatásával kezdjük. Mindezt elsősorban az indokolja, hogy térségünkben a múlt évszázad kora hatvanas éveitől – tehát az elmúlt bő fél évszázad során – vitathatatlanul a televízió számított az uralkodó médiafelületnek, amely dominancia az internet robbanásszerű terjedésének következtében épp az elmúlt években, illetve napjainkban látszik végérvényesen szertefoszlni/erodálódni. Bemutatásra váró adatsoraink és az ezekből levonható tendenciák az említett folyamatot egzakt kvantitatív mutatók alapján igyekeznek feltárni.

1.1. A televíziós csatornákkal való lefedettség mennyiségi mutatói

Ami a televíziós csatornákkal való lefedettséget illeti, elmondható, hogy technikai vonatkozásban a határon túli magyarság túlnyomó többsége számára jelenleg nincs akadálya az anyanyelven sugárzó televíziók műsoraihoz való hozzáférésnek.

1. ábra

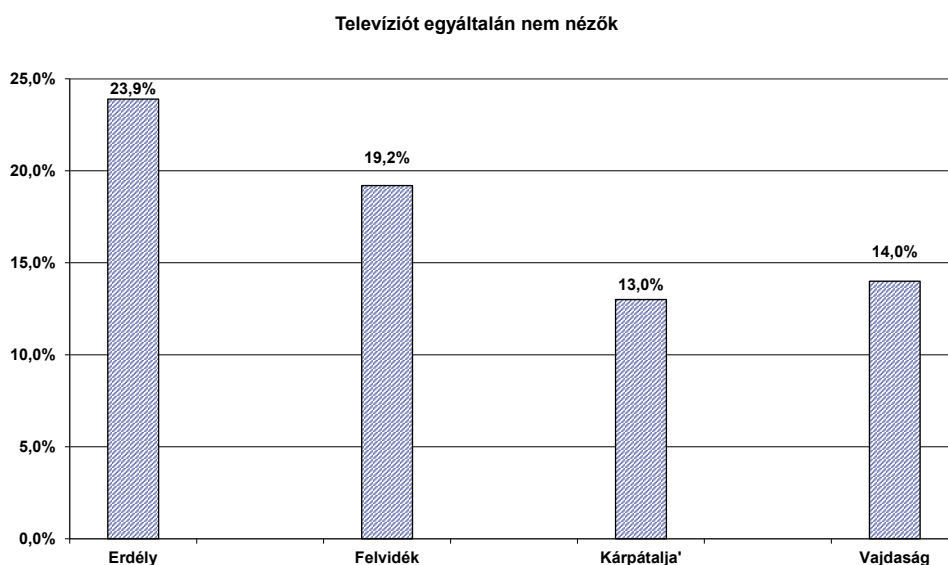
A 100-nál több csatornával rendelkezők aránya a Felvidéken és a Vajdaságban csaknem eléri az 50 %-ot, Erdélyben pedig meg is haladja a 60%-ot, s amennyiben ehhez hozzávesszük a 40-100 csatornát használók – mindegyik régióban – 30% körüli részarányát, az anyanyelven sugárzó televízió csatornák elérhetősége gyakorlatilag korlátlanak bizonyult. Miután tehát a

bemutatott magas szintű lefedettségi fok potenciálisan, gyakorlatilag mindegyik határon túli magyar tévénéző számára biztosítja a tévécsatornák közötti legszélesebb választás lehetőségét, a továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy közülük mennyien és mekkora intenzitással követik a rendelkezésükre álló televíziós kínálatot.

1.2. A televíziót nem nézők aránya

A televíziónézéssel kapcsolatos, bemutatásra váró szerteágazó tendenciák között az egyik legmeghatározóbb faktorként paradox módon a televíziózástól való elfordulás mértékét tarthatjuk számon.⁵

2. ábra

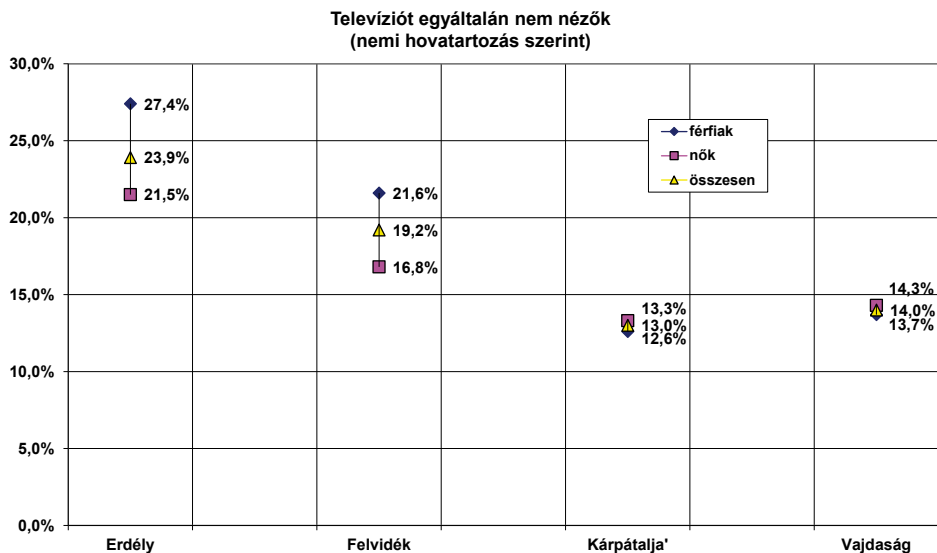
Eszerint a televíziót jelenleg egyáltalán nem nézők részaránya önmagában is igen tekintélyes mértékűnek bizonyult, hiszen a Vajdaságban és Kárpátalján közel minden hatodik, a Felvidéken minden ötödik, Erdélyben pedig már minden negyedik megkérdezett került ebbe a kategóriába.⁶ Amennyiben ehhez hozzávesszük, hogy húsz évvel ezelőtt gyakorlatilag egyetlen nem tévéző határon túli magyar válaszadót sem találtunk, s arányuk 2011-ben még egyik régióban sem érte el a 4%-ot, a mai helyzet bizvást mondható megdöbbentőnek.

⁵ Az egy évvel korábban, 2021-ben regisztrált kárpátaljai adatokat grafikonjainkban a Kárpátalja kategória megnevezés utáni ' szimbólummal jelöljük.

⁶ Ami egyben azt jelenti, hogy a tévézésre vonatkozó további adataink csupán a mintasokaságok mindössze 77–86%-ának válaszait tükrözik.

Nemi hovatartozás szerint a televíziót nem nézők megoszlása tipikus példáját mutatja annak, hogy a férfiak és nők televíziózáshoz való viszonya – ritka kivételektől eltekintve – vagy egymáshoz közeli eltérő tendenciákat tükröz, vagy egyáltalán nem mutatható ki szignifikáns különbség a két nemhez tartozók médiahasználati gyakorlata között.

3. ábra

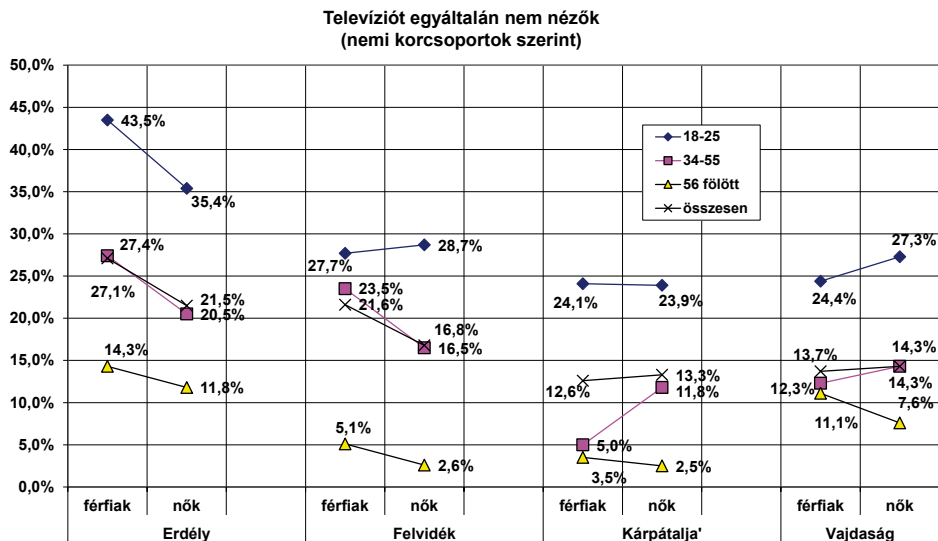

Az előbbi esetet igazolja, hogy Erdélyben és a Felvidéken a férfiak a nőknél mintegy 5%-kal többen nem néznek televíziót, ami annyit tesz, hogy közülük jelenleg már több mint minden negyedik, illetve ötödik válaszadó információs bázisából hiányzik ez a hosszú évtizedek során domináns tájékozási forrás.

A kárpátaljai és vajdasági adatsorokban viszont annak bizonyítékát láthatjuk, hogy a határon túli magyarok nemi hovatartozás szerint több vonatkozásban is teljesen azonos (százalékpontonra megegyező) gyakorlatot folytatnak. Esetükben ez azt jelenti, hogy mindkét régióban az erdélyiekénél, illetve a felvidékieknél egyaránt lényegesen csekélyebbnek mondható arányban nem néznek televíziót (csupán kevesebb mind egyhatoduk került ebbe a kategóriába).

Amennyiben ugyanezt a kérdést nemi korcsoportok szerint vizsgáljuk, az imént említett kettősség ugyancsak tetten érhető.

4. ábra

Amíg az idős korosztály tagjai mindegyik régióban nemi hovatartozásuktól való különbség nélkül maradtak a leginkább televízió-orientáltak (körükben található a legkevesebb nem tévéző válaszadó – 2,5-14,3% között), a fiatalokra három régióban ugyanígy érvényes, hogy a férfiak és a nők ugyanolyan arányban (az első helyen, 24,1-27,3%-ban) nem néznek tévét. Ez esetben az egyetlen kivételt az erdélyi fiatalok körében regisztráltuk, akik között a férfiak a nőkhöz képest markánsan kevésbé bizonyultak televíziónézőknek. Ugyanez mondható el az erdélyi, illetve felvidéki középkorostállyal kapcsolatban is.

A televízió nézés igen számottevő háttérbe szorulását igazolják továbbá az egyéb társadalmi rétegenként mért eltérő tendenciák is.⁷

1. táblázat

Televíziót egyáltalán nem nézők (százalékban)

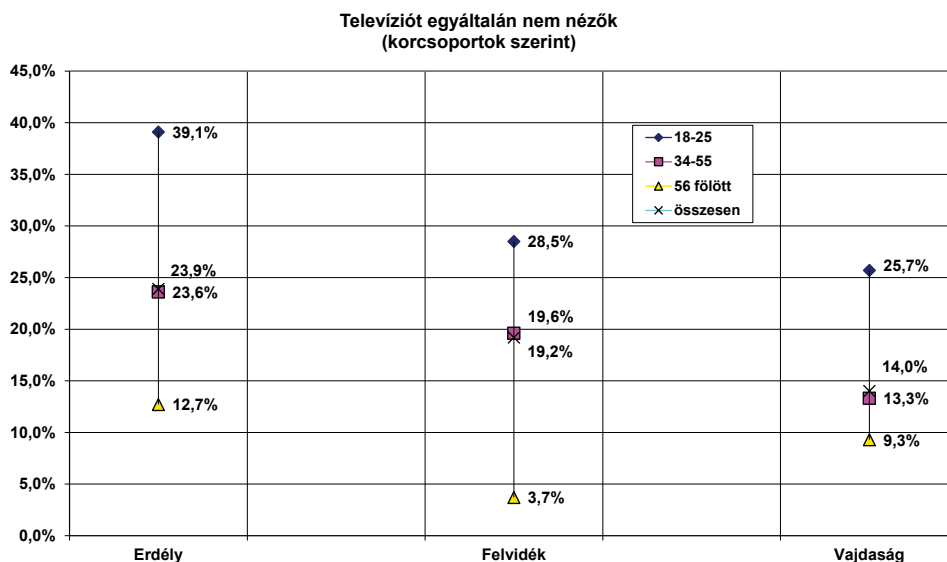
	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	23,9	19,2	14,0
Korcsoportok szerint			
Fiatal	39,1	28,5	25,7
Középkorú	23,6	19,6	13,3
Idős	12,7	3,7	9,3
Iskolai végzettség szerint			
Általános	18,8	22,3	12,0
Szakmunkás	17,4	12,3	10,7
Érettségi	27,7	21,4	14,3
Felsőfokú	34,4	25,3	21,2
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	22,4	12,0	15,9
Alsó-közép	21,2	20,7	10,6
Felső-közép	27,1	15,6	16,6
Gazdag	28,9	23,4	27,8
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	28,6	18,6	14,4
Enyhe munkanélküli érintettség	16,7	33,3	13,2
Válságos munkanélküli érintettség	16,0	17,9	14,8
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	24,5	20,2	13,1
Többségi iskola	21,7	15,3	22,2
Identitástípusok szerint			
Státus-identitás	26,6	22,4	14,1
Lét-identitás	23,7	16,0	13,2

Eszerint a televíziót nem nézők részaránya néhány elhanyagolható kivételtől eltekintve mindenütt egyenes arányban nő, a társadalmi ranglétra alsó fokain állóktól a magasabb presztízsű rétegek felé, a táblázatban látható léptékek szerint.

7 A továbbiakban – eltérően az elemzésünkben kiemelten kezelt nemek szerinti megoszlásoktól – az egyéb szociodemográfiai változók szerint táblázatainkban és grafikonjainkban nem ismertetjük az egy évvel korábbi kárpátaljai adatsorokat, melyek részletes bemutatását lásd: DOBOS Ferenc: „Isaurától az 5G-ig. (A médiahasználat változása 1997 és 2021 között a határon túli magyarság körében)”. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 46, 2022.

A televíziót egyáltalán nem nézők tekintetében a fentiekén túl, a legmarkánsabb különbséget ezúttal is korcsoportok szerint regisztráltuk.

5. ábra

Ezalatt elsősorban a fiatalok és idősök televíziózáshoz való, egymástól diametrálisan eltérő gyakorlatát értjük. Amíg ugyanis a 34-55 év közötti középkorosztály körében mindenütt a regionális átlagokkal megegyező arányban található televíziót nem nézők (14,0-23,9%), az 55 évnél idősebbek esetében részarányuk mindössze 3,7-12,7%-ra rúg, amihez képest a 18-25 éves fiatalok lényegesen nagyobb arányban – a felvidékiek például már hétszer többen – fordultak el a tévénezéstől (25,7-39,1%).

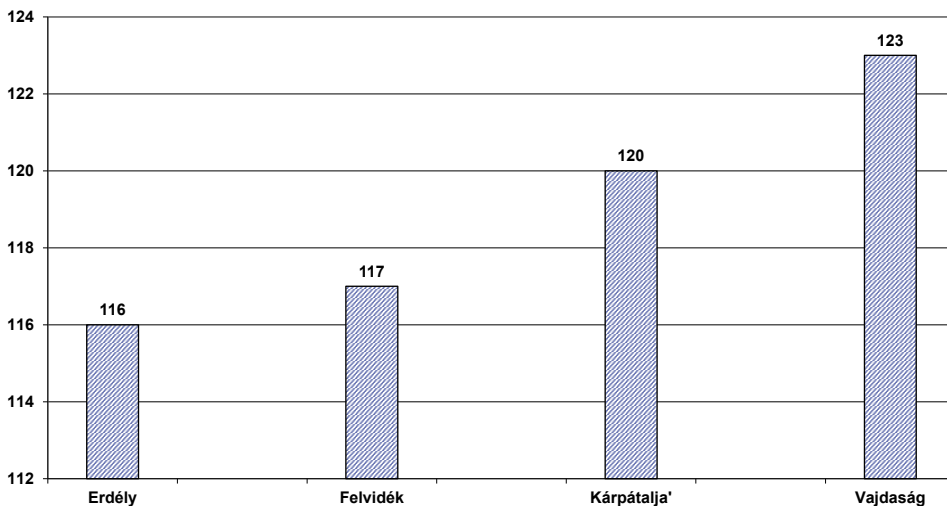
A „tévé nem nézéssel” kapcsolatban regisztrált egyértelmű tendenciák végeredményben annak bizonyítékai, hogy egy, a határon túli magyarok médiahasználatán belül végbemenő gyökeres átstrukturálódási folyamat tanúi vagyunk, amely tapasztalat révén egyben betekintést nyerhetünk a közeljövőben várható, további lehetséges médiahasználati irányváltásokba is. Mindezt a jelenlegi fiatal korosztály televíziózástól való markáns elfordulása jelzi, ami az újabb „digitális bennszülött” nemzedékek megjelenése, majd felnövekedése nyomán minden bizonnyal újabb erodálódási fokozatok megjelenésével párosul majd a hagyományos elektronikus médiafelületek – köztük a televízió – használata tekintetében.

1.3. A televíziózásra fordított napi idő

A televíziózáshoz való viszony első fokmérője a műsorok követésére fordított napi időmennyiség. Ezzel kapcsolatban elmondható, hogy régiók szerint érdemi eltéréseket nem tapasztaltunk, hiszen a televíziót nézők átlagban mindenütt mintegy napi két órát töltenek a készülékek előtt.

6. ábra

Naponta mennyi ideig (hány percig) szokott televíziót nézni?

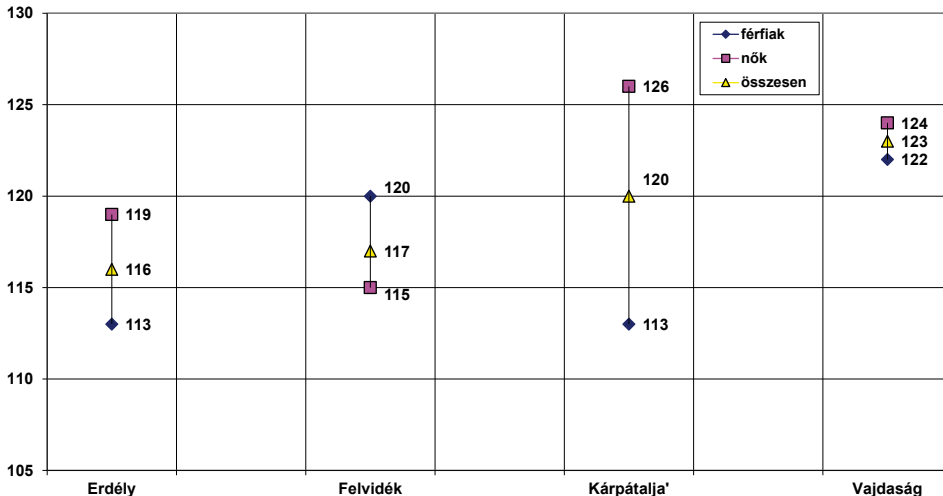

Korántsem ennyire homogén az összkép azonban, sem a különböző társadalmi rétegek, sem a nemek szerinti televíziózási gyakorlat tekintetében.

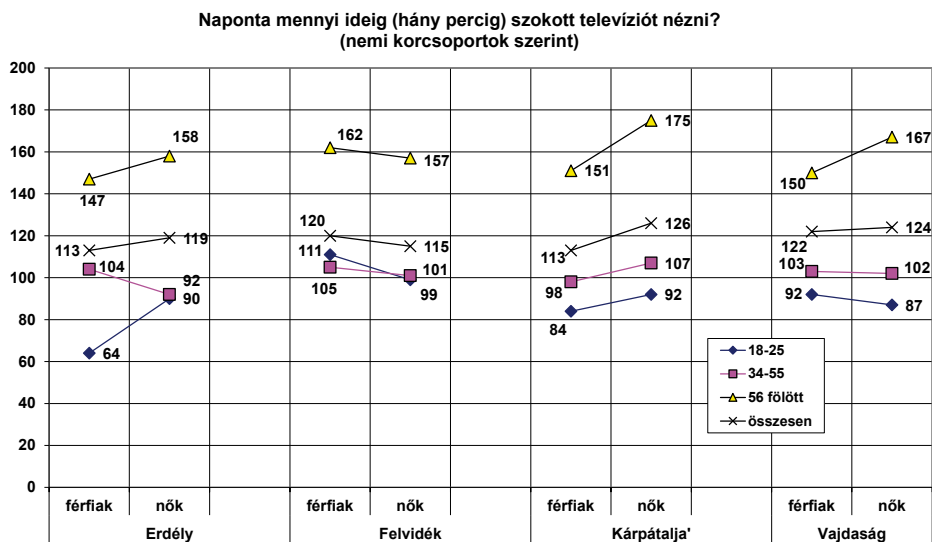
Ami az utóbbiakat illeti, a nők két régióban néznek többet tévét a férfiaknál (Erdélyben és különösen Kárpátalján), a Felvidéken a helyzet fordított, míg a Vajdaságban a férfiak és a nők gyakorlatilag percre pontosan ugyanannyi időt töltenek a televíziók előtt. (7. ábra)

7. ábra

Naponta mennyi ideig (hány percig) szokott televíziót nézni?
(nemi hovatartozás szerint)

8. ábra

Nemi korcsoportok szerint az idős nők bizonyultak a leginkább, az erdélyi fiatal férfiak pedig a legkevésbé tévénézőknek, míg a középkorúak között mindegyik régióban csupán árnyalatos különbség mutatkozik a televíziózásra fordított napi időmennyiség szempontjából.

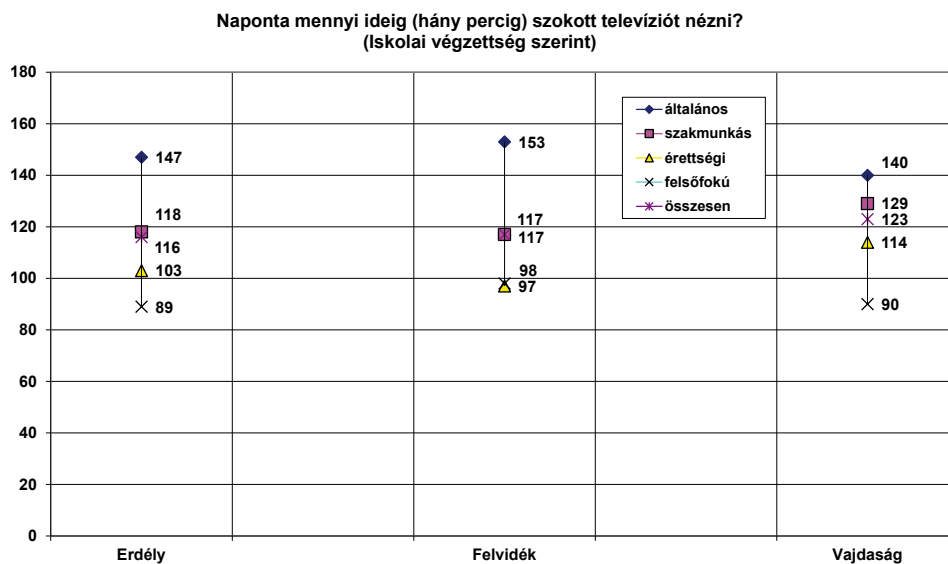
A 2. táblázat szociodemográfiai adataiból kiderül, hogy a társadalmi ranglétra alsóbb szintjein lévők mindenütt átlag fölötti arányban töltik idejüket televízió nézéssel. Elsősorban a válságos munkanélküli helyzetben lévők, a legkevésbé iskolázottak és a szegények, akik már megközelítőleg egy órával többet tévénéznek naponta a diplomásoknál, gazdagoknál, illetve a munkával rendelkezőknél.

2. táblázat**A naponta televízióezésre fordított idő (percben)**

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	116	117	123
Korcsoportok szerint			
Fiatal	78	103	91
Középkorú	97	102	102
Idős	153	160	158
Iskolai végzettség szerint			
Általános	147	153	140
Szakmunkás	118	117	129
Érettségi	103	97	114
Felsőfokú	89	98	30
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	146	192	161
Alsó-közép	124	123	124
Felső-közép	100	99	112
Gazdag	102	101	89
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	97	102	113
Enyhe munkanélküli érintettség	99	111	103
Válságos munkanélküli érintettség	158	165	150
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	118	117	124
Többségi iskola	112	119	112
Identitástípusok szerint			
Státus-identitás	112	121	113
Lét-identitás	119	121	128

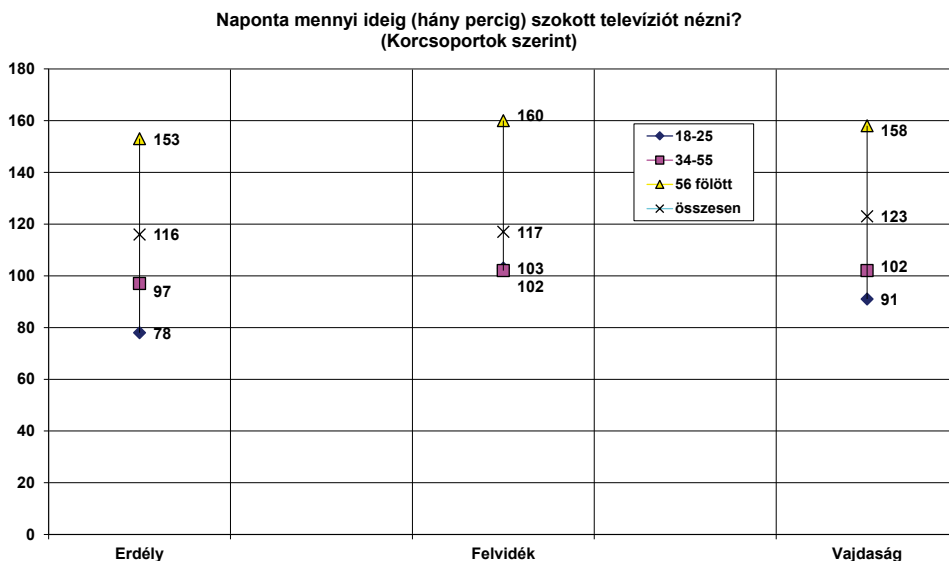
Az említett tendenciát szemléletesen visszaigazolják az iskolai végzettség szerinti adatsoraink is, melyek mindegyik régióban az általános iskolai végzettségűek felülreprezentáltságát bizonyítják, míg a diplomások körében már nem éri el a 100 percet a naponta televíziózásra fordított időmennyiség.

9. ábra

A kérdéssel kapcsolatban a legmarkánsabb különbségeket korcsoportok szerint regisztráltuk. Eszerint a legtöbb időt televíziózással töltő idős korosztály a fiatalokhoz képest már több mint egy órával többet tévéznek naponta, különösen Erdélyben és a Vajdaságban, ahol az említett időmennyiség eléri a 70, illetve 80 percet. (10. ábra)

10. ábra

A televízió nézés napi időkeretével kapcsolatos adataink azt mutatják, hogy noha a televízió, mint információforrás, különösen az említett alsóbb társadalmi rétegek esetében dominánsnak mondható, a náluk relatíve kevesebb időt televíziózik gyakorlatára éppúgy érvényesnek tűnik, hogy a televízió műsorok követésének mértéke egyelőre továbbra sem elhanyagolható az érintettek médiahasználatában.

1.4. A televízió csatornák nézettsége

1.4.1. A televízió csatornák nézettségének nyelvi dimenziói

A televízió nézési gyakorlat különböző aspektusai közül, a továbbiakban elsőként a határon túli magyarság identitás megőrzésének szempontjából kardinálisan fontos nyelvi dimenzió tendenciáit mutatjuk be.

A „Milyen nyelvű televíziót néz Ön?” kérdésre adott válaszmegoszlások transzponált átlagai alapvetően továbbra is az anyanyelven való televíziózás dominanciáját jelzik. Mégpedig regionális összehasonlításban ritkán (vagy szinte soha nem) tapasztalható arányban, hiszen 100-as skálán mindenütt egyaránt 73 átlagpontot tesz ki a magyar nyelven való televíziózás intenzitásának részaránya.

Százalékos megoszlásban némiképpen differenciáltabb képet kapunk: a kizárólag magyar tévéket nézők részaránya a Felvidéken már csupán alig 24,5%, a Vajdaságban 28,4%, Erdélyben pedig 31,2%-osnak bizonyult. Mindezen alacsony részarányok ugyan akár kategorikusan negatív tendenciaként is értékelhetők lennének, ám miután az inkább, vagy kizárólag többségi nyelvű tévéadásokat nézők aránya – azoké tehát, akik alig, vagy egyáltalán nem néznek magyar nyelven sugárzó televíziókat – egyik régióban sem éri el a 10%-ot (mindössze

3,3-6,7% között mozog), ez arra utaló jel, hogy a televízió nézés nyelvi dimenziója tekintetében az anyanyelvhasználat egyelőre relatíve kielégítő szintűnek értékelhető.⁸

Szociodemográfiai bontásban adataik meglepően kevésbé szóródnak, ami annak a jele, hogy a vizsgált vonatkozásban – néhány kivételtől eltekintve – csaknem mindegyik társadalmi réteghez tartozók a regionális átlagokhoz közeli, vagy azokkal megegyező arányban néznek anyanyelvükön televíziót.

3. táblázat

Milyen nyelvű televíziót néz Ön?* (szociodemográfiai változók szerint)

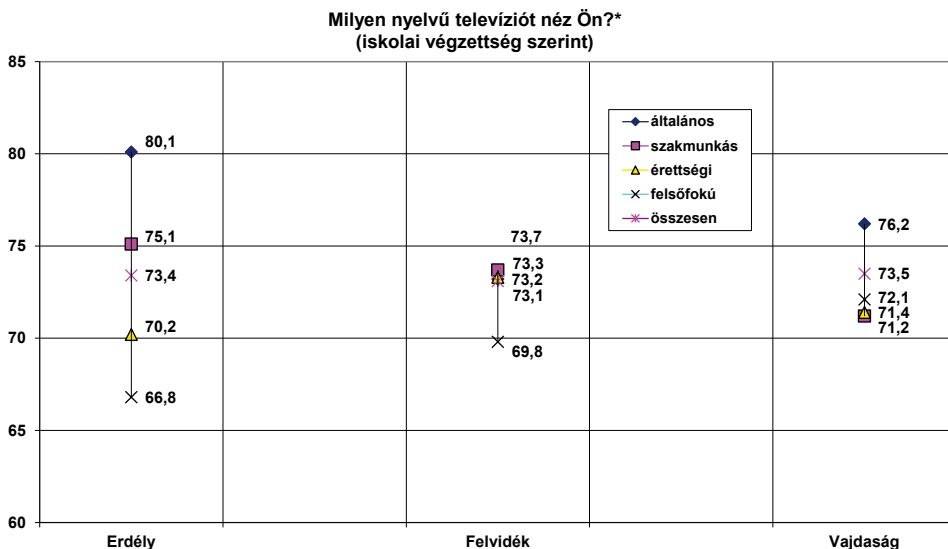
	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	73,4	73,0	73,5
Korcsoportok szerint			
Fiatal	75,5	76,1	73,6
Középkorú	72,1	70,9	73,5
Idős	73,6	73,1	73,1
Iskolai végzettség szerint			
Általános	80,1	73,2	76,2
Szaktanulmányok	75,1	73,7	71,2
Érettségi	70,2	73,3	71,4
Felsőfokú	66,8	69,8	72,1
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	81,2	75,7	75,9
Alsó-közép	72,8	73,7	72,8
Felső-közép	71,8	72,1	74,1
Gazdag	72,6	74,4	70,2
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	72,9	71,8	73,7
Enyhe munkanélküli érintettség	70,1	77,3	73,4
Válságos munkanélküli érintettség	76,6	74,8	70,6
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	76,7	74,6	75,6
Többségi iskola	60,5	67,1	50,7
Identitástípusok szerint			
Státus-identitás	59,1	67,1	69,7
Lét-identitás	74,5	74,9	74,1

* 100-as skálára transzponált átlagok (1–csak többségi nyelvűt...100–csak magyart)

8 Különösen érvényes mindez, ha tekintetbe vesszük, hogy a határon túli magyarok számára rendelkezésre álló médiastruktúrának a többségi nyelvű médiafelületek is szerves részét képezik, amelyeken keresztül olyan számukra mindennapi életvitelükhöz fontos helyi, regionális és egyéb belpolitikai információkhoz juthatnak hozzá, melyeket a Magyarországról sugárzó televízió csatornák nem tartalmaznak. Többek között ez lehet az oka annak, hogy a mind magyarul, mind többségi nyelven egyaránt fele-fele arányban tájékozódók részaránya mindegyik régióban 25% körülire tehető, ami azonban nem értelmezendő az asszimiláció részeként megjelenő nyelváltási faktorként, csupán a kisebbségi létből fakadó többségi nyelvű információs kényszerként.

Az említett ritka kivételek között az erdélyi tévénézők érdemelnék említést, akiknek körében iskolai végzettség szerint tér el leginkább az anyanyelven sugárzó televíziókat nézők aránya, mely szerint átlag fölötti mértékben az általános iskolát végzettek és a szakmunkások néznek anyanyelvükön tévéműsorokat, legkevésbé pedig a diplomások. (11. ábra)

11. ábra

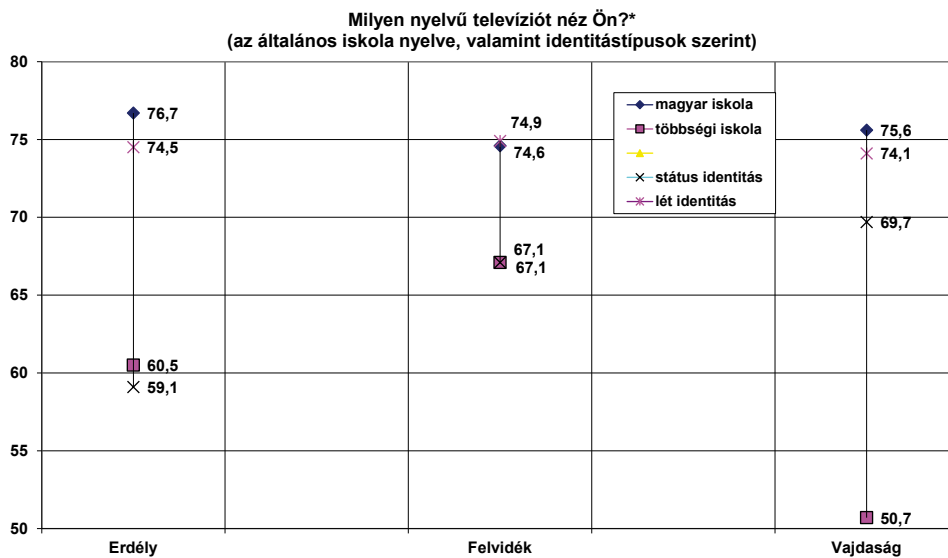

* 100-as skálára transzponált átlagok (1–csak többségi nyelvűt...100–csak magyart)

Az elmondottakon kívül említést érdemel még, hogy a korcsoportok között ezúttal nem jellemző az eddig látott – és mint azt a továbbiakban számtalan egyéb vonatkozásban is tapasztalni fogjuk – nagyfokú szegregációs távolságok megléte, következésképpen mind a fiatalok és középkorúak, mind az idősek csaknem ugyanakkora átlagközeli intenzitással használják a televíziót az anyanyelvükön. (3. táblázat)

Korábbi kutatási eredményeink ismeretében nem mondható váratlannak, hogy a válaszadók általános iskolájának nyelve (magyar–többségi) és az identitástípusok⁹ szerint már igen markáns eltérések mutathatók ki a televíziózás nyelvi dimenzióival kapcsolatban.

12. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok (1–csak többségi nyelvűt...100–csak magyart)

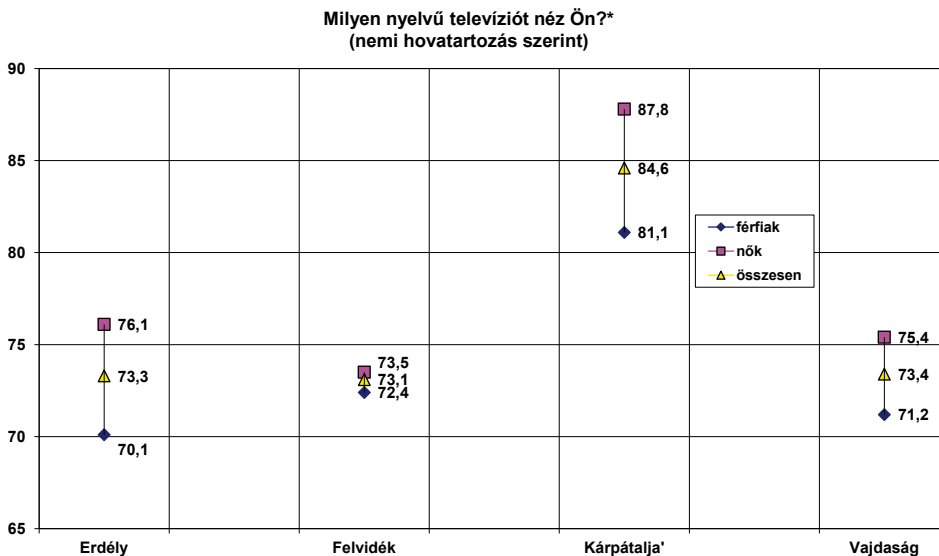
Mindkét változó esetében azt tapasztaltuk ugyanis, hogy a nemzeti identitásukhoz ragaszkodó rétegek tagjai az asszimiláns almintákba tartozókhoz képest lényegesen nagyobb intenzitással nézik az anyanyelvükön sugárzó televíziók műsorait. Ez a különbség a Felvidéken ugyan még épphogy 10 átlagpont alatt marad, ám Erdélyben eléri a 15 átlagpontot, a Vajdaságban pedig a szerb általános iskolát végzett válaszadók esetében már 25 átlagponttal alacsonyabb érdeklődés mutatkozik a magyar nyelvű televíziók műsorai iránt.

⁹ Státus-identitás – hazájuknak Romániát, Szlovákiát, illetve Szerbiát tekintők.

Lét-identitás – hazájuknak a szülőföldjüket, illetve a nagyobb regionális egységet (Erdélyt, a Felvidéket és a Vajdaságot) tekintők.

A televíziózás nyelvével kapcsolatban nemi hovatartozás szerint érdemi eltéréseket nem tapasztaltunk.

13. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok (1–csak többségi nyelvűt...100–csak magyart)

Az ugyan elmondható, hogy a nők néhány átlagponttal inkább hajlamosak anyanyelvi tévé-műsorokra kapcsolni (különösen a Kárpátalján élők – 87,8 átlagpont), a Felvidéken azonban mind a férfiak, mind a nők ugyanakkora intenzitással nézik a magyar nyelven sugárzó televíziók műsorait.

A televíziónézéssel kapcsolatos nyelvi vonatkozásokat tovább pontosítottuk aszerint, hogy a megkérdezettek milyen nyelvű televízió csatornákat választanak abban az esetben, ha ugyanazok a műsorok (például sportközvetítések, politikai események, nemzetközi fesztiválok stb.) egyazon időben magyar, illetve többségi nyelven is foghatók.

4. táblázat

„Milyen nyelven nézi Ön azokat a műsorokat, melyeket egyszerre (egyazon időben) a magyar és a román, szlovák, illetve szerb televízió is közvetít?*

(szociodemográfiai változók szerint)

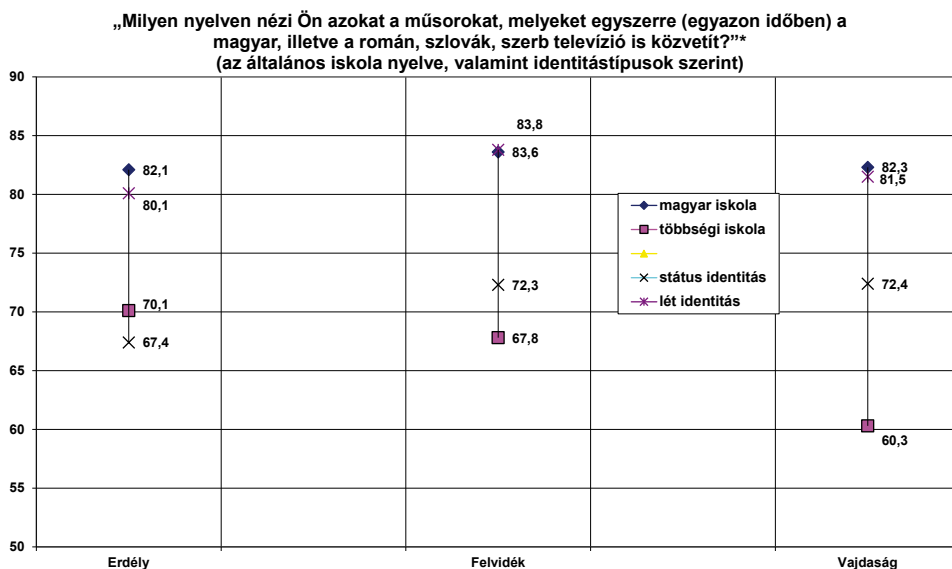
	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	79,7	80,9	80,2
Korcsoportok szerint			
Fiatal	78,9	81,7	76,2
Középkorú	77,8	80,1	80,5
Idős	81,6	81,8	81,3
Iskolai végzettség szerint			
Általános	85,1	81,5	83,7
Szakmunkás	80,1	78,9	78,8
Érettségi	77,8	82,9	77,6
Felsőfokú	74,1	80,5	77,2
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	88,9	79,9	84,1
Alsó-közép	80,4	81,2	80,5
Felső-közép	76,6	81,1	78,5
Gazdag	74,9	82,9	77,8
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	78,6	80,6	79,4
Enyhe munkanélküli érintettség	79,7	78,4	79,1
Váltságos munkanélküli érintettség	84,1	81,3	81,2
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	82,1	83,6	82,3
Többségi iskola	70,1	67,8	60,3
Identitástípusok szerint			
Státus-identitás	67,4	72,3	72,4
Lét-identitás	80,1	83,8	81,5

* 100-as skálára transzponált átlagok (1-kizárólag többségi nyelven....100-kizárólag magyarul)

A regionális átlagok mindezzel kapcsolatban ugyancsak példátlan egyezést mutatnak: mindenütt egyaránt 80 átlagpontnyi intenzitással választják a magyar nyelvű tévéközvetítéseket a többségi adások helyett, ami mintegy 10 átlagponttal haladja meg azt a szintet, amit az imént az általános nézettség esetében láttunk.

Szemben azzal, hogy szociodemográfiai változók szerint úgyszintén mindegyik régióban átlagközelet megoszlásokat tapasztaltunk (4. táblázat), a különböző identitásváltozóba tartozók tévézési gyakorlata ezúttal is igen jelentős mértékű eltéréseket mutat. A többségi általános iskolát végzettek, illetve státus-identitással rendelkezők mindegyik régióban számottevően (a 15-25 átlagpontot meghaladó mértékben) elmaradnak a magyar gyökereikhez ragaszkodók mögött az anyanyelvükön való (80 átlagpontot meghaladó) tévézés terén, ha ugyanazt a műsort többségi nyelven is nézhetik.

14. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok (1-kizárólag többségi nyelven...100-kizárólag magyarul)

A televízió nézés eddig tárgyalt nyelvi dimenzióit illetően összességében elmondható, hogy az anyanyelven történő televíziózás a határon túli magyarok körében általános megközelítésben – az asszimilációban különböző fokon érintettek kivételével – egyelőre nem mutat csökkenő tendenciát. Következésképpen a televíziós tartalmak és információk, társadalmi rétegződésre való tekintet nélkül, döntően magyar nyelven jutnak el az érintettekhez.

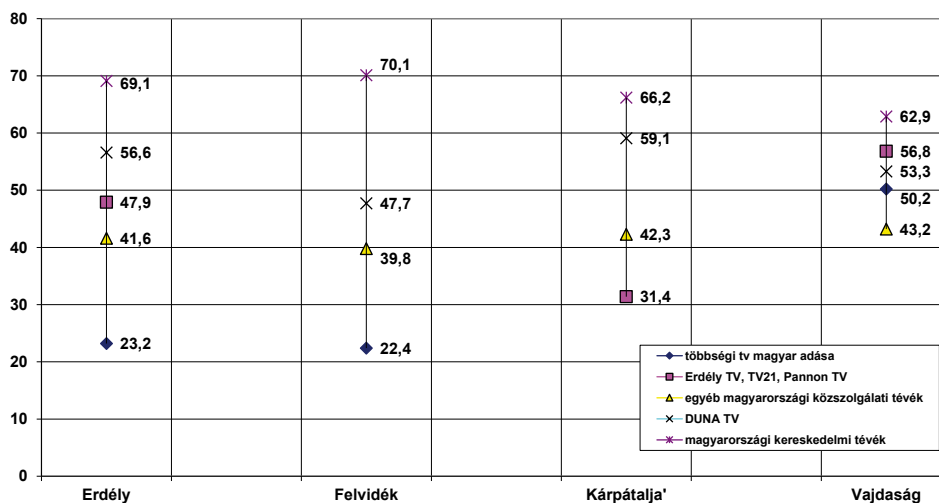
1.4.2. A magyar és többségi nyelvű televízió csatornák nézettsége

Miután ez az általános szinten meglepően homogénnek bizonyult anyanyelvi dominanciát jelző összkép nyilvánvalóan nem ugyanolyan arányban vonatkozik a különböző tartalmakat és információkat sugárzó televíziós csatornákra, a továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy ezek nézettségi foka tekintetében – beleértve a többségi nyelvű csatornatípusokat is – jelenleg mekkora különbségek tapasztalhatók.

Az alábbi grafikon adatai szemléletesen tükrözik az egyes magyar nyelvű televíziók nézettségi intenzitása közötti erőviszonyokat, melyek regionális összehasonlításban mind azonos, mind eltérő tendenciákat is mutatnak.

15. ábra

Ön melyik magyar nyelvű televízió csatorna műsorait követi leginkább?*

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha....100–gyakran)

Az előbbi példázza, hogy első helyen mindenütt a magyarországi kereskedelmi televíziók szerepelnek (62,9-70,1 átlagpont), amiket a Duna TV és az M1 csatorna követ, ám régióként már eltérő különbséggel. Amíg ugyanis Erdélyben és a Felvidéken a kereskedelmi adók előnye 15-20 átlagpontot tesz ki, a Vajdaságban ez lényegesen csekélyebb arányú, köszönhetően a teljes régiót lefedő Pannon TV 50 átlagpontot meghaladó népszerűségének. A magyar nyelvű televízió csatornák között kevésbé nézettek az egyéb magyarországi közszolgálati csatornák bizonyultak (30 átlagpont körüli arányban), az utolsó helyen pedig – egy kivételtől eltekintve – a többségi állami tévék magyar adásai szerepelnek. Az említett kivétel az Újvidékről sugárzó televízió népszerűsége jelenti (50,2 átlagpont), ami különösen amiatt figyelemre méltó, mert amíg a többi régióban folyamatosan csökken az állami közszolgálati televíziók magyar adásainak nézettsége (ami Kárpátalján gyakorlatilag megszűntnek tekinthető), az újvidéki tévécsatorna népszerűsége annak ellenére sem mutat csökkenő tendenciát, hogy számára a Pannon TV-ben igen komoly – jelenleg már közel 10 átlagponttal nagyobb népszerűséggel bíró – konkurenciára tett szert.

5. táblázat

Ön melyik televízió csatorna híreiből tájékozódik (leginkább melyik forrásból szerzi a mindennapi információit)?*

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Magyarországi televíziók			
Magyarországi kereskedelmi televíziók (RTL Klub, TV2)	69,7	70,1	62,9
Duna TV	56,6	47,7	53,3
M1	51,9	51,4	53,9
Duna World	26,1	35,1	41,8
M5	27,1	19,1	23,9
M2	40,9	30,5	31,8
HÍR TV	39,1	22,1	24,2
ATV	31,2	20,7	18,6
Határon túli magyar nyelvű televíziók			
Állami televíziók magyar nyelvű adásai	23,2	22,4	50,2
A teljes régiókat lefedő magyar kereskedelmi televíziók (Erdély TV, Pannon TV)	47,9	–	56,8
Többségi nyelvű televíziók			
Többségi nyelvű közszolgálati	31,9	36,6	35,6
Többségi nyelvű kereskedelmi	48,1	51,4	26,0
Többségi nyelvű regionális	20,5	29,4	18,2

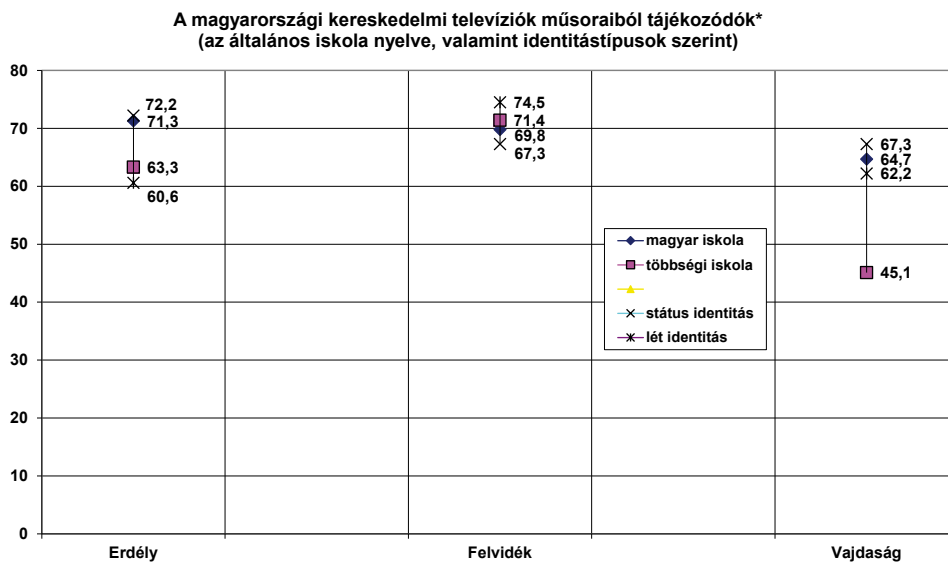
*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha....100–gyakran)

A táblázatban szereplő egyes – különböző nyelven sugárzó – tévécsatornák jelenlegi nézettségi intenzitásait bemutató adatsoraink nagyrészt visszaigazolják az anyanyelven történő televíziózás elsődlegességéről imént elmondottakat. Ezt bizonyítja, hogy a vizsgált 13 televízió csatornatípus között vezető helyen a magyarországi kereskedelmi, valamint Duna, illetve M1 televíziók szerepelnek. A ritka kivételek között tarthatjuk számon, hogy a Felvidéken a szlovák kereskedelmi tévék (elsősorban a Markíza), a Vajdaságban pedig a relatíve rövid idő alatt népszerűvé vált Pannon TV került a rangsor második helyére.

A televízió csatornák nézettségi fokának regionális átlagok szerinti áttekintése után elemzésünket a különböző társadalmi rétegekhez tartozók tévézési gyakorlatának bemutatásával folytatjuk. Ezzel kapcsolatban legfőbb tapasztalatként az említhető, hogy – előző kutatási eredményeinkhez hasonlóan – sem nemi hovatartozás, sem az egyéb szociodemográfiai változók szerint jelentős különbségeket nem tapasztaltunk. Mindez továbbra is annak egyértelmű jele, hogy a tárgyalt anyanyelven sugárzó tévécsatornák adásainak nézettsége néhány kivételtől eltekintve, mindegyik társadalmi réteg tagjaira ugyanolyan mértékben jellemző.

Különösen igaz mindez a magyarországi kereskedelmi televíziókkal kapcsolatban, melyek népszerűségére jellemző, hogy még az egyéb vonatkozásban diametrálisan eltérő televíziózási gyakorlatot folytató korcsoportok szerint sem mutat érdemi szóródást.

16. ábra

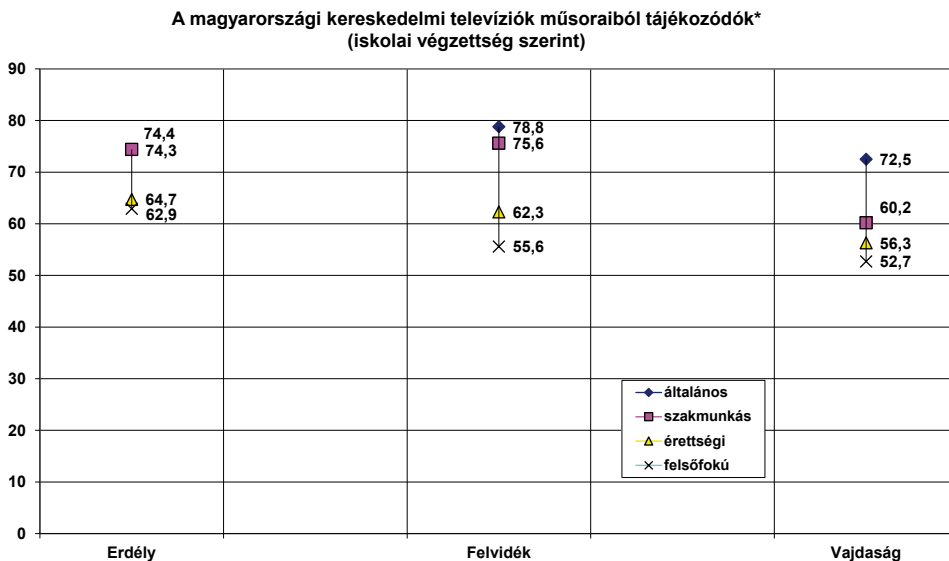

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

Ugyanezt a rétegződéstől függetlenül egyaránt magas népszerűséget igazolja a nyelvhasználat szempontjából alapvetően különböző médiahasználatot bíró (identitásörző és asszimiláns) identitás típusokba tartozók magyarországi kereskedelmi tévék iránti érdeklődésének mértéke: a vajdasági szerb iskolát végzett, illetve az erdélyi román iskolába járt és státus-identitással rendelkezőkön kívül ugyanis a többiek mindannyian – a felvidékiek pedig különösen – csaknem azonos átlagpontnyi intenzitással követik a tárgyalt magyarországi kereskedelmi televíziók műsorait.

A ritka kivételek között tarthatjuk számon, hogy többnyire a társadalmi ranglétra alsóbb fokain lévők felülreprezentáltak a magyarországi kereskedelmi televíziók nézettségét illetően, a felsőfokú végzettségűek pedig – ugyancsak mindenütt – a regionális átlagokhoz képest, átlag alatti arányban számítanak csupán a tárgyalt csatornák nézői közé.

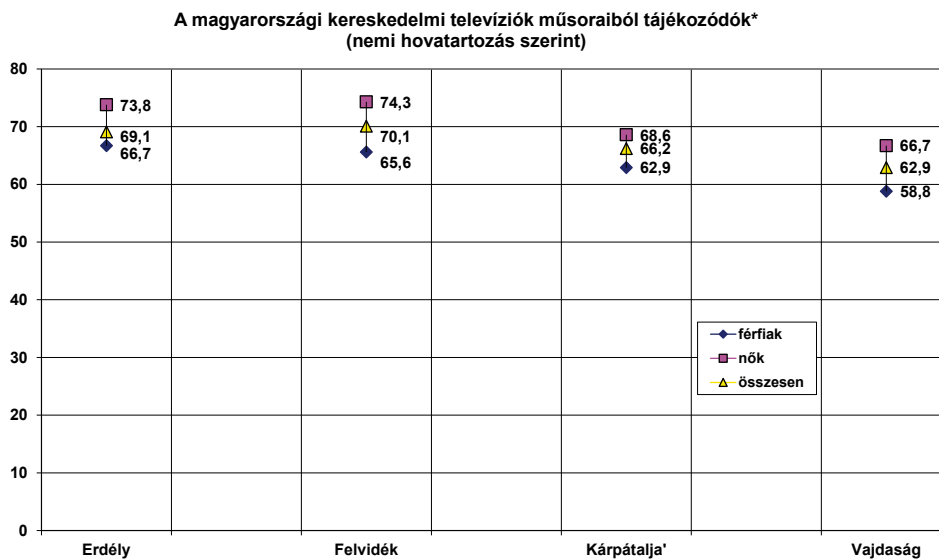
17. ábra

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

A vagyoni helyzet szerint is a fentiekhez hasonló megoszlásokat tapasztaltunk (a két alsó kategóriába tartozók nézik átlag fölötti arányban a magyarországi kereskedelmi csatornák műsorait, a tehetősebb rétegek tagjai pedig relatíve kevésbé). Összességében tehát elmondható, hogy a TV2 és RTL Klub televíziók vezető szerepét egyelőre nem csupán a nézettségi intenzitás magas foka jelzi, hanem az is, hogy az a határon túli magyar társadalmi rétegek túlnyomó többségének televíziózási szokásait egyaránt jellemzi.

18. ábra

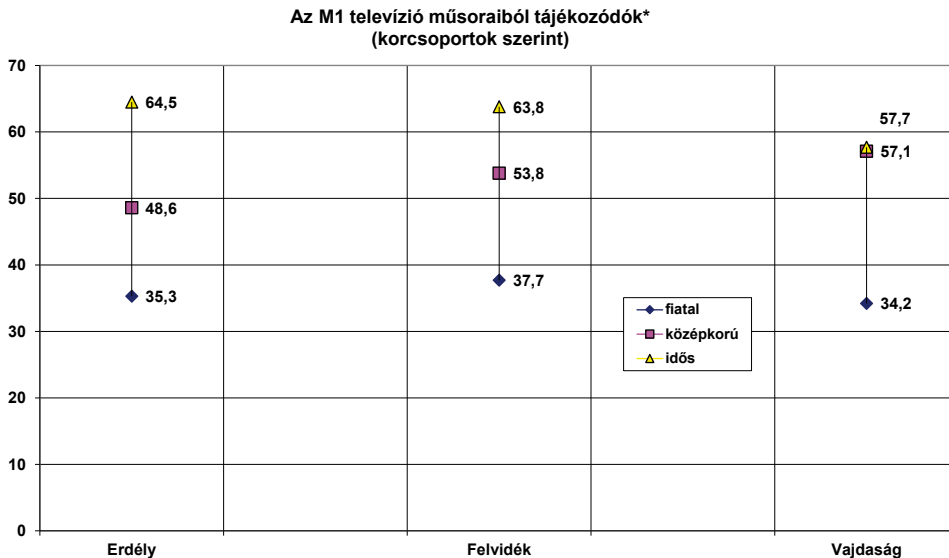

**100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)*

Mindez a nemi hovatartozás szerinti megoszlásokban is hiánytalanul visszaigazolódik. A grafikon adatai ugyanis mindegyik régió esetében arról tanúskodnak, hogy a magyarországi országos lefedettséggel bíró kereskedelmi televíziók határon túli népszerűsége, alapvetően a legkülönbözőbb társadalmi rétegek általi magas fokú elfogadottságában rejlik.

Az eddigiekhez képest a két magyarországi vezető közszolgálati csatornával kapcsolatban már erőteljesen megosztott tendenciákat tapasztaltunk, elsősorban korcsoportok szerint.

19. ábra

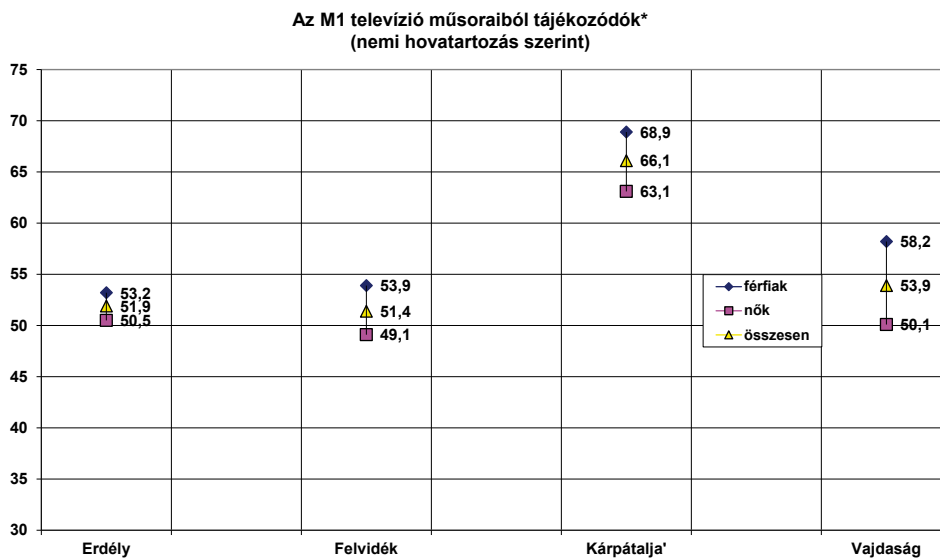

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

Amíg ugyanis az összmintára vonatkozó regionális átlagok mind az M1, mind a Duna TV esetében egyaránt 50 átlagpont körüli nézettségi intenzitásról tanúskodnak, az idős korosztály tagjai ezeket a csatornákat számottevően nagyobb, 57 és 72 közötti intenzitással követik, a 18-35 év közöttiek azonban már csupán mélyen átlag alatti, csaknem fele akkora arányban.

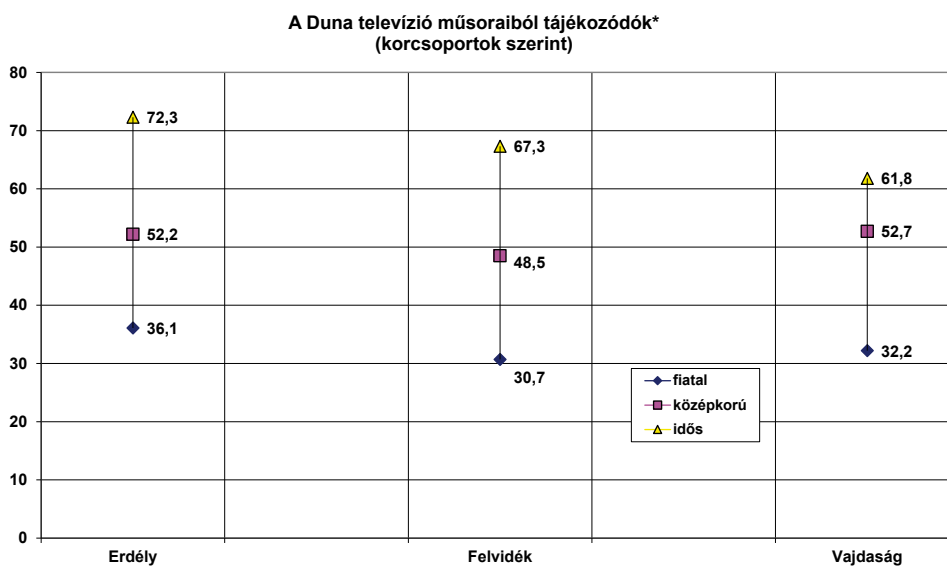
Nemek szerint az M1 műsorait mindenütt a regionális átlagoknak megfelelő arányban nézik. Mindez leginkább az erdélyiek esetében jellemző, ám másutt is csupán alig 4-8 átlagpottal tévénnek többet a férfiak a nőknél.

20. ábra

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

21. ábra

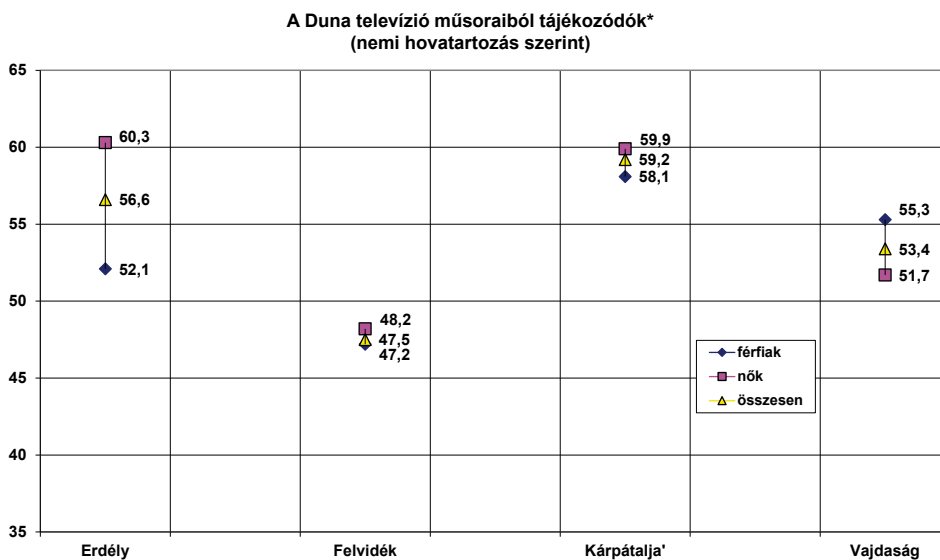

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

A Duna TV-vel kapcsolatban, korcsoportok szerint újra markánsan eltérő – ám mint látni fogjuk, sok egyéb vonatkozásban is érvényes – médiahasználati gyakorlatot tapasztaltunk, mely szerint az idősek kivétel nélkül mindegyik régióban már kétszer nagyobb gyakorisággal követik a Duna TV műsorait (61,8-72,3 átlagpont), mint a fiatalok (mindössze 32,2-36,1 átlagpont között).

Nemi hovatartozás szerint a Duna tévével kapcsolatban is az M1 esetében látott tendencia érvényesül: adásait három régióban mindkét nem tagjai ugyanakkora intenzitással követik (legkevésbé a Felvidéken, egyaránt 50 átlagpont alatt), s egyedül Erdélyben mutatható ki említést érdemlő különbség, ahol a nők közel 10 átlagponttal inkább számítanak Duna tévé nézőknek a férfiaknál.

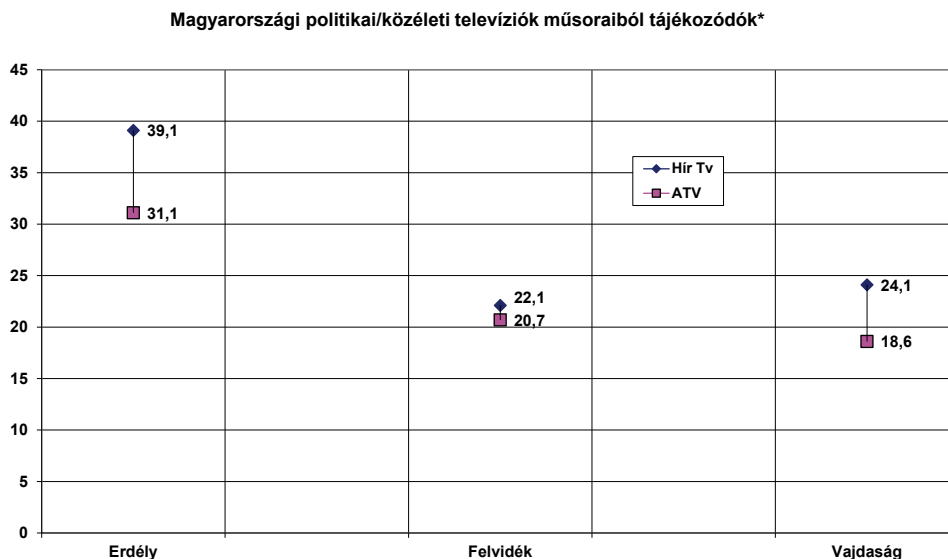
22. ábra

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

A magyarországi politikai/közeleti televíziók nézettségével kapcsolatban, továbbra is a korábbi kutatásaink során már megismert tendenciák érvényesülnek: az erdélyiek körében tapasztalt 31,1–39,1 átlagpontos nézettségi intenzitás jelentősen meghaladja a többi régióban mért, mindössze 18,6–24,1 átlagpont közötti értékeket.

23. ábra

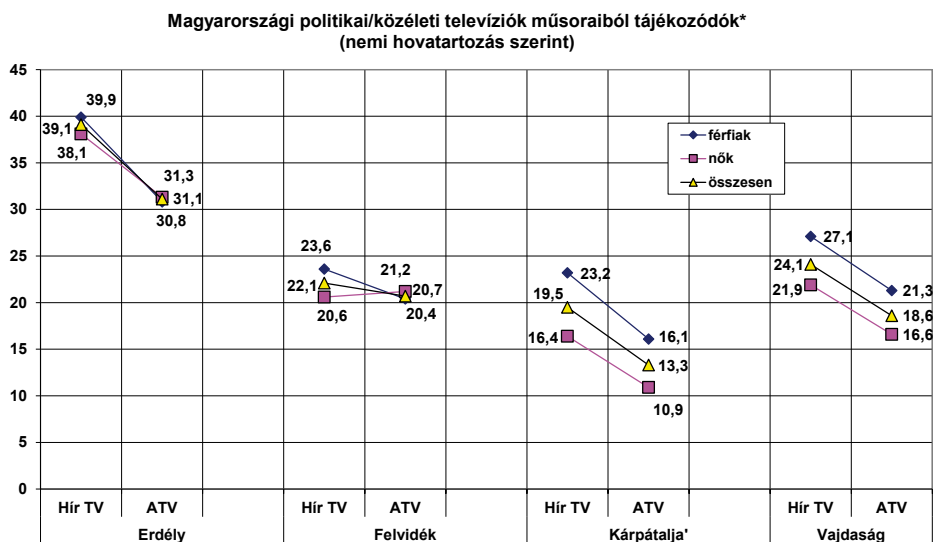

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

Ugyancsak nem történt változás a tekintetben, hogy a Hír TV népszerűsége – régióként ugyan eltérő arányban, ám – mindenütt megelőzi az ATV-ét (leginkább Erdélyben – 8,0 átlagponttal).

Nemi hovatartozás szerint továbbra is az eddig megismert alaptendencia érvényesül: a férfiak és nők a regionális átlagokhoz képest vagy százalékpontonra azonos intenzitással nézik a magyarországi politikai/közéleti tévécsatornák műsorait (Erdélyben és a Felvidéken), vagy a férfiak relatíve nagyobb érdeklődést mutatnak a nőkhöz képest, ám ennek aránya nem éri el a 10 átlagpontot (Kárpátalján és a Vajdaságban).

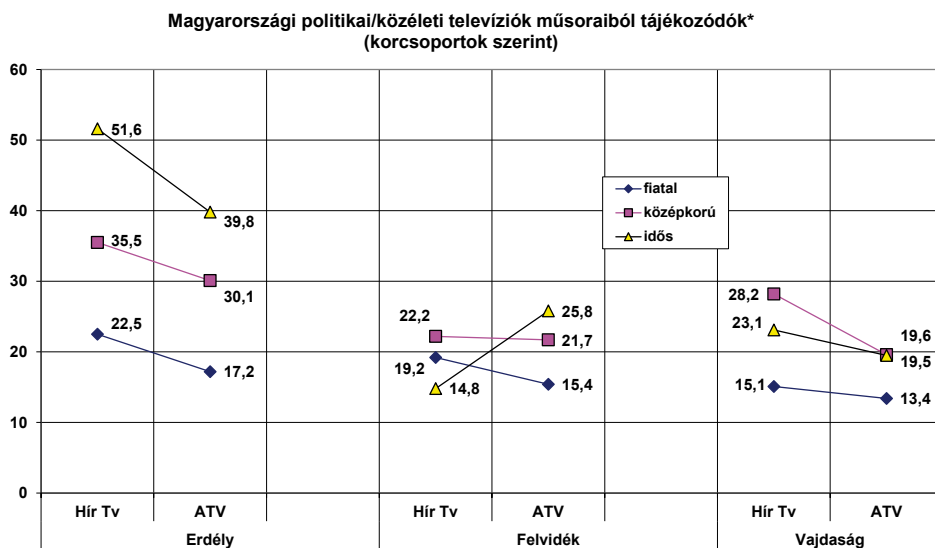
24. ábra

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha....100–gyakran)

Korcsoportok szerint a két vizsgált televíziós csatorna műsorainak követése közötti különbség elsősorban abban nyilvánul meg, hogy Erdélyben a fiatalok már csupán feleakkora gyakorisággal kapcsolnak a tárgyat televíziók műsoraira, mint az idősek, s a többi régióban is a legkevésbé érdeklődnek a politikai/közéleti televíziók műsorai iránt (mindössze 13,4–22,5 átlagpont között).

25. ábra

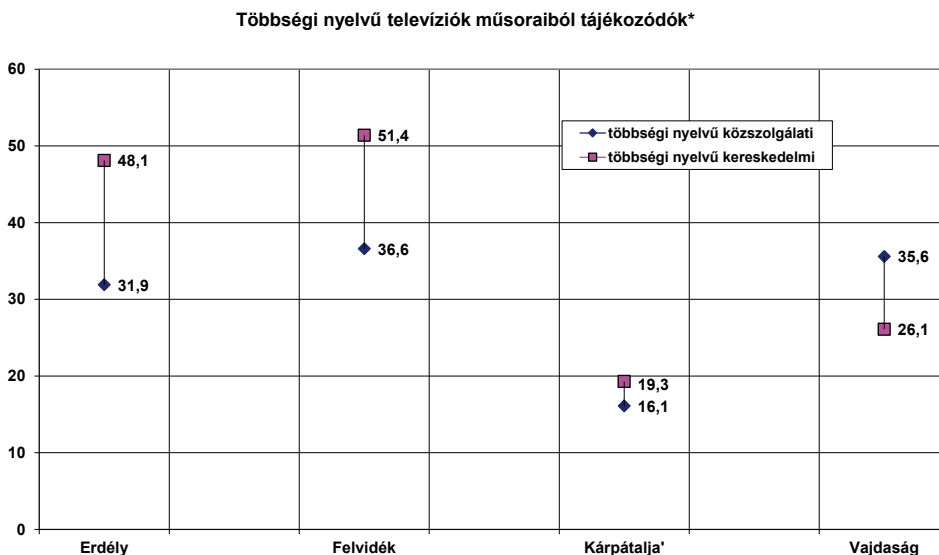

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha....100–gyakran)

Ezzel kapcsolatban az egyetlen atipikusnak mondható fejleményként érdemel említést, hogy a felvidéki idősek a Hír TV-hez képest mintegy 10 átlagponttal nagyobb gyakorisággal nézik az ATV-t, ami – ismervén annak döntően liberális, illetve a nemzeti értékeket kevésbé preferáló műsorpolitikáját – újabb adalékkal szolgál a felvidéki magyarság identitásában több egyéb vonatkozásban is tapasztalható, és egyben folyamatosan növekvő asszimilációs érinthettség jelenségének megértéséhez.

Az asszimiláció és nyelvváltás szempontjából kiemelten fontos többségi nyelven sugárzó televíziók nézettségi intenzitásáról elmondható, hogy ezeket leginkább a felvidékiek, illetve az erdélyiek nézik (31,9 és 51,4 átlagpont között), relatíve kevésbé a vajdaságiak, legkevésbé pedig a kárpátaljaiak.

26. ábra

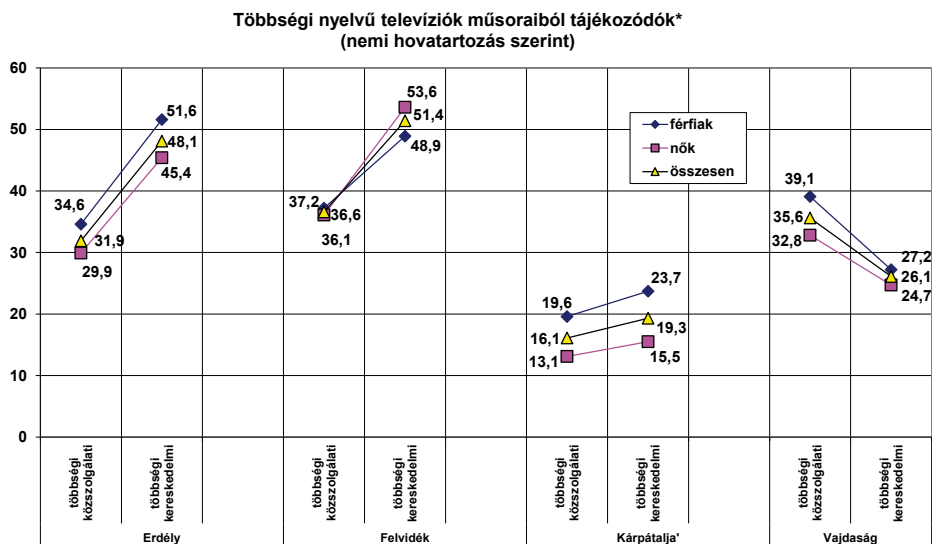

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha....100–gyakran)

A regionális különbségek ezen túl abban mutatkoznak meg, hogy amíg a vajdaságiak a szerb közszolgálati televíziókat preferálják, Erdélyben és a Felvidéken már a többségi nyelvű kereskedelmi adókat nézik sokkal inkább (még hozzá igen magas, 50 átlagpont körüli intenzitással), mint a közszolgálati csatornákat.

Nemi hovatartozás szerint ez esetben is elmondható, hogy mind a férfiak, mind a nők a regionális átlagokhoz közeli, vagy azzal csaknem azonos arányban tájékozódnak a többségi nyelven sugárzó televíziók műsoraiból.

27. ábra

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

Következésképpen mindkét nem tagjai egyaránt 30 és 40 átlagpont között követik a román, a szlovák és a szerb nyelvű közszolgálati tévék adásait, a kereskedelmieket azonban Erdélyben és a Felvidéken már ennél lényegesen nagyobb, mintegy 15 átlagpontnyi gyakorisággal nézik. A Vajdaságban a helyzet fordított (a szerb kereskedelmi televíziók műsorait nemi hovatartozásra való tekintet nélkül követik mintegy 10, vagy azt meghaladó átlagponttal kevésbé, mint a közszolgálatiakét), Kárpátalján pedig mindkét televízió típus használata a legcsekélyebb mértékűnek bizonyult.

A 6. és 7. táblázatok adatsorai a többségi nyelvű televíziók nézettségi mutatóit szociodemográfiai változók szerint ábrázolják, melyek főbb tapasztalatai a következők.

A közszolgálati, illetve kereskedelmi televíziók nézettségi intenzitása terén ugyan jelentős előny mutatkozik a kereskedelmi adók javára (a Vajdaság kivételével, ahol, mint láttuk, ez az arány fordított), a különböző társadalmi rétegek azonban mindkét típusú többségi televízió esetében jellemzően egymástól eltérő intenzitású érdeklődést mutatnak.

6. táblázat

Többségi nyelvű közszolgálati televíziók műsoraiból tájékozódók* (szociodemográfiai változók szerint)

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	31,9	36,6	35,6
Korcsoportok szerint			
Fiatal	20,3	23,1	27,3
Középkorú	35,7	41,3	35,9
Idős	35,2	45,1	38,2
Iskolai végzettség szerint			
Általános	28,2	31,4	30,4
Szakmunkás	33,1	36,8	37,4
Érettségi	33,7	37,4	39,6
Felsőfokú	32,5	45,4	39,7
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	24,8	32,1	24,2
Alsó-közép	33,1	35,4	35,7
Felső-közép	32,1	39,5	38,7
Gazdag	36,2	33,8	42,8
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	32,5	39,1	35,5
Enyhe munkanélküli érintettség	12,3	20,9	36,8
Válságos munkanélküli érintettség	28,1	21,8	34,4
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	28,8	34,1	33,5
Többségi iskola	43,3	48,9	55,1
Identitástípusok szerint			
Státus-identitás	40,6	38,4	41,3
Lét-identitás	31,6	36,2	34,9

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha....100–gyakran)

7. táblázat

**Többségi nyelvű kereskedelmi televíziók műsoraiból tájékozódók*
(szociodemográfiai változók szerint)**

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	48,1	51,4	26,1
Korcsoportok szerint			
Fiatal	39,7	41,7	21,8
Középkorú	51,4	54,5	26,9
Idős	50,1	57,9	26,7
Iskolai végzettség szerint			
Általános	43,4	48,1	24,6
Szaktudás	49,5	54,4	28,5
Érettségi	51,2	49,5	27,6
Felsőfokú	46,5	54,6	24,3
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	37,3	55,1	22,7
Alsó-közép	50,5	52,4	28,3
Felső-közép	48,1	53,8	23,3
Gazdag	50,3	36,5	31,7
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	48,5	52,3	25,2
Enyhe munkanélküli érintettség	39,2	61,3	28,7
Válságos munkanélküli érintettség	44,2	45,6	23,9
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	44,6	47,7	23,6
Többségi iskola	60,3	68,3	49,2
Identitástípusok szerint			
Státus-identitás	58,1	60,1	36,2
Lét-identitás	48,2	52,3	24,8

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

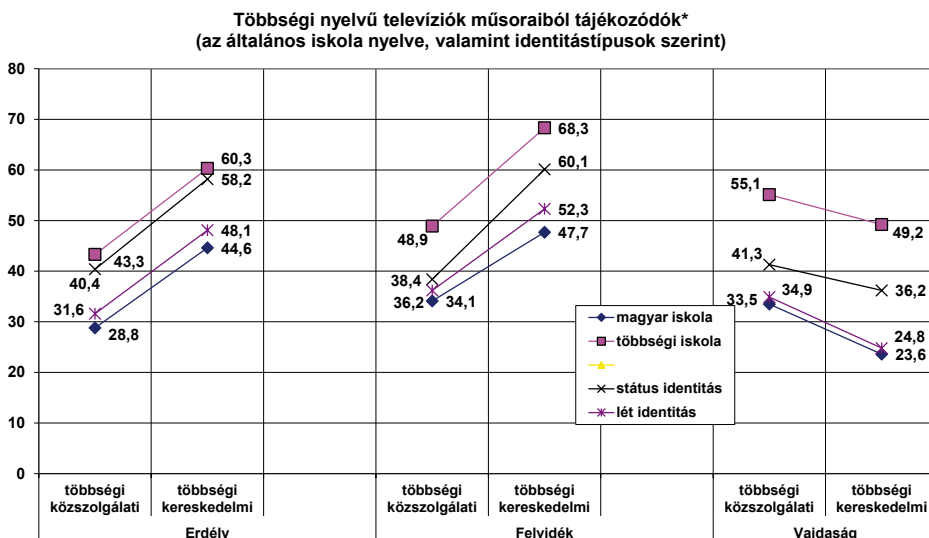
Ennek példáit láthatjuk mindkét táblázat adatsoraiban, melyek a következő tendenciákat tükrözik. Korcsoportok szerint mindenütt az jellemző, hogy a fiatalok számottevően kevesebbet néznek többségi nyelvű televíziókat, hiszen nem ritka, hogy az idősek hozzájuk képest 15-20 átlagponttal gyakrabban követik mind a közszolgálati, mind a kereskedelmi szlovák, román és szerb televíziók műsorait.

Ugyancsak csaknem kivétel nélkül érvényes, hogy az iskolázottabbak, a kedvezőbb vagyoni, és munkapiaci helyzetben lévők tévénének inkább többségi nyelven, függetlenül az érintett televíziók által sugárzott – közszolgálati, illetve kereskedelmi – tartalmaktól. Mindegyben azt is jelenti, hogy az említett, a határon túli magyar közösség szempontjából meg-

határozó/mintaadó rétegek a médiahasználat szempontjából inkább mondhatók asszimiláció érzékenyebbnek a társadalmi ranglétra alsóbb fokain állókhoz képest.

Az utóbb említett tendencia mondhatni törvényszerűen nyert megerősítést az eltérő identitásváltozókba tartozók körében.

28. ábra

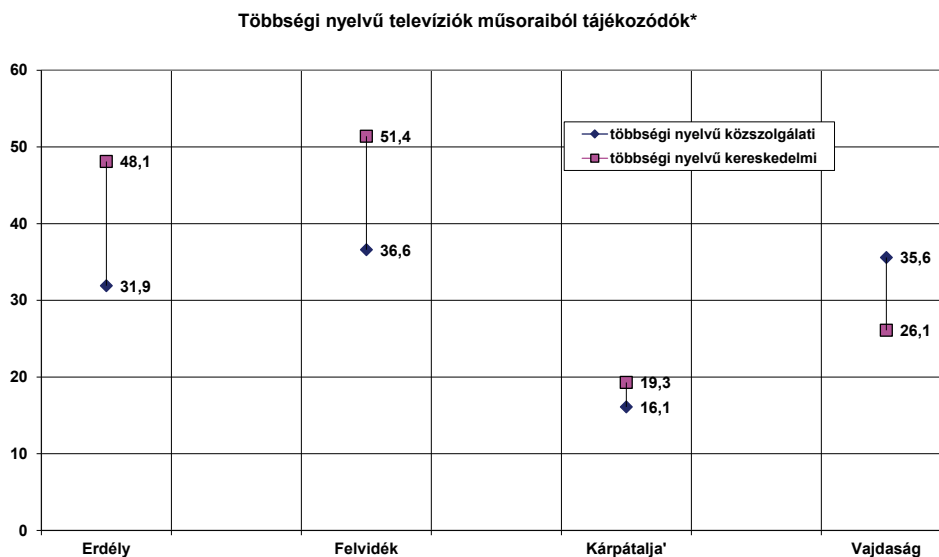

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha....100–gyakran)

A státusz-identitással rendelkezők, leginkább pedig a többségi nyelvű általános iskolát végzetek, a többségi nyelven sugárzó televíziócsatornák típusától függetlenül a grafikonon szereplő mértékben felülreprezentáltak a nem anyanyelvükön való televíziózás tekintetében, ami az erdélyiek, illetve a felvidékiek esetében már igen tekintélyes, 60-68 átlagpontos intenzitást mutat. Amennyiben mindehhez hozzávesszük, hogy az utóbbi régiókban a román, illetve a szlovák kereskedelmi televíziók nézettsége az identitásörző típusba tartozók esetében is már 50 átlagpont körüli, elmondható, hogy a magyar nyelvű televíziók korábban bemutatott relatíve magas fokú követésének ellenére, a többségi nyelven való televíziózás az említett társadalmi rétegek esetében egyre meghatározóbb tényezőként van jelen az érintettek médiahasználatában.

Az eddigiekben tárgyalt tévénézési szokások terén döntően azt tapasztaltuk, hogy érdelemes eltérés a legtöbb esetben nem volt kimutatható a különböző nemű válaszadók gyakorlatában. A továbbiakban ezért a televíziós műsorkínálat olyan szegmensét vizsgáljuk, amely nemi hovatartozás szerint már a mindennapi tapasztalás szintjén is számottevően eltérő érdeklődési szintekre utal. Az említett műsортípust a sportközvetítések jelentik, melyek nézettség-i intenzitása terén valóban a várt megosztott gyakorlatot tapasztaltuk a férfiak, illetve nők között, melynek arányait immáron konkrét adatsorok mentén is megismerhetjük.

29. ábra

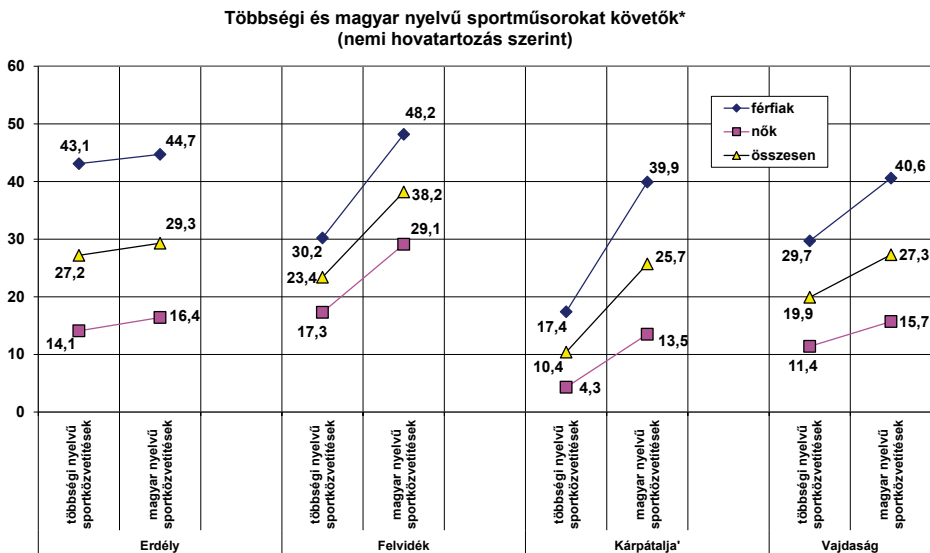

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha....100–gyakran)

Ami az alapmegoszlásokat illeti, három régióban is lényegesen többen néznek sportműsorokat az anyanyelvükön. Az egyetlen kivételt az erdélyiek esetében tapasztaltuk, ahol ugyanakkora arányban néznek magyar, illetve román nyelvű sportközvetítéseket. Ennek oka azonban alighanem – a többi régióhoz képest – a magyar nyelvű szűkösebb kínálatára vezethető vissza, hiszen egyfelől a Székelyföldön a magyarországi sporttelevíziók digitális (földfelszíni) sugárzása nem fogható, az internetes online (médiaklikk) közvetítéseket pedig a különböző sportágakra érvényes nemzetközi szerződések nem teszik lehetővé.

Az elmondottaktól függetlenül azonban a televíziós sportközvetítések iránti, határon túli magyar érdeklődés nemek szerinti megoszlásai egzakt adatsorok mentén igazolják az előzetes elvárásokat.

30. ábra

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

Ennek legkézenfekvőbb bizonyítéka, hogy a nők – egyetlen kivételtől eltekintve – a közvetítések nyelvére való tekintet nélkül kevesebb, mint 20 átlagpontnyi arányban néznek sportműsorokat, szemben a férfiakkal, akik a többségi nyelvű közvetítéseket 17,4–43,1 átlagpont közötti intenzitással követik, a magyar nyelvűeket pedig 39,9–48,2 átlagpont között.

Összességében tehát elmondható, hogy a férfiak a nőkhez képest két és fél-háromszor sűrűbb gyakorisággal ülnek a tévé előtt – elsősorban magyar nyelvű – sportközvetítéseket nézve.

1.4.3. Televíziós műsortípus preferenciák

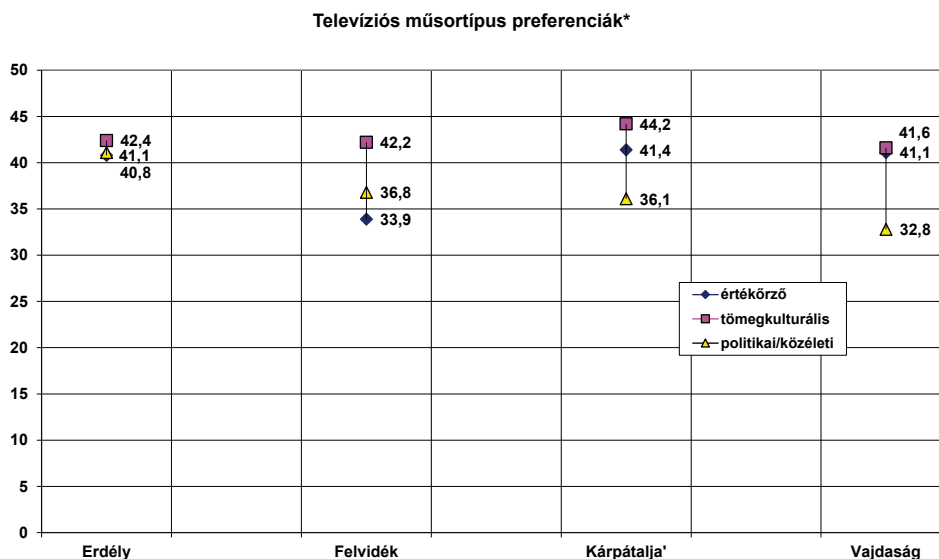
A televíziónézéssel kapcsolatos határon túli magyar médiahasználat szempontjából, az egyes – anyanyelvi, illetve többségi nyelven sugárzó – televíziócsatornák nézettségi intenzitásán túl, egy újabb dimenzió is meghatározó szerepet játszik az érintettek identitásának és értékrendjének alakulásában.

Ez alatt a különböző magyar nyelvű műsortípusok hatása értendő, melyeket korábbi gyakorlatunknak megfelelően ezúttal is három alapkategóriába soroltunk¹⁰: az értékörző-, a tömegkulturális-, valamint a politikai/közéleti műsortípusokba. Ezek segítségével keressük a

10 A három műsortípus egy 26 itemből álló kérdéssor alapján került meghatározásra.

választ arra, hogy a televíziók által közvetített tartalmak milyen irányú és fokú hatással vannak válaszadóink világméretére. Ennek során az értékőrző műsorok nézettségét pozitív, a politikai/közéleti műsorokét semleges, vagy inkább pozitív, míg a tömegkulturális műsorokat negatív faktorként kezeljük a nézők nemzeti identitására, illetve értékrendjére való befolyás szempontjából.

31. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha nem nézi...100–gyakran nézi

Az említett paraméterek szerint elmondható, hogy a leginkább kiegyensúlyozott tévénézési gyakorlatot az erdélyiek körében tapasztaltuk (mindhárom típus esetében egyaránt 40 átlag-pont körüli gyakoriság), míg a felvidékiek a másik két kategóriához képest kiugróan magas arányban követik a – dominánsan gagyi/trash jellegű – tömegkulturális műsorszámok által közvetített tartalmakat, az értékőrző műsorokat pedig a legkevésbé. A Vajdaságban és Kárpátalján a helyzet némiképpen kedvezőbb, miután – noha a tömegkulturális tartalmakat ugyan itt is az első helyen nézik – ám az értékőrző műsorokat ezekben a régiókban követik a legnagyobb intenzitással.

8. táblázat

Televíziós műsортípus preferenciák – Nézettségi intenzitás*

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Értékkörző műsorok			
Regionális átlagok	40,8	33,9	41,1
ismeretterjesztő filmek	50,1	54,8	64,2
hagyományörző műsorok	49,9	43,9	55,3
a határon túl élő magyar közösségekkel foglalkozó műsorok	42,6	40,9	52,5
művészfilmek	32,6	27,1	31,6
vallási műsorok	45,7	24,6	27,2
irodalmi műsorok	31,2	29,4	33,8
komolyzenei műsorok	33,7	16,7	23,1
Tömegkulturális műsorok			
Regionális átlagok	42,4	42,2	41,6
vígjátékok	67,4	67,6	63,2
szórakoztató műsorok	62,5	62,4	63,1
vetélkedők	53,3	54,2	53,8
zenei vetélkedők	54,3	52,1	50,4
mozifilmek	53,5	67,1	63,1
bűnügyi filmek	48,9	56,2	52,5
könnyűzenei műsorok	45,4	39,2	40,1
napi magyar sorozatok (Barátok közt, Jóban rosszban)	40,1	38,5	34,8
régi magyar tévésorozatok	36,3	39,3	39,8
régi magyar fekete-fehér filmek	36,7	34,2	43,4
kívánságműsorok	39,4	29,1	31,4
napi „reality” sorozatok (Éjjel-nappal Budapest, Édes élet, Magánnyomozók)	26,8	30,9	23,8
romantikus sorozatok	37,9	33,6	33,8
valóságshow-k	28,1	25,7	26,1
külföldi szappanopérák	31,5	27,5	25,8
politikai, kémsorozatok	17,8	18,1	21,1
Politikai/közéleti műsorok			
Regionális átlagok	41,1	41,6	32,8
hírműsorok	70,4	62,4	61,6
politikai vitaműsorok (stúdióbeszélgetések)	32,8	31,4	24,7
politikai (nézői) telefonfónás véleményműsorok	20,3	13,6	12,1

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha nem nézi...100–gyakran nézi

Ami az egyes műsортípus kategóriákon belüli erőssorrendet illeti (8. táblázat), az értékkörző műsorokkal kapcsolatban relatíve kiegyensúlyozott összképet kaptunk, mely szerint mind-

egyik régióban három műsортípus bizonyult meghatározónak: az ismeretterjesztő filmek, a hagyományőrző, valamint a határon túl élő magyar közösségekkel foglalkozó műsorok (40,9-64,2 átlagpont). A leginkább értékőrző-orientáltak a vajdaságiak bizonyultak, a legkevésbé pedig az asszimilációs folyamatokat tekintve sok egyéb vonatkozásban is leginkább érintett felvidékiek.

A tömegkulturális műsортípusok erősorrendje a következőképpen alakult: meghatározó előnnyel vezetnek a vígjátékok, a humoros szórakoztató műsorok, valamint a zenei és egyéb vetélkedők (50,4-67,6 átlagpont). A középmezőnybe a mozi- illetve bűnügyi filmek/filmsorozatok tartoznak (48,9-67,1 átlagpont), amit a könnyűzenei műsorok, napi magyar sorozatok, régi magyar tévésorozatok és fekete-fehér filmek, valamint a kívánságműsorok követnek (45,4-31,4 átlagpont).

A tömegkulturális műsorszámok között a nézettség tekintetében számottevően leszakadva a napi „reality” és romantikus sorozatokat, a valóságshow-kat, az utolsó helyen pedig a külföldi szappanoperákat tarthatjuk számon (21-41 átlagpont).¹¹

A közéleti/politikai konkrét műsorok nézettségével kapcsolatban mindenütt hasonló tendenciák meglétét tapasztaltuk. Az első helyen kiugró nézettségi intenzitással a hírműsorok szerepelnek (61,6-70,1 átlagpont), amelyektől markánsan lemaradva a politikai vitaműsorok (24,7-32,8 átlagpont) és a politikai betelefonálás véleményműsorok következnek (12,1-20,3 átlagpont).¹²

11 A gagyi/trash műfajába tartozó műsorok nézettségével kapcsolatos adatainkat – korábbi gyakorlatunknak megfelelően – továbbra is tanácsos kellő óvatossággal kezelni. Valószínű ugyanis, hogy nézettségük az általunk regisztrálnál némiképpen, de akár sokkalta magasabb, ám a műfaj negatív közmegeítélése miatt az ezeket bármilyen gyakorisággal néző válaszadók bizonyos része alighanem ezúttal is hajlamosnak mutatkozott szándékosan alulbecsült adatokat közölni kérdezőbiztosainkkal.

12 A hírműsorok nézettségének a világhárvány, illetve a háborús események közötti alakulását külön fejezetben elemezzük.

A továbbiakban röviden áttekintjük a határon túli magyarok identitásának, illetve értékrendjének alakulása szempontjából legfontosabb televíziós műsorszámok nézettségi mutatóit szociodemográfiai változók szerint.

9. táblázat

Televíziós műsортípus preferenciák – Hírműsorok*

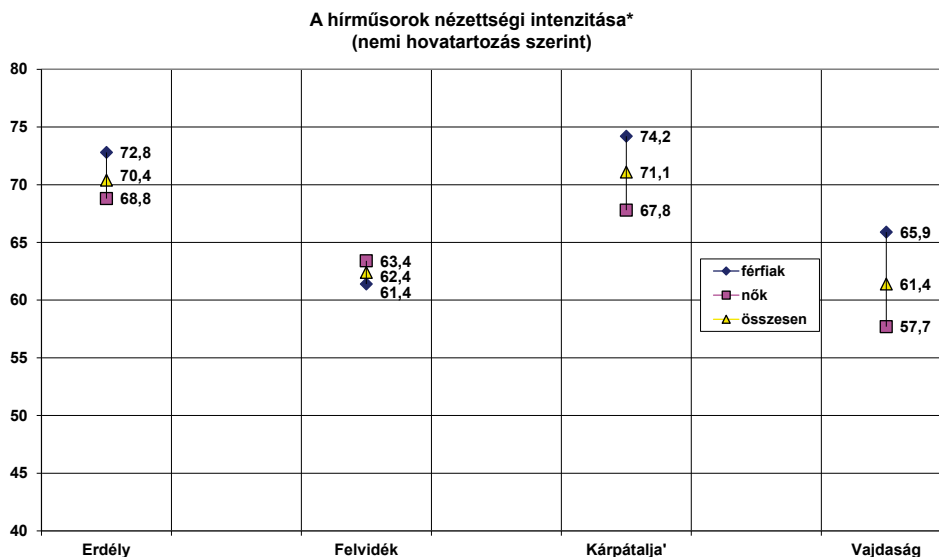
	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	70,4	62,4	61,6
Korcsoportok szerint			
Fiatal	54,3	53,8	36,7
Középkorú	68,7	61,1	59,3
Idős	81,1	75,4	72,7
Iskolai végzettség szerint			
Általános	77,3	63,1	60,6
Szakmunkás	67,9	62,5	67,1
Érettségi	69,2	59,4	59,4
Felsőfokú	65,7	68,5	59,1
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	75,9	68,4	63,4
Alsó-közép	72,2	62,7	60,1
Felső-közép	67,6	62,1	63,9
Gazdag	64,3	59,6	61,7
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	67,1	62,3	62,6
Enyhe munkanélküli érintettség	61,6	55,5	47,1
Válságos munkanélküli érintettség	72,3	57,2	60,3
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	70,3	61,8	61,3
Többségi iskola	70,7	64,4	63,4
Identitástípusok szerint			
Státus-identitás	55,8	57,8	66,5
Lét-identitás	73,1	66,3	58,8

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha nem nézi...100–gyakran nézi

Ezek közül elsőként az összes vizsgált műsортípus közül a legnézettebbnek bizonyult hírműsorokkal kapcsolatos adatsorok érdemelnek említést, melyekről elmondható, hogy társadalmi rétegződés szerint, nagyrészt a regionális átlagokkal megegyező nézettségi intenzitást tapasztaltunk. A ritka kivételek között említhető, hogy csupán az erdélyiek körében jellemző, hogy a hírműsorok követése egyenes arányban csökken a ranglétra alacsonyabb fokozatain élőkől az iskolázottabb, illetve tehetősebb rétegek felé: az általános iskolát végzettek és a szegények egyaránt mintegy 10 átlagponttal nézik gyakrabban a televíziós híreket, mint a diplomások és gazdagok.

A hírműsorok nézettsége terén nemi hovatartozás szerint csupán részben igazolódik az az általános, széles körben ismert hétköznapi tapasztalat, hogy a férfiak a nőknél inkább érdeklődnek az aktuális közéleti/politikai információk iránt, ám ennek mértéke közel sem éri el a várt mértéket.

32. ábra

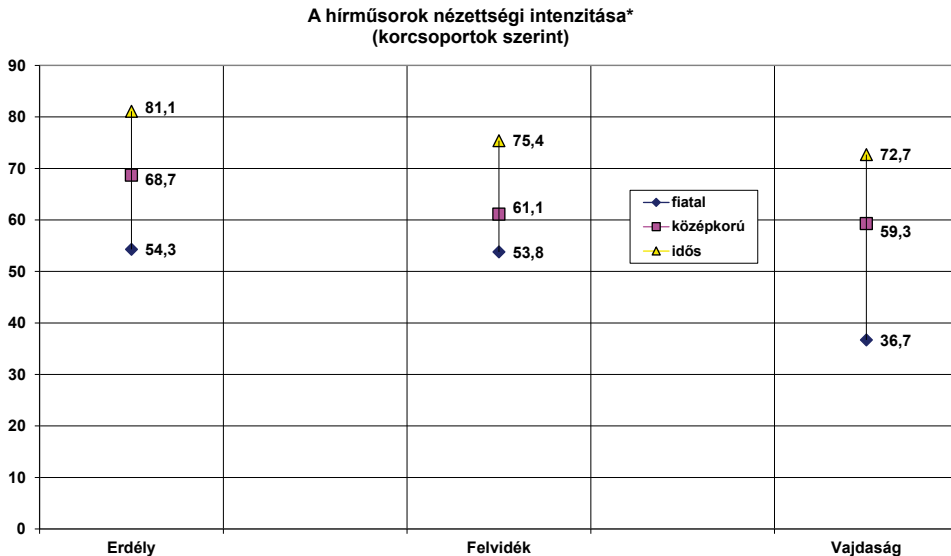

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha nem nézi...100–gyakran nézi

Olyannyira nem, hogy Erdélyben és a Felvidéken mind a férfiak, mind a nők gyakorlatilag ugyanolyan intenzitással néznek televíziós hírműsorokat, s említést érdemlő eltérés csupán a kárpátaljaiak és a vajdaságiak esetében tapasztalható, ahol az előbbieket a nőknél 5-8 átlagpont körüli mértékben bizonyultak „hírfüggőbbnek”.

A televíziós hírek, hírműsorok iránti érdeklődés mértéke az eddig látottaktól eltérően korcsoportok szerint már mindegyik régióban lényegi eltéréseket mutat.

33. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha nem nézi....100–gyakran nézi

Eszerint a középkorosztály esetében mindenütt a regionális átlagoknak megfelelő nézettségi szint mellett, az idősek kiugróan felül-, a fiatalok pedig alulreprezentáltak. A konkrét arányokat tekintve mindez azt jelenti, hogy utóbbiak az időseknél immáron mintegy 22-36 átlagponttal kevésbé számítanak hírfogyasztóknak, ami közelíteni látszik ahhoz a sinthez, hogy a 18-35 év közötti korosztály esetében a mindennapi közéleti/politikai élet szempontjából akár már krónikus érdektelenségről, illetve információhiányról beszélhessünk.

Az előbbiekhöz közel hasonló tendenciákat tapasztaltunk a határon túl élő magyar közösségek életével foglalkozó televízióműsorok iránti érdeklődéssel kapcsolatban is.

10. táblázat

Televíziós műsortípus preferenciák – A határon túl élő magyar közösségekkel foglalkozó műsorok*

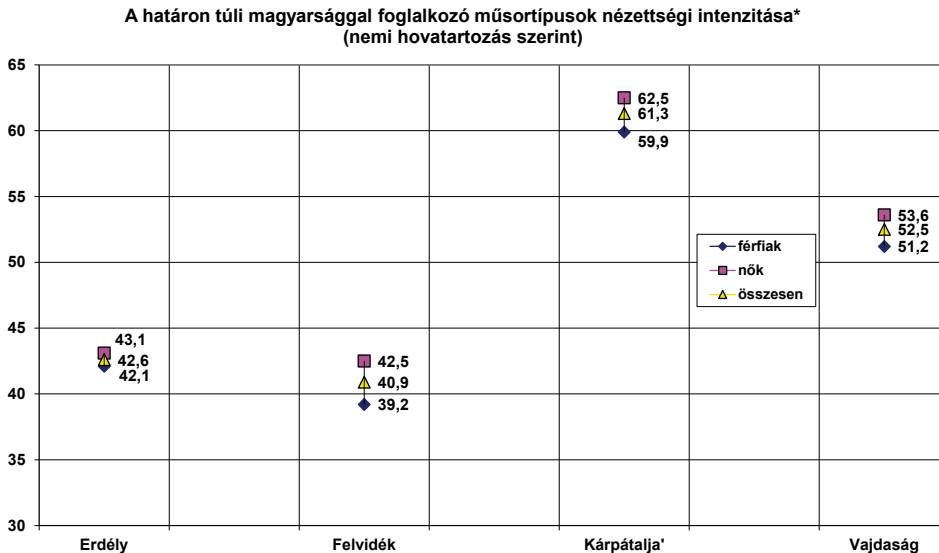
	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	42,6	40,9	52,5
Korcsoportok szerint			
Fiatal	29,8	27,1	32,5
Középkorú	38,7	41,8	51,5
Idős	53,1	55,2	60,6
Iskolai végzettség szerint			
Általános	44,3	33,3	51,4
Szakmunkás	43,4	43,6	53,8
Érettségi	38,8	45,2	50,7
Felsőfokú	45,6	37,1	55,3
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	42,4	44,4	51,3
Alsó-közép	45,2	41,1	53,3
Felső-közép	42,5	41,4	50,3
Gazdag	25,6	28,1	58,5
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	39,6	42,1	52,8
Enyhe munkanélküli érintettség	41,4	27,5	45,6
Válságos munkanélküli érintettség	49,2	36,9	43,4
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	70,3	64,4	52,5
Többségi iskola	70,7	61,8	52,8
Identitástípusok szerint			
Státus-identitás	34,3	25,8	48,6
Lét-identitás	42,8	47,2	52,8

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha nem nézi...100–gyakran nézi

A hírműsorokhoz képest lényegesen alacsonyabb (Erdélyben és a Felvidéken mindössze 40 átlagpont körüli, a Vajdaságban pedig az 50 átlagpontot alig meghaladó) nézettségi intenzitás társadalmi rétegződés szerint ez esetben is mindegyik régióban relatíve kevésbé szóródik, s az említésre érdemes kivételek is nagyrészt az imént említett rétegeket jellemzik. Eszerint a határon túli magyarsággal kapcsolatos műsorok iránt a legkevésbé az erdélyi és a felvidéki gazdagok érdeklődnek (alig 25-28 átlagpont), leginkább pedig a hazájuknak szülőföldjüket tartó lét-identitásúak (42,8-52,8 átlagpont között).

A határon túli magyarsággal foglalkozó tévéműsorok iránti érdeklődés szempontjából nemi hovatartozás szerint, még az eddig látottaknál is kevésbé megoszló állapotot regisztráltunk.

34. ábra

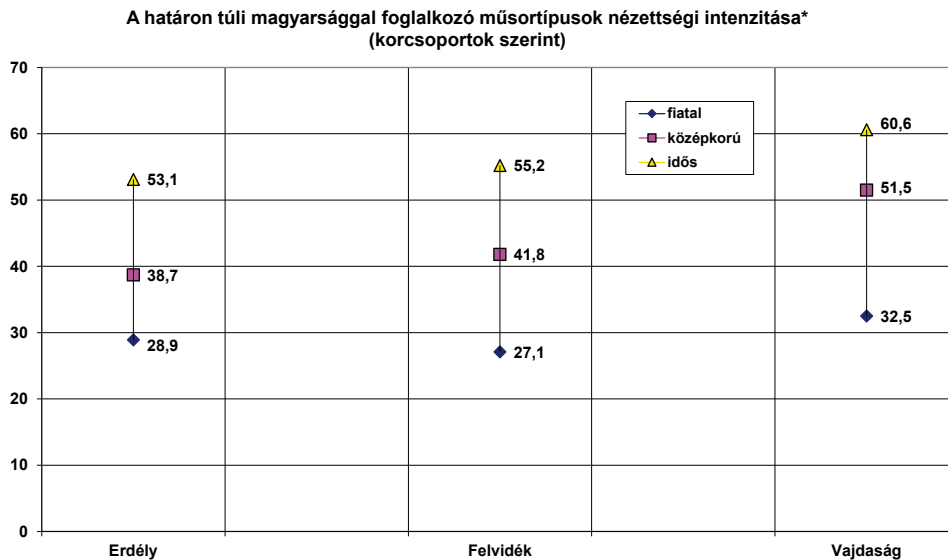

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha nem nézi...100–gyakran nézi

Ez alatt az értendő, hogy noha a férfiak a nőkhez képest mindegyik régióban egynéhány átlagponttal kevésbé néznek ilyen műsorszámokat, nemek szerint ugyanolyan arányúnak bizonyult a határon túli magyarság életével foglalkozó adások követése. Ami annyit jelent, hogy az érintett magyar közösségek tagjai nemi hovatartozástól függetlenül a regionális átlagoknak megfelelő gyakorisággal érdeklődnek a tárgyalt televíziós tartalmak iránt. Ebből következően az identitásuk és értékrendjük megőrzése szempontjából kiemelten fontos információkhoz való viszonyuk a leginkább Kárpátalján (61,3 átlagpont), illetve a Vajdaságban (52,5 átlagpont) mondható megnyugtatónak, a legkevésbé pedig Erdélyben és a Felvidéken.

A tárgyalt nemzeti identitásörző tartalmakat sugárzó tévéműsorok követése terén, a legnagyobb arányú megosztottságot ez esetben is korcsoportok szerint regisztráltuk.

35. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha nem nézi...100–gyakran nézi

A grafikonon látható adatsorok szerint ugyanis, amíg a fiatalok már csupán mindössze 30 átlagpont alatti, vagy azt alig meghaladó (Vajdaság) arányban kapcsolnak a saját kisebbségi közösségük életével foglalkozó televíziós műsorokra, az idősek kétszer nagyobb gyakorisággal teszik mindezt.

Az identitás fenntartásának szempontjából fontos hagyományörző műsorok nézettségi intenzitásával kapcsolatban, ugyancsak az eddig bemutatott tendenciák visszaigazolását tapasztaltuk.

11. táblázat

Televíziós műsortípus preferenciák – Hagyományörző műsorok*

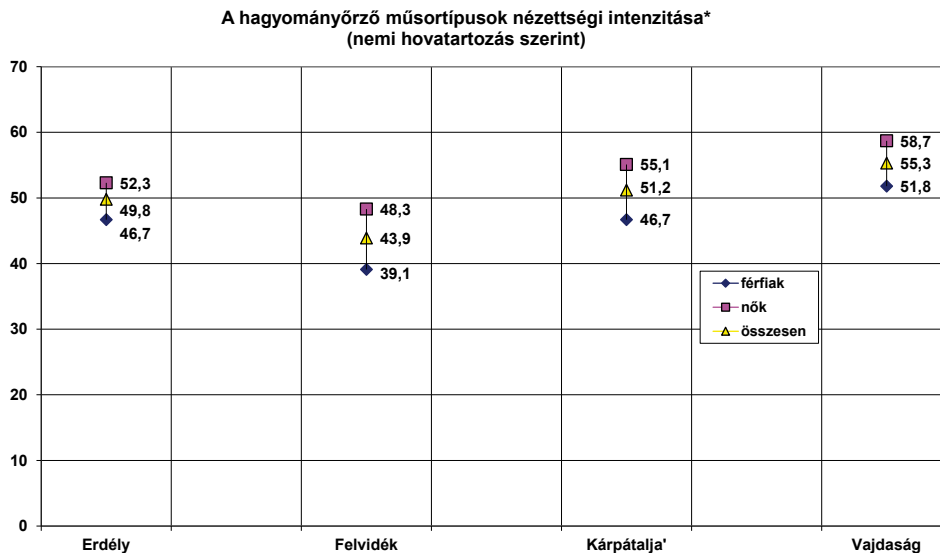
	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	49,9	43,9	55,3
Korcsoportok szerint			
Fiatal	37,6	26,3	30,3
Középkorú	45,1	46,1	55,9
Idős	61,5	60,8	63,6
Iskolai végzettség szerint			
Általános	55,2	39,8	55,5
Szakmunkás	50,6	43,4	58,7
Érettségi	44,6	46,4	53,2
Felsőfokú	50,3	47,4	53,4
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	44,3	42,1	47,2
Alsó-közép	50,5	41,6	57,6
Felső-közép	51,9	48,1	53,5
Gazdag	43,9	43,7	56,1
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	47,4	43,8	54,6
Enyhe munkanélküli érintettség	48,6	26,2	53,2
Válságos munkanélküli érintettség	50,8	43,1	42,4
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	50,6	44,3	55,3
Többségi iskola	47,1	43,1	54,1
Identitástípusok szerint			
Státus-identitás	27,2	30,1	48,6
Lét-identitás	52,1	49,2	56,2

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha nem nézi...100–gyakran nézi

Lényegi különbség – a korcsoportoktól eltekintve – csupán az egyes identitástípusok szerint mutatkozik: az asszimiláns, nemzeti kötődésüket különböző fokon feladó/megtagadó válaszadók az identitásukat megőrzőkhöz képest már 20-25 (a Vajdaságban mindössze 8) átlagponttal kevésbé érdeklődnek a nemzeti hagyományokkal foglalkozó műsorszámok iránt.

A most tárgyalt vonatkozásban nemi hovatartozás szerint, az eddigieknél relatíve számottevőbb különbségeket regisztráltunk.

36. ábra

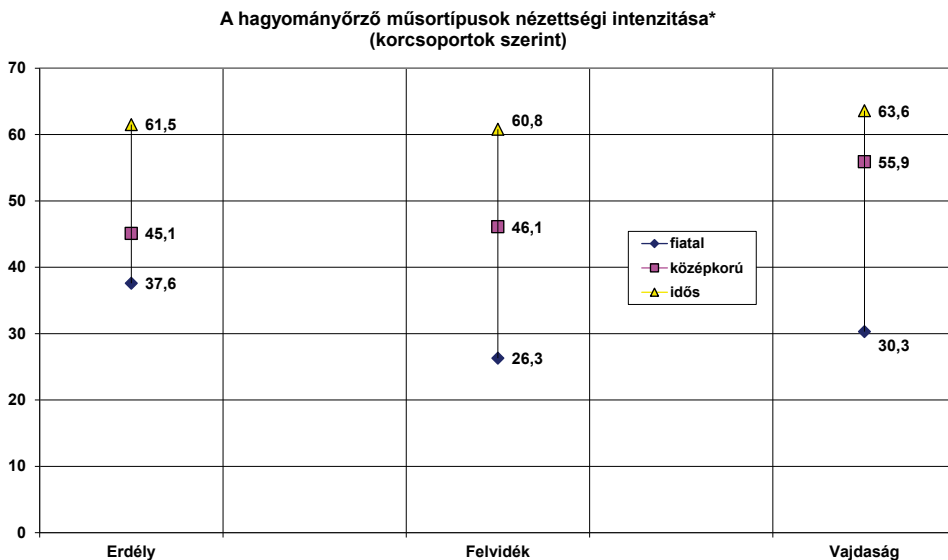
* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha nem nézi....100–gyakran nézi

Eszerint a hagyományörző televíziós műsorokat a nők mindegyik régióban intenzívebben követik: mindez Erdélyben és a Vajdaságban még csupán 6-7 átlagpontot tesz ki, ami azonban a Felvidéken és Kárpátalján már 10 átlagpont körül mozog.

Amennyiben mindehhez hozzávesszük, hogy – amint azt az előzőekben láttuk – a nők a határon túli magyaroknak szóló műsorszámokat is mindenütt némileg intenzívebben követik a férfiaknál, elmondható, hogy az identitás megőrzése szempontjából mérvadó televíziós tartalmak iránti érdeklődés a nők esetében intenzívebb. Ennek aránya ugyan egyelőre még csupán árnyalatnyi, ezért a következő kutatások feladata lesz annak követése, hogy a most tapasztalt, nemek szerinti olló tovább nyílik-e, netán ki fog-e egyenlítődni.

Az eddig bemutatott tendenciák ismeretében nem mondható váratlannak, hogy a hagyományőrző műsorok nézettségével kapcsolatban újfent az egyes korcsoportok szerinti televíziózási gyakorlat között mutatkoznak a leghatározottabb különbségek.

37. ábra

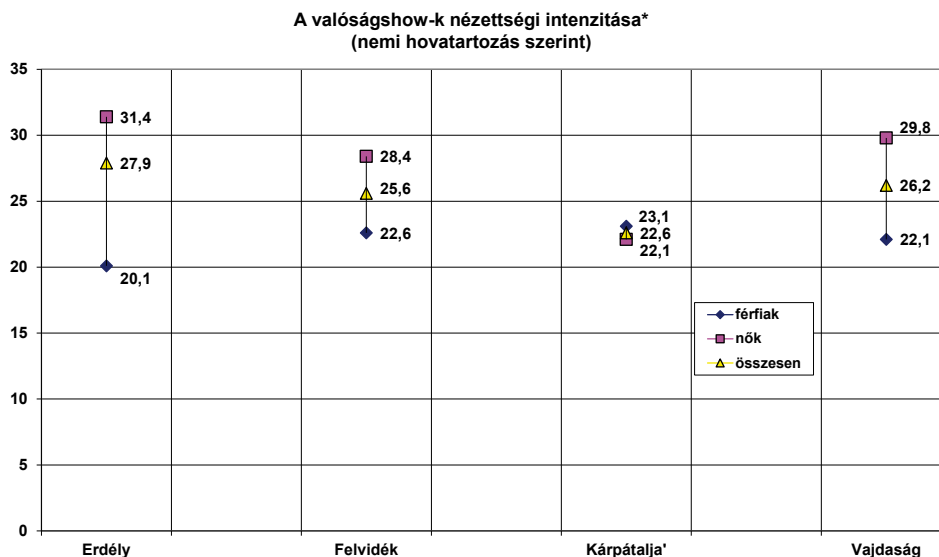

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha nem nézi...100–gyakran nézi

Ennek mértéke mindenütt közel hasonló mértékű: a fiatalok 26,3–37,6 átlagpont között mozgó érdeklődési szintje a Felvidéken és a Vajdaságban kétszer alacsonyabb, mint az idősek esetében (60,8–63,6 átlagpont), ám Erdélyben is már mintegy 25 átlagpont körüli.

A különböző televíziós műsortípusok iránti érdeklődéssel kapcsolatos tendenciák bemutatását végezve olyan konkrét tömegkulturális adások nézettségére vonatkozó empirikus adatsorok ismertetésével zárjuk, amelyek az eddigiekhez képest nyilvánvalóbb bizonyítékát adják a nemi hovatartozás szerint különböző televíziózási gyakorlatnak.

38. ábra

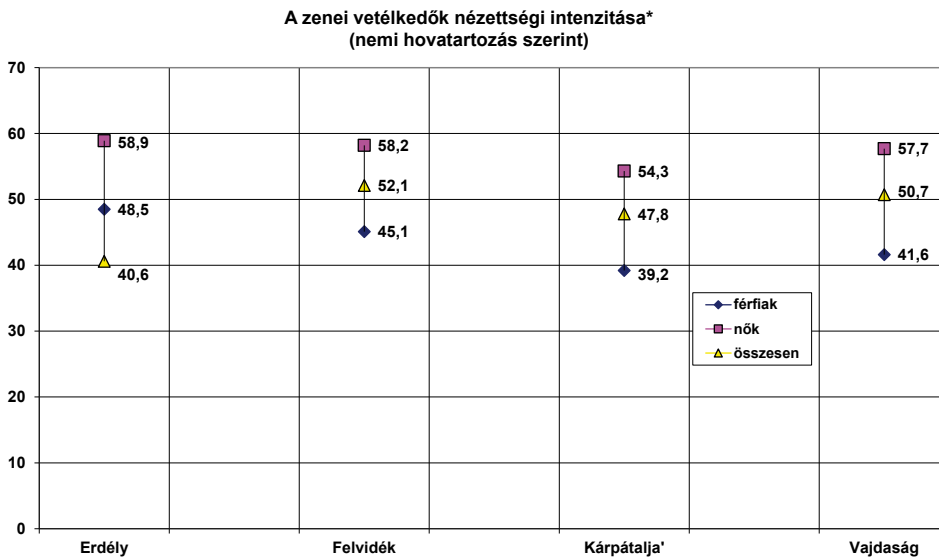

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha nem nézi...100–gyakran nézi

Mindezt elsőként az úgynevezett „valóságshow-k” nézettségi intenzitásával kapcsolatos nemek szerinti megoszlások igazolják, mely szerint – egyetlen régiót, Kárpátalját kivéve – ezeket a nők a férfiaknál lényegesen, 6-11 átlagponttal sűrűbb gyakorisággal követik. Miután a férfiak a kereskedelmi csatornák műsorpolitikájában folyamatosan jelenlévő, tárgyalt gagyi/trash műsorfolyamokat mindegyik régióban csupán mindössze 25 átlagpont alatti arányban követik, nagy bizonyossággal elmondható, hogy a bemutatott relatíve nagyobb arányban elsősorban a nők felülreprezentáltak a valóságshow-k törzsközönsége körében.

Ugyanez a tendencia tapasztalható a zenei vetélkedőkkel kapcsolatban is azzal, hogy ez esetben a nők a férfiaknál mindenütt a 15 átlagpontot meghaladó mértékben követik ezeket, ami Erdélyben már közelít a 20 átlagponthoz.

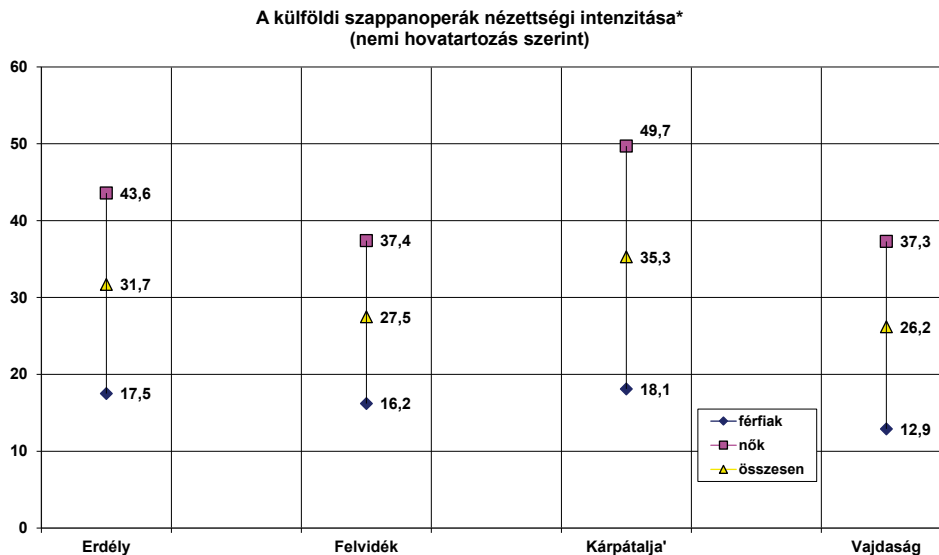
39. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha nem nézi...100–gyakran nézi

A nemi hovatartozás szerint leginkább elkülönülő médiahasználati gyakorlatot a külföldi szappanoperák nézettségével kapcsolatban regisztráltuk.

40. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha nem nézi....100–gyakran nézi

Eszerint ezeket a nők két és fél-háromszor nagyobb (37,3-49,7 átlagpont közötti) gyakorisággal követik mint a férfiak, akiknek érdeklődése a tárgyalt műsortípusok iránt egyik régióban sem éri el a 20 átlagpontot.

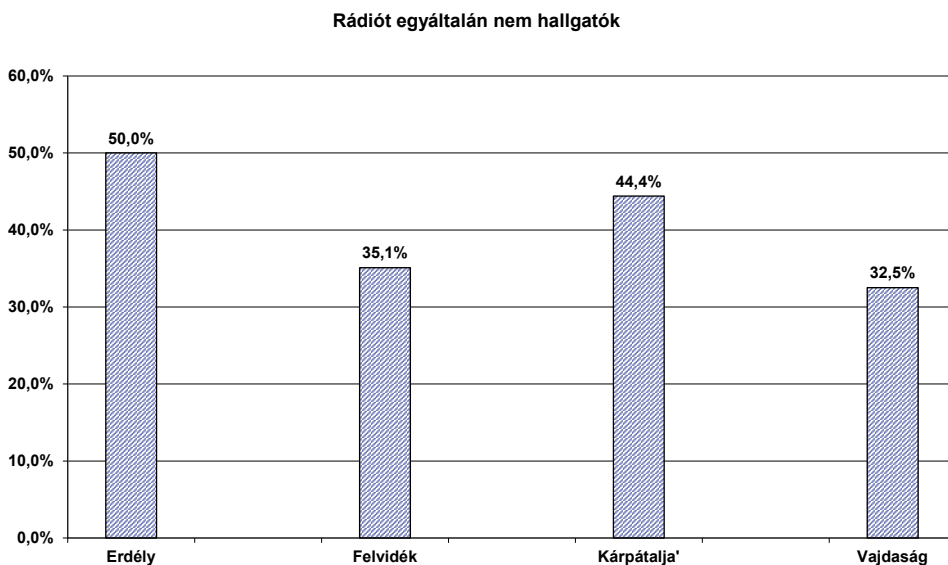
Összességében tehát azt tapasztaltuk, hogy a tömegkulturális tartalmú tévéműsorok célközönségének elsősorban valóban a nők bizonyultak. Miután a konkrét adatsorok alapján nemek szerint e téren számottevően eltérő tévézési gyakorlat alighanem konstans tendenciaként van jelen az érintettek médiahasználatában, a további kutatások feladata lesz annak monitorozása, hogy a jelenleg figyelemre méltónak bizonyult különbségek milyen irányban fognak módosulni.

2. Rádióhallgatási szokások

2.1. A rádiót nem hallgatók aránya

A rádióadásokat semmilyen formában nem hallgatók részaránya – hasonlóan korábbi kutatásaink adataihoz – lényegesen számottevőbb annál, amit a nem tévézők esetében tapasztaltunk.

41. ábra

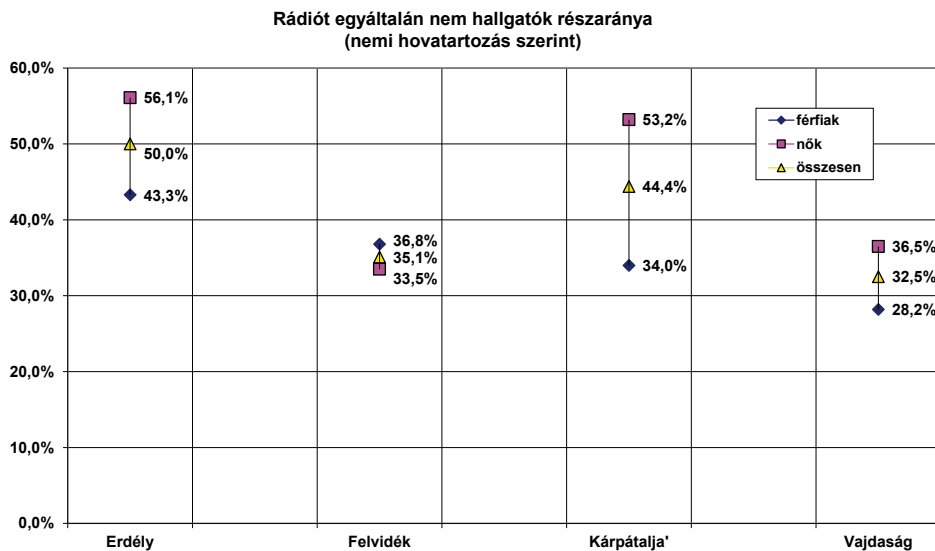

Eszerint a Felvidéken és a Vajdaságban élők közül minden harmadik, a kárpátaljaiak körében csaknem minden második, az erdélyiek körében pedig már minden második válaszadó nem hallgat rádiót¹³.

13 Ami egyben azt jelenti, hogy a rádióhallgatásra vonatkozó, bemutatásra kerülő adataink a regionális mintasokaságok mindössze 50-67,5%-ának válaszait tükrözik.

Nemi hovatartozás szerint elmondható, hogy – egyetlen régiót, a Felvidéket kivéve – a nők bizonyultak lényegesen kevésbé rádióhallgatóknak.

42. ábra

Arányuk Erdélyben és Kárpátalján meghaladja az 50%-t, miközben a nem rádiózó férfiak hozzájuk képest lényegesen – Kárpátalján már például 20%-kal – kevesebben tartoznak ebbe a kategóriába.

A rádiózástól való elfordulás tendenciája a pusztán százalékos arányokon túl abban is tetten érhető, hogy társadalmi rétegek szerint ezzel kapcsolatban relatíve egy irányba mutató gyakorlatot tapasztaltunk, következésképpen – néhány kivételtől eltekintve – a többség a regionális átlagokhoz közeli magas arányban tartozik a rádiót nem használók közé.

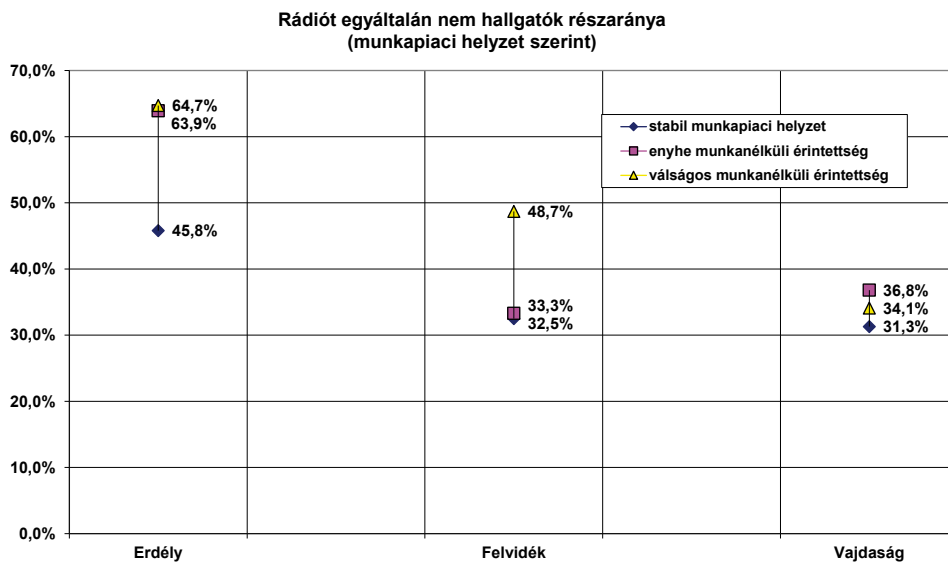
12. táblázat

Rádiót egyáltalán nem hallgatók részaránya (szociodemográfiai változók szerint, százalékban)

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	50,0	35,1	32,5
Korcsoportok szerint			
Fiatal	55,7	46,0	33,0
Középkorú	45,3	31,5	30,4
Idős	50,2	26,1	34,6
Iskolai végzettség szerint			
Általános	54,5	45,2	33,7
Szaktanulmányos	53,5	29,6	34,8
Érettségi	46,1	34,2	28,6
Felsőfokú	45,9	30,4	32,7
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	65,8	32,0	30,2
Alsó-közép	49,8	34,6	31,9
Felső-közép	47,8	35,8	35,8
Gazdag	35,6	36,4	27,8
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	45,8	32,5	31,3
Enyhe munkanélküli érintettség	63,9	33,3	36,8
Válságos munkanélküli érintettség	64,7	48,7	34,1
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	49,3	34,6	31,1
Többségi iskola	50,1	37,8	42,6
Identitástípusok szerint			
Státusz-identitás	70,3	38,8	25,6
Lét-identitás	48,1	30,4	34,4

Az említett kivételek között tarthatjuk számon, hogy legkevésbé az erdélyi fiatalok, az általános iskolát végzettek, a szegények, a munkanélküliek és a státusz-identitásúak rádióznak, a Felvidéken pedig a fiatalok és a huzamosabb ideje munka nélkül élők. (43. ábra)

43. ábra

Velük szemben relatíve kevésbé fordultak el a rádióhallgatástól az erdélyi diplomások és gazdagok, a vajdasági szerb általános iskolát végzettek, a felvidéki idősek, illetve a lét-identitással rendelkezők.

2.2. A rádióhasználat eszközei és helyszínei

Miután a rádióhallgatás a televízió nézéshez képest sokkal kevésbé helyhez kötött, a rádiózás különböző helyszíneinek ezúttal is kiemelt figyelmet szenteltünk.

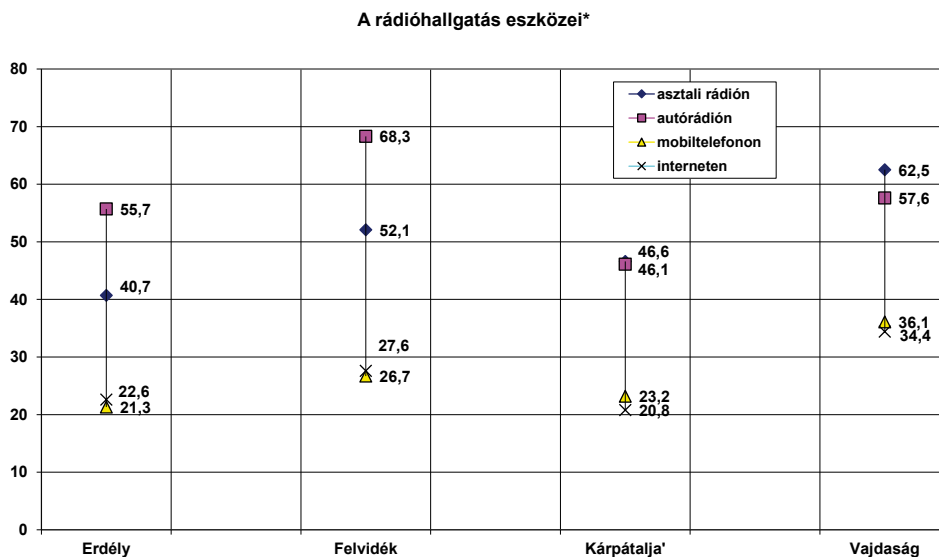
13. táblázat

A rádióhallgatás eszközei és helyszínei*

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
A rádióhallgatás eszközei			
asztali rádió	40,7	52,1	62,5
hordozható rádió	15,1	22,5	27,1
autórádió	55,7	68,3	57,6
mobiltelefonon	21,3	26,7	36,1
műholdas eléréssel	11,3	13,1	26,7
kábeles eléréssel (tévén keresztül)	7,6	10,8	25,4
interneten keresztül élő adást	22,6	27,6	34,4
interneten keresztül hangtárból	10,8	14,3	24,1
A rádióhallgatás helyszínei			
otthon	56,2	68,1	78,7
utazás (autóvezetés) közben	62,3	70,9	61,7
a munkahelyén/iskolában	32,2	40,4	37,3

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

44. ábra

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

A rádióhallgatás eszközeit tekintve az asztali rádió, illetve az autórádió használata dominál (44. ábra), amit visszaigazolnak a rádiózás helyszíneivel kapcsolatos adataink is azzal, hogy e tekintetben Erdélyben és a Felvidéken már az autózás közbeni rádióhallgatás került az első helyre. Ezen túl említést érdemel, hogy nemek szerint érdemi eltéréseket egyik régióban sem tapasztaltunk.

14. táblázat

A rádióhallgatás eszközei* (szociodemográfiai változók szerint)

	Erdély		Felvidék		Vajdaság	
	A	B	A	B	A	B
Regionális átlagok	40,7	55,7	52,1	68,3	62,5	57,6
Korcsoportok szerint						
Fiatal	25,1	70,2	38,4	80,5	49,5	73,5
Középkorú	33,2	69,8	51,3	70,3	57,4	65,6
Idős	60,2	28,9	68,5	49,2	74,5	40,7
Iskolai végzettség szerint						
Általános	72,4	16,6	59,5	53,6	70,2	44,6
Szaktanácsos	42,5	49,1	53,3	69,8	60,6	60,5
Érettségi	31,5	69,6	51,3	70,5	57,8	68,2
Felsőfokú	22,4	75,1	38,6	81,8	55,5	68,1
Vagyoni helyzet szerint						
Szegény	62,8	7,1	75,2	26,1	70,1	26,7
Alsó-közép	50,1	41,8	54,2	64,4	65,9	54,8
Felső-közép	29,3	70,3	45,1	77,9	56,4	73,3
Gazdag	31,3	91,4	45,2	83,2	45,8	73,2
	C	D	C	D	C	D
Regionális átlagok	21,3	22,6	26,7	27,6	36,1	34,4
Korcsoportok szerint						
Fiatal	28,7	33,7	38,3	34,1	56,1	50,7
Középkorú	28,8	28,4	26,5	29,8	37,4	35,1
Idős	8,9	8,5	12,6	14,9	25,9	25,7
Iskolai végzettség szerint						
Általános	17,4	13,3	23,5	18,6	31,9	27,5
Szaktanácsos	28,9	16,1	23,9	28,6	31,1	28,1
Érettségi	21,1	22,9	27,1	34,1	42,1	39,2
Felsőfokú	15,7	38,1	25,4	29,4	43,3	48,8
Vagyoni helyzet szerint						
Szegény	4,9	20,4	8,9	6,4	30,2	24,9
Alsó-közép	20,9	20,7	26,1	23,2	33,7	30,4
Felső-közép	24,5	24,9	28,9	35,2	40,1	43,9
Gazdag	23,6	34,6	31,1	37,7	53,8	45,7

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

A-asztali rádión

B-autórádióon

C-mobiltelefonon

D-interneten

Szociodemográfiai változók szerint alapvetően az egyes társadalmi rétegek életmódjához és anyagi lehetőségeikhez igazodó gyakorlatot regisztráltunk. (14. táblázat) Ezek példáját láthatjuk többek között abban, hogy míg az idősök rádiózási gyakorlatát elsősorban az otthoni készülékeken való rádióhallgatás jellemzi, addig a fiatalok esetében ez meredeken csökkenő tendenciát mutat (az erdélyi fiatal korosztály tagjai például már mindössze 25 átlagpontnyi gyakorisággal hallgatnak műsorokat asztali rádión).

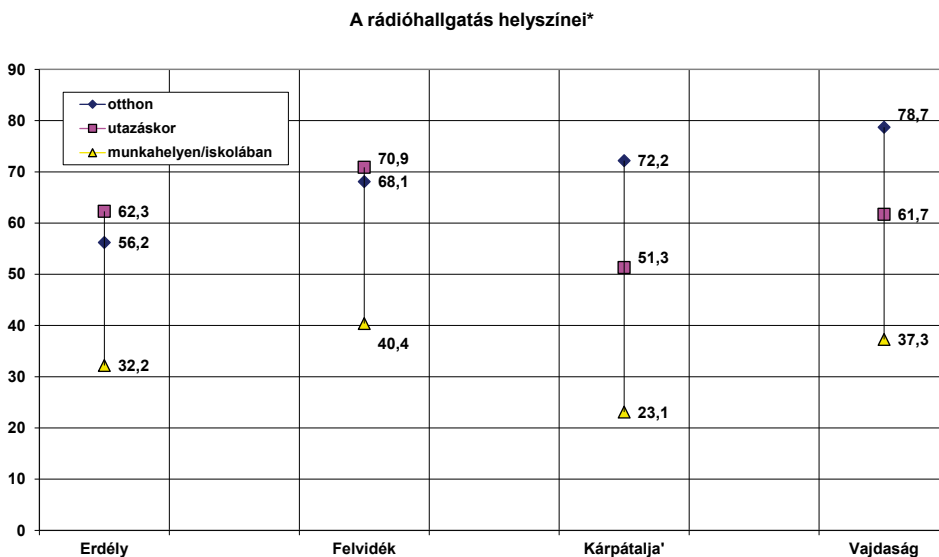
A különböző társadalmi helyzet még inkább meghatározónak bizonyult két régióban a vezető autórádiók használatával kapcsolatban, ami egyaránt megmutatkozik mind iskolai végzettség, mind vagyoni helyzet szerint. Amíg ugyanis a diplomások kiugró arányban 68-82, a gazdagok pedig 73-91 átlagpont között hallgatnak rádiót az autóban, a szegények és az általános iskolát végzettek esetében ezek az arányok mélyen átlag alattiak (Erdélyben például mindössze 7,1-16,6 átlagpontot tesznek ki).

Az okostelefonon, illetve interneten való rádiózás terén ugyanezeket a tendenciákat tapasztaltuk. Amíg mobiltelefont rádiózási célból a fiatalok 28,7-56,1 átlagpont közötti gyakorisággal használnak, ezek a mutatók az idősök körében mindössze 8,9-25,9 átlagpontot tesznek ki. Vagyoni helyzet szerint még ennél is élesebb különbségek mutatkoznak, hiszen például az erdélyi és a felvidéki szegények csupán elenyésző mértékben (4,9-8,9 átlagpont) használnak okostelefont rádióhallgatásra.

Az interneten való rádióhallgatással kapcsolatban viszont ilyen kiugró különbségeket nem regisztráltunk. A felsőbb rétegek tagjai, valamint a fiatalok ugyan az átlagnál relatíve többet rádióznak az interneten, ám a középrétegekbe tartozók többsége is sűrűbb gyakorisággal hallgat rádiót interneten, mint mobiltelefonon.

A rádióhallgatás helyszínei tekintetében az előbbiekhöz hasonló tendenciák érvényesülnek. Eszerint az erőssorrend első két helyén az otthoni, illetve az utazás során történő rádióhallgatás található, amely mögött a munkahelyen és/vagy iskolában rádiót hallgatók részaránya lényegesen (mindenütt a 30 átlagpontot meghaladó mértékben) elmarad.

45. ábra

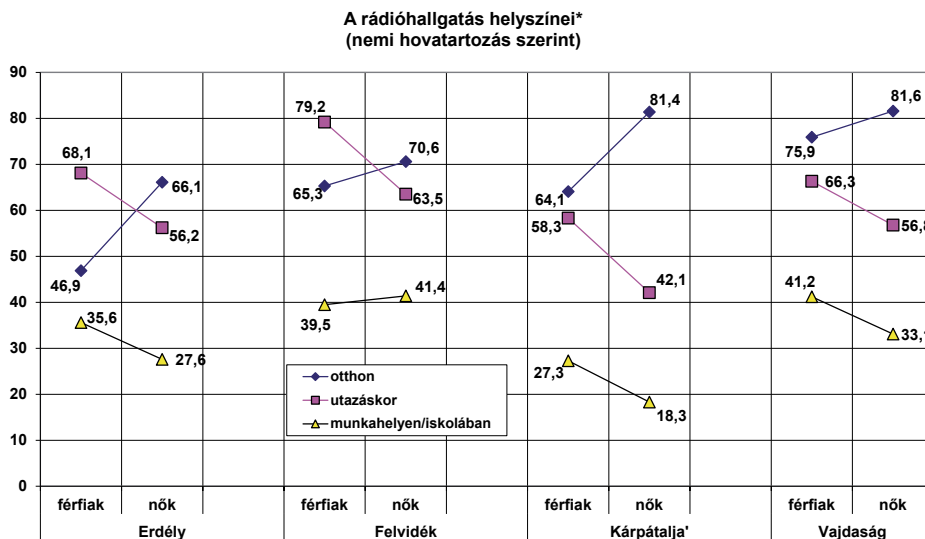

**100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)*

A grafikon adatsorai alapján mindenképpen említésre érdemes még, hogy az otthoni rádióhallgatás immáron két régióban (Erdélyben és a Felvidéken) is a második helyre szorult az utazáskor való rádiózás egyre növekvő gyakorisága mögött.

A rádióhallgatás helyszínei tekintetében a nemek szerint egyértelmű tendenciákat regisztráltunk.

46. ábra

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha....100–gyakran)

Eszerint amíg a nők a férfiaknál mindenütt lényegesen többet (66,1-81,6 átlagpont közötti intenzitással) rádióznak otthonukban, utazáskor a helyzet fordított: a férfiak 58,3-79,2 átlagpontnyi gyakorisággal hallgatnak autóban, illetve közlekedés közben rádióműsorokat, ami 10-15 átlagponttal meghaladja a nők esetében mért szintet.

Noha a munkahelyen, illetve iskolában történő rádióhallgatás esetében hasonló arányú különbségeket nem tapasztaltunk, az azonban elmondható, hogy az említett helyeken a nőkre relatíve kevésbé bizonyult jellemzőnek a rádióműsorok hallgatása (mindössze 18,3-41,4 átlagpont között).

Ami a rádióhallgatás helyszíneinek további társadalmi rétegek szerinti megoszlásait illeti, ezúttal is az eddig megismert tendenciák érvényesülnek: amíg az idősek rádióhallgatását csaknem kizárólag az otthoni, helyhez kötött gyakorlat jellemzi (82,7-89,9 átlagpont között), a fiatalok már ehhez közeli arányban, az első helyen az utazás közben hallgatnak rádiót (76,9-82,4 átlagpont), ami nagyságrendileg csaknem ugyanilyen gyakorisággal jellemző a középkorosztályhoz tartozókra is.

15. táblázat

A rádióhallgatás helyszínei* (szociodemográfiai változók szerint)

	Erdély			Felvidék			Vajdaság		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Regionális átlagok	56,2	62,3	32,2	68,1	70,9	40,4	78,7	61,7	37,3
Korcsoportok szerint									
Fiatal	41,1	79,5	42,1	63,1	82,4	37,7	65,8	76,9	45,5
Középkorú	43,2	77,9	47,2	63,4	75,3	49,4	74,1	71,3	43,3
Idős	81,1	31,9	8,9	82,7	47,7	25,3	89,9	43,3	26,4
Iskolai végzettség szerint									
Általános	86,9	23,1	17,4	74,1	54,1	25,4	81,8	50,1	29,8
Szakmunkás	59,9	53,2	34,8	66,9	70,5	54,9	78,4	62,3	41,5
Érettségi	45,1	78,1	36,7	69,7	77,6	36,4	78,1	69,2	44,2
Felsőfokú	38,8	81,6	36,5	57,1	83,1	37,2	73,2	75,2	38,8
Vagyoni helyzet szerint									
Szegény	77,1	10,8	20,8	85,1	23,1	21,3	90,2	29,5	32,8
Alsó-közép	66,4	52,1	24,8	69,1	66,2	38,6	80,3	59,7	33,8
Felső-közép	47,6	74,9	36,6	65,7	84,3	43,7	71,5	77,8	46,6
Gazdag	28,6	94,8	56,2	58,9	83,1	48,1	72,8	72,2	36,1

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

A-otthon

B-utazás közben

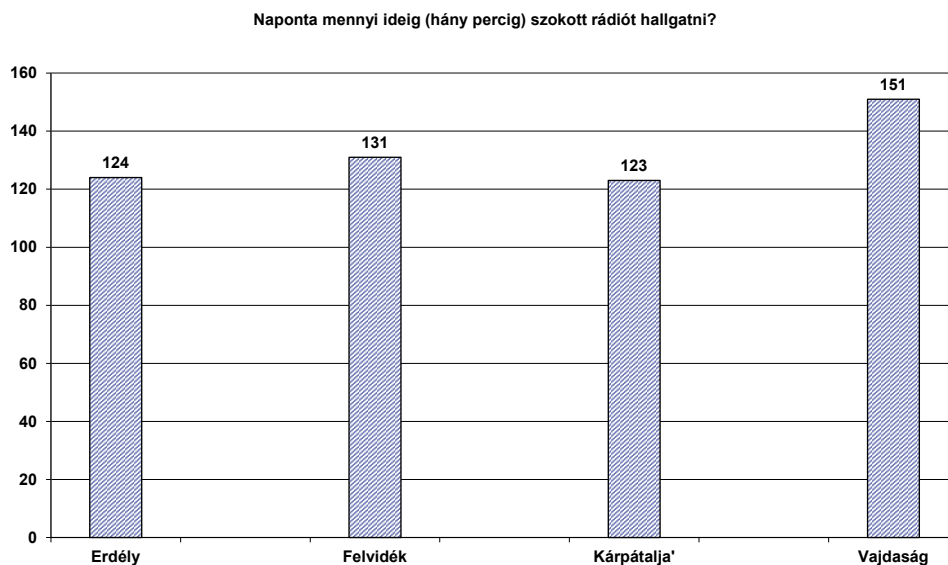
C-munkahelyen/iskolában

Iskolai végzettség, valamint vagyoni helyzet szerint ugyancsak elmondható, hogy amíg az otthoni rádióhallgatás aránya az alacsonyabb társadalmi rétegektől egyenes arányban csökken az iskolázottabb és jobb anyagi körülmények között élők felé, az utazás közben rádiót hallgatók esetében a tendencia fordított (az erdélyi általános iskolát végzettek és a szegények például már mindössze elhanyagolható, 10,8-23,1 átlagpontnyi gyakorisággal rádióznak utazás közben).

2.3. A rádióhallgatásra fordított idő

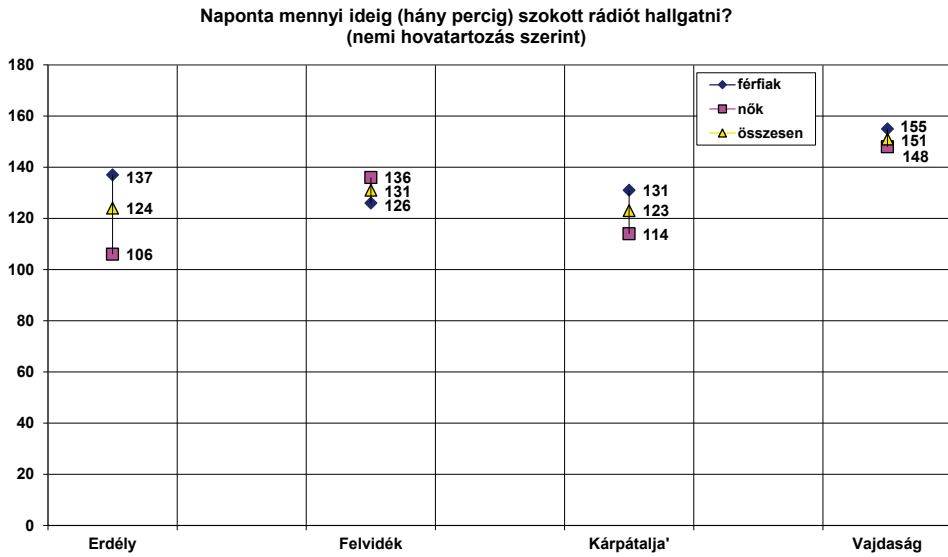
A naponta rádióhallgatásra fordított időt illetően elmondható, hogy Erdélyben, a Felvidéken és Kárpátalján ez mintegy két, a Vajdaságban pedig két és fél órát tesz ki.

47. ábra

Nemi hovatartozás szerint a rádióhallgatásra fordított idő szempontjából az az eddigiekben már megismert tendencia látható, hogy nem csupán régiók, de férfi-nő bontásban is közel hasonló médiahasználati gyakorlat érhető tetten a határon túli magyarok körében. (48. ábra)

48. ábra

Ennek lényege, hogy noha a rádiót hallgatók részaránya a korábban bemutatott arányban mindegyik régióban erőteljesen visszaesett, a rádiózás mellett kitartók nemi hovatartozástól függetlenül, azonos gyakorisággal követik a különböző rádióadók műsorait.

Mindez természetesen nem jellemző az összes társadalmi réteg esetében, ezért a továbbiakban az e téren regisztrált tendenciákat tekintjük át.

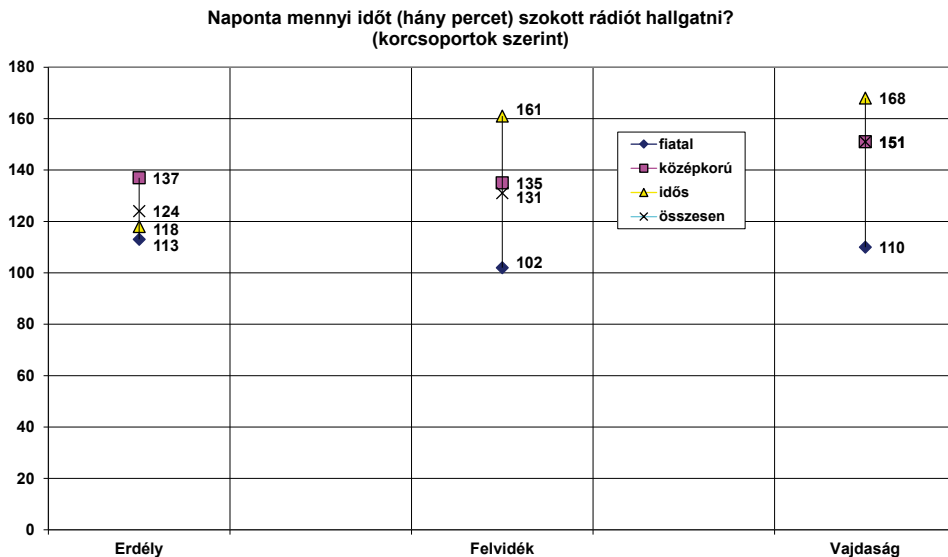
16. táblázat

**Naponta mennyi időt (hány percet) szokott rádiót hallgatni?
(szociodemográfiai változók szerint)**

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	124	131	151
Korcsoportok szerint			
Fiatal	113	102	110
Középkorú	137	135	151
Idős	118	161	168
Iskolai végzettség szerint			
Általános	127	117	162
Szakmunkás	157	169	174
Érettségi	116	116	133
Felsőfokú	98	98	126
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	133	167	189
Alsó-közép	119	129	146
Felső-közép	131	121	156
Gazdag	105	137	102
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	129	134	145
Enyhe munkanélküli érintettség	111	95	180
Válságos munkanélküli érintettség	142	136	166
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	123	130	147
Többségi iskola	127	137	185
Identitástípusok szerint			
Státus-identitás	119	143	153
Lét-identitás	122	138	158

Szociodemográfiai változók szerint mindegyik régióra jellemző, hogy a kevésbé iskolázottak, valamint a szegények, illetve a válságos munkanélküli érintettségű válaszadók számottevően több időt fordítanak rádióhallgatásra a felsőbb rétegek tagjainál. Ezt igazolja például, hogy az erdélyi és a felvidéki felsőfokú végzettségűek esetében már nem éri el a napi 100 percet a rádiózással eltöltött idő.

49. ábra

Korcsoportok szerint ugyancsak nagyfokú eltéréseket tapasztaltunk (Erdélyen kívül, ahol a legtöbbet a középkorosztály tagjai rádióznak). Eszerint a Felvidéken és a Vajdaságban az idősök rádióznak a leginkább, a fiatalok pedig a legkevésbé. Előbbiek naponta már majdnem három órát töltenek rádióhallgatással, míg a fiatalok körében egyik régióban sem éri el a két órát a napi rádiózásra fordított idő.

A ráfordított napi idő szempontjából adatsoraink összességében továbbra is egyértelműen arra utalnak, hogy noha a rádióhallgatók aránya csökkenő tendenciát mutat, ám akik továbbra is ezt a médiafelületet választják, relatíve magas gyakorisággal használják azt.

2.4. A rádióadók hallgatottsága

A különböző rádióállomások hallgatottságának erőssorrendje regionálisan jelentősen eltérő megoszlásokat mutat.

17. táblázat

Milyen gyakran hallgatja az alábbi rádióadókat?*

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Magyar nyelvű regionális, vagy helyi kereskedelmi adók	52,2	26,6	52,9
állami rádiók magyar nyelvű adásai	26,7	27,4	37,3
magyarországi kereskedelmi rádió	28,9	53,1	34,1
többségi nyelvű kereskedelmi	32,7	35,3	35,6
PETŐFI Rádió	16,6	52,7	26,2
KOSSUTH Rádió	20,9	37,6	27,2
többségi nyelvű közszolgálati	30,4	25,9	25,6
DANKÓ Rádió	7,2	20,5	14,6
Magyarországról sugárzó határmenti, regionális rádiók	10,9	25,9	20,8
BARTÓK Rádió	8,1	19,1	13,7
Duna World Rádió	5,7	11,6	12,5

* 100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

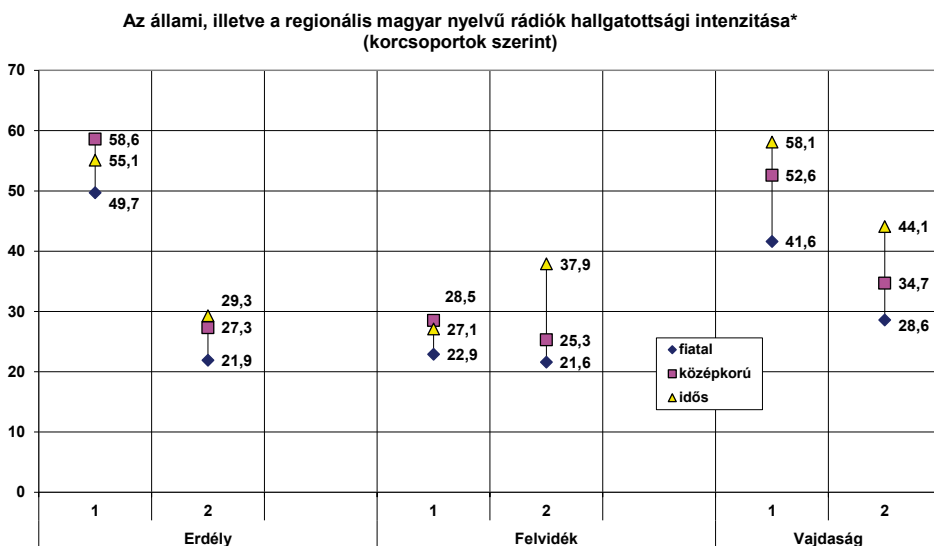
Az erdélyiek továbbra is a regionális magyar nyelvű rádiókat hallgatják az első helyen, ami a többi régióhoz képest összehasonlíthatatlanul bőségesebb ottani kínálatra vezethető vissza, valamint az, hogy Székelyföldön a magyarországi földfelszíni sugárzású rádiók továbbra is elérhetetlenek.

A felvidékiek esetében elsősorban a magyar nyelvű regionális kínálat szűkössége az oka annak, hogy a mindössze szórványosan rendelkezésre álló regionális rádiók csupán 26,6 átlagpontnyi hallgatottsággal bírnak (Erdélyben és a Vajdaságban az ottani regionális rádiók követése ennek kétszerese, 50 átlagpont fölötti arányú). Következésképpen körükben a magyar, illetve szlovák nyelvű kereskedelmi adók népszerűsége a domináns, a műsorpolitikájában többnyire ezekhez hasonló tömegkulturális tartalmakat sugárzó és földi sugárzással is minden alrégióban elérhető Petőfi Rádió mellett.

Az anyaországi közszolgálati főadó (Kossuth Rádió) lényegében egyik régióban sem mondható meghatározónak (mindössze 20,9-37,6 átlagpont), míg az egyéb állami rádiók (Dankó, Bartók stb.) az erőssorrend utolsó helyeit foglalják el.

A regionális és állami magyar nyelvű rádiók hallgatottsági intenzitása korcsoportok szerint azt mutatja, hogy ezek hallgatói között elsősorban az idősek (Erdélyben leginkább a középkorúak) felülreprezentáltak, akikhez képest a fiatal korosztály tagjai mindenütt az utolsó helyet foglalják el a szűkebb-tágabb környezetükről szóló magyar nyelvű rádiós információk iránti érdeklődés tekintetében.

50. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

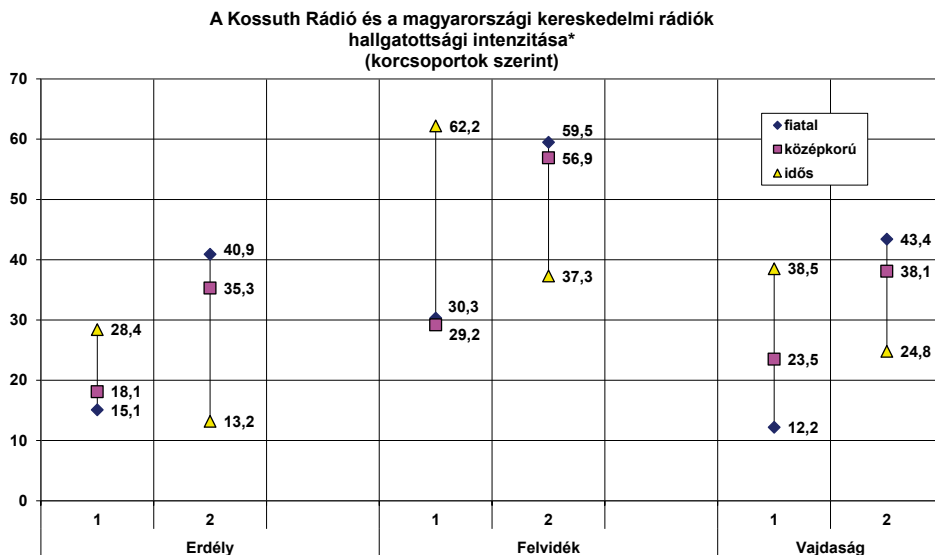
1- magyar nyelvű regionális, vagy helyi kereskedelmi adók

2- állami rádiók magyar nyelvű adásai

Mindezt legszembetűnőbben a vajdasági adatsorok bizonyítják, ahol a fiatalok mindkét rádiócsatorna esetében már mintegy 15 átlagponttal kevésbé bizonyultak érdeklődőnek az idősekhez képest.

Korcsoportok szerint ugyanilyen, vagy még nagyobb arányú szegregációs távolság jellemzi a Kossuth Rádió, valamint a magyarországi kereskedelmi rádiók hallgatottságát.

51. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

1- Kossuth Rádió

2-magyarországi kereskedelmi rádiók

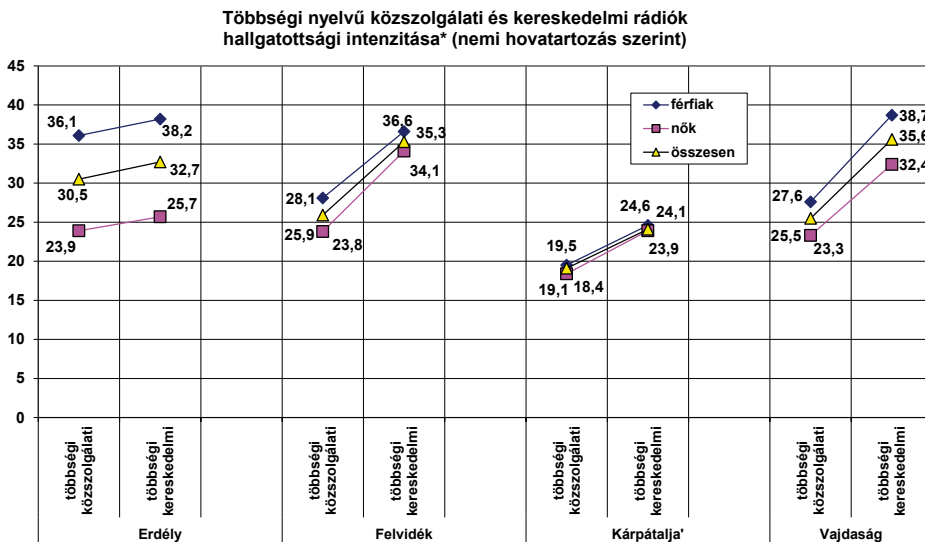
Általános érvényű tendencia, hogy amíg a Kossuth Rádiót az idősök hallgatják magasan átlag fölötti arányban (a fiatalokhoz képest a Felvidéken kétszer, a Vajdaságban pedig több mint háromszor nagyobb gyakorisággal), a magyarországi kereskedelmi rádiók esetében a helyzet épp fordított, melyek iránt az 55 éven felüliek mutatnak nagyfokú érdektelenséget (Erdélyben már csupán mindössze 13,2 átlagpontnyi intenzitással hallgatják a tárgyalt rádiók műsorait, amiket a fiatalok hozzájuk képest háromszor gyakrabban követnek – 40,9 átlagpont).

Ezek az adatsorok leginkább azt példázzák, hogy a rádióhallgatással kapcsolatban a hallgatói csoportok elsősorban a rádiók által közvetített – közszolgálati, illetve tömegkulturális – tartalmak szerint különülnek el, méghozzá sokkal inkább, mint azt a televízió nézési gyakorlat esetében tapasztaltuk.

Az említett elkülönülés magas foka a gyakorlatban azt jelenti, hogy a két hallgatói típus között alig (vagy egyre kevésbé) van átjárás: rádiót alapvetően eltérő célból hallgatnak az azt otthonukban hagyományos információforrásként használó idősök, illetve a mobilabb életmódot folytató, főként szórakozási célból – leginkább az autóban – rádiózó fiatalok, illetve középkorúak.

A többségi nyelven való rádióhallgatással kapcsolatban, régiók szerint egymáshoz aránylag közeli tendenciákat regisztráltunk. A kárpátaljaiakon kívül (akik a legkevésbé, mindössze 19,1-24,6 átlagpont között hallgatnak ukrán rádióadókat), másutt ez az arány egyaránt 25-35 átlagpontot tesz ki.

52. ábra

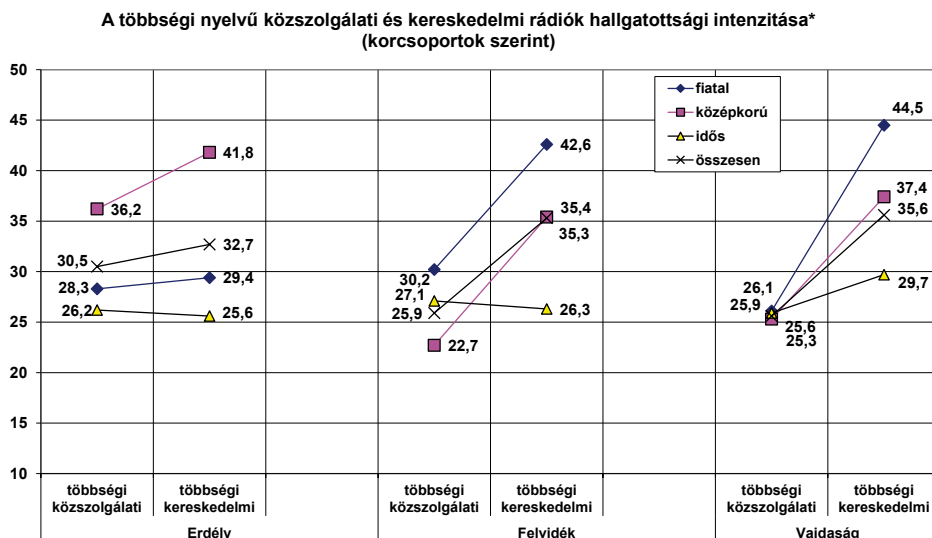
* 100-as skálára transzponált átlagok (1–soba...100–gyakran)

Ugyanígy mindegyik régióra jellemző, hogy nemi hovatartozás szerint sincs számottevő különbség a többségi nyelvű közszolgálati, illetve kereskedelmi rádiót hallgatók között. Eszerint amíg mindkét rádiótípust Erdélyben és Kárpátalján közel ugyanakkora intenzitással követik, a Felvidéken és a Vajdaságban a szlovák, illetve szerb kereskedelmi rádiók hallgatottsága már 10 átlagponttal meghaladja a közszolgálatiakat.

A férfiak és nők többségi nyelven történő rádióhallgatási gyakorlata terén említésre érdemes eltérést csupán Erdélyben tapasztaltunk, ahol mind a közszolgálati, mind a kereskedelmi adókat a férfiak a nőknél 10 átlagpontot meghaladó arányban követik sűrűbb gyakorisággal. Miután a nők a férfiaknál a többi régióban is relatíve kevésbé bizonyultak a többségi nyelvű rádiók hallgatóinak. Mindez abból a szempontból értékelhető meglepő tendenciaként, hogy – amint azt korábban láthattuk – a kereskedelmi televíziók nézettsége tekintetében még egyértelműen ők voltak az aktívabbak. A jelenség okai között alighanem szerepet játszik a férfiak mobilabb életmódja, akik a gyakoribb autóhasználat, illetve egyéb közlekedés alatt hallgatják a többségi nyelvű rádióadókat.

Korcsoportok szerint már számottevőbb megosztottságot mértünk, mely szerint amíg a közszolgálati rádiókat többségi nyelven közel, vagy teljesen azonos intenzitással hallgatják (lásd: Vajdaság), addig a kereskedelmi rádiók iránti érdeklődés tekintetében a gyakoriságok egyenes arányban csökkennek az életkor növekedésével.

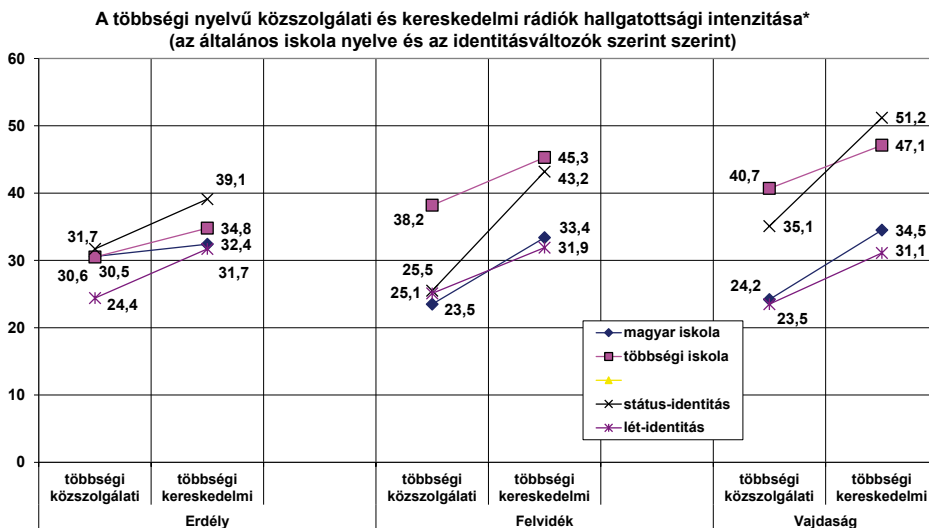
53. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok (1–soba...100–gyakran)

Identitásváltozók szerint ugyancsak az előbb látottakhoz hasonló rádióhallgatási gyakorlatot tapasztaltunk: elsősorban a többségi nyelvű kereskedelmi rádiókkal kapcsolatban tér el az érdeklődés mértéke, ahol a szlovák, a román és a szerb nyelvű általános iskolát végzettek és a státus-identitásuk az identitásörző rétegekhez képest (Erdélyt leszámítva) igen jelentős, a 10-20 átlagpontot meghaladó arányban választják nagyobb gyakorisággal a többségi nyelven sugárzó rádióműsorokat. (54. ábra)

54. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok (1–soba...100–gyakran)

Mindemellett figyelemre méltó azonban, hogy a magyar gyökereikhez ragaszkodók is mindenütt már 30 átlagpont fölötti intenzitással hallgatják az anyanyelvi helyett a többségi nyelvű kereskedelmi rádiók adásait, ami újabb figyelemre méltó jel a médiahasználat terén végbe menő identitás-fellazulási (nyelv váltási) folyamat „lopakodó” térnyerése szempontjából.

2.5. A magyarországi rádióadók műsortípusainak hallgatottsága

A magyarországi rádióadók különböző műsorainak hallgatottságával kapcsolatban elsőként az érdekelni fogó, hogy az eddig vezető – s jelenleg is magas hallgatottsággal bíró – hírek és hírműsorok dominanciája meggyengülni látszik, miután a Felvidéken és a Vajdaságban a könnyűzenei rádióműsorok népszerűsége néhány átlagponttal már az első helyre került. Mindez alighanem annak jele, hogy a rádióhallgatási szokások az információszerzés mellett egyre inkább a háttérrádiózásra jellemző szórakoztató tartalmak fogyasztásának irányában módosulnak, amit a szórakoztató műsorok 43,9–46,5 átlagpont közötti népszerűségi indexei is bizonyítanak.

18. táblázat**Rádiós műsортípus preferenciák****Hallgatottsági intenzitás***

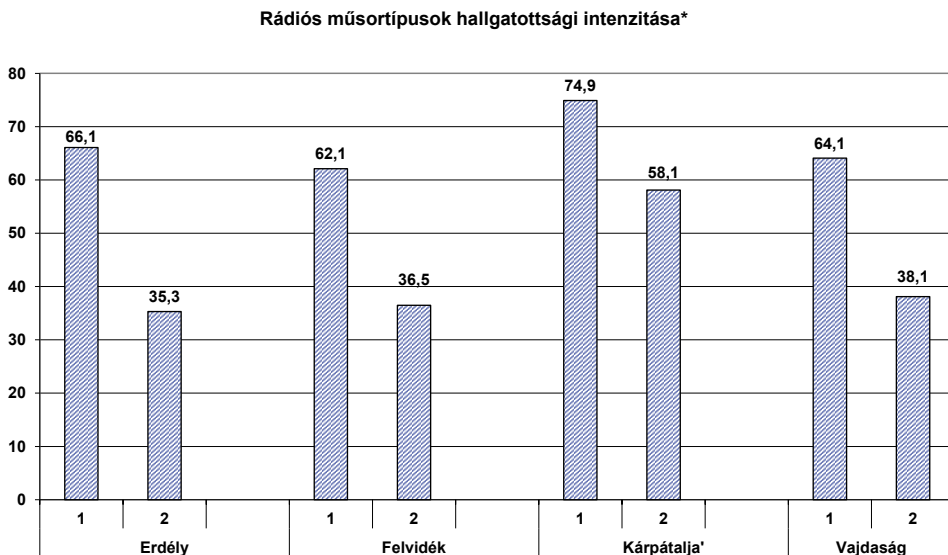
	Erdély	Felvidék	Vajdaság
hírek, hírműsorok	66,1	62,1	64,3
pop/rock, könnyűzenei műsorok	56,8	70,8	67,6
szórakoztató műsorok, kabaré	46,5	44,5	43,9
kulturális műsorok	42,7	34,6	33,6
a határon túli magyarság számára szóló műsorok	35,3	36,5	38,1
népzenei műsorok	40,3	24,6	37,5
klasszikus zenei műsorok	44,6	28,3	32,3
tudományos, történelmi műsorok	26,9	24,9	60,5
vallási műsorok általában	43,1	22,2	24,2
közéleti, elemző, és vitaműsorok	35,6	26,3	25,6
mise, istentisztelet közvetítés	40,8	25,1	23,5
hangjáték, rádiójáték	22,5	20,2	22,3
környezetvédelmi műsorok	23,4	19,5	28,1
nyelvművelő műsorok	18,2	12,9	20,9
gyermek, ifjúsági műsorok, mesék	20,9	12,2	19,1

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha....100–gyakran

A ranglista középső tartományában a kulturális, tudományos és vallási, valamint népzenei, illetve klasszikus tartalmakat közvetítő rádióműsorok foglalnak helyet, közöttük a határon túli magyarsággal foglalkozó magazinműsorok. Ami annak bizonyítéka, hogy a rádióhallgatás mellett kitartók ugyan az értékorientált információk fogyasztására is használják a rádiót, ám mindez egyre inkább csupán másodlagos motivációként van jelen az egyéb, főként tömegkulturális tartalmak iránti érdeklődés mögött.

A továbbiakban két olyan rádióműsörtípus hallgatottságát részletezzük, melyek a mindennapi információszerzés, illetve a határon túli magyarság aktuális helyzetével kapcsolatos ismeretek szempontjából bírnak kiemelt fontossággal.

55. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha...100–gyakran

1–hírek, hírműsorok

2– a határon túli magyarság számára szóló műsorok

Ami a mindegyik régióban továbbra is magasnak bizonyult – a 60 átlagpontot meghaladó – hallgatottságú hírműsorok követőinek társadalmi rétegek szerinti megoszlását illeti, néhány kivételtől eltekintve csaknem mindegyik szociodemográfiai változó esetében, döntően a regionális átlagoknak megfelelő hallgatottsági intenzitást tapasztaltunk. Mindez arra utaló jel, hogy a tárgyalt műsörtípust igen széles társadalmi érdeklődés övezi. (19. táblázat)

A szórványos kivételek között említhetjük, hogy a hírműsorokat átlag fölötti arányban követők között csupán a szegények relatíve felülreprezentáltak, a kevésbé hírműsor-orientáltak közé pedig a felvidéki érettségizettek, valamint a tartósan válságos munkapiaci helyzetben lévőek sorolhatók.

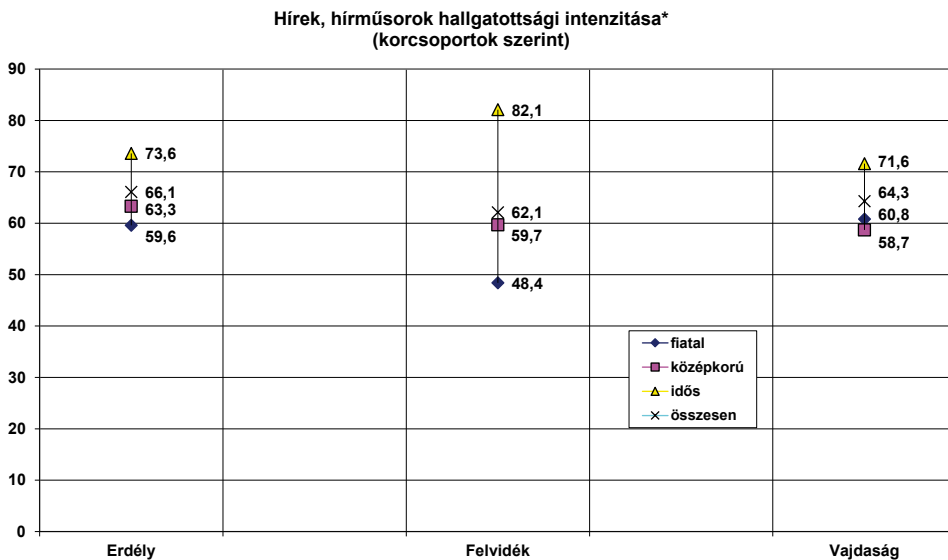
19. táblázat**Hírek, hírműsorok hallgatottsági intenzitása*
(szociodemográfiai változók szerint)**

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	66,1	62,1	64,3
Korcsoportok szerint			
Fiatal	59,6	48,4	60,8
Középkorú	63,3	59,7	58,7
Idős	73,6	82,1	71,6
Iskolai végzettség szerint			
Általános	72,8	58,8	64,4
Szakmunkás	63,8	68,8	63,3
Érettségi	64,8	57,2	62,8
Felsőfokú	66,2	61,3	64,8
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	80,8	69,2	69,9
Alsó-közép	64,1	63,1	65,2
Felső-közép	65,3	60,8	58,2
Gazdag	66,1	59,1	66,2
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	64,1	62,1	64,1
Enyhe munkanélküli érintettség	50,3	43,8	54,2
Válságos munkanélküli érintettség	67,2	69,1	63,9
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	66,8	62,9	64,9
Többségi iskola	64,5	57,1	52,2
Identitástípusok szerint			
Státus-identitás	57,7	63,2	68,8
Lét-identitás	67,6	64,9	62,8

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha....100–gyakran

A hírműsorok hallgatottsága terén ezúttal is egyedül korcsoportok szerint tapasztaltunk számottevő eltéréseket, ami újabb bizonyítéka annak, hogy a médiahasználat területén a legelősebben elkülönülő gyakorlat a különböző nemzedékek között húzódik.

56. ábra

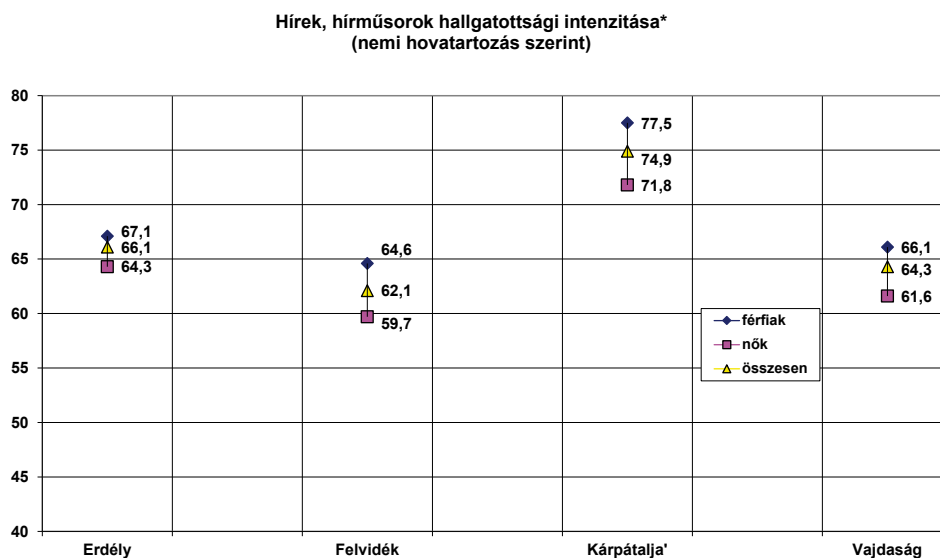

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha...100–gyakran

Ezt igazolja, hogy a fiatalok az időseknél Erdélyben és a Vajdaságban a 10 átlagpontot meghaladó arányban hallgatnak kevésbé rádiós híreket és hírműsorokat, ami azonban a felvidékiek körében már több mint 30 átlagpontra rúg (nem éri el az 50 átlagpontot).

Ami a nemek szerinti tendenciákat illeti, rádiós híreket – a köztudatban meglévő sztereotípiáknak megfelelően – a férfiak mindegyik régióban relatíve gyakrabban hallgatnak, mint a nők, ám a különbség közel sem akkora, mint azt a korcsoportok szerint láthattuk. Erdélyben elenyésző mértékű, ám a férfiak a többi régióban is mindössze 5 átlagpont körüli arányban bizonyultak inkább rádiós hírfogyasztóknak, mint a nők.

57. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha...100–gyakran

Végeredményben elmondható, hogy a rádióhallgató határon túli magyarok körében a hírműsorok követése igen számottevő gyakoriságot mutat: három régió esetében a 60 átlagpont meghaladó mértékű, Kárpátalján pedig még ennél is intenzívebb (74,9 átlagpontot tesz ki), visszaigazolván azt, a kutatásaink során évtizedek óta rögzített tendenciát, mely szerint az anyanyelvi médiafogyasztás terén az itt élők kétséget kizáróan vezető helyet töltenek be.

Az ímént bemutatott tendenciák – ugyan sokkal alacsonyabb, 35,3-38,1 átlagpont közötti hallgatottsági intenzitás szinten – a határon túli magyarság számára sugárzott rádióműsorokkal kapcsolatban is beigazolódottak.

20. táblázat

A határon túli magyarság számára szóló rádióműsorok hallgatottsági intenzitása* (szociodemográfiai változók szerint)

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	35,3	36,5	38,1
Korcsoportok szerint			
Fiatal	26,2	24,6	22,7
Középkorú	34,5	34,7	36,4
Idős	43,3	54,7	47,2
Iskolai végzettség szerint			
Általános	42,1	38,2	39,7
Szakmunkás	37,1	37,3	32,1
Érettségi	31,8	37,6	40,2
Felsőfokú	33,1	29,6	38,6
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	36,8	56,3	41,5
Alsó-közép	36,9	34,4	36,7
Felső-közép	32,7	37,8	35,1
Gazdag	39,6	30,2	36,7
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	33,1	35,4	36,1
Enyhe munkanélküli érintettség	33,7	26,2	41,3
Válságos munkanélküli érintettség	44,9	61,6	37,6
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	35,2	37,6	38,6
Többségi iskola	36,4	30,6	35,1
Identitástípusok szerint			
Státus-identitás	31,1	21,9	37,9
Lét-identitás	35,2	44,1	37,4

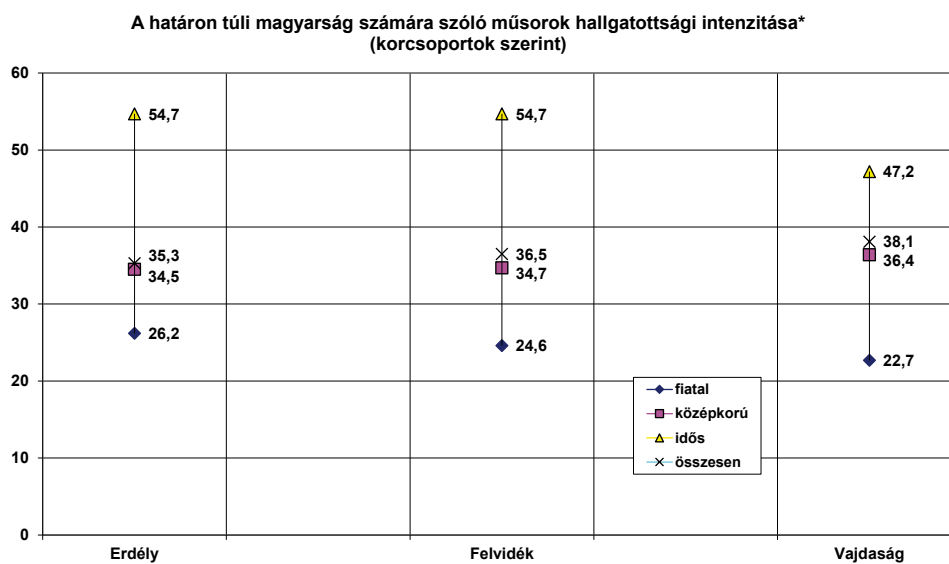
* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha....100–gyakran

A tárgyalt műsorszámokat a regionális átlagok fölötti gyakorisággal relatíve többen az alacsony fokon iskolázottak és nehéz anyagi körülmények között, valamint válságos munkanélküli helyzetben élők hallgatják (különösen a Felvidéken és Erdélyben), emellett azonban az erdélyi gazdagokra is ugyanez jellemző.

A határon túli magyarság számára sugárzott rádióműsorokat ezzel szemben a legkevésbé az erdélyi és felvidéki diplomával rendelkezők, valamint a hazájuknak az országukat tekintő státus-identitásúak hallgatják.

Az eddig bemutatott médiahasználati szokások ismeretében a legkevésbé sem mondható meglepőnek, hogy a határon túli magyarságnak szóló rádióműsorokkal kapcsolatban korcsoportok szerint újra mindenütt jelentős különbségeket tapasztaltunk.

58. ábra

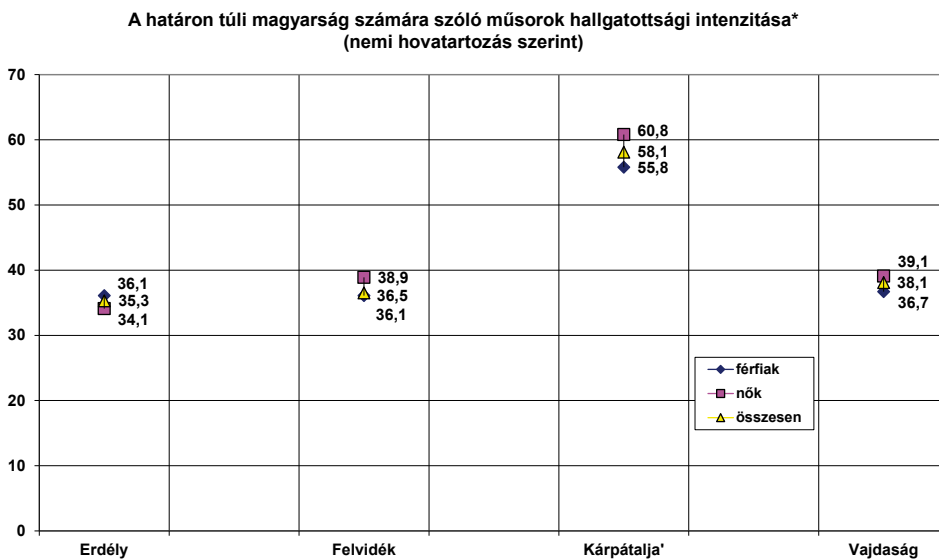

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha....100–gyakran

Ezek lényege, hogy a tárgyalt rádióműsorokat a fiatalok regionális eltérésekre való tekintet nélkül olyannyira mélyen átlagalatti arányban hallgatják (mindössze 22,7-26,2 átlagpont között), ami az idősekhez képest (47,2-54,7 átlagpont) már mindenütt csupán több mint fele akkora érdeklődést mutat.

Nemi hovatartozás szerint ezzel szemben a tárgyalt rádiós műsorszámok iránti érdeklődés terén egyetlen régióban sem mutatható ki akár a legcsekélyebb eltérés sem a regionális átlagoktól.

59. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha...100–gyakran

Mindebben újfent annak bizonyítékát kell látnunk, hogy – amit tekinthetünk a nemi hovatartozással kapcsolatos határon túli magyar médiahasználat legfőbb konklúziójának is – a férfiak és nők médiafogyasztásán belül ugyan előfordulnak bizonyos prioritásbeli hangsúlyeltolódások, információs bázisuk alappilléreit tekintve azonban kevésbé eltérő az egyéb – például korcsoportok, identitásváltozók stb. szerinti – társadalmi rétegek esetében tapasztaltnál.

A határon túli magyarság számára készülő anyaországi rádióműsorok iránti egyre gyűrűlőbb érdeklődés a leginkább a „Határok nélkül” című műsorfolyam hallgatottságának alakulásában érhető tetten.

21. táblázat

A „Határok nélkül” című műsor hallgatottsága*
(szociodemográfiai változók szerint)

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	16,2	25,1	19,2
Korcsoportok szerint			
Fiatal	9,6	14,6	6,6
Középkorú	13,1	20,9	15,9
Idős	24,5	45,2	28,6
Iskolai végzettség szerint			
Általános	21,5	26,9	20,4
Szaktudás	13,5	24,3	17,5
Érettségi	15,1	25,3	15,8
Felsőfokú	16,4	22,9	13,1
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	21,5	39,1	18,1
Alsó-közép	19,3	23,1	20,2
Felső-közép	12,4	27,1	15,9
Gazdag	14,5	21,4	15,1
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	12,9	23,3	17,8
Enyhe munkanélküli érintettség	9,1	8,9	15,9
Válságos munkanélküli érintettség	22,3	31,9	15,1
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	16,9	26,1	25,6
Többségi iskola	14,2	20,3	18,6
Identitástípusok szerint			
Státus-identitás	15,1	11,5	15,5
Lét-identitás	19,5	30,6	18,4

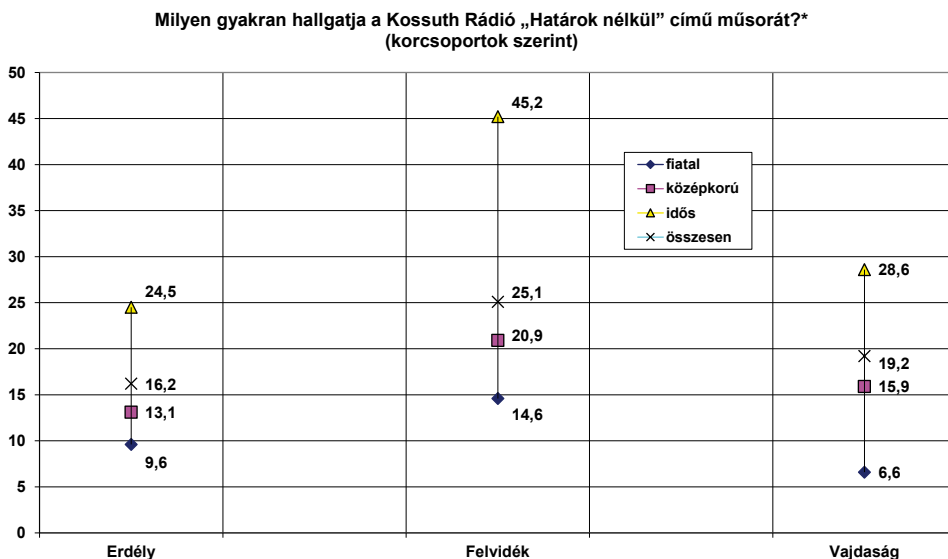
* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha....100–gyakran

A mindössze 16,2-25,1 átlagpont közötti regionális hallgatottsági gyakoriság már önmagában is rendkívül negatív – még az imént látottnál is jócskán elenyészőbb – tendenciát tükröz, ami a legtöbb társadalmi réteg esetében is visszaigazolást nyert.

A tárgyalt műsorfolyam iránti legnagyobb fokú érdektelenség a diplomások, illetve a gazdagok, a munkával rendelkezők, a többségi nyelvű általános iskolát végzettek, és a státus-identitásuk körére jellemző, míg a társadalmi ranglétra alacsonyabb fokain elhelyezkedők relatíve sűrűbb gyakorisággal hallgatják a szóban forgó műsort, hasonlóan a nemzeti identitásukat őrző rétegek tagjaihoz.

A legkirívóbb különbségeket ezúttal is korcsoportok szerint regisztráltuk, ami minden eddiginél szemléletesebben illusztrálja, hogy a kisebbségi létehez kötődő anyanyelvi – ez esetben rádióhallgatási – információk iránti igény, elsősorban az idős korosztály körében meghatározó (leginkább a Felvidéken – 45,2 átlagpont).

60. ábra

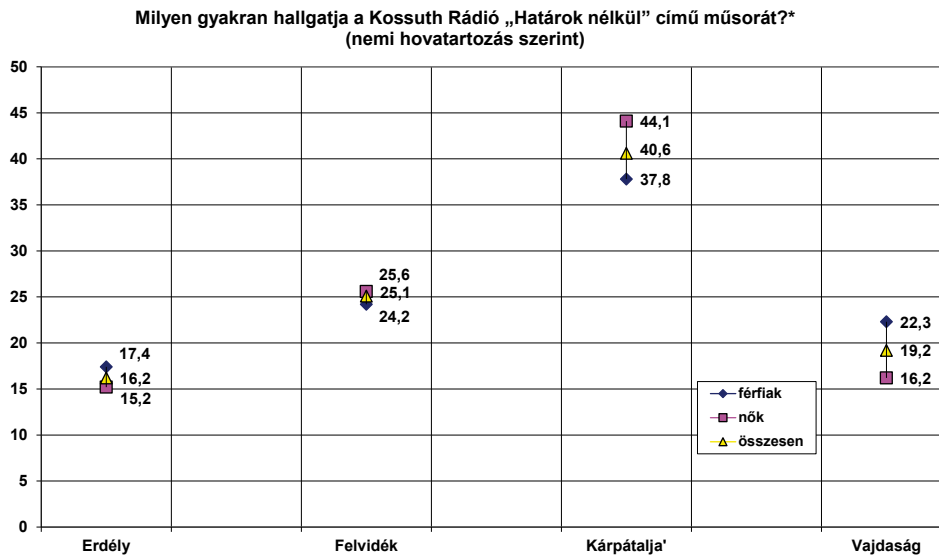

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha....100–gyakran

Ezt igazolja, hogy a fiatalok az időseknél Erdélyben két és félszer, a Felvidéken háromszor, a Vajdaságban pedig négyszer kevésbé érdeklődnek a „Határok nélkül” című műsor iránt. Mindez nem csupán azt jelenti, hogy az utóbbi két régióban a fiatalok közül szinte már senki nem követi a tárgyal, több évtizedes múlta visszatekintő rádiós műsorfolyamot, de egyben annak veszélyét is előrevetíti, hogy az újabb generációk megjelenésével (valamint az idősek törvényszerű megfogyatkozásával) már belátható időn belül kritikus szint alá süllyedhet nem csupán a magyar nyelvű rádióhallgatás, de az organikus nemzeti identitást erősítő általános médiahasználat intenzitása is.

Az említett tendenciát igazolják a „Határok nélkül” műsort hallgatók nemi hovatartozás szerinti megoszlásai is.

61. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha...100–gyakran

Az eddigiek során többször tapasztalt, regionális átlagokhoz közeli, vagy azokkal megegyező hallgatottsági intenzitás ez esetben is azt példázza, hogy a férfi-női médiahasználati gyakorlat a teljes mintasokaságra vonatkozó tendenciákra az esetek többségében nincs hatással. Következésképpen három régióban mindkét nem tagjai rendkívül alacsony gyakorisággal hallgatják csupán a tárgyalt műsort, s mindössze a kárpátaljaiak esetében mondható az érdeklődés mértéke ennél relatíve intenzívebbnek.

Miután a bemutatott adatsorok újfent az anyanyelven való médiahasználat lehetséges „kritikus szint alá süllyedéséről” tanúskodnak, a továbbiakban annak esélyeit vizsgáljuk, hogy az eddig tárgyalt hagyományos elektronikus médiafelületek pozícióit (sok évtizedes egyeduralmát) elképesztő gyorsasággal megrendítő internethez való viszony vajon pozitív, vagy negatív irányban módosítja-e az előzőekben megismert médiafogyasztási tendenciákat a határon túli magyarság körében.

3. Internethasználat

A határon túli magyarok internetezésével kapcsolatos elemzéseinket az elmúlt két évtizedben egyaránt annak bemutatásával kezdtük, hogy a teljes népesség, valamint a különböző társadalmi rétegek körében hány százalékot tett ki a világhálót használók részaránya.¹⁴ Az internet mindent elsöprő térnyerésének leginkább egyértelmű bizonyítéka, hogy jelen kutatási eredményeink mindezt a statisztikai megközelítést első ízben nem teszik lehetővé, mivel a három régióban megkérdezett 1879 válaszadó között csupán 34 fő internetet soha nem használtot találtunk.¹⁵ Mindez azt jelenti, hogy a tárgyalt médiafelület dominanciája – a médiafogyasztás teljes spektrumát tekintve történelmi és példa nélkül álló eseményként – mára gyakorlatilag elérte a lehetséges maximumát, következésképpen az internethasználattal kapcsolatban bemutatásra kerülő tendenciák a regionális mintasokaságok egészére vonatkoznak.

3.1. Az internethasználat eszközei és helyszínei

Az internetezési gyakorlattal kapcsolatos legújabb kutatási eredményeink bemutatását azzal kezdjük, hogy a határon túli magyarság internethasználata miként alakul(t) annak alkalmazott eszközei és különböző helyszínei szerint.

22. táblázat

Az internetezés eszközei*

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
otthoni asztali számítógépen/laptonon	49,4	63,8	60,2
okostévéen	28,6	28,8	22,7
tableten	18,9	29,5	19,4
okostelefonon	91,5	87,3	85,7
okoseszköz autóhoz	14,1	12,1	8,9
okosóra	13,2	14,2	6,8

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

Az internetezésre használt eszközök terén a médiafogyasztás egészét tekintve egy legújabb tényezőként megjelent készülék elsöprőnek mondható dominanciájának tanúi lehetünk. Ez az eszköz természetesen a mobiltelefon, amelyet a határon túli magyarok internetezésre immáron 85,7-91,5 átlagpont közötti gyakorisággal használnak, ami 25-40 átlagponttal előzi meg az otthoni asztali számítógépen internetezők részarányát.

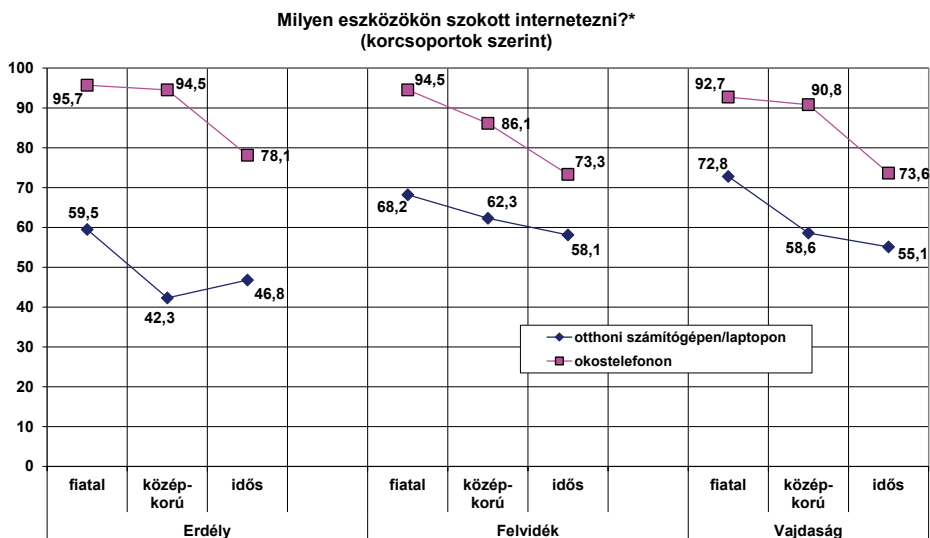
Az okostelefonok internetezésre való használatának bemutatott mértéke már önmagában is több mint meghatározónak tekinthető, fontossága azonban leginkább abban rejlik, hogy az internet és okostelefon használat egyre teljesebb szimbiózisba egymást nem pusztán kiegészítő, hanem kölcsönös és egyben erőteljes fogyasztás generáló tényezőként van jelen, ami a legmeghatározóbb fejleményként értékelendő a közelmúlt médiahasználati folyamataiban.

14 Ami 2001-ben például még mindössze 0,6-10,1%-os gyakoriságot mutatott.

15 Erdélyben 17, a Felvidéken 11, a Vajdaságban pedig 4 nem internetezőt regisztráltunk.

Az említett folyamat korcsoportok szerinti bontásban is a bemutatott irányú tendenciát tükrözi. Eszerint a fiatalok és középkorúak 90 átlagpont körüli, vagy azt meghaladó gyakorisággal használják okostelefonjukat internetezésre, emellett azonban már az idős korosztály tagjai is igen tekintélyes arányban, 73-78 átlagpont között teszik ugyanezt.

62. ábra

*100-as skálára transzponált átlagok (1–soha...100–gyakran)

Az internetezéssel kapcsolatos eszközhasználat terén látott egyértelmű tendencia, bizonyos szempontból tulajdonképpen okafogyottá teszi a korábbi kutatásaink során még fontos faktorként szereplő, az internethasználat helyszíneire vonatkozó adatainkat.

23. táblázat

Az internetezés helyszínei (százalékban)

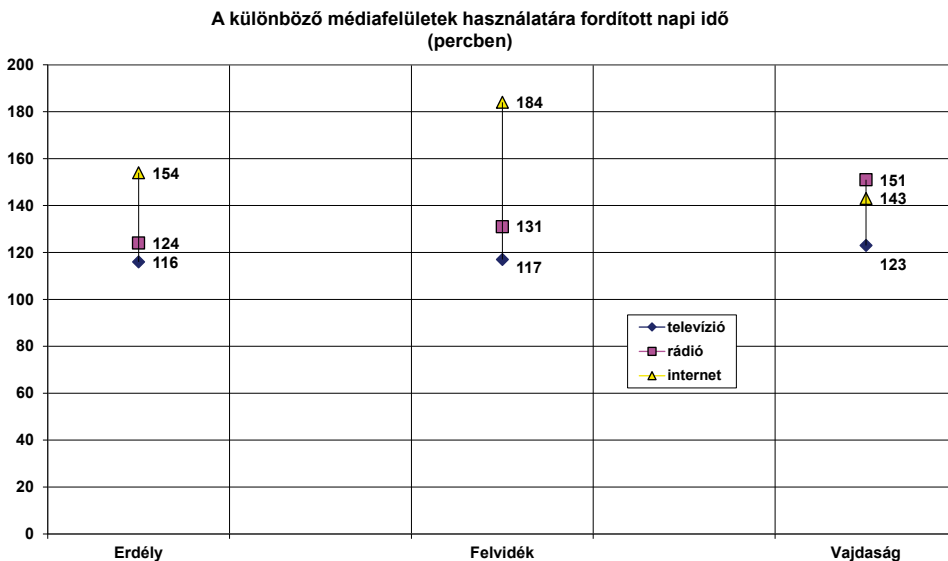
	Erdély	Felvidék	Vajdaság
otthon	98,6	99,5	99,4
utazás (autóvezetés) közben	52,8	52,1	40,1
a munkahelyén/iskolában	32,6	42,8	26,2

Ez alatt az értendő, hogy noha az otthonukban internetezők részaránya csaknem 100%-ra tehető, ám mindez korántsem ilyen nagyfokú – korábban tapasztalt – helyhez kötöttségre utal, hiszen – amint azt láthattuk – válaszadóink az otthoni internetezés során már csupán 50-60%-ban használnak asztali számítógépet, illetve laptopot, okostelefont azonban ennél számottevően többen (különösen Erdélyben, ahol az idősek körében is 30 átlagponttal inkább interneteznek mobiltelefonon, mint otthoni számítógépen.

3.2. Az internethasználatra fordított napi idő

Az internetezésre fordított napi időmennyiség Erdélyben és a Vajdaságban mintegy másfél, a Felvidéken azonban már több mint három órát tesz ki.

63. ábra

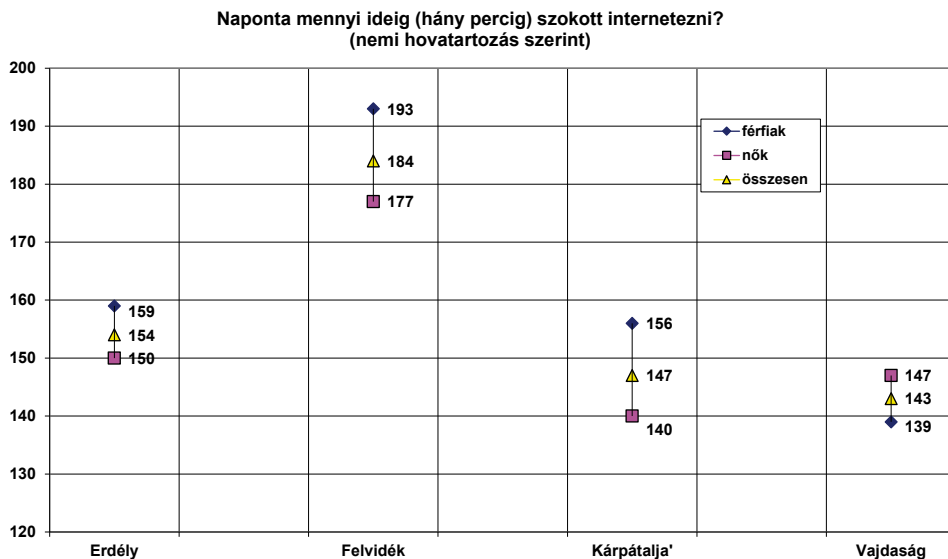

A másik két elektronikus médiafelülethez képest ez Erdélyben és a Felvidéken bizonyult jelentősebbnek (televíziót például fél-, illetve egy órával kevesebbet néznek, mint internetezni), a Vajdaságban azonban egyelőre még néhány perccel többet hallgatnak rádiót.

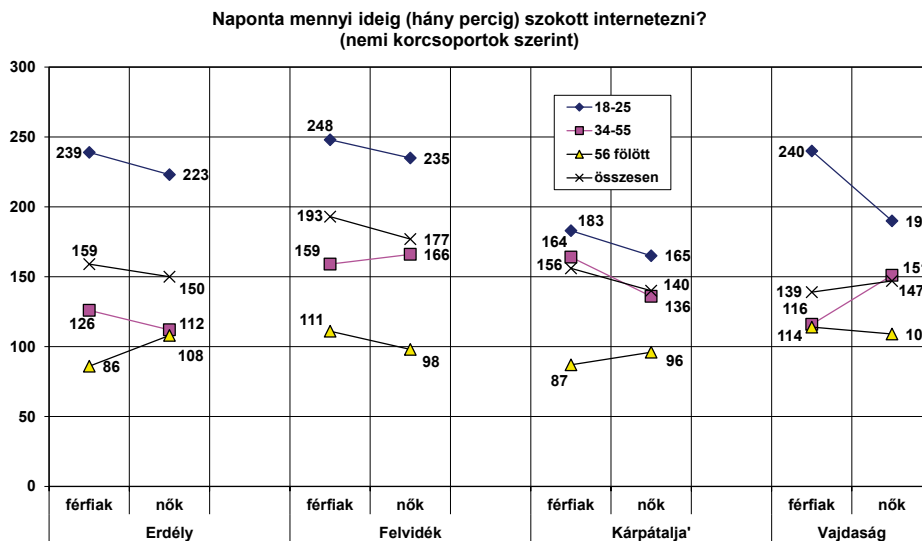
Mindazonáltal a naponta internetezéssel eltöltött időkeret masszív (és várhatóan egyre erősödő) dominanciáját az a tény is megerősíti, hogy amíg a televíziót nézők, illetve rádióhallgatók a népességnek csupán korábban bemutatott részét alkotják, az internetet használókra vonatkozó adatok a megkérdezettek összességére vonatkoznak.

Nemi hovatartozás szerint ugyan jelentős különbségeket nem tapasztaltunk, ám a férfiak három régióban is relatíve több időt töltenek internetezéssel, s csupán a vajdaságiakra jellemző e téren a fordított sorrend. (64. ábra)

64. ábra

65. ábra

Nemi korcsoportok szerint ugyancsak kevés említésre érdemes eltérést regisztráltunk, kivéve a vajdasági gyakorlatát, mely szerint az ott élő fiatalokú nők számottevően kevesebbet, a középkorúak viszont többet interneteznek a férfiaknál.

Szociodemográfiai változók szerint elmondható, hogy a teljes körű internethasználaton belül az egyes társadalmi rétegek tagjai jelentősen eltérő időmennyiséget töltenek naponta internetezéssel.

24. táblázat

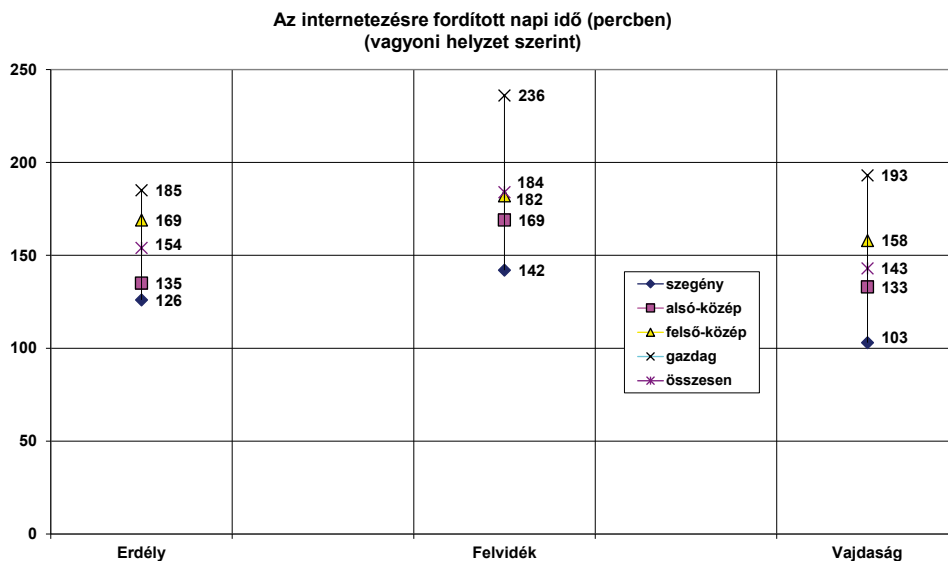
Az internethasználatra fordított napi idő (percben)

(szociodemográfiai változók szerint)

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	154	184	143
Korcsoportok szerint			
Fiatal	231	242	212
Középkorú	119	163	136
Idős	98	103	111
Iskolai végzettség szerint			
Általános	124	201	118
Szakmunkás	143	162	117
Érettségi	155	189	164
Felsőfokú	182	201	181
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	127	141	103
Alsó-közép	135	169	133
Felső-közép	169	182	158
Gazdag	185	236	193
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	159	175	142
Enyhe munkanélküli érintettség	148	220	151
Válságos munkanélküli érintettség	159	210	150
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	153	182	145
Többségi iskola	160	195	126
Identitástípusok szerint			
Státus-identitás	196	185	140
Lét-identitás	143	178	142

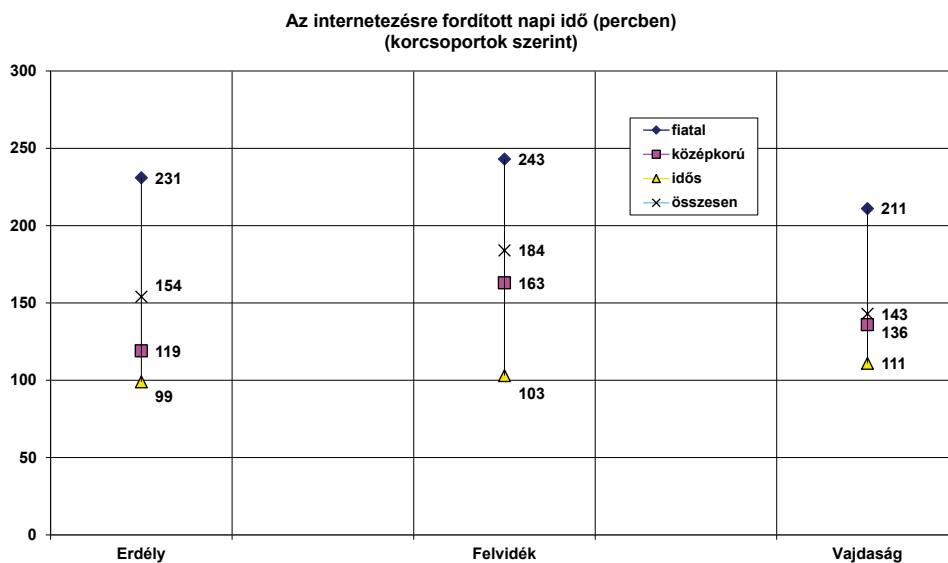
Ezzel kapcsolatban az említésre érdemes tendenciák között említhető, hogy a felsőbb társadalmi rétegek (elsősorban a diplomások és a legjobb anyagi körülmények között élők) lényegesen több időt fordítanak internetezésre, mint a ranglétra alsó fokain elhelyezkedők, mellettük azonban a hosszú idő óta munkanélküliek, valamint a hazájuknak országukat tekintő asszimilánsok is átlag fölötti arányban interneteznek naponta.

66. ábra

Az említett vagyonhi helyzet szerinti adatsorok kellőképpen érzékeltetik az egyenes arányban növekvő internetezésre fordított időmennyiséget: az erdélyi szegények egy, a vajdaságiak és a felvidékiek pedig már több mint másfél órával interneteznek kevesebbet a gazdagoknál, ami korcsoportok szerint még inkább jellemző.

67. ábra

Ez esetben a fiatalok már a napi négy órát meghaladó mértékben használják az internetet, ami mögött az erdélyi hasonló korosztály tagjai alig maradnak el (231 perc), és a hasonló korú vajdaságiak is naponta több mint 200 percet interneteznek. Hozzájuk képest az időssek mindössze 100 perc körüli időt töltenek naponta internethasználattal.

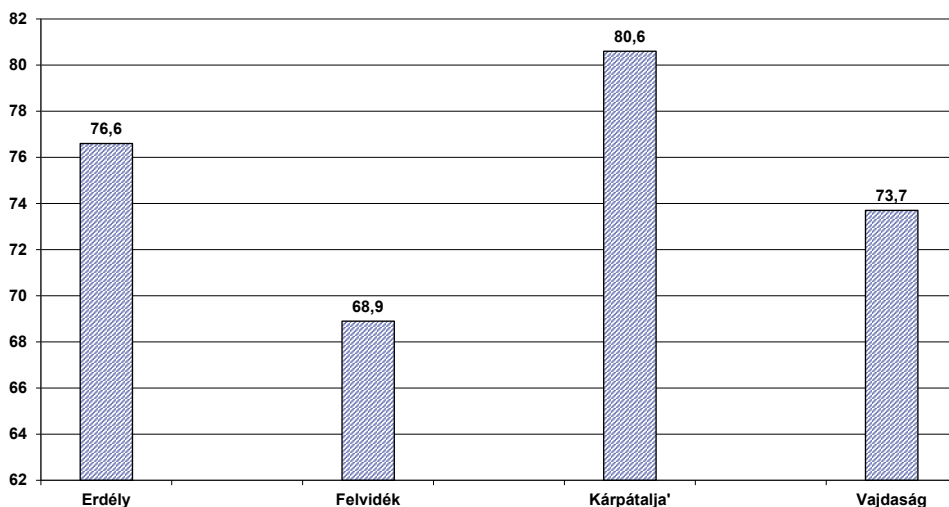
A napi internetezésre fordított időmennyiség szempontjából tehát az idős korosztály tagjai jelentős lemaradásban vannak, ami azonban semmiképpen nem mondható egyértelműen rögzült negatív/passzív állapotnak, miután ez a korosztály egyfelől a korábbihoz képest számottevően aktivizálta magát, másfelől masszívan növekvő jelenlétük az interneten – amint azt a továbbiakban látni fogjuk – sok tekintetben már most jelentősen hozzájárul a világháló használata terén folyamatban lévő robbanásszerű fejleményekhez. Egyáltalán nem kizárt tehát, hogy a közeljövőben a fiatalok jelenlegi kiugróan intenzív internethasználata közelíteni fog a teljes telítettség állapotához, ami az eddigi nagyságrendnél kisebb arányban lesz képes csupán növekedni, mint azt az idősök (és középkorúak) esetében most még rendelkezésre álló „tartalékok” lehetővé teszik majd.

3.3. Internethasználat a honlapok nyelve szerint

Túl az internethasználat mennyiségi – a napi ráfordított időt bemutató – paraméterein, elemzésünket a nyelvi dimenzió mentén folytatjuk, amely szempontnak – úgyis, mint az organikus nemzeti identitás legfőbb alapjának, illetve az asszimilációs érintettség különböző fokozatainak – kutatásunk során az összes vizsgált médiafelület tekintetében kiemelt figyelmet szenteltünk.

68. ábra

Internethasználati gyakoriságok az internetfelületek nyelve szerint*

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–csak többségi nyelven.....100–csak magyarul

Az ezzel kapcsolatos alapmegoszlások azt mutatják, hogy válaszadóink az internetet anyanyelvükön igen számottevő gyakorisággal használják. A grafikonon látható adatok alapján elmondható tehát, hogy a határon túli magyarok körében az internetezés terén a magyar nyelv dominanciája továbbra is érvényesül, noha régióként nem ugyanolyan mértékben.

Eszerint leginkább anyanyelv-orientáltak a Kárpátalján, illetve az Erdélyben és a Vajdaságban élők bizonyultak (73,7-80,6 átlagpont közötti intenzitással), ám a felvidékiek körében – tovább erősítve az ott élők legnagyobb fokú asszimilációs érintettségét igazoló, s kutatásaink által több évtizede óta folyamatosan jelzett tendenciát – a világhálót magyarul használók részaránya már nem éri el a 70 átlagpontot.

Nemi hovatartozás szerint a bemutatott regionális átlagoktól való említésre érdemes eltéréseket nem regisztráltunk.

Noha társadalmi rétegződés szerint az eddigiekhez képest jelentősebb arányú eltérő gyakorlatot nem tapasztaltunk, elmondható, hogy anyanyelvükön leginkább mindegyik régióban az alsóbb társadalmi osztályok tagjai interneteznek (67,8-87,3 átlagpont között), ami legkevésbé a gazdagokat és a felsőfokú végzettségűeket jellemzi (mindössze 63,1-75,4 átlagpont).

25. táblázat

**Internethasználati gyakoriságok az internetfelületek nyelve szerint*
(szociodemográfiai változók szerint)**

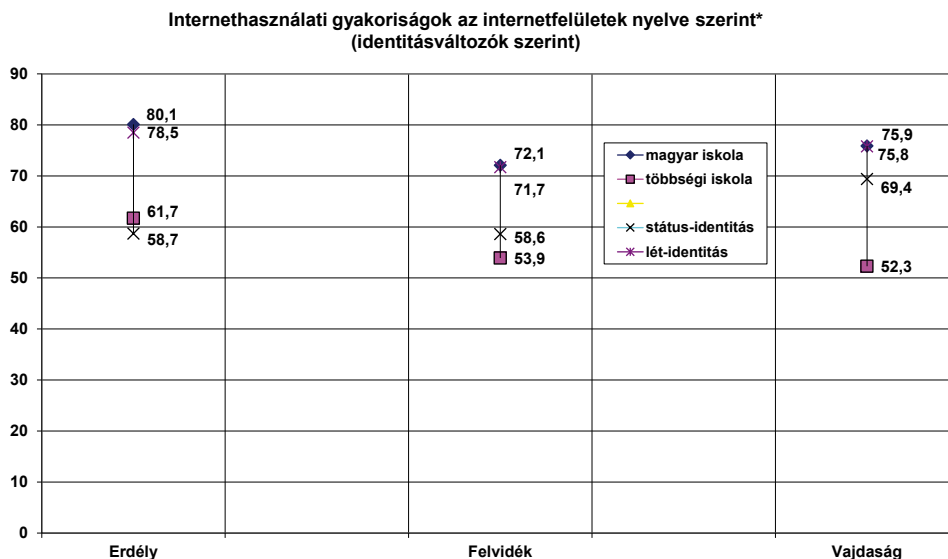
	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Regionális átlagok	76,6	68,9	73,7
Korcsoportok szerint			
Fiatal	74,7	70,5	69,4
Középkorú	77,5	67,2	74,6
Idős	77,9	70,8	74,8
Iskolai végzettség szerint			
Általános	87,3	69,1	78,6
Szaktanácsos	77,6	72,8	75,8
Érettség	75,1	67,8	70,4
Felsőfokú	71,5	63,1	67,9
Vagyoni helyzet szerint			
Szegény	82,5	67,8	77,2
Alsó-közép	77,7	70,2	74,9
Felső-közép	75,4	69,1	70,8
Gazdag	75,1	67,1	72,7
Munkapiaci helyzet szerint			
Stabil munkapiaci helyzet	76,1	67,7	72,5
Enyhe munkanélküli érintettség	75,7	73,6	78,9
Válságos munkanélküli érintettség	75,9	68,8	73,4
Az általános iskola nyelve szerint			
Magyar iskola	80,1	72,1	75,9
Többségi iskola	61,7	53,9	52,3
Identitástípusok szerint			
Státusz-identitás	58,7	58,6	69,4
Lét-identitás	78,5	71,7	75,8

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–csak többségi nyelven.....100–csak magyarul

Az említetteken túl mindenképpen figyelemre méltó még, hogy korcsoportok szerint mindegyik régióban átlaghoz közeli arányban használják az internetet anyanyelvükön mindhárom életkori csoportba tartozók is.

Az internetfelületek nyelve szerint a leginkább eltérő gyakorlatot – a várakozásnak megfelelően – az identitásváltozók szerint regisztráltunk, melyekkel kapcsolatban csupán az várt megválaszolásra, hogy konkrétan mekkorára nyílt az olló az organikus identitásuk szempontjából elkülönülő rétegek között.

69. ábra

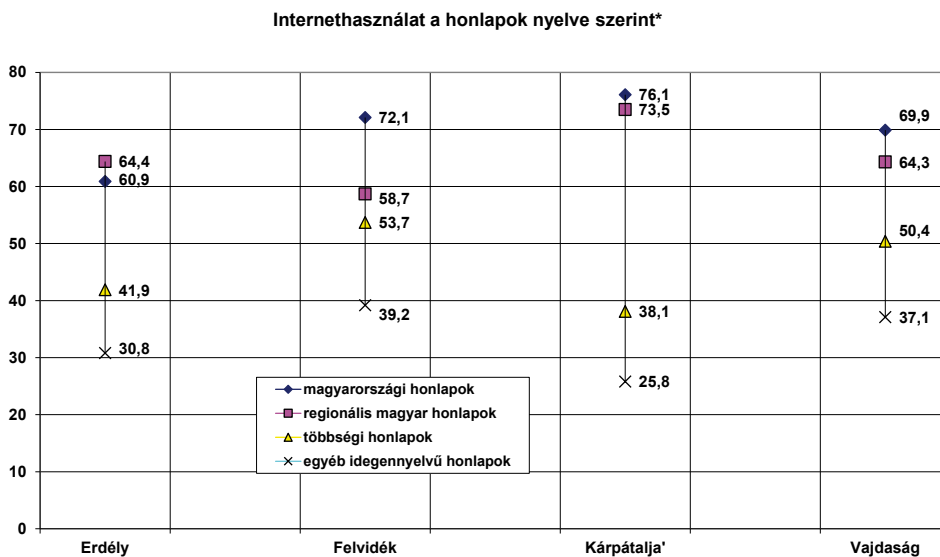

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–csak többségi nyelven.....100–csak magyarul

Végeredményben mindegyik régióban közel ugyanakkora megosztottságot tapasztaltunk, mely szerint az asszimiláns identitásúak már mindenütt mintegy 20 átlagponttal csekélyebb gyakorisággal követik anyanyelvükön az internetes honlapokat az identitásukat őrzőkhöz képest. Mindezen túl pedig immáron sokadik alkalommal nyer igazolást az a tendencia, hogy a többségi általános iskolát végzett válaszadók még a magukat státusz-identitásúként pozicionálóknál is határozottabban fordulnak el az anyanyelven történő médiahasználattól. Ennek jele, hogy a Vajdaságban, illetve a Felvidéken a magyar nyelvű honlapokat már csupán mindössze 50 átlagpont körüli intenzitással használják, amiben az anyanyelvi kötődések számottevő meglazulásának további egyértelmű példáját láthatjuk.

Az internetezés nyelvi dimenziójának következő fokozataként azt is megvizsgáltuk, hogy a világháló használata során az érintettek milyen arányban látogatnak anyanyelvi, többségi, valamint egyéb idegennyelvű honlapokat.

70. ábra

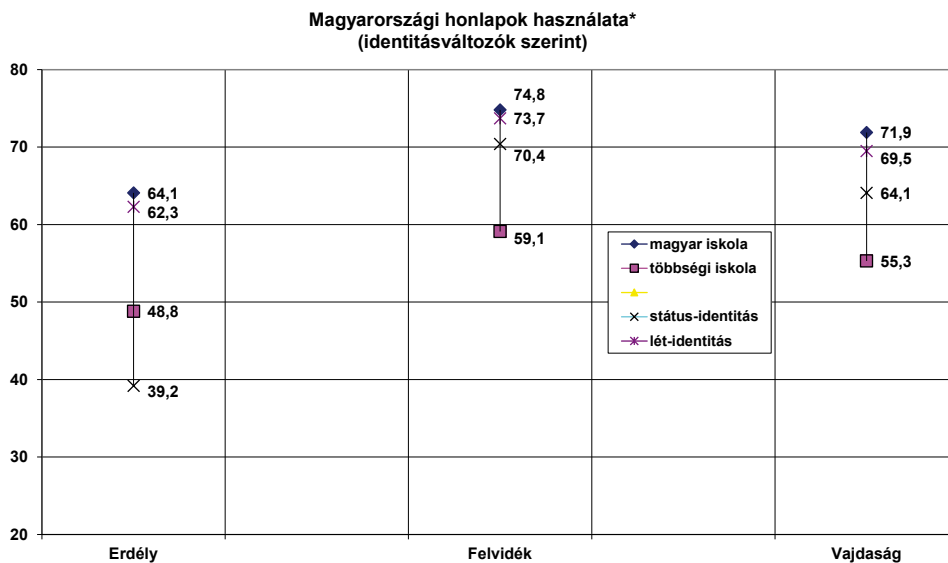
* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha.....100–gyakran

Az összképet tekintve továbbra is a magyar nyelvű internetes felületek dominanciája érvényesül (64,3-76,1 átlagpont között), amelyen belül a regionális magyar honlapok pozíciói megerősödni látszanak (a Felvidéket nem számítva). Különösen érvényes mindez az erdélyiek esetében, ahol már a többi régióhoz képest bőségesen rendelkezésre álló regionális magyar nyelvű honlapok látogatottsága került az első helyre, néhány átlagponttal megelőzve a magyarországi honlapok népszerűségét.

Társadalmi rétegződés szerint ez esetben is az identitásváltozók szerint regisztráltuk a leginkább elkülönülő internetezési gyakorlatot, amit a következő grafikonok adatsorai szemléltetnek.

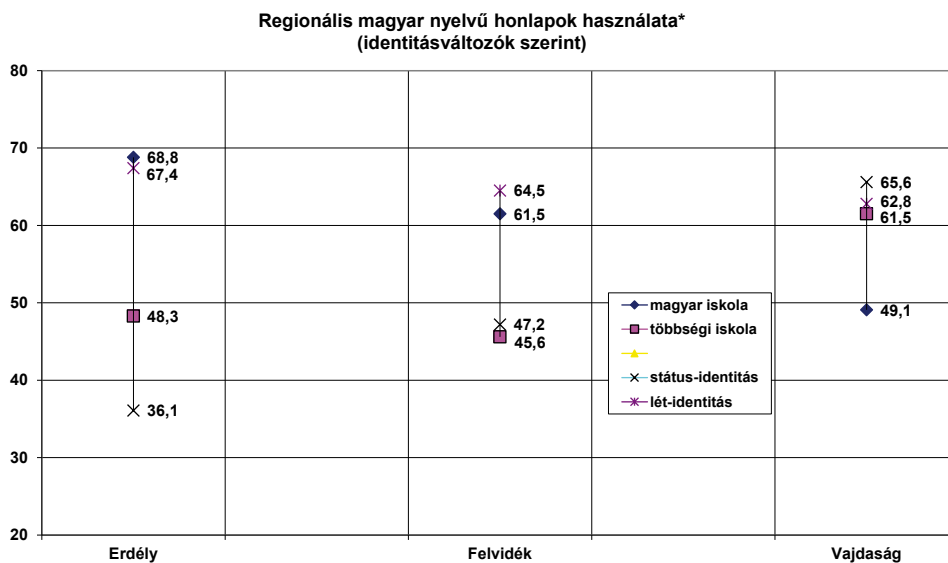
A magyarországi, illetve a regionális magyar nyelvű honlapok látogatottsága terén ugyanakkora törésvonalak mentén immáron sokadszor igazolódik be, hogy az – ezúttal internetes – információszerzés tekintetében a kétféle identitástípusba tartozók egymástól egyre inkább eltérő nyelvhasználati gyakorlatot követnek. (71-72. ábra) Amíg ugyanis az asszimiláns rétegek tagjai már csupán 39,2-59,1 átlagpont közötti gyakorisággal követik anyanyelvükön az internetes tartalmakat, ez az arány a magyar általános iskolát végzett, illetve nemzeti identitásukhoz ragaszkodók esetében lényegesen magasabb, 62,3-78,8 átlagpontot tesz ki.

71. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha.....100–gyakran

72. ábra

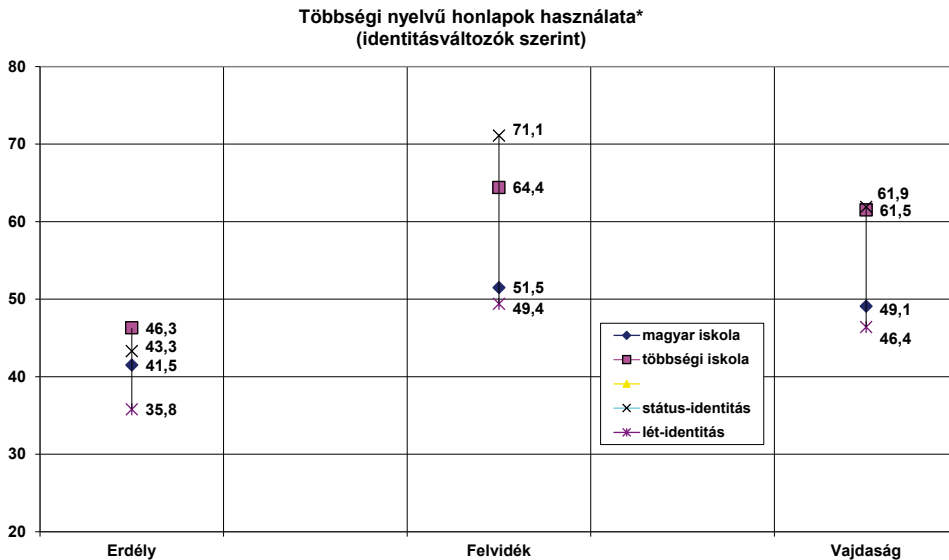

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha.....100–gyakran

A többségi nyelvű honlapok használata tekintetében a helyzet természetesen fordított, hiszen ezeket az identitásörző rétegek csupán 35,8-51,5 átlagpont között követik, szemben az

asszimiláns identitásúakkal, akik különösen a Vajdaságban (61,9 átlagpont), kiugró arányban pedig a Felvidéken (71,1 átlagpont) használják a többségi nyelvű honlapokat.

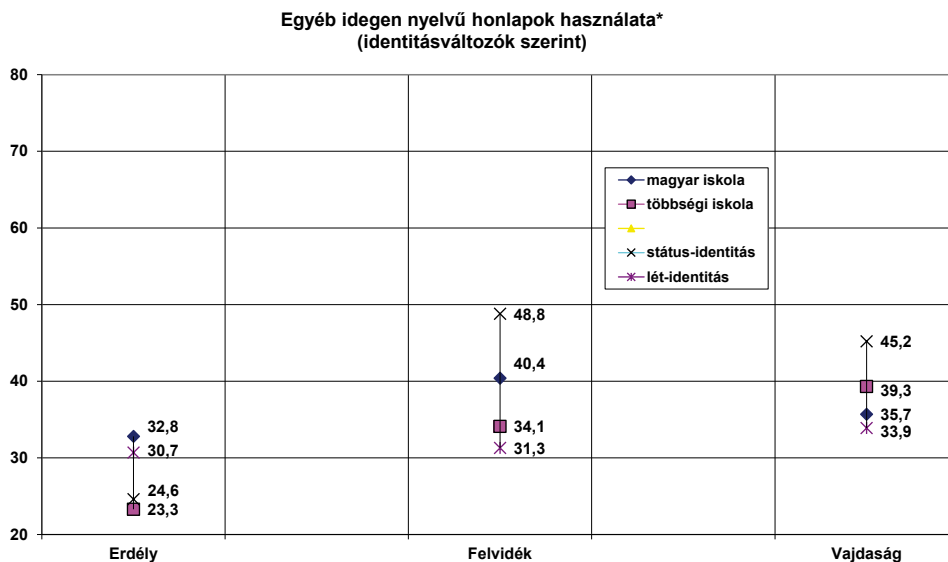
73. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha.....100–gyakran

Az egyéb idegennyelvű honlapok használatával kapcsolatban az előzőekhez hasonló automatizmusok már kevésbé érvényesülnek.

74. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha.....100–gyakran

Egyfelől régiók szerint tapasztaltunk említésre érdemes különbségeket, hiszen az erdélyiek identitástípusokra való tekintet nélkül, igen alacsonynak mondható gyakorisággal használják csupán az internetet egyéb idegen nyelveken (mindössze 23,3–32,8 átlagpont között), ami azt jelenti, hogy a vajdaságiak, illetve a felvidékiek közül a legkevésbé idegen nyelv orientált internethasználók is gyakrabban kattintnak a tárgyalt honlapokra, mint az ezeket követő erdélyiek.

Regionális összehasonlításban identitástípusok szerint ugyancsak eltérő gyakoriságokat regisztráltunk. Amíg a Vajdaságban, illetve a Felvidéken egyértelműen a státus-identitásúak követik a legnagyobb gyakorisággal az egyéb idegennyelvű honlapokat (45,2–48,8 átlagpont között), Erdélyben – ugyan csupán a jelzett relatív alacsony szinten – az identitásörző rétegek tagjai mutatnak nagyobb fokú nyitottságot az idegen nyelven történő internetezés iránt.

3.4. Internethasználat a magyarországi közszolgálati televíziócsatornák és rádióadók honlapjainak, valamint a médiaklikk.hu látogatottsága szerint

Az internet és a hagyományos hírközlőeszközök közötti kölcsönhatás, illetve átfedések egyik lehetséges vetületeként folyamatosan vizsgáljuk, hogy a magyarországi közszolgálati médiafelületek interneten való nézettsége és hallgatottsága mekkora hányadot képvisel a határon túli magyarok médiahasználatában.

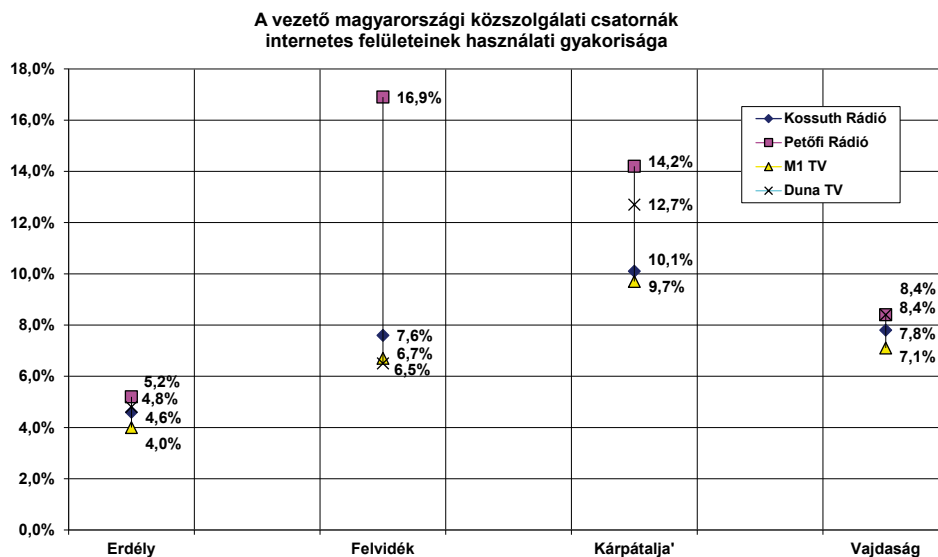
A kérdéssel kapcsolatban táblázatunk és a 75. ábra adatsorai azt mutatják, hogy a tárgyalt internetes felületeket használók részaránya néhány kivételtől eltekintve mindössze töredék-megoszlásokban mérhető.

26. táblázat

Szokta-e az alábbi közszolgálati rádióadókat és televíziócsatornákat az interneten keresztül hallgatni/nézni? (százalékban)

	Erdély	Felvidék	Vajdaság
Kossuth Rádió	4,6	7,6	7,8
Petőfi Rádió	5,2	16,9	8,4
Bartók Rádió	1,7	1,6	2,0
Dankó Rádió	1,1	1,1	4,3
Duna World Rádió	0,8	1,5	2,5
M1	4,0	6,7	7,1
M2	1,9	3,3	5,3
M5	1,5	2,0	2,7
Duna TV	4,8	6,5	8,4
Duna World	2,3	4,9	7,5

75. ábra

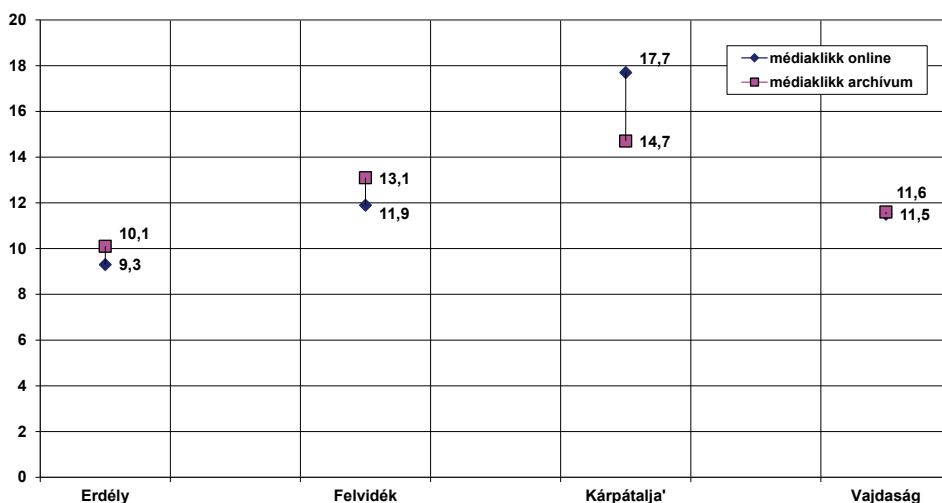

Általában tehát elmondható, hogy a vizsgált magyarországi műsorokat sugárzó csatornák és adók interneten való követése nagyrészt egyik régióban sem éri el a 10%-ot (a Petőfi Rádió felvidéki és kárpátaljai 14,2-16,9%-os hallgatottságán és a Duna TV kárpátaljai 12,7%-os nézettségén kívül).

A fenti megoszlások végeredményben azt bizonyítják, hogy az anyanyelven rendelkezésre álló közszolgálati tartalmak világhálón való követése, továbbra is csupán partikuláris szerepet tölt be az internethasználat egyéb funkcióihoz képest.

76. ábra

A médiaklikk.hu honlap használati gyakoriságai*

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha.....100–gyakran

Nagyságrendjét tekintve az előbbihez közel hasonló tendenciát regisztráltunk a magyarországi közszolgálati médiafelületek gyűjtőhelyeként funkcionáló médiaklikk.hu honlap látogatottságával kapcsolatban is. Az ezúttal ugyan már 10% körüli, vagy azt éppen csak meghaladó gyakoriságok azt a korábbi kutatásaink során is tapasztalt tendenciát tükrözik, mely szerint a közszolgálati csatornák interneten való követése iránti nagyfokú érdektelenség vélhetően annak köszönhető, hogy az internetes tévénézés és rádióhallgatás elsősorban nem a közszolgálati, hanem egyéb szerteágazó – főként tömegkulturális – tartalmak fogyasztására irányul.

3.5. Internethasználat az információáramlás céljai szerint

Az internethasználat eddig áttekintett vonatkozásain túl, a továbbiakban azon tevékenységek formai és tartalmi elemeit vizsgáljuk, amelyek az információáramlás szempontjából a legdöntőbb – s a világháló megjelenése előtt elképzelhetetlen – változást hozták az emberi interakciók terén. Ez alatt elsősorban az értendő, hogy miközben az internet nem pusztán elképesztően széleskörű, gyakorlatilag korlátlan hozzáférést biztosít bármilyen információ megszerzéséhez¹⁶, forradalmi újdonsága leginkább abban rejlik, hogy mindezt az interaktivitás keretei között teszi lehetővé.

Az internethasználó tehát – szemben a hagyományos elektronikus médiafelületek követőinek korábbi/eddigi gyakorlatával – nem csupán passzív befogadóként van jelen a folyamatban, hanem maga is aktív részesevé válik annak.

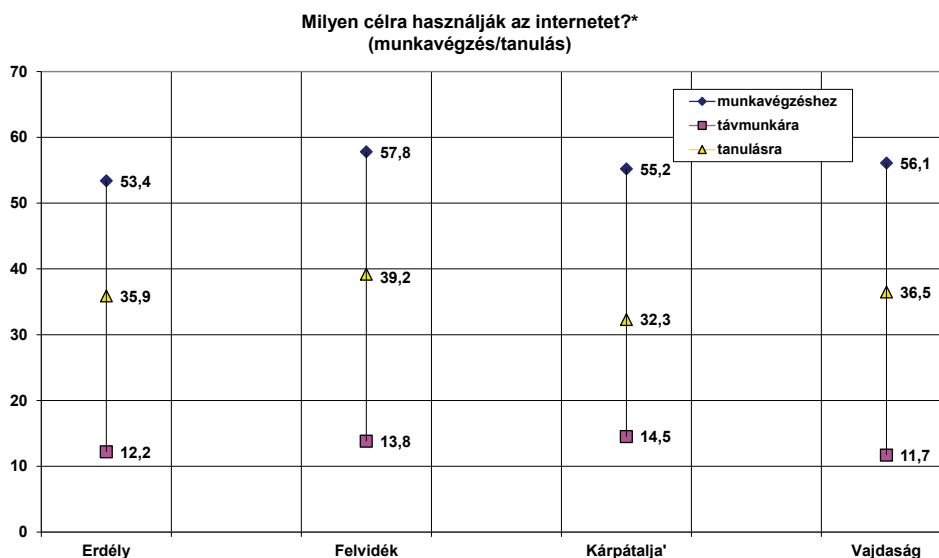
16 Az említett internetes korlátlan hozzáférés módosulásával (beszűkülésével) kapcsolatos tendenciákat az úgynevezett közösségi platformokról szóló alfejezetben tárgyaljuk.

Az alábbiakban az említett aktivitás néhány főbb megnyilvánulási formájának formai és tartalmi elemeit tekintjük át, melyeket a jobb áttekinthetőség miatt ezúttal is gyűjtőkategóriákba soroltuk.

3.5.1. Munkavégzés/tanulás

Az interneten való munkavégzéssel, illetve tanúlással kapcsolatos adataink azt mutatják, hogy regionális összehasonlításban egymáshoz nagyon közeli megoszlásokat tapasztaltunk.

77. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha.....100–gyakran

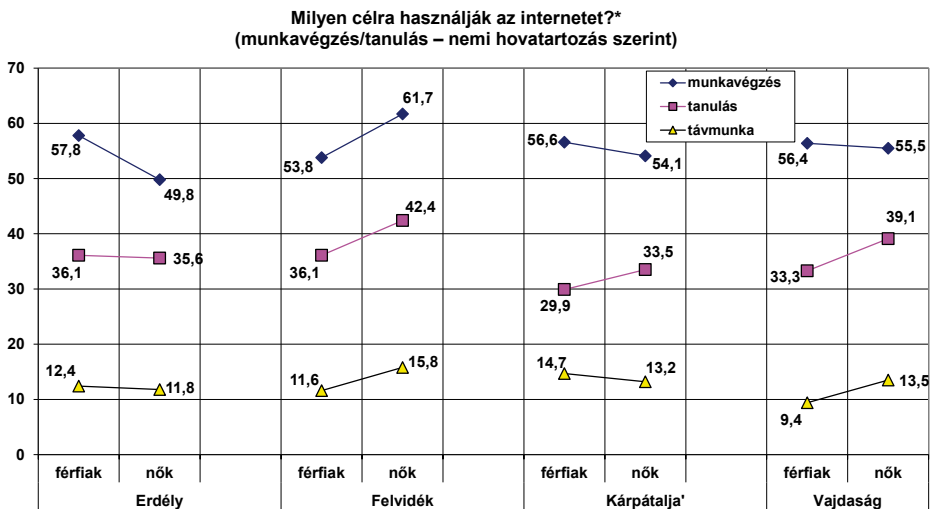
Eszerint a munka céljából történő internethasználat intenzitása 53,4-57,8 átlagpontot tesz ki, tanúlással kapcsolatos tevékenységre pedig válaszadóink 35,9-39,2 közötti intenzitással használják a világhálót. Ezek a gyakoriságok összességében azt igazolják, hogy a határon túl élő magyarok mindennapi tevékenységük során mindegyik vizsgált régióban számottevő arányban használják az internetet, relatíve magas fokon kihasználva az ezzel járó előnyöket.

Mindez már kevésbé mondható el az internetet otthoni munkavégzésre (távmunkára) használók esetében. A 11,7-14,5 átlagpont körüli intenzitás önmagában még nem lenne alacsonynak mondható, az azonban már mindenképpen, hogy annak mértéke egyáltalán nem tükrözi a hosszú időn keresztül érvényben lévő karantén szabályok alapján mindenütt kötelezően bevezetett, úgynevezett „home office” ügymenet hatását.¹⁷ A bemutatott tendencia

¹⁷ Ezzel kapcsolatban említést érdemel, hogy az adatfelvételi hiba lehetősége esetünkben biztonsággal kizárható, amit az bizonyít, hogy mind a négy régióban reprezentatív mintákon realizált kérdés eredményeképpen, csaknem hajszálpontosan ugyanakkora arányú gyakoriságokat tapasztaltunk.

értelmezése a mostani állapot pusztán regisztrálásán túl továbbra is meghaladja kutatásunk módszertanának lehetőségeit, remélve, hogy további vizsgálataink hozzájárulhatnak majd a kérdéssel kapcsolatos, egyelőre még rejtve maradt háttérokok megismeréséhez.

78. ábra

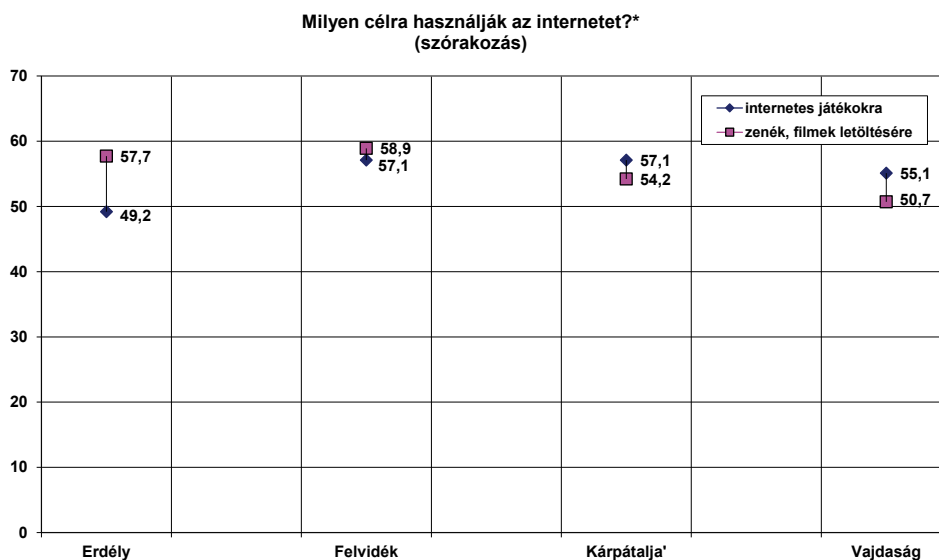
* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha.....100–gyakran

Nemek szerint említésre érdemes szóródásról ezúttal sem beszélhetünk: munkavégzésre aránylatnyival a férfiak (kivéve a felvidékieket), tanulásra a nők, távmunkára pedig ugyanolyan (alacsony) arányban használják az internetet.

3.5.2. Szórakozás

Az internet szórakozás céljából való használatával kapcsolatban elmondható, hogy annak 49,2-58,9 átlagpont közötti nagyságrendje továbbra is megegyezik a munkavégzés esetében tapasztalttal.¹⁸

79. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha.....100–gyakran

Végeredményben továbbra is az a tendencia érvényesül, hogy az internetes játékok, illetve a zenék, filmek letöltésének aránya a korábbi magasnak mondható szinten stabilizálódott, következőképpen nem mutatja a visszaesés jeleit. Ebben azonban alighanem az is közrejátszik, hogy noha a sokáig kiugróan népszerű merevlemezre való letöltések (DC++, Emule, Kazaa stb.) helyett egyre inkább a vizsgált szórakoztató tartalmak online – elsősorban a streaming szolgáltatások (Netflix, HBO stb) – követése térnyerésének lehetünk tanúi¹⁹, ám ezt a válaszadók még továbbra is a hagyományos letöltések gyakorlataként tartják számon.²⁰

18 Az online szerencsejátékok szerepe ezúttal is elhanyagolható arányúnak bizonyult, tovább erősítve korábbi kutatási tapasztalatunkat, mely szerint az ezeken való részvételben érintett válaszadók mindezt bizalmas információként kezelik, következésképpen a ténylegesnél alighanem kevesebben adtak rá pozitív választ.

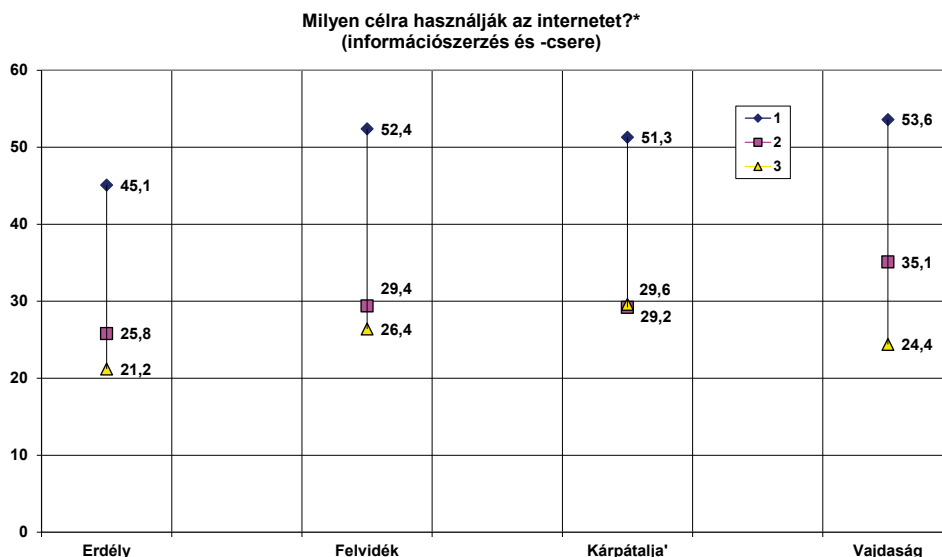
19 Jelenleg Magyarországon már a nethasználók több mint fele rendelkezik legalább egy ilyen előfizetéssel (Netflix 39%, HBO 16%), aminek a rohamos elterjedése („felfutása”) különösen a járvány időszak alatt volt jellemző.

20 Ez az oka annak, hogy a következő médiakutatásaink során a streaming szolgáltatások használatának mértékét már külön kérdésként fogjuk vizsgálni.

3.5.3. Információszerzés és információcsere

A most tárgyalt gyűjtőfogalmak alatt olyan internetes tevékenységeket vizsgáltunk, melyek az internethasználat hagyományosnak mondható formái közé tartoznak.

80. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha.....100–gyakran

1-internetes újságokat/honlapokat olvasnak

2-online rádiókat hallgatnak, és televíziókat néznek

3-aktívan részt vesznek a különböző internetes fórumokon

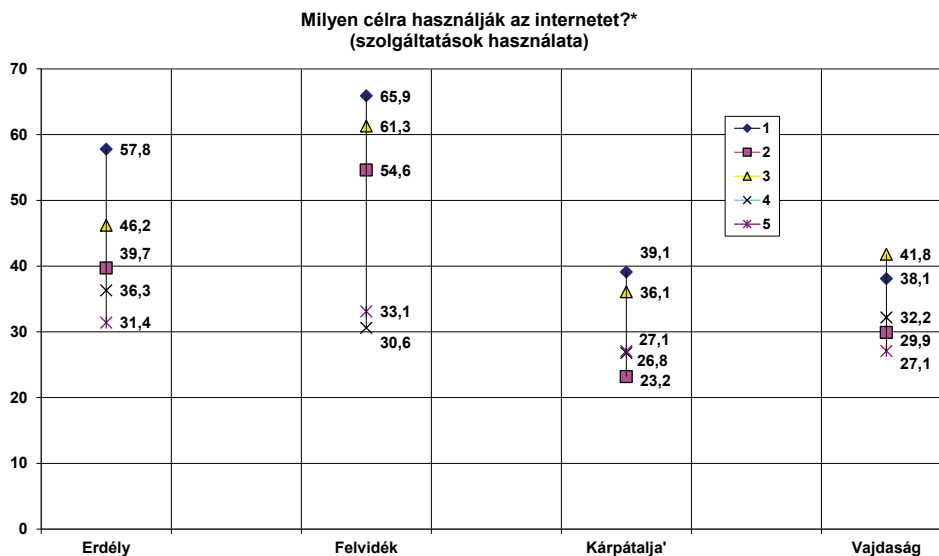
Az internetes újságok/honlapok olvasása, az online rádiók és televíziók műsorainak követése, valamint a különböző fórumokon való interaktív részvétel terén, a szórakozási célból való internetezéshez képest már alacsonyabb gyakoriságokat tapasztaltunk. Az internetes újságok és honlapok látogatottsága még aránylag magasnak bizonyult: 50 átlagpont körüli (Erdélyben némileg ez alatti) aktivitást regisztráltunk, ami a legkevésbé az internetes fórumokon való részvételre jellemző (mindössze 21,2-29,2 átlagpont között).

Az online rádiók és televíziók interneten való követése önmagában ugyancsak nem mondható magasnak, ám a 25,8-35,1 átlagpont közötti aktivitás lényegesen meghaladja azt a rendkívül alacsony szintet, amit korábban a magyarországi közszolgálati adások esetében bemutatunk. Mindebből az következik, hogy az internet segítségével rádiózók és tévézők jelentős hányada – különösen a fiatalok – elsősorban a magyar nyelvű helyi, vagy regionális csatornákat használja hírforrásként, illetve szórakozási célból.

3.5.4. Szolgáltatások használata

Az internethasználat céljai szerint csoportosított, eddigiekben bemutatott vonatkozások mellett a közelmúlt legmeghatározóbb fejleményeként tarthatjuk számon, hogy a világháló segítségével egyre szélesebb körben válik lehetővé a legkülönbözőbb online szolgáltatások igénybevétele. Mindez egy olyan, eddig elképzelhetetlen új dimenzió megjelenését jelenti, amely alapvetően megváltoztatja a mindennapi élethez szükséges, hosszú évtizedek óta megszokott tevékenységekhez való viszonyunkat. A gyűjtőfogalomként szolgáltatásoknak nevezett különböző aktivitások közös nevezője, hogy az interneten néhány kattintással helytől és időtől függetlenül elintézhetővé váltak azok a folyamatos ügyintézésekkel kapcsolatos tevékenységek, melyek eddig a hivatalokban, üzletekben, bankokban stb. való fizikai jelenlét nélkül nem voltak megvalósíthatók.

81. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha.....100–gyakran

1-online vásárlásokra

2-szolgáltatások megrendelésére (koncertjegy, szállodafoglalás stb.)

3-internetbankos szolgáltatásokra (átutalások, parkolási, autópályadíj befizetése stb.)

4-hirdetések feladására, vagy keresésére (ingatlan, albérlet, használt autó stb.)

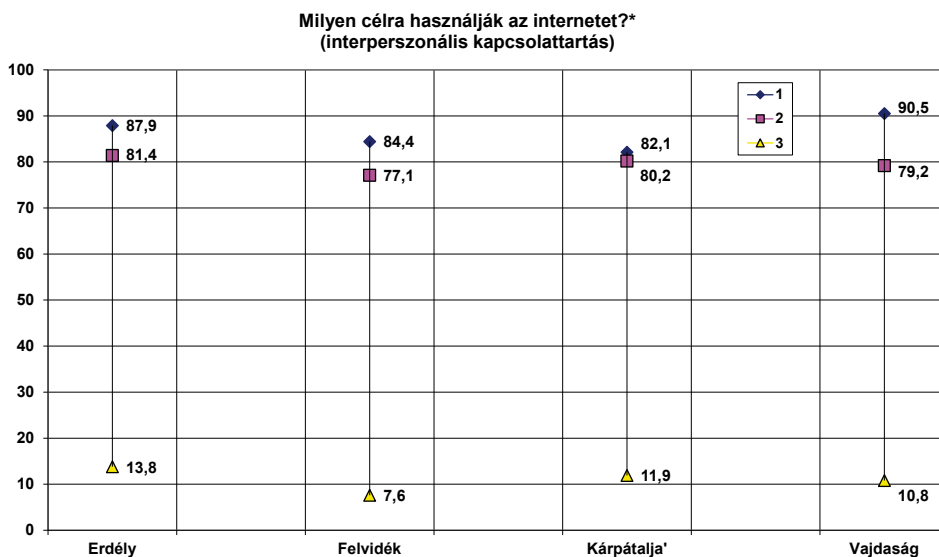
5-hivatali ügyintézésre

Adataink mindezzel kapcsolatban regionálisan igen számottevő eltéréseket mutatnak. Elsősorban azt, hogy a két EU-tagállamban élő magyarok a tárgyalt szolgáltatásokat lényegesen nagyobb gyakorisággal használják a vajdaságiakhoz – valamint a mostani kutatásunkban az ismert okok miatt nem szereplő kárpátaljaiakhoz – képest, különösen az online vásárlások és az internetbankos tranzakciók tekintetében. Emellett ugyancsak általános tendenciaként értékelhető, hogy az internetes szolgáltatások használata csökken az életkor növekedésével, ám egyenes arányban növekszik az iskolázottság, valamint az anyagi jólét emelkedésével.

3.5.5. Interperszonális kapcsolattartás

Az internethasználat különböző céljainak áttekintését az interperszonális kapcsolattartásra vonatkozó tendenciák bemutatásával zárjuk, amelyek ezúttal is a leginkább domináns internetes tevékenységi formának bizonyultak.

82. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha.....100–gyakran

1-rokonaikkal, ismerőseikkel való kapcsolattartásra használják (MSN, Skype, e-mail stb.)

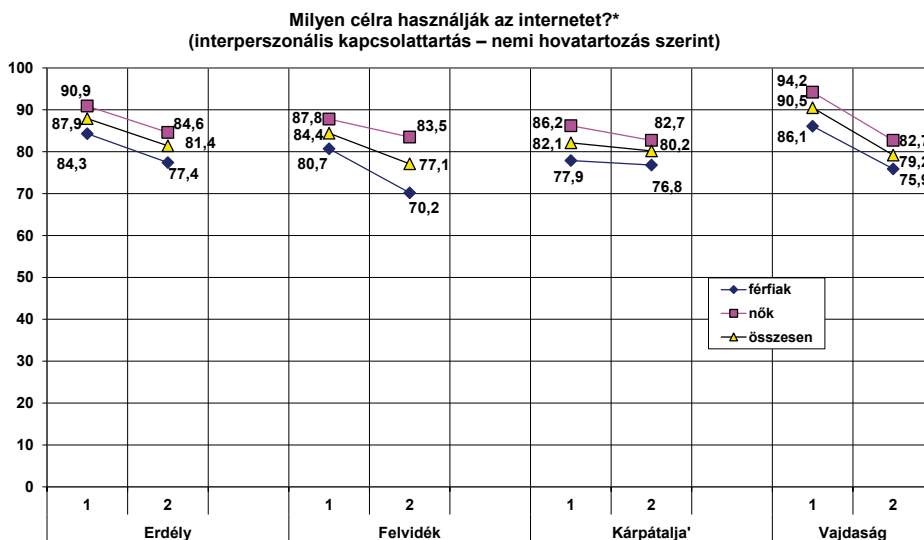
2-közösségi hálózatokban vesznek részt (Facebook, Instagram stb.)

3-ismerkedésre, társkeresésre használják

A tárgyalt internetfelületek túlnyomóan az immáron hagyományos kapcsolatformákat (e-mail, Skype stb.), valamint az utóbbi évtizedben elsöprő népszerűsége szert tett, úgynevezett közösségi hálózatokat tartalmazzák. Az említett két platformtípust személyközi kommunikációra használók aránya összességében ugyanakkora nagyságrendet tesz ki (77,1-90,5 átlagpont), ám a Facebook és egyéb hasonló alkalmazások elmúlt évekbeli nagyléptékű növekedési üteme nem sok kétséget hagy afelől, hogy már a közeljövőben ez utóbbiak válnak majd az interperszonális kapcsolattartás vezető/domináns terepévé.

Nemi hovatartozás szerint az említett általános tendenciák nagyrészt visszaigazolódnak.

83. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–soha.....100–gyakran

1-rokonaikkal, ismerőseikkel való kapcsolattartásra használják

(MSN, Skype, e-mail stb.)

2-közösségi hálózatokban vesznek részt (Facebook, Instagram stb.)

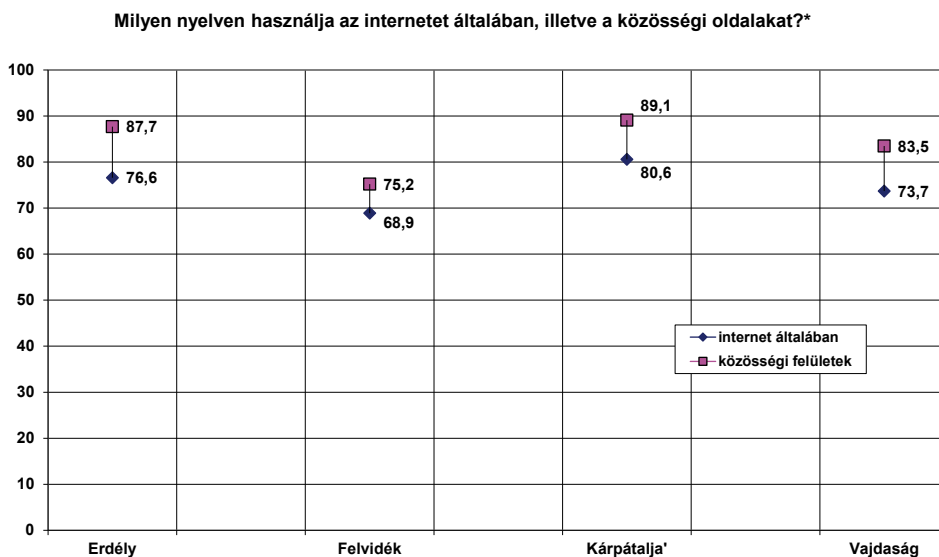
Említést érdemel azonban, hogy az interperszonális kapcsolattartás most vizsgált mindkét internetes módját mindegyik régióban a nők használják nagyobb gyakorisággal. Ennek aránya leginkább a közösségi felületek esetében mondható relatíve jelentősebbnek, ami a felvidékiek esetében már azt mutatja, hogy az ott élő férfiak a nőknél 13 átlagponttal kevésbé tartanak kapcsolatot a Facebook-on és egyéb hasonló alkalmazásokon.

3.5.6. Közösségi hálózatokban való részvétel és nyelvhasználat

Főképp az utóbb elmondottak indokolják, hogy az egyre fontosabb szerepet játszó közösségi hálózatokkal kapcsolatos médiahasználati gyakorlatot mind a nyelvhasználathoz, mind az ezekben megjelenő információs tartalmakhoz való viszony szerint is megvizsgáljuk.

A kérdéssel kapcsolatban mindegyik régióban egyaránt azt tapasztaltuk, hogy válaszadóink a Facebook-ot és a hozzá hasonló alkalmazásokat 6-10 átlagponttal inkább használják az anyanyelvükön, mint az internetet általában.

84. ábra

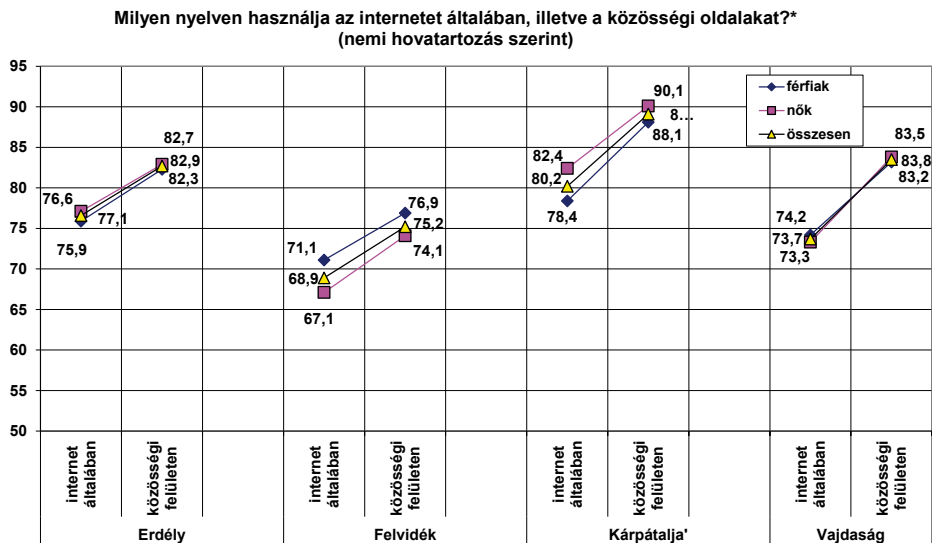

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–csak többségi nyelven.....100–csak magyarul

Mindez az eredeti identitás megőrzése szempontjából mindenképpen pozitív fejleményként értékelhető, különösen azért, mert ez a tendencia lényegében társadalmi rétegekre való tekintet nélkül bizonyult érvényesnek.

Ezt igazolják a nemi hovatartozásra vonatkozó adatsoraink is, melyek szerint mind a férfiak, mind a nők csaknem a regionális átlagpontokkal megegyező arányban használják anyanyelvükön mind a közösségi felületeket, mind pedig az internetet általában.

85. ábra

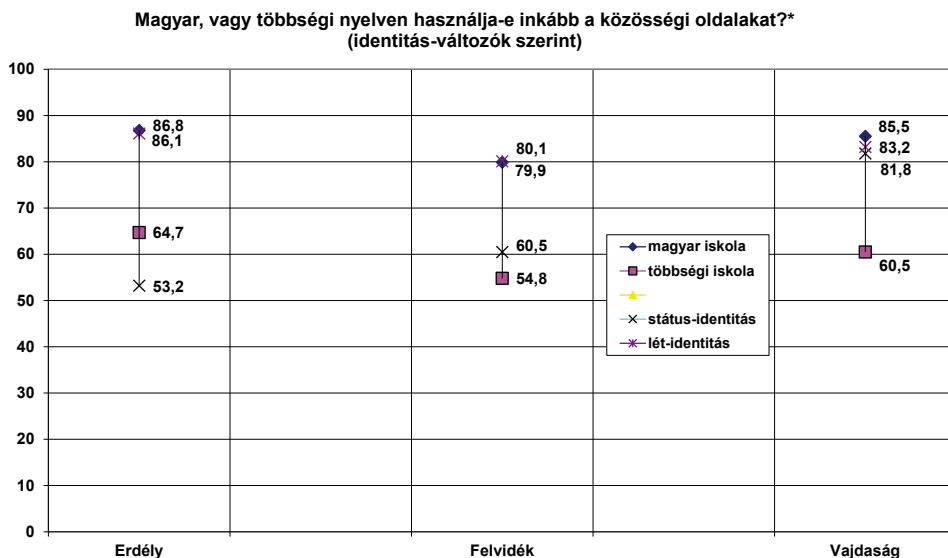

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–csak többségi nyelven.....100–csak magyarul

Mindez az erdélyiek és a vajdaságiak esetében a legszembeszökőbb, ahol a különböző nemekhez tartozók egyetlen átlagponton belüli gyakorisággal tartják kapcsolatukat magyar nyelven partnereikkel.

Az említett egységes tendencia az identitásváltozók szerint természetesen sokkal kevésbé jellemző, amelynek egzakt arányait az alábbi grafikon adatsorai tükrözik.

86. ábra

* 100-as skálára transzponált átlagok: 1–csak többségi nyelven.....100–csak magyarul

Míndezek alapján nyilvánvaló, hogy a közösségi oldalakon történő kapcsolattartás terén, csupán az identitásörzö rétegek használják nagyobb intenzitással az anyanyelvüket (79,9-86,8 átlagpont). Hozzájuk képest az asszimilációban különböző fokon érintettek számottevően lemaradva, már mindössze 53,2-64,7 átlagpont közötti gyakorisággal kommunikálnak magyarul a közösségi platformokon.²¹

Ez a jelentős, 25-33 átlagpontnyi különbség egyértelmű jele annak, hogy noha az internetezés során a határon túli magyarok túlnyomó többsége esetében egyelőre nem gyengült az anyanyelvhasználat prioritása/fontossága, az asszimilációra hajlamosak körébe tartozók gyakorlata azonban már egyáltalán nem elhanyagolható arányú elfordulást – potenciális nyelváltási irányultságot – jelez a közösségi hálózatok magyarul történő használatával kapcsolatban is.

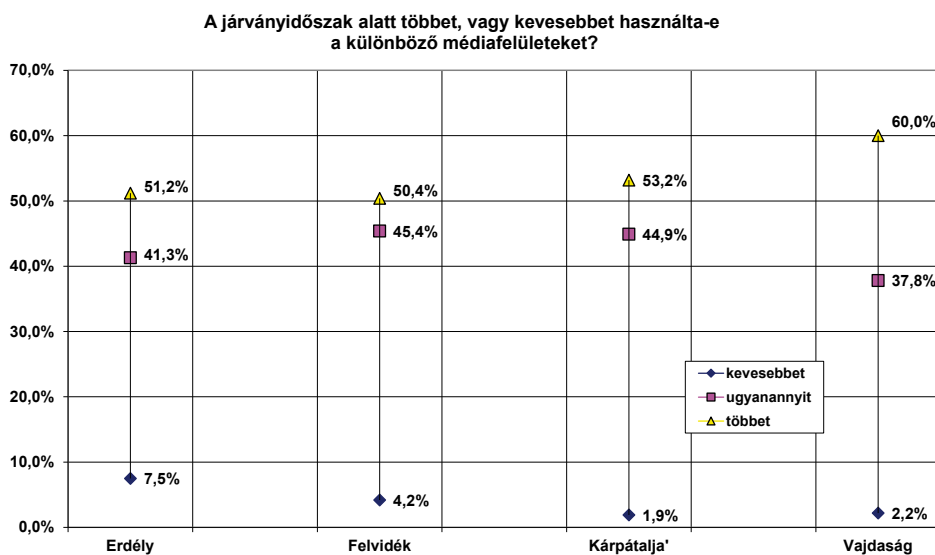
21 Az egyetlen kivételt a hazájuknak Szerbiát tekintő vajdasági státus-identitásúak gyakorlata jelenti, akik a Facebook és egyéb hasonló internetes felületeket 80 átlagpont fölötti arányban használják az anyanyelvükön.

4. A világjárvány és a háborús helyzet hatása a különböző médiafelületek használatára

A határon túli magyarság médiahasználatának vizsgálatát két olyan rendkívüli eseménnyel kapcsolatos médiahasználati gyakorlat rövid bemutatásával zárjuk, amelyek a közelmúltban (illetve a jelenben is) kétség kívül meghatározó szerepet játszottak a hírközlőeszközkhöz, illetve információforrásokhoz való mindennapi viszony alakulásában.²²

Ezek közül elsőként arra keressük a választ, hogy a világjárvány okozta radikálisan megváltozott mindennapi élethelyzet milyen módon, és milyen mértékben határozta meg válaszadóink korábbi médiahasználati szokásait.

87. ábra

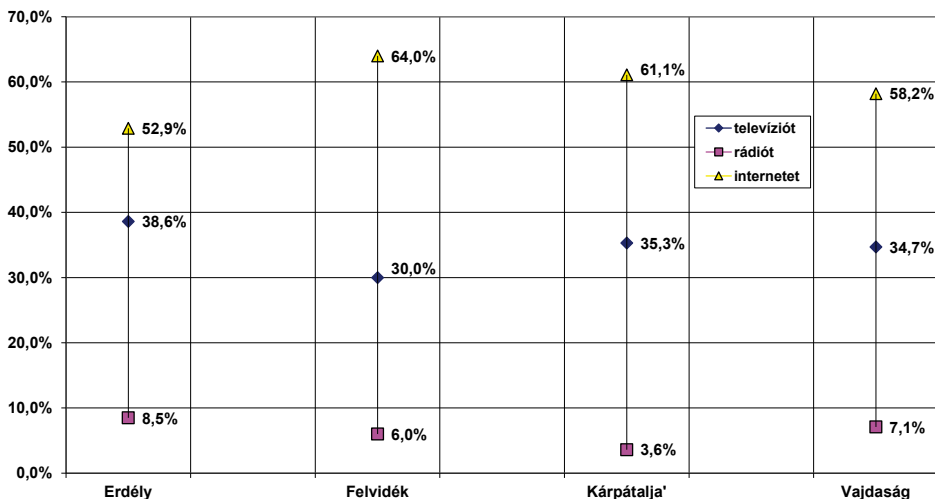
A grafikon adatai visszaigazolni látszanak azt a feltételezésünket, mely szerint a vészhelyzet hosszú időszaka alatt a határon túli magyarok médiahasználatát (is) a fokozott információigény jellemezte. Mindez leginkább a vajdaságiak gyakorlata esetében igaz, ahol 60%-nyian követték a megelőző időszakhoz képest nagyobb gyakorisággal a médiában szereplő híreket, ám ugyanez vonatkozik a többi három régióban élőkre is, miután az említett arány körükben is meghaladja az 50%-ot.

22 Miután a most tárgyalt vonatkozásban nemi hovatartozás szempontjából a regionális átlagokhoz képest szignifikáns eltéréseket sehol sem regisztráltunk, a továbbiakban az erre vonatkozó adataink bemutatásától eltekintünk.

A határon túli magyarok médiahasználatával kapcsolatban eddig megismert tendenciák fényében a legkevésbé meglepő, hogy a járványidőszak alatt sem a különböző médiafelületek erőssorrendje, sem annak aránya nem változott, következésképpen mindvégig továbbra is az internet erőteljes dominanciája érvényesül(t).

88. ábra

A járványidőszak alatt melyik médiafelületet használta leginkább?

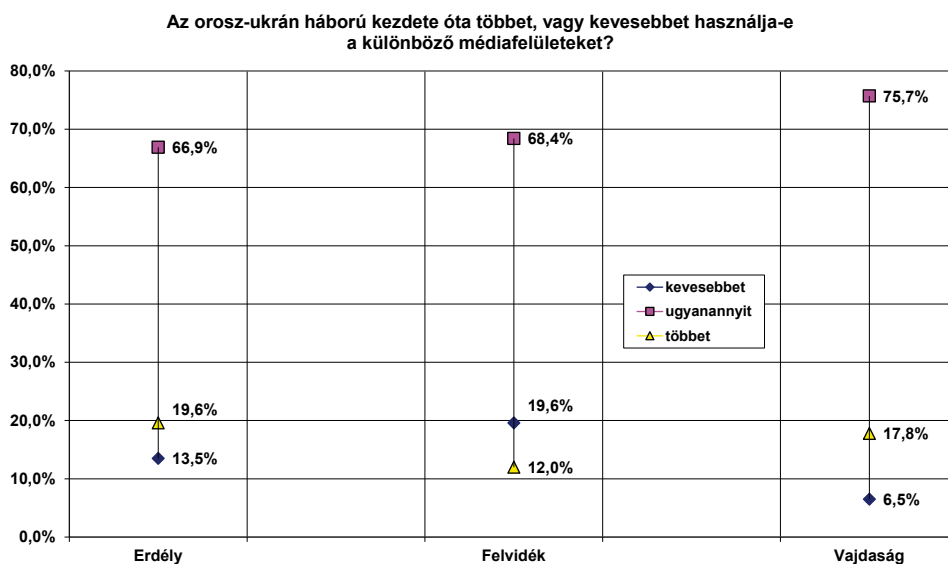
Ezt igazolja, hogy a vizsgált időszakban válaszadóink legkevésbé a rádiók műsoraiból tájékozódtak (gyakoriságuk egyik régióban sem éri el a 10%-ot), s a televíziók által sugárzott hírek iránt is csupán mintegy minden harmadik megkérdezett érdeklődött (30-38,6% között).

Ehhez képest a járványidőszak alatt leginkább az interneten fellelhető információkat használók részaránya már 52,9-64%-ot tesz ki, ami a felvidékiek esetében például azt jelenti, hogy interneten kétszer sűrűbb gyakorisággal követték a járvánnyal kapcsolatos eseményeket, mint televízión. A másik három régióban ugyancsak nem férhet kétség az internet domináns szerepéhez, hiszen a televízió híreiből tájékozódókhoz képest Erdélyben mintegy 15, a Vajdaságban és Kárpátalján pedig 25%-kal használták többen a világhálót a mindennapi információk megismerésére.

A határon túli magyarok világjárvánnyal kapcsolatos médiahasználatához képest a 2022 februárjában kitört ukrajnai háború iránti érdeklődés mértéke, alapvetően eltérő tendenciát tükröz.²³

Ezt bizonyítja, hogy – eltérően a járvánnyal kapcsolatban tapasztalttól – a háborús hírek iránti igény a konfliktusban csak közvetett módon érintett, határon túli magyar régiókban gyakorlatilag nagyrészt érintetlenül hagyta a korábbi médiahasználati gyakorlatot, hiszen a földrajzilag és egyéb tekintetben is igen közeli, kimenetelét tekintve veszedelmes háborús konfliktus ellenére az erdélyiek és a felvidékiek kétharmadának, a vajdaságiak háromnegyedének hírfogyasztási szokásai változatlanok maradtak.²⁴

89. ábra

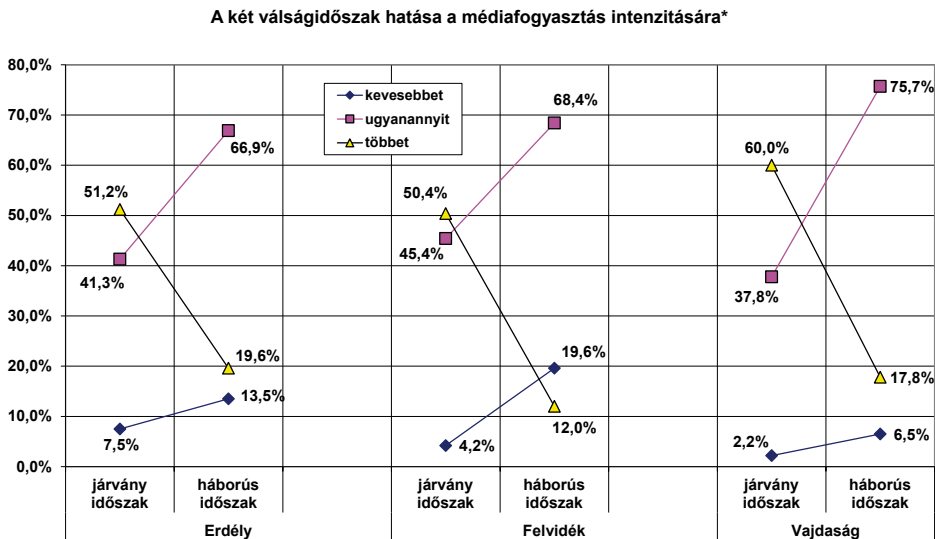
Az eddig elmondottakat még inkább aláhúzza, hogy egyik régióban sem éri el a 20%-ot a háborús híreket a korábinál intenzívebben követők aránya, amihez a háború kitörése óta kevésbé érdeklődők közel ugyanekkora hányada társul.

23 A most tárgyalt vonatkozásban jelent különösen pótolhatatlan információhiányt, hogy a kárpátaljai magyarok körében éppen a háborús vészhelyzet miatt nem kerülhetett sor a kutatás lefolytatására.

24 Mindez alighanem összefüggésben lehet a médiaelmélet által használt „menekülés a hírek elől” elnevezésű effektussal, amelyet gyakorta kapcsolatba hoznak az egyes médiafelületek iránti növekvő bizalmatlansággal. Mindazonáltal az esetünkben mért, háborús híreket érintő nagyfokú mozdulatlanosság (relatív érdektelenség) a határon túliak esetében aligha vezethető vissza csupán erre az egyetlen okra.

A két válságperiódussal kapcsolatos médiafogyasztási gyakorlat közötti említett eltéréseket szemléletesen példázzák az alábbi grafikon adatai.

90. ábra

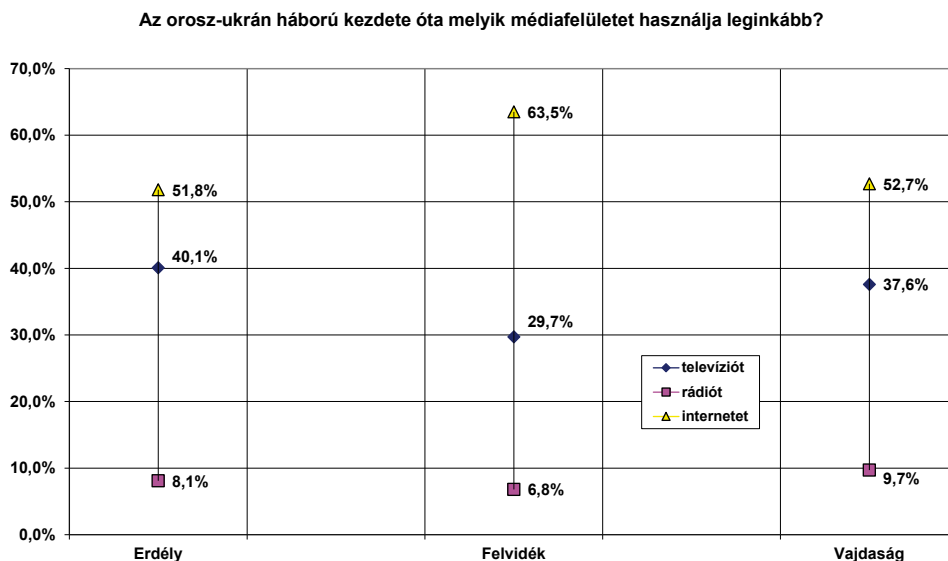

* Ön a járványidőszak (karantén, kijárási tilalom, rendkívüli állapot stb.) alatt, és az orosz–ukrán háború kitörése óta a korábbihoz képest többet, vagy kevesebbet használta(ja)-e a különböző médiafelületek híreit?

Ennek lényege, hogy amíg a járványidőszakban a korábbinál több információt használók mindegyik régióban 50-60%-os gyakorisággal az első helyet foglalták el, a háborús időszakban ez az arány ennek töredékére (mindössze 12-19,6%-ra) zsugorodott.

Noha a vizsgált két válsághelyzethez való viszony egymástól – a bemutatott arányok mentén – markánsan eltérő médiafogyasztási gyakorlatot tükröz, a különböző médiafelületek használata a háborús időszak tekintetében is mindegyik régióban a korábban már számtalan vonatkozásban tapasztalt erőssorrend meglétét igazolja.

91. ábra

Eszerint az internet dominanciájához ez esetben sem férhet kétség (51,8-63,5% közötti gyakoriság), amihez képest a televíziót preferálók részaránya már csupán 29,7-40,1%-ot tesz ki, a rádióhallgatók elenyésző (mindössze 6,8-9,7%-ra rúgó) arányáról nem is beszélve.

Az egyes médiafelületek közötti népszerűség tehát válsághelyzetben is az egyéb vonatkozásban már megismert tendencia meglétét igazolja, ami az interneten megjelenő információk egyre növekvő – s alighanem irreverzibilis – térnyerésében manifesztálódik. Az említett töretlen népszerűség azonban számos, ma még megválaszolatlan ellentmondást is takar. Ezek között említhető például a hírközlőeszközök hitelességével, illetve a felületükön megjelenő információforrások ellenőrizhetőségével kapcsolatos tényező fontossága. Ebből a szempontból mondható aggályosnak, hogy a határon túli magyar közösségek tagjai körében is paradox módon éppen a legkevésbé ellenőrizhető, emellett pedig túlnyomórészt anonim forrásokra – többek között az említett „buborékinformációkra” – támaszkodó tartalmak térnyerésének lehettünk tanúi a háborús hírekkel kapcsolatban is.

Következésképpen az internet univerzum hatásának ma még sok szempontból beláthatatlan következményei alighanem bőséges munícióval fognak szolgálni a tervezett további médiakutatásaink számára.

5. Melléklet

5.1. Kutatási előzmények (bibliográfia)

1/ DOBOS Ferenc: *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben (Kisebbségi riport)*. Budapest, Balázs Ferenc Intézet-Books in Print-Osiris, 2001.

2/ DOBOS Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében*. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 2, 2012.

3/ DOBOS Ferenc – MEGYERI Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2*. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 9, 2014.

4/ DOBOS Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében*, Budapest, Médiatudományi Könyvtár 16, 2015.

5/ DOBOS Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2*. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 18, 2015.

6/ DOBOS Ferenc: „A médiahasználat és identitás kölcsönhatása a határon túli magyar fiatal korosztály körében”. In: APRÓ István (szerk.): *Média és identitás 3*. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 34, 2019. 61–176.

7/ DOBOS Ferenc: A médiahasználat és identitás kölcsönhatása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyar felsőfokú végzettségűek körében. In: APRÓ István (szerk.): *Média és identitás 3*. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 34, 2019. 177–268.

8/ DOBOS Ferenc: „*Médiahasználat a szülőföldről való elvándorlásban különböző szinten érintett határon túli rétegek körében*”. Budapest, Összehasonlító elemzés, 2019.

9/ DOBOS Ferenc: „*A médiahasználat és identitás kölcsönhatása a határon túli magyar, gyermekek számára különböző tannyelvű általános iskolát választó szülők körében*”. Budapest, Összehasonlító elemzés, 2019.

11/ DOBOS Ferenc: „*Többségi nyelvű és egyéb idegen nyelvi dimenziók a határon túli magyarság médiahasználatában*”. Budapest, Összehasonlító elemzés, 2019.

12/ DOBOS Ferenc: „*A médiahasználat változása 2011-2020 között a határon túli magyar fiatalok körében*”. Budapest, Összehasonlító elemzés, 2020.

13/ DOBOS Ferenc: „*Isaurától az 5G-ig. (A médiahasználat változása 1997 és 2021 között a határon túli magyarság körében)*”. Budapest, Médiatudományi Könyvtár 46, 2022.

5.2. A kutatás paramétere

Jelen kutatás során 2022. május 16-a és június 30-a között a B-Fókusz Intézet az NMHH Médiatudományi Intézete megbízásából, szociológiai adatfelvételt végzett három szomszédos országban élő magyar közösség körében.

A kérdezőbiztosok által személyesen felkeresett és regionálisan teljes mértékben megegyező kérdőívek alapján megkérdezettek körét, magukat magyar nemzetiségűnek valló erdélyi, felvidéki és vajdasági, 18 éven felüli válaszadók alkották, akiknek a kutatási mintán belüli részaránya szociodemográfiai változók szerint megegyezik a legutóbbi népszámláláskor regisztrált alapsokasággal. (Lásd: A kutatás mintasokaságainak reprezentativitása.)

Mintavételi módszerként – eddigi, több évtizedes gyakorlatunknak megfelelően – az úgynevezett kvótás mintaalakítást használtuk. Ez a módszer biztosítja, hogy a felnőtt korú erdélyi, felvidéki és vajdasági magyaroknak szociodemográfiai változók szerint csaknem 100%-os esélyük legyen a megkérdezettek körébe való bekerülésre. Következésképpen a mintasokaságot alkotó válaszadók megoszlása mind a három vizsgált régióban nemek, korcsoportok és iskolai végzettség szerint, a mintasokaságok reprezentativitását bemutató táblázatokban látható statisztikai hibahatáron belüli pontossággal követi az érintett országok legutóbbi népszámlálásainak ottani magyarságra vonatkozó arányait.

A kutatás reprezentatív mintákat tartalmazó adatbázisainak paramétere

A kutatási pontok (települések) száma:

Erdély	Felvidék	Vajdaság	Összesen
59	142	71	272

A feldolgozás kritériumainak megfelelt kérdőívek száma:

Erdély	Felvidék	Vajdaság	Összesen
648	650	551	1849

5.2.1 A kutatás mintasokaságainak reprezentativitása szociodemográfiai változók szerint (százalékban)

Az elemzés során felhasznált adatok az alábbi, régiók szerint bemutatott szociodemográfiai változók szerint minősülnek reprezentatívnak.²⁵

ERDÉLY

Kérdőívszám: 648

Kutatási pontok (települések) száma: 59

SZOCIO-DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÓK	ALAP-SOKASÁG	MINTA-SOKASÁG	ELTÉRÉS	SÚLYOZOTT MINTA-SOKASÁG	ELTÉRÉS
NEMEK SZERINT					
férfiak	48,5	46,3	-2,2	47,6	-0,9
nők	51,5	53,7	+2,2	52,4	+0,9
KORCSOPORTOK SZERINT					
18-34 évesek	28,0	28,3	+0,3	27,9	-0,1
35-54 évesek	44,2	36,1	-8,1	44,2	0
55 év fölöttiek	27,8	35,6	+7,8	27,9	+0,1
ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT					
általános	24,3	23,5	-0,8	24,4	+0,1
szakmunkás	25,6	26,3	+0,7	25,6	0
érettségi	35,5	31,5	-4,0	35,4	-0,1
felsőfokú	14,6	18,7	+4,1	14,6	0

A mintaalakítás forrása: a 2011-es népszámlálási adatok (nemek, korcsoportok, iskolai végzettség):<http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>

²⁵ A táblázatokban nem szereplő településnagyság és területi/közigazgatási egységek (regionális kutatási körzetek, alrégiók, illetve tömb-szórvány) szerinti megoszlások ugyancsak megfelelnek a reprezentativitás kritériumainak.

FELVIDÉK

Kérdőívszám: 650

Kutatási pontok (települések) száma: 142

SZOCIO-DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÓK	ALAP-SOKASÁG	MINTA-SOKASÁG	ELTÉRÉS	SÚLYOZOTT MINTA-SOKASÁG	ELTÉRÉS
NEMEK SZERINT					
férfiak	48,2	47,5	-0,7	48,1	-0,1
nők	51,8	52,5	+0,7	51,9	+0,1
KORCSOPORTOK SZERINT					
18-34 évesek	28,6	35,3	+5,7	28,6	0
35-54 évesek	36,7	44,5	+7,7	36,7	0
55 év fölöttiek	34,7	20,2	-13,3	34,7	0
ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT					
általános	25,8	28,5	+2,7	25,8	0
szakmunkás	31,6	23,5	-8,1	31,6	0
érettségi	30,4	26,2	-4,2	30,4	0
felsőfokú	12,3	21,8	+9,5	12,3	0

A mintaalakítás forrása:

www.statistics.sk/webdata/slov/scitanie

VAJDASÁG

Kérdőívszám: 551

Kutatási pontok (települések) száma: 71

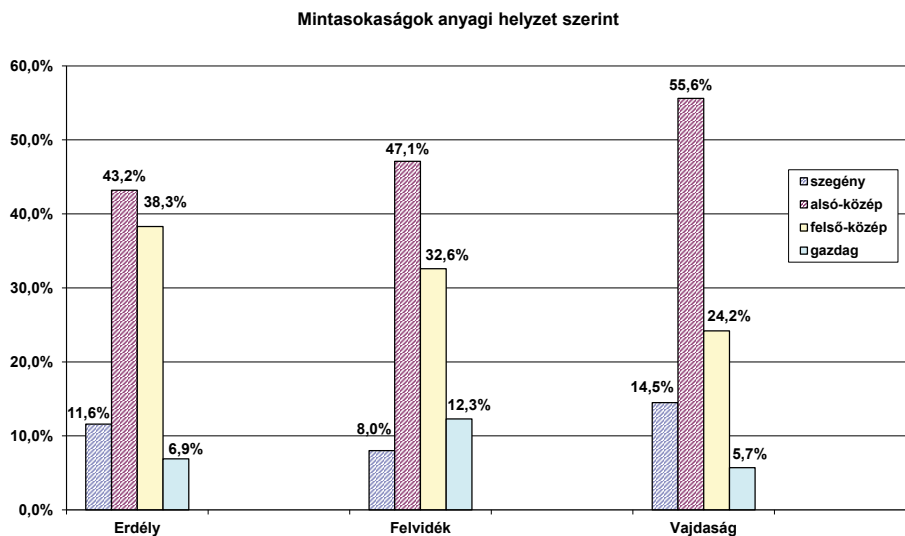
SZOCIO-DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÓK	ALAP-SOKASÁG	MINTA-SOKASÁG	ELTÉRÉS	SÚLYOZOTT MINTA-SOKASÁG	ELTÉRÉS
NEMEK SZERINT					
férfiak	46,5	46,5	0	0	0
nők	53,5	53,5	0	0	0
KORCSOPORTOK SZERINT					
18-34 évesek	18,8	17,6	-1,2	18,8	0
35-54 évesek	39,2	43,6	+4,4	39,0	-0,2
55 év fölöttiek	42,0	38,8	-3,2	42,2	+0,2
ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT					
általános	54,0	37,8	-16,2	54,1	+0,1
szakmunkás	21,2	20,4	-0,8	21,1	-0,1
érettségi	17,8	22,9	+5,1	17,8	0
felsőfokú	7,0	18,9	+11,9	7,0	0

A mintaalakítás forrása:

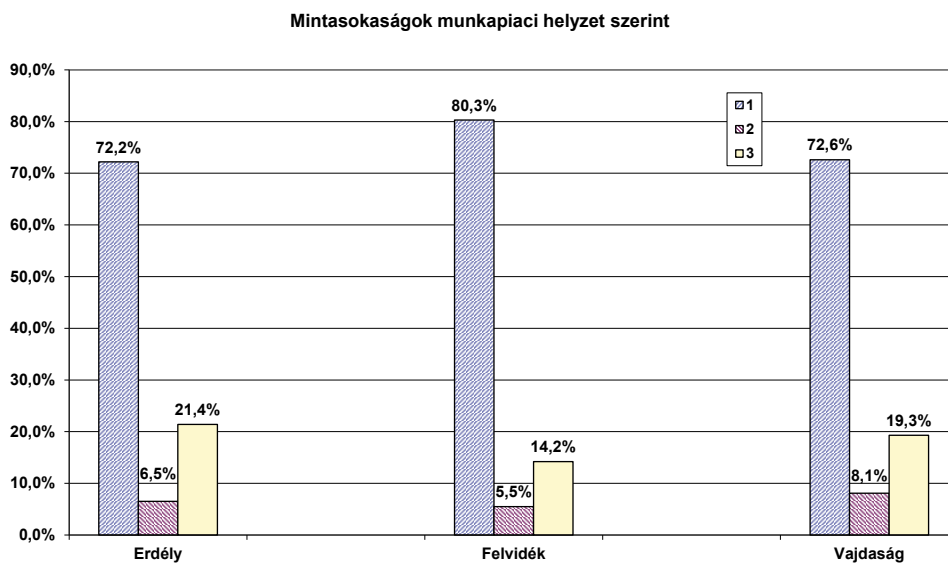
„Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava”
 Statistički bilten, Novi Sad, 2012. godine

5.2.2. Mintasokaságok az elemzésben prioritásként kezelt társadalmi rétegződés- és identitásváltozók szerint

92. ábra

93. ábra

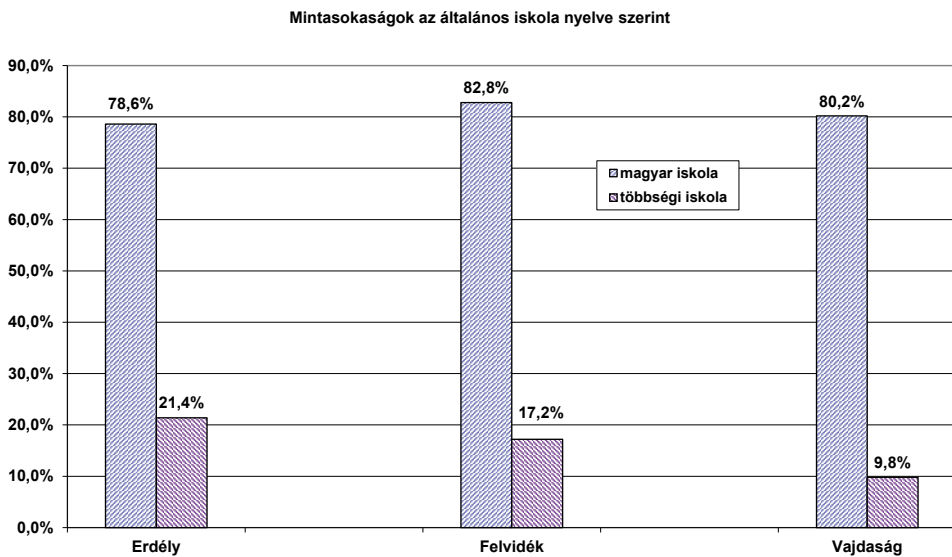

1-stabil munkapiaci helyzet;

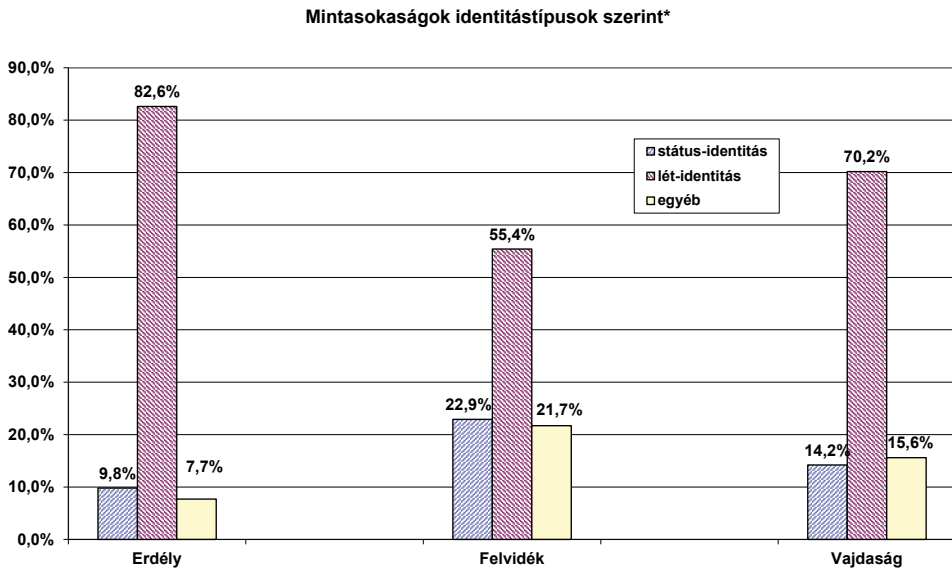
2-enyhe munkanélküli érintettség;

3-válságos munkapiaci érintettség;

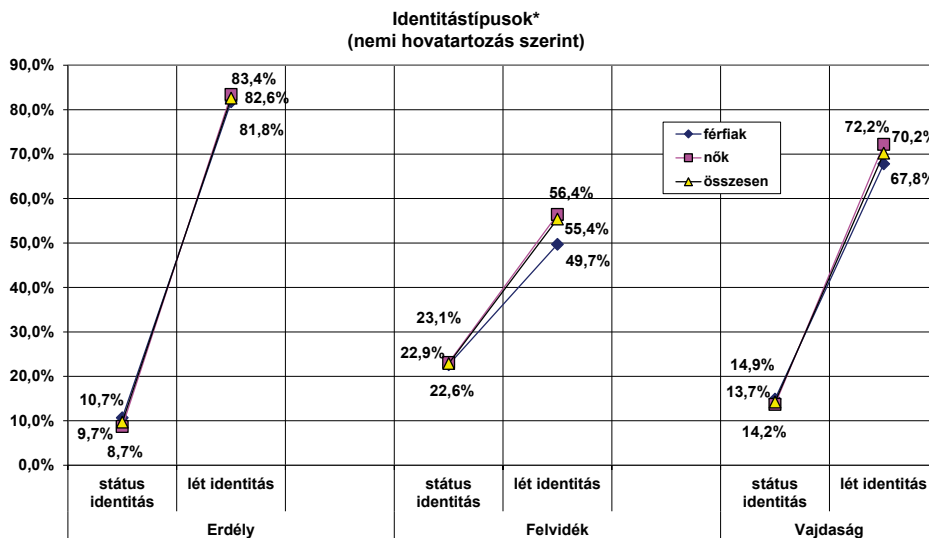
94. ábra

95. ábra

96. ábra

* Státus-identitás – hazájuknak Romániát, Szlovákiát, illetve Szerbiát tekintők.

Lét-identitás – hazájuknak a szülőföldjüket, illetve a nagyobb regionális egységet (Erdélyt, Felvidéket, valamint Vajdaságot) tekintők.

Államszocialista valóságok és nyilvánosságok

A gyergyószárhegyi Barátság Alkotótábor működése a Ceaușescu-korszakban (1974-1989)

KOVÁCS ESZTER*

Bevezetés

Az esettanulmány az 1974-ben Gyergyószárhegyen létrehozott *Barátság Művésztelep* hétköznapjait igyekszik rekonstruálni. Célom a tábor, mint egy informálisan, egész évben működő intézmény és ezen belül a *Művésztelep*, mint egy évente megrendezett esemény működésének a vizsgálata.¹ Az elemzés a gazdasági, társadalmi és a személyes viszonyokat éltető reciprocitási és bizalmi rendszereket bontja ki, illetve az ezekben zajló interakciókat. Ezek a köznyelvben a *rejtett praktikák, a nyílt titkok* és az *íratlan szabályok*,² amelyek a vizsgált korszak hétköznapjait nagy mértékben meghatározták. Úgy vélem, hogy nemcsak fesztív módon (a különböző társadalmi nyilvánosságok reprezentációinak használatával) lehetett megteremteni a kvázi-nyilvánosságot, hanem az informális ügyintéзésekkel és az ezekhez szükséges erőforrások mozgósításával is. A *Művésztelep* működése magán viseli Ceaușescu politikájának országos szintű változásait. Egyrészt a hatvanas-hetvenes években felvett nemzetközi hitelek visszafizetésére irányuló lakossági megvonások³ nehezítették a mindennapokat. A hatalom részéről a gazdasági kudarcra adott válasz az erőteljesebb ideológiai kampányok sorozata és a személyi kultusz kiteljesedése volt. Másrészt 1971. július 6-án az RKP KB plenáris ülésén megfogalmazott tézisek⁴ az oktatásban és a kulturális életben egy erőteljesebb politikai, ideológiai nevelést és indoktrinációt eredményezett. Továbbá a propaganda látványosabbá tételét, a kádarselektiót és a nyugatról érkező kulturális és médiatartalmak korlátozását is maga után vonta.⁵ Az ideológiai szigor következtében a nemzetiségi intézmények egyre inkább szűkültek, kiüresedtek (tartalmukban is).

* Óraadó oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet

1 Amikor a tábor kifejezést használom, a Zöld Lajos által egészében működtetett intézményre gondolok, a *Művésztelep* vagy *Alkotótábor* említésénél pedig csak magára az egyhónapos rendezvényre.

2 Alena, LEDENEVA: *Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. Volume I. London, UCL Press, 2018. 1–3.

3 1983-ban életbe lépett a tervezet, miszerint 1990-ig teljesen visszafizeti Románia a külföldi kölcsönöket. Mindez gondot okozott az országnak, mivel az olajválság után 1979-ben a villamosenergia, a gáz- és üzemanyagfogyasztást drasztikusan lecsökkentették, 1982-ben a lakosság racionális élelmiszerellátásának szabályozása (tej, vaj, sajt, hal, zöldség, gyümölcs, húsok) a túlélésre kényszerítette a lakosságot. NOVÁK Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. (1965–1974)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2011. 84.

4 Az úgynevezett „mini kulturális forradalom”.

5 NOVÁK (2011) i. m. 25.

1.1. Módszertani aspektus és fogalmi keretek

Az esettanulmányban félig strukturált mélyinterjúkból,⁶ memoárokból,⁷ és terepnapló jegyzetkből rekonstruálom a *Művésztelep* hétköznapjait.⁸ Az interjúk módszer alkalmas lehet arra, hogy a kérdezettek múltbéli életvilágához közelebb kerüljünk.⁹ Mindezek mellett szem előtt tartom, hogy a módszer nem reflektál az egykor megélt élmények és a jelenben felidézett események különbségének folyamatára, az eltelt harminc év változásaira. Másrészt arra sem ad lehetőséget a módszer, hogy megválaszoljuk mi is történt valójában, így a tanulmánynak nem célja az objektív igazság vagy az objektív történet felderítése.¹⁰ Viszont a levéltári dokumentumok (jegyzőkönyvek, levelezések, jelentések) árnyalhatják, pontosíthatják az adatközlők emlékeit. Az interjúk (hét beszélgetés, nyolc személlyel) nyolc óra beszélgetésanyagot tartalmaznak, amelyek 2018 szeptember és 2020 júliusa között készültek. A legépelet interjúszövegekből adatbázis készült, ahol anonimizálva, kódokhoz rendeltem az interjúalanyok személyét (pl. R1, R2 stb.).

A tanulmány elméleti keretének egyik hangsúlyos fogalma az *informalitás*, ami a formális szabályokhoz és a hivatalos eljárásokhoz képest a nem konvencionális cselekvések alkalmazását jelöli, a hivatalos szintér mögött zajló tevékenységeket.¹¹ A tágabb értelemben vett *informalitás* a társadalomban létező *nyílt titkokat, íratlan szabályokat és rejtett praktikákat* jelöli,¹² azt, ahogyan az emberek intézik a dolgaikat az élet legkülönfélébb területein.¹³ A jelenség szociálpolitikai és szociokulturális tényezőire Alena Ledeneva az orosz *blat* kifejezést hozza példaként. A hiánygazdaság következtében kialakult informális kapcsolatokat hívták így az egykori Szovjetunióban. A kifejezés az úgynevezett intézésekre vonatkozott, ahogyan az emberek a dolgaikat a személyes kapcsolataikon keresztül, a kölcsönös szívességek rendszerében végezték. A *blat* hozzájuttatta az embereket az alapvető szükségletekhez, munkához, lakhatáshoz, segített a kulákoknak kijutni a börtönből, és a tiltások ellenére segített a párt-embereknek megkeresztelni a gyermekeiket.¹⁴ A Ledeneva-féle megközelítés – meghaladva a

6 Ezekből helyenként idézek.

7 A Zöld Lajos által írt, a művésztelep hétköznapjait taglaló munka. ZÖLD Lajos: *A víz szalad, a kő marad. A gyergyószárhegyi Barátság művésztelep 25 éve 1974–1999*. Csíkszereda, Hargita Megye Tanácsa, 1999.; MÁJAI Albert, az egykori Hargita megyei kultúrbizottság elnökének visszaemlékezése. MÁJAI Albert: *Rezsimek szorításában*. Gyergyószentmiklós, Mark House, 2015.

8 Az esettanulmány a szerző doktori disszertációjának (*Informalitás, önszerveződés, kvázi-nyilvánosság. Kultúra, sport, hétköznapi diskurzusok, egyházi ünnepek és szórakozás a Gyergyói-medencében az 1970–1980-as években*) keretében megvalósult kutatás része, amelynek fő témája a Gyergyói-medencében az 1970–1980-as években megélt mindennapi életeseimények rekonstruálása.

9 Steinar, KVALE: *Az interjú – Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Budapest, Jászöveg, 2005. 20.

10 KOVÁCS Éva: Elbeszélte történelem. *Replika*, 58. 2007. 42–43.; GYÁNI Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. Budapest, Kalligram, 2016. 55–56.

11 A. Barbara, MISZTAL: *Informality. Social Theory and Contemporary Practice*, Routledge, London.

12 A romániai köznyelvben a szovjet típusú *blat*-nak az úgynevezett PCR akroníma volt a megfelelője, ami látszólag a Román Kommunista Pártot (Partidul Comunist Român) és annak segítségét jelölte, viszont ennek a hétköznapokban használt jelentése a *Pile – Cunostințe – Relații* (összeköttetések, tudás, kapcsolatok), ami szükséges volt az ügyintézéshez. Constantin Augustin, STOICA: Old Habits Die Hard? An Exploratory Analysis of Communist-Era Social Ties in Post-Communist Romania. *European Journal of Science and Theology*, 8. 2012 172–175.

13 LEDENEVA (2018a) i. m. 1.

14 Alena, LEDENEVA: *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking, and Informal Exchange*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998. 11–38.; Alena, LEDENEVA: „Blat” and „Guanxi”: Informal Practices in Russia and China *Comparative Studies in Society and History*. 50./1., 2008. 119–127.; Alena, LEDENEVA: *Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. Volume I. London, UCL Press, 2018.

kizárólag a gazdasági motivációkra összpontosító munkákat – az informális önszerveződések és intézmények egyedi társadalmi gyakorlataira irányítja a figyelmet, arra, hogy a regionális, lokális vagy akár az egyéni nyelvhasználatban megjelenő elemeket is megvizsgáljuk.

A másik központi fogalom a szocialista hétköznapok jellemzésére a kvázi-nyilvános szféra.¹⁵ Ez a tér a magánszféra védelmébe mentett értékeket igyekezett kiemelni és a hivatalos szférába ültetni. Fizikailag inkább formális, hivatalos volt, viszont helyet adtak az informális események lebonyolításához is. Ilyenkor mind a két szféra elemeiből lett felépítve az esemény a jelöletlenség érdekében, a lehetőségeknek és a kényszereknek megfelelően. Mivel akkoriban a hivatalos nyilvánosság csak reprezentatív nyilvánosságként működött, ezért a nyilvános szférába becsempészett értékek ünnepi kontextusban teljesedtek ki, leginkább az ünnepi események keretében. A hatalom mindenhatósága miatt a mindennapi élet arra törekedett, hogy a rejtett értékeit a hivatalosság területére behatolással kiemelje, vagy saját maga számára idegen területeket hódítson meg.

2. A tábor kezdeti körülményei

A tábor működése Szárhegy két legrégebbi épületéhez, a ferences kolostorhoz és „a szocialista restaurálás egyik csúcsteljesítményéhez”¹⁶ – a Lázár-kastélyhoz köthető. Egy művésztelep gondolata már korábban megfogalmazódott a tulajdonképpeni szervezők – Zöld Lajos, Márton Árpád és Gaál András¹⁷ – fejében, amelyet valahol Csíkszereda környékén képzeltek el, de végül mindegyik terv kudarcba fulladt. A visszaemlékezések a Márton Áron gyulafehérvári püspöknél tett látogatás alkalmától számítják a tábor elindulását, amikor is a három szervező és a püspök megegyeztek a kolostor bérbevételében a *Művésztelep* üzemeltetésére, az épület javításának fejében. Gaál András és Márton Árpád a szakmai részét vezették, ők választották ki és hívták meg a képzőművészeket. Zöld Lajos pedig a feltételeket igyekezett megteremteni a szállásra, az étkezésre és az alkotás folyamatára. A bérbevétel után Zöld Lajos nagy erővel hozzájárult a kolostor épületének felújításához.

A Művésztelep működése mindvégig magán viselte a katolikus egyház, a Kommunista Párt és a magyar kisebbség összefonódó, de feszültséggel teli kapcsolatát, amelyben Zöld vállalta a „moderátor” szerepét. Munkaköri pozíciója egy szélesen bejárható társadalmi teret biztosított a szervezésben, a magánszféra és a hivatalosság szférája között oda-vissza egyensúlyozva teremtette meg a kvázi-nyilvánosságot. Zöld első kézből szerzett információt a nagy-

15 A fogalmat Bodó Julianna, a nyolcvanas évek székelyföldi szocialista társadalmát leíró kutatásában határozza meg. Ebben a hatalom és az egyének mozgásterének mechanizmusát taglalja a különböző társadalmi nyilvánosságok mentén. BODÓ Julianna: *A formális és informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években*. Budapest, Scientia Humana, 2004. 56–63, 106–107.

16 Kovács András: Fejedelmi építkezések Erdélyben. *Korunk*, 24/6. 2013. 9.

17 Zöld Lajos gyergyószárhegyi származású (1932. december 22.–2014. november 14.) újságíró, 1955–1957 között az *Előre* szerkesztője, később az *Ifjúmunkás* folyóirat, ezt követően a *Hargita* (a rendszerváltás után *Hargita népe*), megyei napilap újságírója 2003-ig. 1974–1995 között a Barátság Művésztelep vezetője. Gaál András gyergyóditrói származású festőművész (1936. március 9.–2021. augusztus 6.), grafikus. 1959–1999 között a csíkszeredai Márton Áron Gimnázium rajztanára, 1973-tól a *Hargita* napilap grafikai szerkesztője, az Országos Képzőművészeti Szövetség megyei fiókjának elnöke, a gyergyószárhegyi művésztelep alapító tagja. Márton Árpád gyergyóalfalvi származású (1940. október 6.–), 1964-től Csíkszeredában élő festőművész, a Márton Áron Gimnázium rajztanára, a gyergyószárhegyi művésztelep alapító tagja.

vállalatok, az intézmények működéséről, a bennük kialakuló változásokról és a vezetőkkel is személyes kapcsolatot ápolt.

1974 március–július között – az első tábor létrejötte előtt – elkezdődött a kolostor épületének javítása, az elsődleges cél az ottlét feltételeinek megteremtése volt.¹⁸

„Az a rész, ahol a kolostor be volt szakadva, oda ki volt téve, hogy itt életveszélyes. Az ebédlő az teljesen rongy volt, azt is megcsinálta, hívőket hozott Gyergyóból, azok éjjel nappal dolgoztak, csak szombaton nem, és márciustól egészen augusztus elsejéig annyira helyrepofozták az egészet, hogy harmincan tudtunk aludni a földön, szalmán s ilyeneken.”¹⁹

Kvázi, a Kommunista Párt pénzéből zajlottak a munkálatok, hallgatólagosan történt a felújítás, ugyanis az üzemvezetők ingyen vagy kevés fizetségért cserébe segítettek a *Művésztelep* indításában. Sokszor az állam rovására történtek kisebb-nagyobb segítségnyújtások. „...a szomszédos termelőszövetkezetben is eltörött egy-egy borjú lába.”²⁰ Ez a kijelentés jelzi, hogy a tábor napi étkeztetéséhez illegálisan vágtak le borjúkat, azzal indokolva, hogy beteg volt az állat, mert ebben az esetben engedélyezett volt az állatok levágása és ez a beszolgáltatás alól is mentes volt.²¹ Túlélési stratégiáknak mondhatók a fent leírtak, amelyek között a szükségletek kielégítése céljából szimbiotikus kapcsolat állt fenn a formális szabályok és az informális viselkedés között.²²

A művésztelepet két okból tekintem önszerveződőnek. Egyrészt az évente megtartott, egyhónapos *Alkotótábor* hivatalosan nem működött intézményként. Csak a Hargita megyei Művelődési Bizottság és a Képzőművészeti Szövetség évente rendszeresen egy-két alkalommal megszervezett kulturális rendezvényeként volt számon tartva, azonban a mindennapokban, mint önálló kulturális intézmény működött. Ez volt az egyik legaggasztóbb gondja is a tábornak. Az országos művelődési tanácsnak és a megyei pártbizottságnak jóvá kellett hagynia az ilyen rendezvényeket, mert csak így volt lehetséges a költségek finanszírozása. Önálló státusz hiányában fizetett alkalmazottja nem lehetett a tábornak, így vezetősége sem. A tábor törvényes keretek közé helyezése praktikus döntés lett volna, azonban ez még inkább megnehezíthette volna a működését, a szigorú pénzügyi rendelkezéseket a kialakult szervezési, beszerzési stratégiákkal lehetetlen volt összeegyeztetni. Így a művésztelep nem tudott integrálódni a szocializmus szabályai szerinti gazdaságba.²³

Először 1974 augusztusában érkezett harminc képzőművész Szárhegyre egy hónapra, és augusztus végén került megrendezésre a *Barátság Művésztelep* első kiállítása azokból a munkákból, amit az elmúlt egy hónapban alkottak a művészek. A kiállítás a Lázár-kastély Gólyás-bástyájában került megrendezésre. A tábor a különböző hivatalos szervek emberei

18 A fogyasztási szövetkezet nagyraktárának főnökét, a gyergyószentmiklósi faipari vállalat vezetőjét, a gyergyóditrói és a galócasi bútorgyár igazgatóit, a szárhegyi asztalosműhely vezetőjét, a néptanács alelnökét, a gyergyószentmiklósi vegytisztítóműhely igazgatóját együttesen „megmozgatta”, hogy erőforrásokkal (építkezési anyagokkal, mesteremberekkel, bútorokkal, élelmiszerekkel) segítsék az augusztusban kezdődő *Alkotótábor*t.

19 R23

20 ZÖLD (1999) i. m. 17.

21 Mivel a TSZ-ek a hatalom lokális bázisaként is tekinthetők. HUNYA Gábor: *Románia 1944–1999. Gazdaság- és politikatörténet*. Budapest, Atlantisz (Medvetánc), 1990. 93.

22 LEDENEVA (2018a) i. m. 3.

23 SZABÓ Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. Marosvásárhely, Mentor, 2009. 58.

legitimálták, akik a magyar–román barátság jelképeként méltatták a művésztelepet. A helyi és az országos sajtó is beszámolt az eseményekről.

3. A kolostor felújítása, beszerzések

A következő években a tábor fejlődését a kezdeti állapothoz hasonlóan, erősen az informális reciprok kapcsolatok mély szövevénye határozta meg. Így a vízvezeték (fürdők, vécék) beszerelése (1975), a kolostor környékének kiépítése (terasz, lépcsők, 1977), és a kolostor ebédlőjének felújítása, a parkett lerakása (1978–1979) volt soron, amelyért legtöbbször „köszönőmmel fizettek.”²⁴ Ekkor kezdték el a képzőművészeti alkotások ajándékozását. Többször előfordult, hogy pénzhiány miatt nem tudtak fizetni a munkálatokért, az eszközökért, így egy-egy festő munkájával kompenzálták a segítségnyújtást. „*Ha megszorultam, szó nélkül ült le ajándékképet festeni.*”²⁵ – emlékszik vissza Zöld Lajos Balla József festőművészre.

„Azt is kell tudni, hogy azok, akik mindig adtak valamit, azok mindig kaptak egy képet Lajostól, főleg Ballától s tőlem, s Lajos azt mondta, hogy Jóska kell két kép ma, mert adnak ma valamit az ebédhez.”²⁶

Zöld igyekezett minél többet nyújtani a kultúrbizottság vezetőinek is, mivel a hivatalos, elszámolható kiutalások onnan érkeztek. A kultúrbizottság részére szervezett informális összejövetelek is ezt a célt szolgálták,²⁷ a közös mulatságok, az étel-ital és a felfokozott hangulat a szükségletek kielégítésének hosszútávú céljából jött létre, a barátság szellemében. Ebben az esetben is egyaránt beszélhetünk a kultúrbizottsággal fenntartott kapcsolatok instrumentális és egyszerre szentimentális voltáról. Azonban ennek voltak gazdasági szempontól és a hivatatlanság legitimációja szempontjából is előnyei.²⁸

A kisebb mértékű munkákat, mint a cserép- vagy farakást a falubeliek végezték. Egy aktív, fiatal felnőttekből álló csoport,²⁹ ami egy baráti társaságot fogott össze, mindig készségesen segített, kalákázott.³⁰ A fiúk a férfierőt igénylő munkákban vettek részt, míg a lányok az *Alkotótábor* záró rendezvényeit követő vacsorán felszolgálták.

„*Minket megfogott Laji azzal, hogy a kolostor ebédlőjét vagy a Lovagtermet ide adta esküvőkre vagy szilveszterre.*”³¹

A segítségért cserébe Zöld igyekezett kielégíteni a fiatalok igényeit. A visszaemlékezések arról számolnak be, hogy már a kaláka közbeni együttlét egy szórakozási alkalmat nyújtott nekik, mert akkoriban szűkösek voltak a lehetőségek a hatalom által megszabott szórakozási mó-

24 ZÖLD (1999) i. m. 23.

25 Uo., 24.

26 R23

27 Közös szilveszterezések.

28 LEDENEVA (2018a) i. m. 9–10.

29 A *Tábor Fiatal Baráti Köre* nevet viselték.

30 1987-ben felvették a *Tábor Fiatal Barátai Közössége* nevet.

31 Terepnapló jegyzet. 2019.12.28.

dokon kívüli (kulturversenyek, sportmozgalmak) multságokra. Ráadásul a kaláka alkalmakat követően kisebb összejöveteleket rendeztek, illetve szilveszterkor a konyhai személyzettel együtt kölcsön kapták a kolostor ebédlőjét. Amikor már kész lett a Lázár-kastély, a házassulandók ingyen kapták meg a kastély Lovagtermét a saját lakodalmukra, ugyancsak a konyhai személyzettel együtt. A cserealkalmak létrejöttét a falusi regionális közösség köteléke tartotta össze. Az integráló intézmény az elsődleges és másodlagos szocializációs intézmények – a család és az iskolaközösség, illetve a vallási intézmény – voltak. Emellett sokan ugyanabban az üzemben vagy gyárban dolgoztak, bensőséges, személyes viszonyok voltak ezek, amelyek a munkavégzés során még inkább megerősödtek. A csoport tagjai büszkéek voltak arra, hogy a Zöld Lajos féle társadalmi intézményhez tartoznak, azzal jelezték odatartozásukat, hogy részt vettek a munkaalkalmakban, eleget tettek a felállított normáknak, ajándékot kaptak és adtak.³² Egy exkluzív csoport alakult ki, amelyben a *mi-csoport* részesülhetett a Zöld által nyújtott javakból és társadalmi előnyökből. Egyszerre volt meg bennük a közös etnikai, lokális, vallási kötődés és a táborthoz tartozás tudata, az elköteleződés is. Azzal, hogy Zöld tevékenységéhez kapcsolódhattak, egy csoportnormának is meg kellett felelni, amely konformitást igényelt.³³ Tehát ha segítségről volt szó, mindig rendelkezésre kellett állni, akinek erre nem volt affinitása, az lassan kimaradt a közösségből.³⁴

„Egy kicsi kiváltságot is jelentett, mert azért nem mindenki volt benne ebben a baráti társaságban, jobb képességű fiatalokat úgymond, vagy tehetségesebbeket gyűjtött maga köré. Egy nagyon jó baráti társaság verődött össze. Nyilván, hogy a művészvilágba is betekintést nyertünk.”³⁵

A reciprocitás jelensége mellett a redisztribúció is megfigyelhető Zöld Lajos és a *Tábor Fiatal Barátai Közössége* kapcsolatában. Ebben az esetben Zöld Lajos a művésztelep javait bocsátja a fiatalok rendelkezésére a munkaalkalmakért cserébe. Egy további tulajdonság figyelhető meg a fiatalok és Zöld kölcsönös informális segítségnyújtásában: a motivációs ambivalencia.³⁶ Zöld nem úgy, mint újságíró, hanem mint a tábor – ugyan nem hivatalos – vezetője, él az informális hatalomgyakorlás eszközeivel, az általa adott javakkal és a szórakozási lehetőségekkel ösztönzi a fiatalokat a további együttműködésre. A fiatalok pedig a szimbolikus és

32 SZABÓ (2009) i. m. 59, 64, 113.

33 LEDENEVA (2018a) i. m. 10, 213.

34 A visszaemlékezők között volt olyan is, aki azt emelte ki, hogy ugyan ehhez a baráti társasághoz tartozott, de nem vett részt a Zöld által szervezett „kalákákban”, mert nem volt szimpatikus neki ez a kölcsönös, kötelező csereviszony.

35 R9

36 A motivációs ambivalencia egyik központi témája a patrónus-kliens aszimmetrikus, vertikális viszonyrendszer sajátosságai. A definíciók mindegyike kiemeli a patrónus és kliens közötti folyamatos, hosszú- és egyaránt rövidtávú erőforrások, materiális javak és szolgáltatások cseréjét. Ezek a kapcsolatok vertikálisak, ahol a patrónus rendelkezik a nagyobb hatalmi erővel, elismertséggel, és erőforrásokkal. Eredendő egyenlőtlenség jellemzi ezeket a kapcsolatokat. Általában a patrónus az, aki eldönti a javak cseréjének feltételeit. A patrónus-kliens viszony a kölcsönös bizalmi viszonyrendszereket jelöli, kétfajta kötelezettséget foglal magában. Egyrészt a rokoni, vallási, etnikai értékalapú kötelezettségekre hivatkozik – vagy mindegyikre –, másrészt a hivatalos kötelezettségekre, amelyek függésben tartják a klienszt a patrónustól. Elena, SEMENEVA: Conclusion: do patron-client relationships affect complex societies? In: Alena, LEDENEVA (szerk.): *Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. Volume II. London, UCL Press. 2018b. 403–408.

más javakhoz való hozzáférés céljából kielégítik Zöld igényeit. Ezzel egyben a patrónus-kliens kapcsolat egy több éven keresztül tartó viszonya is látható. A kapcsolat vertikális, ami Zöld politikai, társadalmi, és életkori sajátosságaiból adódik. Rendelkezik azokkal az erőforrásokkal, amelyekre a fiataloknak szüksége van (szórakozási, kikapcsolódási lehetőség, anyagi és szimbolikus javak), illetve Zöld az, aki eldönti a „javak” cseréjének feltételeit. Ezzel együtt egy kölcsönös bizalmi rendszerről beszélhetünk, és kölcsönös függésről, amelyben a közös etnikai, lokális és kisközösségi (művésztelep) kötelezettségekre hivatkoznak.³⁷

A *Tábor Fiatal Barátainak Köre* kalákként emlékszik vissza a közös krumpliszedésekre vagy a kaszálásokra, azonban a külső munkálatok tucatnyi munkást és szakembert vettek igénybe. Például a terasz kialakításánál és más, nagyobb munkálatoknál Zöld a gyárból kért ki embereket. Ilyenkor a munkások az évi közmunkájukat dolgozták le, például a gyári munkásszonyok takarították ki a kolostor épületét. Értelemszerűen ezeken a napokon a munkahelyi kötelezettségek alól mentesek voltak. A közmunka vagy „hazafias munka” (muncă voluntară patriotică) az iskolák, a gyárak, az intézmények és a katonaság számára a munkaidőn kívüli (jelen esetben munkaidőben végeztetett), kötelezővé tett tevékenységek voltak. Térítésmentes humán munkaerőforrást jelentett a szocialista gazdaság, különösen a mezőgazdaság számára, hogy enyhítse a gazdaság hatékonyságának, szervezetlenségének és a rossz tervezésnek a hatásait.³⁸ Ezekhez a közösségi munkaalkalmakhoz az élelmiszer és az innivaló beszerzése egy következő megoldandó feladatnak számított, amelyhez a mellékgazdaság kialakítása volt célszerű. A szárhegyi vasútállomás melletti mocsaras földet fogták be burgonyatermesztésre, amelyet a falubeliek szemégtödörként, építkezési anyagok hulladéktároló helyeként használtak. A krumplitermesztés a Zöld Lajos által vásárolt malacok felhízolására szolgált, ezeket a községi TSZ-ökben tartották. Ez a fajta eljárás a művésztelep működését egy falusi gazdaság háztartásához tette hasonlóvá, ahol a szűkös bevételek miatt és az ellátási hiányosságok áthidalására a hivatalos gazdaság réseit pótolták.³⁹

A Hargita megyei Művelődési Bizottság a meghívott képzőművészek napi díját, az utazási költséget és az alkotómunkához szükséges anyagok beszerzését fizette, viszont sokszor a napidíj az étkezési költségeket sem fedezte.⁴⁰ Erre találtak ki egy másik bevételi forrást, a gyertyaöntést.⁴¹ A tábor egy újabb alternatív bevételi forrásának számított az 1978-tól induló *Szépteremtő Kaláka*.⁴² Miután a kolostor épülete a felújítás után a téli időszakban is lakhatóvá vált, minden év októberében népművészek foglalták el a termeket. Szóttek, varrtak, faragtak, kovácsoltvas eszközöket készítettek. Kardalus János, a Népi Alkotások Házának igazgatója gyűjtötte össze a megye népművészeit, akik egy hónapon keresztül dolgoztak. Ezekkel a tárgyakkal, bútorokkal és textíliákkal rendezték be a kolostor szobáit és ebédlőjét, illetve

37 LEDENEVA (2018b) i. m. 343–344; SEMENEVA (2018) i. m. 403–408.

38 Dan Ioan, DASCĂLU: Modelul „Omului nou” in ideologiile totalitare din Romania secolului XX., *Analele Universitatii Ștefan cel Mare, Seria Filosofie și Discipline Socio-Umane*, Suceava. 2004. 43, 47.

39 SZABÓ (2009) i. m. 188.

40 MÁJAI (2015) i. m. 179.

41 A helyi asszonyok és a községi telefonközpontban dolgozók számára szervezett gyertyaöntő kaláka. Díszgyertyákat öntöttek, becsomagolták és ezeket értékesítették.

42 A *Szépteremtő Kaláka* illeszkedett a hetvenes években már erőteljesen lüktető folklorizmus jelenségébe. A közművelődés erőteljes népi kultúrára való ráépítése országos és hivatalosan is elvárt tendencia volt, a helységek és a megye szimbolikus sajátosságait igyekeztek megjeleníteni, tematizálni. DEMETER Csanád: *Rurbanizáció*. Csíkszereda, Státus, 2014. 135.; SIMONA, ȘTEFĂNESCU: „Cultură tradițională” în România în perioada comunistă. O analiză din perspectiva studiilor culturale. *Revista de Sociologie*, 21/3/4. 2010. 234–259.

többszáz tárgyat értékesítettek. Bár idővel vita támadt Zöld és társai között a népművészeti tábor szükségességéről, az a tábor bevételi forrásait nagyban megnövelte és az ott készített tárgyak a különböző pártdelegációk fogadásakor is alkalmas ajándéknak bizonyultak.

„Én azt mondtam nem kell a népművészet, ő azt mondta kell. Már volt olyan művész, aki azt mondta »Laji, már csak a fogpiszkálót kell kifaragni«, de rengeteg szőnyeget szőttek az asszonyok. Én nem is mentem oda mikor ez volt, októberben.”⁴³

A művésztelep mellett működtetett második gazdaságok helyenként kölcsönhatásban álltak a hivatalosság szféráival, azonban a javak nem a hivatalos csatornákon áramoltak. Szabó Á. Töhötöm szerint, ha a hatalom nem tudja ellenőrizni a cserét, akár használnak benne pénzt, akár nem, akkor az informális.⁴⁴ „[...] a tábor ügyei szinte mindig kibogozhatatlanul zavarosak voltak.”⁴⁵ A kultúrbizottság hivatalos számlákkal alátámasztotta a tábor bevételi forrásait, illetve Zöld jelezte a Bizottság felé az igényeit a kifizetésekre, de ezeket nem mindig hagyta jóvá a kultúrbizottság. Többször előfordult az is, hogy a helyi vállalatigazgatók számlákat nyújtottak be a kultúrbizottságnak az anyagok biztosításáért, amit a tábornak adományoztak, ezt a kultúrbizottságnak ki kellett fizetnie.⁴⁶ Bár a hetvenes években kezdődő kolostor felújítása alatt még nem beszélhetünk gazdasági válságról, a tábor részére kiutalt pénz nem volt elegendő a költségek fedezésére. Igaz Zöld Lajos „templomépítő” elképzelései is jóval túlszárnyalták a gazdasági kereteket és az ideológiai határokat, ezért arra kényszerült, hogy tőkeerejét kímélő stratégiákhoz nyúljon.⁴⁷ A művésztelepnek is, csakúgy, mint a hetvenes évekre jellemző székelyföldi tömegsportmozgalmaknak, elemi része lett a közösségi tőke felhalmozása és a bizalmi kapcsolati háttér megteremtése.⁴⁸ Ezek a kötelek helyi szinten a falutársakkal és a falusi elittel (párttitkárok, üzemvezetők, intézmények vezetői, tanárok, papok stb.) tartott kapcsolatokban bontakozik ki, illetve a lokalitás egy tágabb szintjét jelölik a környékbeli vállalatigazgatókkal fenntartott kapcsolatok. A következő szint a megyei pártbizottság és kultúrbizottság embereivel kialakított személyes jó viszony, valamint az erdélyi szellemi élet vezetői is ide tartoznak: a könyvkiadók, a folyóiratok szerkesztői, írók, költők stb. A különböző társadalmi szférákban kialakított kapcsolatrendszerek a saját gazdasági helyzet javítását szolgálták. A hivatalos intézmények legitimitást adtak a kooperációs cselekvéseknek, ezzel együtt az ellenséges állammal szembeni morális tettként is definiálhatók.⁴⁹ Másrészt kollektív sikerként élték meg a hatalommal szembeni, de mégis a hatalom erőforrásainak használatával létrejött *Alkotótábort*. A tábor működtetése, víziója és kapcsolati hálója már a kezdetektől megmutatja azt, hogy egy, a szocializmusban funkcionáló közérdekű informális intézmény komplex, egyszerre több világlépet és identitást birtokló humán hozzájárulásból működik.⁵⁰

43 R23

44 SZABÓ (2009) i. m. 191.

45 ZÖLD (1999) i. m. 51.

46 Viszont az is elmondható, hogy a benyújtott számlákhoz képest adott emberi és anyagi erőforrás jóval többre becsülhető. MÁJAI (2015) i. m. 178.

47 SZABÓ (2009) i. m. 188.

48 PÉTER László: *Forbidden Football in Ceausescu's Romania*. Palgrave Macmillan, 2018. 19.

49 SZABÓ (2009) i. m. 194.

50 LEDENEVA (2018a) i. m. 213.

4. A Lázár-kastély restaurálása

1981-ben egy szigorúbb társadalmi légkörben kezdődtek meg a restaurálási munkálatok a szárhegyi Lázár-kastély épületén.⁵¹ Egy olyan időszakban amikor nemcsak lehetetlen, de veszélyes is volt egy magyar műemlék restaurálása és újjáépítése állagmegőrzés címén.

A kastély restaurációját továbbra is a környékbeli üzemek és a gyárak vezetői segítették csakúgy, mint a kolostor épületének felújítását. Viszont műemlékvédelmi és gazdasági szempontból ez egy jóval nagyobb méretű beruházásnak számított, ezért ennek az időszaknak az ismeretében a hangsúly a pártapparátussal és a felsőbb szervekkel való kapcsolatból akkumulált cserealkalmakra koncentrálódik. Azt igyekszem felfedni, hogy a hatalom mely rétegével való viszony határozta meg ezeket az éveket, hogyan és milyen céllal történtek a cserealkalmak.

Nyilvánvaló volt, hogy a kultúrbizottság nem fogja fedezni a restaurálás teljes költségét, ezért más bevételi forrás után kellett nézni, és hivatalosan engedélyeztetni az építkezést. Zöld Lajos hivatalos munkája, a *Hargita* napilap újságírója, informális munkája pedig a tábor igazgatója, a „fenti” és a „lenti” világ közötti átjárásokat testesíti meg. Rögtön a legfelsőbb szervekhez fordult segítségért, először Pataki Imréhez,⁵² a megyei néptanács elnökéhez, aki 180.000 lejt utalt ki azzal a feltétellel, hogy többet nem kérhetnek tőle segítséget. Hiába, hogy ez az összeg csak tizede volt a költségeknek, legitimálta is egyben egy magyar műemlék restaurálásának megkezdését, amelyet más úton nem, vagy csak nehezen lehetett volna elérni. „A pénz, amit én utalok ki, cégtáblának jó lesz, hogy hivatalosan megy a dolog.”⁵³

Ezt követően Szász József első titkár születésnapjára rendezték meg a kolostor ebédlőjében, amelynek célja ugyancsak a segítségkérés volt. Miután egy Gaál András festménnyel felköszöntötték az első titkárt, Lajos rátért a kapubástya restaurálásának tervére. Szász József megígérte, hogy támogatni fogja a lehetőségei szerint a kastély restaurálását. A születésnapjára összejövetel célja egyértelműen a segítségkérés volt, viszont a meghívottaknak nem jelezték az összejövetel valódi célját.⁵⁴ Az informális hatalomgyakorlás egy újabb példáját láthatjuk, amelyben Zöld egyrészt az érdekezérelt figyelmességgel, másrészt a nyomásgyakorlással éri el célját.

„S a lényeg az, hogy Szász elvtárs volt a párttitkár, a megyei és csináltak egy nagygyűlést, s akkor Zöld Lajos meghívta az öntöde igazgatóját, s a I.U.P.S.-ét s az összes gyárét, s akkor ugye mondta, hogy ugye te elvállalod ezt, azt, am azt, s *mindenki úgy nézett rá, mint a véres kérsre, mert Szász elvtárs előtt senki sem merte mondani, hogy nem.*”⁵⁵

51 Időrendben: a Lázár-kastély kapubástyájának restaurálása (1981), a Lovagterem restaurálása (1982), a Lovagterem fölötti tetőtér kialakítása kiállítóteremmé (1983), a kastély udvarának rendbetétele, a kastély északnyugati bástyájának továbbépítése és befedése (1985), és a reneszánsz pártázat restaurálása (1987).

52 Pataki Imre a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején megyei pártbizottsági alelnök, azonban később teljesen kikerült a kommunista pártvezetésből. NOVÁK Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. (1965–1974)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2011. 122.

53 ZÖLD (1999) i. m. 78.

54 A gyárigazgatók úgy tudták, Szász József szeretne velük találkozni és fordítva, ezért meglepte őket az összejövetel, így nem is merték visszautasítani azt, hogy a későbbiekben hozzájáruljanak a kastély restaurálási munkálataihoz anyagi és humán erőforrással. ZÖLD (1999) i. m. 78.

55 R34

Egy héttel később már elkezdődtek a munkálatok, az *Alkotótábor* ideje alatt szünetelt a munka, de már a *Népművészeti tábor* férfi meghívottjai (az asszonyokkal együtt százhuszan) javában a kapubástya restaurálásán és berendezésén dolgoztak.⁵⁶ A kőművesek bérét a gyergyószentmiklósi Mechanikai Vállalat és a Faipari Vállalat igazgatói fedezték, a tölgfyadeszskát a kultúrbizottság fizette, emellett hétvégénként a szárhegyi kőművesek és villanyszerelők végeztek ingyen munkát. A kastély rendbehozása csak a megyei magasrangú pártemberek segítségével valósulhatott meg, így nem volt lényegtelen a vezetőkkel való jó kapcsolat fenntartása és az azokból kinyerhető legnagyobb haszon. A legelső feladat mindig a legitimáció volt, hogy valakit megjelöljenek, ha baj van, hozzá fordulhassanak. Pataki Imre, Szász József, Májai Albert, Cofas Maria, Kardalus János mind a művésztelepen zajló történések hivatalos voltát erősítették. Nemcsak maga a tábor működött informálisan, hanem helyet adott más informális események lebonyolításához, például lakodalmaknak, keresztelőknek, érettségi utáni banketteknek stb. Ebben a hivatalosság által legitimált térben a hatalom elemeit kimagyarázási lehetőségként alkalmazták. A tábor esetében a kimagyarázási lehetőség a nyitó- és záróünnepségeken megjelent megyei és kultúrbizottság vezetők voltak. Továbbá egy olyan helynek számított, ahol az identitást nyilvánosan lehetett működtetni.⁵⁷

Az 1982-es évben a Lovagterem restaurálását tűzték ki célul, annak érdekében, hogy legyen egy kiállító-, egy tanácsterem és egy hely, étkezésre és alvásra, a konferenciák megszervezésére, hogy a kolostor tulajdonosával kötött szerződés lejárta után folytatható legyen a művésztelep és a népművészeti tábor. 1983-ban folytatódottak a Lovagterem munkálatai, ezúttal a tetőtér kiállítóteremmé való kialakítása volt a cél. A kiépítést és a gerendázás munkálatait a kultúrbizottság fedezte. 1985 márciusában Szász József megyei első titkár újabb látogatást tett Szárhegyen, ahol egy baráti beszélgetés után megígérte, hogy segít intézkedni a kapubástya restaurálásánál is, amelyre már a terveket engedélyeztették az Országos Műemlékvédelmi Bizottságnál, csak egy felső jóváhagyásra volt szükség. A látogatás „biztatást” adott a kultúrbizottságnak az engedélyezésre. A kapubástya restaurálásával is vésszen gyorsan dolgoztak, mert ahogy azt Zöld „sejtette” Szász Józsefet a végmunkálatok alatt fölfele buktathatják.⁵⁸ Így még ezzel a lendülettel a reneszánsz pártázat restaurálását is kiviteleztek a következő két évben (1987). Zöld azokat a személyeket, akik segítettek neki kiharcolni az elképzeléseit – a megyei pártbizottság tagjai, a megyei kultúrbizottság vezetői, a helyi vállalatvezetők, az erdélyi szellemi élet képviselői – egy közösségnek tekintette, józan gondolkodásúaknak, kockázatvállalóknak és szilárd azonosságtudatúaknak nevezi őket a visszaemlékezéseiben. A beindult leváltási hullám⁵⁹ előtt Pataki Imre mellett Szász József volt a művésztelep „védőbástyája”. A megyei első titkárnak leginkább a konfliktusok elhárításában volt szerepe, és abban, hogy a megyei kultúrbizottságot is biztosítsa a művésztelepen zajló események engedélyezéséről. Az ideológiai szigor csúcspontja – ami már nem hagyott helyet a kompromisszumoknak sem – 1989-ben következett be. A megyei pártbizottság és a kultúrbizottság utasítására beszüntették a *Barátság Művésztelepet*. Ekkor már Oancea Ion volt a kultúrbizottság elnöke. Novemberben szűk körben, de még megtartották a népművészeti tábor.

56 ZÖLD (1999) i. m. 78.

57 BODÓ (2004) i. m. 60–64.

58 ZÖLD (1999) i. m. 111.

59 A 1972-es pártkonferencián meghatározott káderrótáció – melynek értelmében 3–5 évente cserélődtek a fontosabb megyei vezetők, Hargita megyében ennek egyik hulláma a nyolcvanas években jelentkezett – a Művésztelepet sem hagyta érintetlenül. 1986-ban a Hargita megyei néptanács élére Csorba János helyett Costea Aurel érkezett Máramarosból. Néhány hónap múlva Szász József első titkárt Krassó–Szörény megyébe helyezték át, pozícióját Costea Aurel veszi át, és személyében először lesz a magyar többségű megyének román pártvezetője. NOVÁK (2014) i. m. 75.

5. Összegzés

Az esettanulmány a gyergyószárhegyi *Barátság Alkotótábor* tizenhat évét próbálta összefoglalni a hatalom és az egyéni mozgáster kölcsönhatásának szemszögéből. Két elemzési egységet vizsgáltam a tábor működésének ideje alatt: a ferences kolostor felújítását, illetve a Lázár-kastély restaurálását. Mindkét esetben a kooperációs formákban megjelenő reciprok kapcsolatokra, az informalitásra, a kvázi-nyilvánosságra és az abban kiteljesedő kapcsolatrendszerekre helyeztem a hangsúlyt.

Zöld Lajos személye megkerülhetetlen a szárhegyi művésztelep történetében. A tábor kezdetekor már jól kiforrott kapcsolathálóval rendelkezett és informált volt a nem nyilvános közéleti, kulturális kérdésekben is.⁶⁰ Tudatában volt annak, hogy kihez kell fordulni tanácsot, segítséget kérni, az egész megye és a lokális elitek ismerőjeként.

„Voltak az egyetemről is kapcsolatai, Domokos Géza, Kolozsváron a Polis kiadónak az igazgatója, Dávid Gyula, ő is nagyon sokat jött ide, s nagyon sokat dumáltak, s Király Károllyal is valahol összejött, s jóindulatúan beszélt róla, hogy ő kommunista, de tudja, hogy magyar és idevaló és úgy csinálja, hogy jó legyen.”⁶¹

Magát a munkája során alkalmazkodó embernek tartotta, itt főképpen a hatalommal való kapcsolatokra gondol: „*Mindig is a kompromisszumok embere voltam, a hősködésnél többre becsültem a fehér asztalnál folytatott dialógust.*”⁶² Azonban az elképzeléseit nem hagyta félbeszakítani és nem ismerte a visszautasításnak bármely megnyilatkozását sem. Ez egy keményebb magatartásmódot is jelentett, amellyel nem egyszer kivívta az emberek ellenszenvét.

„*Nem állítom, hogy diktatórikus modorommal, magabiztos fellépésemmel nem szereztem bőségesen ellenséget is magamnak.*”⁶³ Modorának ellenére a visszaemlékezők értékelik a Zöld által működtetett intézményt és a megőrzött, létrehozott kulturális értékeket.

„Ha Zöld Lajos nincs, akkor az már nagyon lepusztult volna.”⁶⁴

„Ahhoz, hogy ez megvalósuljon, azt nem tudom más megtudná-e csinálni. Megvoltak neki a kapcsolatai, a művészekkel egyféléképpen beszélt, másokkal másféléképpen. Mindenestre nagyon értékes, ami fennmaradt. Ő kihasználta azt, hogy újságíró volt, mert tudott támadni is, mert tudott írni egy olyan cikket is, ami gondot okoz, Szárhegynek maradt minden, amit csinált.”⁶⁵

Az elemzés célja volt a tábor működtetői mozgásterének figyelemmel kísérése, összekapcsolva az ideológiai folyamatokkal, változásokkal. Kijelenthető az is, hogy a romániai szoci-

60 Németh Jenő építésszel, a gyimesközéploki bútorgyár avatásán ismerkedett meg, végig az ő szakértelme és munkásai segítettek az építkezésben. A tusnádi fürdővállalat igazgatója adta neki a régi bútorokat és szőnyeget, különben kidobták volna. Bertalan Sándor, megyei néptanács titkártól tudta meg, hogy a néptanács épületébe bevezetik a központi fűtést és nem lesz szükségük a kályhákra, ezért Zöld lebontatta és elvitte a cserépkályhákat Szárhegyre. ZÖLD (1999) i. m. 12, 23, 51, 94.

61 R12

62 ZÖLD (1999) i. m. 11.

63 Uo., 104.

64 R34

65 R22

alista rendszer társadalmi struktúrája sem egyszerűsíthető le a hatalom és hatalom nélküliek dichotomikus rendszerére. Ugyanazon személy rendelkezhet a hivatalosságot, a hatalmat jelképező funkciókkal és a magánszférába visszazorított egyéni, lokális identitáselemekkel.

Irodalomjegyzék

BODÓ (2004) = BODÓ Julianna: *A formális és informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években*. Budapest, Scientia Humana, 2004.

CORTI (2000) = Luis, CORTI: Progress and Problems of Preserving and Providing Access to Qualitative Data for Social Research —The International Picture of an Emerging Culture. *Qualitative Social Research*, Volume 1. Issue 3. Art. 2.

CORTI–DAY–BACKHOUS (2000) = Luis, CORTI–Anette, DAY–Gill, BACKHOUSE: Confidentiality and Informed Consent: Issues for Consideration in the Preservation of and Provision of Access to Qualitative Data Archives. *Qualitative Social Research*, Volume 1. Issue 3. Art. 7.

DASCĂLU (2004) = Dan Ioan, DASCĂLU: Modelul „Omului nou” in ideologiile totalitare din Romania secolului XX., *Analele Universitatii Stefan cel Mare, Seria Filosofie si Discipline Socio-Umane*, Suceava. 2004. 31–50.

DEMETER (2014) = DEMETER Csanád: *Rurbanizáció*. Csíkszereda, Státus, 2014.

GYÁNI (2016) = GYÁNI Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. Budapest, Kalligram, 2016.

HENIG–MAKOVICKY (2018) = David, HENIG – Nicolette, MAKOVICKY: Introduction: economies of favours. In: Alena, LEDENEVA (szerk.): *Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. London, UCL Press, 2018a. 125–128.

HUNYA (1990) = HUNYA Gábor: *Románia 1944–1999. Gazdaság- és politikatörténet*. Budapest, Atlantisz (Medvetánc), 1990.

KOVÁCS András (2013) = KOVÁCS András: Fejedelmi építkezések Erdélyben. *Korunk*, 24/6. 2013. 3–13.

KOVÁCS Éva (2007) = KOVÁCS Éva: Elbeszélt történelem. *Replika*, 58. 2007. 41–43.

KVALE (2005) = Steinar, KVALE: *Az interjú – Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Budapest, Jászöveg, 2005.

LEDENEVA (1998) = Alena, LEDENEVA: *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking, and Informal Exchange*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

LEDENEVA (2008) = Alena, LEDENEVA: „Blat” and „Guanxi”: Informal Practices in Russia and China *Comparative Studies in Society and History*. 50./1., 2008. 118–144.

LEDENEVA (2018a) = Alena, LEDENEVA: *Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. Volume I. London, UCL Press, 2018.

LEDENEVA (2018b) = Alena, LEDENEVA: *Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. Volume II. London, UCL Press, 2018.

MÁJAI (2015) = MÁJAI Albert: *Rezsimek szorításában*. Gyergyószentmiklós, Mark House, 2015.

MISZTAL (2000) = A. Barbara, MISZTAL: *Informality. Social Theory and Contemporary Practice*, Routledge, London.

NOVÁK (2011) = NOVÁK Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. (1965–1974)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2011.

NOVÁK (2014) = NOVÁK Csaba Zoltán: *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. (1975–1989)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2014.

PÉTER (2018) = PÉTER László: *Forbidden Football in Ceausescu's Romania*. Palgrave Macmillan, 2018.

SEMENEVA (2018) = Elena, SEMENEVA: Conclusion: do patron-client relationships affect complex societies? In: Alena, LEDENEVA (szerk.): *Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. Volume II. London, UCL Press. 2018b.

STEFĂNESCU (2010) = Simona, STEFĂNESCU: „Cultură tradițională” în România în perioada comunistă. O analiză din perspectiva studiilor culturale. *Revista de Sociologie*, 21/3/4. 2010. 234–259.

STOICA (2012) = Constantin Augustin, STOICA: Old Habits Die Hard? An Exploratory Analysis of Communist-Era Social Ties in Post-Communist Romania. *European Journal of Science and Theology*, 8. 2012., 171–193.

SZABÓ (2009) = SZABÓ Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. Marosvásárhely, Mentor, 2009.

ZÖLD (1999) = ZÖLD Lajos: *A víz szalad, a kő marad. A gyergyószárhegyi barátság művésztelep 25 éve 1974–1999*. Csíkszereda, Hargita Megye Tanácsa, 1999.

Előharcosa volt minden hazafias eszmének

A Bácska hírlap története

MÁK FERENC*

Zombor, a Szent Pál gondjaira bízott város

Zombor valamikor a város népszerű Czobor családjáról, és pompás templomának védőszentjéről, Szent Mihályról kapta a Czobor-Szent-Mihály nevet – olvasható a *Kincses Kalauz – Tájhangok* című kiváló délvidéki útikalauz vonatkozó fejezetében. Első írásos említése 1391-ből származik, de sem dicső csaták, sem hősiek ostromok nem színezik a történetét: Zombor és környéke a rétektől, mocsaraktól és a Mosztonga folyótól elhódított lapályos területen mélységes-mély csöndben vészelte át a török hódoltság másfél évszázadát, s lett 1786-ban, a felszabadító háborúk után az ország második legnagyobb megyéjének, Bács-Bodrog vármegyének adminisztratív központja. Valójában a vármegyei hivatal adott igazi alapot és lendületet a város fejlődésének: birodalomépítő hivatali magyar magabiztosság, független Rácországról álmódó szerb földesúri virtus, aulikus bunyevác kultúrfegyelem, és meghitt otthona falai közé zárkózó sváb hajthatatlanság teremtett magának társadalmat, hogy kellő visszafojtottságban fürkéssze minden népközösség a történelmi idők számára kedvező fordulását. A századok során Zombor egyaránt misztikus színtere volt a magyar, a szerb, a bunyevác és a német historikumnak. A *Kincses Kalauz* szerint „minden korszak rányomta bélyegét a városképre: Zombor régi városmagjában egymás mellett szemlélhető a barokk, a rokokó, a klasszicista, a bidermeier és a szecessziós építészet. A zombori épületek, a Szentháromság téren található klasszicista stílusú városháza, az eklektikus Kronich-palota, a barokk Grassalkovich-palota, a Szentháromság-templom, a régi katolikus templom, a karmelita Szent István-templom, a Nepomuki Szent János-kápolna, a valamikori fráterek kolostora és a Szent György tér is egyedülálló építészeti és szakrális élményt nyújtanak.”¹ Mindezt a megyeháza kapuja fölött, fejét szelíden a vállára hajtva, könyvét melléhez szorítva nézi immár évszázados bölcs derűvel Szent Pál kőbe vésett alakja. 1802-re Kiss József, zombori születésű mérnök tervei alapján a város közelében megépült a Ferenc-csatorna, majd 1870-ben a Szeged–Zombor–Eszék vasútvonal zombori megállója is közelebb hozta a világot a vármegye központjához.

Szabadkához hasonlóan Zombor magyar irodalmi emlékei a mai napig íróink, költőink és utazóink műveiben magukkal ragadják az olvasót. Hosszú, alkotó-teremtő évek, évtizedek – s talán évszázadok – vezettek ahhoz, hogy a város és a vármegye hivatalai-intézményei, a hivatalnokok és a tudós tanárok népes seregletének fölöttébb gazdag munkássága sajátos fényt kölcsönözzön a Délvidéknek. Trencsény Károly 1901-ben megjelent *A Zombori Iparoskör – volt Népkör 25 éves története 1876–1901* című tanulmányában még úgy látta: Zombor társadalmáa a kiegyezést megelőző évtizedekben „nagyon széthúzó elemeket mutatott, a nemzetiségi, szellemi

* Irodalom- és sajtótörténész, kritikus

1 *Kincses Kalauz – Tájhangok. Kalandozás a vajdasági magyar tájban.* Szabadka–Zenta, Vajdasági Magyar Képző-, Kutató- és Kulturális Központ (VM4K), Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (VMMI), 2020. 18.

és anyagi különbözőség folytán laza rétegekre bomlott szét a város lakossága”. Zombor egykori krónikása szerint „a polgárság, mely akkor még leginkább német volt, nemigen jól érezte magát akár a szerb, akár a magyar urak között”.² 1867-ben azután végre megalakult a Polgári Kaszinó Egylet, igazi fordulatot azonban a város kulturális életében az 1872-ben megalapított gimnázium hozott, melynek tehetséges és magasán képzett tanárai erőteljesen alakították-befolyásolták a városon túl az egész vármegye szellemi életét.

Muhi János 1944-ben megjelent *Zombor története* című monográfiája szerint a város művelődési intézményei sorában első volt az 1844-ben a Széchenyi István által alapított Nemzeti Kaszinó mintájára létrehozott Nemzeti Olvasókör, amely a forradalom és szabadságharc előtti években az egész társadalmi élet irányítója, és a „nemzeti gondolat fákhahordozója” volt. Egy évvel később alakult meg a Szerb Olvasókör is, a ma is működő Čitaonica.³ A levert szabadságharcot követő önkényuralom sötét korszaka után, 1867 tavaszán 133 taggal jött létre a Polgári Kaszinó Egylet – népszerű nevén a Kaszinó –, amely a kereskedő és az iparos társadalmat szólította a soraiba, hogy e közösségek művelődési életét előmozdítva őket is bekapcsolja a szellemi élet vérkeringésébe. Öt évvel később, 1872-ben alakult meg a Polgári Kaszinó Egyleti Dalárda, a Zomborban működő magyar dalegyesületek között a legrégebbi. Története azonban felettébb összetett: Muhi János azt is tudni vélte, hogy az első zombori dalkört 1858-ban a Szerb Vajdaság idején német tisztviselők alakították, amely Männer Gesang-Verein néven működött 1861-ig, amikor a politikai viszonyok változása nyomán megszűnt. Az alkotmányos rend helyreállítását követően alakult meg az első magyar dalegyesület, a Magyar Dalárda, amely Koczik Pál alispán elnökle alatt 1869-ig működött. 1870-ben Valter Nándor kezdeményezésére Ifjúsági Dalkör alakult, amely nem sokkal ezután, 1872-ben – Thim József vezetésével – beolvad a Polgári Kaszinó Egyletbe, így lett belőle Kaszinóegyleti Dalárda.⁴ A városi könyvtárát 1857-ben Bieliczky Károly pénzügyigazgatósági számtiszt könyvszeretete hozta létre, a város azonban 1859. szeptember 19-én saját kezelésébe vette át a gyűjteményt. 1882-ben részvénytársasági alapon építették fel az állandó zombori színházat, s a társaság részvényesei között egyaránt voltak magyarok és szerbek is. A téli idényben felváltva magyar és szerb társulatok játszottak a színpadán.⁵ 1883-ban alakult meg a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat, amely elsőként törte meg „a szellemi közönyt” és felbecsülhetetlen értékű munkásságával föltárta a megye történelmi múltjának fontos részleteit. „Ez az egy egyesület több eredményt ért el egyedül, mint más egyesületek százai” – fogalmazott Muhi János.⁶ A *Zombor története* című monográfia szerzője szerint a századforduló évtizedeiben Margalits Ede, fiatal gimnáziumi igazgató volt a városban a haladás legfőbb bátorítója. Ő, Thim József és Iványi István vetették fel Bács-Bodrog vármegye monográfiája megírásának ötletét is, s az ő szorgalmukból – továbbá Dudás Gyula, Grosschmid Gábor, Barthal János, Baloghy Ernő, Trencsény Károly, Cziráky Gyula, Gubicza Kálmán és még néhány tudós tanár közreműködésével – készült el a hatalmas munka a millennium idején. A lenyűgöző vállalkozásról írta Herceg János *Irodalmi társaság a régi Bácskában* című tanulmányában: a történettudomány e kiváló képviselőinek köszönhető, hogy

2 U.o. 3.

3 MUHI János: *Zombor története*. Zombor, Kalangya kiadás, Nyomatott Bosnyák József könyvnyomdájában, 1944. 159.

4 U.o. 249–250.

5 U.o. 211.

6 U.o. 216.

„az irodalom értéke egyszerre felszökött”.⁷ Akkoriban jelentkezett egy új írói nemzedék, melynek soraiban ott szerepelt Gozsdu Elek és Papp Dániel is. Elsősorban nekik köszönhető, hogy az 1878. július 7-én Radics György programjával indult *Bácska* című hetilap rövid idő alatt országos ismertségre tett szert, a megjelenésének első két évtizedében magasan kiemelkedett az akkori vidéki lapok sorából.

Fridrik Tamás *Zombor – Bács-Bodrogh vármegye rövid leírása, földrajzi alapfogalmakkal, népiskola III. osztály tanulói számára* című tankönyvében úgy vélte, a kiegyezés évtizedei tekinthetők Zombor város fénykorának: kereskedése virágzó állapotban volt, a takarékpénztár mellett a kereskedelmi és iparbank biztosította a polgári vállalkozások működését. Zombor a törvénykezésnek és a közigazgatásnak is a központja volt, „a városi és megyei közhivatalokon kívül van itt kir. törvényszék, járásbíróság, tanfelügyelőség, kincstári jószágigazgatóság, közjegyzőség, adófelügyelőség, adó- és illetékkiszabási hivatal, szolgabíróság, Ferenc-csatornai igazgatóság, megyei gazdasági egyesület”.⁸ A város jeles intézményei közé tartozott a görög-keleti vallásúak részére alapított polgári leánytanoda és az ifjak számára létesített tanítóképezdeje is.⁹ Nemzetiségi összetétele sajátosan délvidéki volt: Zombornak a XIX. század végén 29.609 lakosa volt, ebből 9.297 magyar, 2.564 német, 11.926 szerb, 5.770 bunyevác és 46 egyéb szláv. Vallás tekintetében: 16.338 római katolikus, 11.666 görögkeleti, 882 izraelita, 469 református, 204 ág. evangélikus, 30 görögkatolikus és 20 egyéb.¹⁰ A jeles tanár azonban nem mulasztotta el megjegyezni: Zombor város múltjának a közeli Bács vára kölcsönöz igazi tekintélyt. A vár „fejedelmeink és első királyaink idejében már fennállott, s akkor szabad királyi város volt. Szent István első magyar király itt püspökséget alapított, ezt Szent László érsekségre emelte. Várát a királyok gyakran meglátogatták, és benne országgyűléseket tartottak. Megyénk legszebb ereklyéi közé tartoznak a vár mostani romjai a Mosztonga mellett.”¹¹ Mondják, olykor a nyári hajnalokon Zomborban manapság is a távolból lovak nyerítése és vadászkiáltás hangja hallatszik.

A régi Zombor, a vármegyei székváros történetének és hangulatának a város feledhetetlen, XX. századi alakja, Herceg János – aki gyermekkorától, kora ifjúságától, iskolás éveitől kezdve tanúja volt a gyarapodó város határozottan polgárosodó életének – állított írói életművében múlhatatlan emléket. Meglátása szerint a kiegyezést követő években Szabadka „tisztelenül nagykorúsította” magát, Újvidék, a „szerb Athén” a Maticával s a Letipossal szerzett érdemei révén ugyancsak messze túlnőtt a vármegye határain. Velük szemben Zomborban ekkoriban „már nem is emlékezett senki a szentiváni plébánosra, Rónai Istvánra, aki négyes fogatból szállt ki a jegenyefenyők között, s németül írt versekben ünnepelte a szerelem örökévalóságát, míg könyvéhez Schmitt Jenő írt előszót, ami épp elég lett volna, hogy egyház és vármegye egyformán kiközösítse. De országgyűlési képviselő lévén persona grata maradt.” Csak ezután, kétszáz évvel a török kivonulását követően – a vármegye politikai-közigazgatási központjaként – teljesedett ki Zombor város fénykora, Eisenhut Ferenc Zentai csatájának

7 HERCEG JÁNOS: Irodalmi társaság a régi Bácskában (1942). In *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I. kötet*. Összegyűjtötte, az utószót és a jegyzeteket írta Pastyik László mgr., Beograd – Zavod za udžbenike i nastavnik sredstava, 1999. 196.

8 FRIDRIK Tamás: *Zombor – Bács-Bodrogh vármegye rövid leírása, földrajzi alapfogalmakkal, népiskola III. osztály tanulói számára*. Nagy-Károly, Nyomatott Liteczky és Társánál, 1885. 9.

9 *Dve stotine godina obrazovanja učitelja u Somboru 1778–1978*. Sombor, 1978.

10 FRIDRIK i. m. 10.

11 Uo. 17.

hatalmas freskójával a megyeháza nagytermének falán, „hol áldva, hol büntetve maga alatt az egész vidéket a Duna–Tisza közén, Titeltől fel a Kunságig, ezt a búzatermő Kánaánt, ahogy a Történelmi Társulat Évkönyvének harminchat évfolyamában mindezt apróra megtárgyalták.”¹²

Akkoriban a diákmiséken az első padban Margalits Ede feje ezüstös fényben fehérlett, amint a mellén bársony alapon a Szent Száva-rend első osztálya hirdette az öreg úr hervadhatatlan érdemeit a szerb nyelv és irodalom ismertetése terén. Misztikus alakja valami jogfolytonosságot is kifejezett, hiszen valamikor az idők kezdetén a gimnázium első igazgatói közé tartozott.¹³ De annyit a diáknak is illett tudni Ede bácsiról, hogy „zombori költői körhöz tartozott özönvíz előtti időkben Radics Györggyel és Dömötör Pállal” együtt. Herceg János emlékezett: „a Szmail aga halálát is olvastam az ő fordításában hidegleglős borzongással kisdíák koromban azon a könyvtári létrán a Rigómezei dalokkal Radics György kötetében [...]. De hát a Rigómezei dalok a maguk korában se keltettek figyelmet, mint ahogyan a Szmail aga halálát se vette észre fordításban senki, sem az egyik, sem a másik oldalon, ahogy később meggyőződhettem róla. Legföljebb a helyi lapokban jelent meg egy-két baráti ismertetés róluk. S persze épp ez volt a megrendítően szép, ez a reménytelen, s mégis kitartó, konok küzdelem.” Miközben a homályba vesző alakok után nézett, Vértesi Károly árnyéka suhant át a szobán díszmagyarban, ahogy valamikor elemista korában láthatta őt október 6-án a megyeháza előtt, a Schweidel-szobornál. „Miniszteri biztos koromban én nem azt néztem – mondta emlékei felett elmosolyodva Margalits Ede tanár úr –, hogy a szegény prepa, mint tanítójelölt, helyesen használja-e a magyar ikes igét, hanem hogy a szerb irodalom ismeretében hogy áll! Mert odahaza Szerbiában ez volt a fontos. És a legtöbb tanító innen került ki, Zomborból.” Mert bizony a századforduló idején, „amikor oly egyszerű volt a népek barátsága, hogy Požarevácról meg Čačakból jöhettek ide tanulni a fiatalok, s Margalits Ede jóindulata segítette oklevélhez jutni őket, miközben a pesti parlamentben meddő viták folytak a nemzetiségek jogairól.”¹⁴

A sokácok, a bunyevácok, a németek világában Gombos, Doroszló és Kupuszina volt a három szintiszta magyar falu a Zombort körülvevő népek tengerében, a viselet és az életforma megannyi eredeti jelével. Amit Cziráky Gyula tisztelendő úr *Gombos történetéről s népéről* című, a Történelmi Társulat Évkönyvében megjelent tanulmányában írt, maga volt a meggyesékhely valósága; „a Zomborba szegődő cselédnőkkel, ahogy megjelentek a piacon a nagyságák után, kosárral a karjukon, de kikeményített slingelt pruszlikban, amelynek két ujja fönn, a vállakon kicsit felemelkedett, mintha angyalszárny akart volna lenni, s a szélesen suhogó, alul csipkésen és fodrosan kikandikáló alsószoknyák szinte muzsikáltak utánuk, s így mentek kényesen a piaci sokadalomban.”¹⁵ A cselédnők kínálták a sült halat az utasoknak a Szlavóniába induló vonaton, mielőtt átkelt volna a Duna hídján, hogy azután „nagyokat füttyülve eltűnjön a zöld erdővel borított hegy alatt, fönn az erdődi Cseh grófok kastélyával”. Hermann Ottó, aki a magyar halászatról szóló könyve megírása előtt a vidéki élet tanulmányozása okán hónapokat töltött Gomboson, természetesen tartotta ezt a szegénységet, „mert szegény volt az egész régi Magyarország”. „Az ő példáján felbuzdulva Kovács Huszka Ferenc

12 HERCEG János: *Módosulások – Regény*. Újvidék – Forum, 1989. 60.

13 Uo. 97.

14 HERCEG (1989) i. m. 101.

15 Uo. 108.

az erdőt járta doroszlói káplán korában, s a füvek és virágok életét írta inkább az embereké helyett, abban a biztos tudatban, hogy azok sorsa isten kezében jó helyen van. De megírta a vidék páratlan és sajátos növényvilágát.¹⁶

A törekeny és esetleges könyvkiadás, és a rendszeres publikálást biztosító iskolai évkönyvek mellett a sajtó volt az, ahol a kor jelesei írásaikkal megjelenhettek. A kiegyezést követő évtizedekben a hírlapok teremtették meg vidékünkön az élő magyar történetírást és irodalmat, olyan életművek teljesedtek ki, amelyek ma is alapját jelentik a táj irodalmának. Toncs Gusztávtól, Dudás Gyulától és Iványi Istvántól kezdve Radics Györgyön, Dömötör Pálon és Margalits Edén át, Vértesi Károlyig, Románecz Mihályig és Zorkóczy Lajosig az irodalomtörténet, a történeti forráskutatás, a fordításirodalom, a költészet, az útleírás és a botanika tudománya a tárca műfajában mutatta meg valódi lényegét.

A XIX. század utolsó évtizedeiben a fővárosi irodalmi küzdelemnek harci zaja elhallatszott Bácskába is, megújulást, friss lendületet követelve a vidék íróitól is. Dömötör Pál, az ismert költő, már 1893-ban összehívta a Zomborban élő írókat, hogy irodalmi társaságot alakítsanak, de a kezdeményezése nyomán támadt hosszas vita után maga is lemondott tervéről, hogy évtized múltán komolyabb formában kezdjék meg a szervezkedést. Élt azonban az akkori Bácskában néhány csakugyan kiváló író: mint Gozsdu Elek és Papp Dániel, akik műveikben megalkották a délvidék misztériumát. A történettudománynak is volt néhány kitűnő képviselője: Iványi István, Dudás Gyula, Trencsény Károly, Cziráky Gyula, Thim József, Gubicza Kálmán és számosan még főleg a vidéki tanítói karból, akik „az akkor már húszéves Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat felvirágoztatásán dolgoztak, évkönyvük jelent meg, múzeumot tartottak fenn, és még 1896-ban kiadták a vármegye első monográfiáját”.¹⁷

Évszázad múltán Zombor az irodalmi emlékezetben mindenekelőtt a szerb irodalom tolmácsolójának triász – Radics György, Margalits Ede és Dömötör Pál munkássága –, valamint a jeles világotudós, Vértesi Károly révén él. A megyeszékhely azonban elsősorban a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat lelkes, és minden esetben a kor színvonalán álló történetírók művei által szerzett magának országos elismerést. Az írás emberei – közöttük Trischler Károly és Trencsény Károly jogászok – elsősorban hivatalnokok voltak, s csak másodsorban szépírók. Egyedül Kholmán Dezső, a tudós tanár tett kísérletet arra, hogy tanulmányaival a szabadkai Toncs Gusztáv és Loósz István nyomdokain járjon, pedagógusi hivatása azonban csak alkalmi megszólalásra adott alkalmat. „Állítom – írta Herceg János az 1942-ben a *Kalanyában* közölt *A Délvidéki Szépművészeti Céh szerepe* című tanulmányában –, hogy Bácskának vannak sajátos színei, a bácskai embernek sajátos életformája, a népnek viselete, olyan, amilyent sehol sem találunk. Városaink, falvaink a földrajzi helyzet és a nemzetiségi hatások alól nem vonhatták ki magukat; utcái, terei másképpen épültek, mint az ország bármely részén. A bácskai, vagy mondjuk így, a délvidéki jelleg mindenütt és mindenben felfedezhető.”¹⁸

Bács-Bodrog vármegye és Zombor város e fényes korszakáról, a kiegyezést követő nemzeti újjászületés fél évszázadáról hoznak híreket az utókor számára a korszak újságtermékei. Bács-Bodrog vármegyében Szabadka után Zombor volt a második város, ahol a magyar politikai sajtó nyomtatásba került, s az idők során nem kevesebb, mint tizenegy hírlapot olvashattak a polgárok. Zomborban az első magyar újság 1865-ben *Ipar* címmel jelent meg. A rövid életű

16 Uo. 111.

17 HERCEG (1999a) i. m. 197.

18 HERCEG (1999a) i. m. 224.

hírlapot a leghosszabb életű újság, az 1878–1916 között nem kevesebb, mint harmincnyelc éven át megjelenő *Bácska* követte. Vele egyidőben került az olvasók kezébe a *Zombor és Vidéke* 1881–1918, a *Zombori Hírlap* 1893–1897, a *Bácskai Néptanító* 1900, a *Bácsmegyei Független Hírlap* 1903–1904, az *Új Bácska* 1904–1905, az *Igazság* 1904–1918, a *Bácsmegyei Függetlenség* 1905–1918 és a *Bácskai Gazda* 1906–1915 közötti években.

2. „Annyi évek után feltűnt világosság”

A Bácska megszületésének körülményei

A történelmi Magyarország déli vármegyéiben Bács-Bodrog, Torontál és Baranya vidékén (is) a sajtó meghatározó szerepet játszott az 1867-es kiegyezést követő magyar újjászületés politikai eseményeinek irányításában, és a kulturális élet újraszervezésében. Fél évszázad alatt oly mértékben intézményesült a lapkiadás, hogy a tudományos-, a szellemi-, és az egyházi élet meghatározó fórumává vált. A jelentősebb lapok köré szerveződtek a tudományos társaságok, és a könyvkiadás is, de az újságok biztosította nyilvánosság alakította a főgimnáziumok – általában az iskolák – arculatát, működési programját is. Hatalmas írói-történetírói életművek teljesedtek ki a lapok hasábjain: Dudás Gyula, Iványi István, Grosschmid Gábor, Thim József, Loósz István, Toncs Gusztáv, Margalits Ede, Avar Gyula, Szászy István, Csupor Gyula és az idősödő Jámbor Pál (Hiador) pályája a maga színes valóságában ott található az újságokban. A *Bácska*, az *Ó-Becse és Vidéke*, a *Zenta és Vidéke*, a *Bácskai Hírlap*, az *Újvidék*, a *Torontál*, a *Magyar Alduna* és társai ma is biztos forrásai a Délvidék 1914-ig tartó XIX. századi fénykorának.

Zomborban az első hírlap *Ipar* címen a kiegyezés előtt két évvel, 1865-ben jelent meg, s ez Simonyi Mária sajtótörténész szerint „a vármegye vezetőinek a bátorságát mutatja”. Mindössze 4–5 száma látott napvilágot, példányai nem maradtak fenn. A következő magyar újság csak hat év múlva jelentkezik Szabadkán, a Radics György szerkesztésében – Hoós Dezső főmunkatársi közreműködésével – megjelenő *Bácska*, amelynek első száma, négy oldalas „vegyestartalmú heti közlönye” 1871. március 18-án jelent meg. A Szabadkán, Bittermann Károly özvegyének nyomdájában nyomtatott lap utolsó száma a sajtótörténeti adatok szerint 1873. március 9-én került az olvasói kezébe.¹⁹ Az évek során szerkesztője, Radics György Zomborba került, ahol hét évvel a szabadkai sikertelen kísérlete után, 1878-ban lapja a *Bácska* ismét megjelent.

Radics György született bácsmegyei lélek volt, rövidre szabott alkotói pályáját Szabadka és Zombor között futotta be, s ez különösen érzékeny, fogékonnyá avatta őt Nyugat-Bácska színes népi kultúrája, társadalmi és gazdasági fölemelkedése, valamint intézményei újjáteremtésének kérdései iránt. 1846. január 5-én született Szabadkán – egy elmagyarosodott horvát hivatalnoki család harmadik gyermekeként –, s miután 1868-ban tanári vizsgát tett, szülővárosa főgimnáziumában tanította a történelmet, a természetrajzot és a földrajzot. Érdeklődését és figyelmét a történettudomány iránt, szeretett gimnáziumi tanára Frankl István keltette fel, minden bizonnyal az ő hatásának köszönhető, hogy Radics György a maga korában szinte példa nélküli nyitottsággal vette számba megyéjének értékeit és gondjait. Első föllelhető írása, a *Szabadka múltjából* című rövid összefoglalója tanársága első évében, 1871-ben

19 SIMONYI Mária: *A magyar politikai sajtó története 1918-ig a mai Vajdaság területén*. Tóthfalu, Logos, 2003. 109.

jelent meg az iskola értesítvényében. Munkája bevezetőjében hangsúlyozta: céljának tekintete „a bűvár lelkek figyelmét felhívni arra, hogy egyéb városok példájára szülőföldünk története is megírassék”.²⁰ Tisztában van azonban azzal is, hogy e feladat megoldása a szépreményű tanuló ifjúságra marad. Nincsenek illúziói a munka összetettségét illetően, hiszen ő már körülnézett a városi levéltárban és a ferences rendház – a szerzetház – könyvtárában, tudja, hogy hatalmas irat- és forrásanyag vár feldolgozásra.

A Bács-Bodrog vármegye tanuló ifjúsága számára készített, 1876-ban megjelent *Bács-Bodrog vármegye leírása* című tankönyve előszavában a szülőföld megismerésének fontosságát hangsúlyozta: „Kiindulva azon pedagógiai helyes elvből, hogy a tanuló ifjúság legelőször közvetlen szülő földjét ismerni tudja, elkészíttem megyénk leírását.”²¹ És milyen pontos látéletét adta a Duna és a Tisza folyók között elterülő, az újjászületés reményébe és ígéretébe szinte beleszédült területnek: „E megye népességének közel fele földműveléssel foglalkozik – írta –, s legnagyobb részt az apáktól eltanult modortól nem tér el. Vajmi kevés, kik az újabb okszerű gazdálkodást követik, azonban meg kell jegyezni, hogy lassan-lassan kezdik megkedvelni. Egy gazdasági egyletnek, melynek létesítésében nagyobb birtokosaink már régebben fáradoznak, célja lenne kimutatva az újabb rendszer célszerűségét, azt megkedveltetni megyszerte”. – Majd hozzátette: „Gyümölcs nemesítés szépen halad, s legtöbb teleknél csinos kertek találhatók.”²² „Az ipar tekintetében Bács-Bodrog vármegye igen elmaradott, népességének mindössze 6,40% foglalkozik háziiparral. Gyáripára felettébb lanya, néhány malma, kötél- és téglagyára is szinte csak a mezőgazdaság igényeit elégíti ki. A nemzetiségi lakossága százalékban felmérve: 41,95 magyar, 29,17 német, 0,53 román, 7,26 tót, 4,08 horvát, 15,38 szerb, 1,63 orosz [rutén]”²³. Tanulmányában mintha a maga számára térképezte volna föl annak a tájnak a kincseit, ahol a saját életcéljait is látta, ahol alkotni és teremteni szeretett volna. Amikor járásonként bebarangolta a városok, falvak és települések sorát, számba vett minden valós és rejtett értéket, művelhető területet, kulturális és történelmi emléket, lelki adottságot és kiaknázásra váró szellemi energiát. Hallatlan tetterő és alkotói elképzelés munkált Radics György lelkében, amikor barangolásai során Bács-Bodrog vármegye értékeit kereste és fedezte föl. Zentáról, a 19.938 lakosú, rendezett tanácsú Tisza-parti városról följegyezte, 16.822 római katolikus és 2.087 görög-keleti vallású lakosai földművelésből és állattenyésztésből élnek, de sokan foglalkoznak halászattal is. „A tanügyet illetően az összes bács-bodrogi községek között legtöbbet tett Zenta. Van itt polgári iskola 4 fi és 2 leány osztállyal, 26 részben városi, részben tanyai elemi iskolája. A polgári iskolát gymnasiummá szándékoznak emelni. Tanácsán kívül van itt m. kir. járásbíróház, adóhivatal, közjegyzőség s szolgabíróház.” Majd hozzáteszi: „E város mellett verte meg a törököket Eugen savoyai herceg 1697. szeptember 11-én, mely nap emlékét minden évben megünneplik jelenben is.”²⁴ Futak említésekor számon tartotta, hogy 1716-ban itt gyűlt össze a császári sereg, mely azután a törököket egész Magyarországról kiűzte. Azt is tudni vélte, hogy Petrovoszello falut valamikor Petőpartnak, Topolya mezővárost pedig Torotlannak említették az okmányok. Ószivác a

20 RADICS György: Szabadka múltjából. In: *A szabadkai városi kath. fő-gymnasium értesítvénye az 1870-71. tanévben*. Szabadka, Bittermann Károly özvegye kir. szab. könyvnyomdájában, 1871. 6.

21 RADICS György: *Bács-Bodrog vármegye leírása*. Zombor, Bittermann Nándornál, 1876. 3.

22 Uo. 33–34., 35.

23 Uo. 36.

24 RADICS (1876) i. m. 7–8.

telecskai (torlódi) dombok közepén fekvő falu, az öntözőcsatorna melletti Veprovác pedig Füzesalja néven is ismert volt.

A *Bács-Bodrog vármegye leírása* című munkát a vármegyei gazdasági egyesület ezüstéremmel és díszoklevéllel jutalmazta, 1883-ban, második, javított kiadásáról pedig Városov Tivadar elismeréssel írt a *Bácskában*: „A hazának, mint önegésznek geographiai, historiai, statisztikai ismerete csak úgy érhető el, ha előbb részeinek, nevezetesen egyes megyei viszonyainak képét látja a tanuló” – emelte ki a könyv méltatója. Érdemének tekinti továbbá, hogy a tanulók hiteles források alapján nyernek felvilágosítást a városok és falvak alapításáról, népességéről, politikai viszonyairól, földműveléséről, iparáról, kereskedelméről, közlekedési eszközeiről, „culturmozgalmairól”, dicséri a szerzőt, hogy az olvasóiban a história iránt is felébreszti az érdeklődést, „midőn ráutal mindazon megyénkben előfordult történelmi mozzanatokra, melyek a haza szeretetét hivatvák a tanulók fogékony keblében éleszteni”.²⁵

Radics György igazi nagy vállalkozását is a megyei ügyek szolgálata motiválta, amikor – alig huszonöt évesen – felelős szerkesztőként Balás Imre szerkesztőtársával, Hoós Dezső főmunkatársi közreműködésével, 1871 elején Szabadkán *Bácska* címmel négy oldalas, vegyes tartalmú heti közlönyt indított az útjára. Az első félév sikeres lezárásaként megismételt előfizetési fölhívásában felelős szerkesztőként összefoglalta mindazt, ami az eredeti szándékából megvalósult: „Már félve, hogy városunknak, hogy megyénknek lapja van. Mit hinni vajmi kevesen mertek, mi annyi ideig vajúdott, két ifjúember bátorsága, vállalkozó szelleme által létesült. Míg a scrupulista higgadság – a fontoskodó tétlenség hosszú ideig fanyalgott meg nem érthető tervein, eszméin, az alatt egy kicsiny s ifjú, de tenni vágyó és szerető munkás csapat feltűzte a zászlót, s kimondva elvét: mindent, »mi máshol jó, üdvös, szükséges, szeretett megyénkben életre segíteni«. [...] ha rövid pillantást vetnek tiszt. olvasóink az eddig megjelent számokra, látni fogják, hogy hízelgés szülte dolgokat nem hoztunk, de vajmi sokszor tapintottunk oda, ahol baj volt. Szóltunk a közügyekhez, ajánltunk reformot itt is, ott is; irtottuk a burjánt és a gaszt, hol észrevettük, s kellő méltánylattal voltunk minden iránt, mi a maga rendjén ment. Felszólalásunk következtében változtak is némely testületen állapotok, s hogy némelyek eddig még nem változtak – nem rajtunk múlt.”²⁶ Politikába ugyan nem bocsátkoztak, noha érezték, a kor kívánalmai szerint szükségképp színt kellene vallani, s ettől a jövőben nem is határolják el magukat. Legfőbb gondjuk mindamelllett az volt, hogy saját nyomdával nem rendelkeztek. A *Bácskát* Szabadkán, Bittermann Károly özvegyénél nyomták, de félév után szerződést bontottak, és Szegeden voltak kénytelenek új nyomdát keresni. Töretlen optimizmussal remélték, hogy a városi tanács vezető férfijai előbb-utóbb melléjük szegődnek, s félretéve eddigi szűkkeblőségüket, a szabad verseny pártjára állnak. „Ám a legszentebb ügy is hajótörést fog szenvedni, a legszebb eszme megbukni, ha kellő pártolásban nem részesül – így lelkesedésünk is lehűlne, ha Bács megye olvasó közönsége versenyezve nem fog törekedni ez annyi évek után feltűnt világot hozzájárulásával terjeszteni.” S hozzátette: „Erőink nem apadtak, de növekedtek.”²⁷ Amikor pedig az év végén Radics György lemondott a lap irányításáról és Zomborba távozott, a helyébe lépő társa, az új kiadótulajdonos, Hoós Dezső, elődje elképzeléseinek és szándékainak a folytatására tett ígéretet. „A helyzet tiszta

25 VÁROSOV Tivadar: Új tankönyv – Bács-Bodrogh vármegye leírása Radics Györgytől. *Bácska*, 1883. augusztus 17. 2.

26 RADICS György (a Bácska felelős szerkesztője): Előfizetési felhívás a Bácska című vegyestartalmú hetilapra. *Bácska*, 1871. június 24. 1.

27 RADICS (1871) i. m.

fölfogásán alapuló haladás lehet csak üdvös s áldáshozó – írta programadó beköszöntőjében. – Társadalmi helyzetünk visszasságait felderíteni és javításokat a főnálló intézményekkel szemközt csakis a viszonyainknak megfelelőleg és *a józan szabadelvűség szempontjából* kell követelni. Céлом tehát ugyanaz fog maradni, mi e lap célja eddig is volt – az eszközök megválasztásában sem fogom téveszteni, hogy megyénk és Szabadka helyi viszonyai legyenek irányadók. Ezenkívül inkább – mint eddig – megyénk közigazdászati és pénzügyi, kereskedelmi és iparviszonyait földeírteni, és ahol kell, szabályozását a józan szabadelvűség szempontjából szellőztetni – nemcsak el nem mulasztjuk, de miután megyénk anyagi és szellemi érdekeit képviselni fogjuk, föladatunk, kötelességünk. Társadalmi közérdekeinket nyíltan és határozottan fogjuk védeni, kizárván a felekezeti, politikai pártszínezetet és személyeskedést. Minden örömmel oda fogok működni, hogy a közművelődés templomában az egyesülés zászlója lebegjen!²⁸ A laptulajdonos távozása után a roppant felelősséggel járó feladat lényege mit sem változott: kultúrát, műveltséget, politikai tisztánlátást és szellemi fölemelkedést kínált olvasóinak a *Bácska*. S Hoós Dezső tette ezt Radics György távozása után még több mint egy esztendeig. Utolsó száma 1873. március 9-én került az olvasói kezébe. Kolozsi Tibor azonban *Szabadkai sajtó (1848–1919)* (1973) című munkájában tudni vélte, a *Bácska* új szerkesztőjének irányítása alatt elveszítette frissességét, közlőnként is szürkébbé vált.²⁹

Ha hetilapja a *Bácska* nem tudta pályáját Szabadkán befutni, egykori felelős szerkesztője, Radics György 1878. július 7-én Zomborban – immár a főgimnázium igazgatójaként –, most már a vármegyei hivatalos közlőnként, hatékony politikai támogatással újraindította a hírlapot. „Lapunk arra van hivatva, hogy a megye érdekeit kiváló módon képviselje” – írta egyik előfizetési fölhívásában.³⁰ Ekkor azonban már a zombori főgimnázium vezetése teljes erejét igénybe vette, ezért 1880. február 7-én lemondott felelős szerkesztői tisztségéről, és helyét átadta tanártársának, Molnár István Lajosnak.

Ha újraindította is lapját, Radics György minden biztonnyal csalódásként élte meg a *Bácska* szabadkai hanyatlását, haldoklását és megszűnését, s hogy kárpótolja az előfizetőket, felajánlotta olvasóinak, eljuttatja hozzájuk a nyomdában lévő *Bácskai emlény* (1873) című általa szerkesztett lírai antológiát. Keserősége a kötethez írt bevezető soraiból is kicsengett: „Nagyon, de nagyon szánandó helyzetben vagyunk mi bácskaiak a szellemi termékeket illetőleg – írta az *Előszó*ban. – Ha valami eszme születik, csak azért lett meg, hogy meghaljon; életben tartani bajos volt, s ha kereste okát az ember mindennek, azt megtalálhatta: *a közönyben*. Az előtt más okok folytak be reá, jelenben pedig a politika volt az, melynek terén tengődvék, figyelmünket minden más ügy, eszmétől elvonta. Ezen segíteni volt céloom; ezért hívtam fel a bácskai írókat közreműködésre, egy maradandó emlékü mű létrehozására.”³¹ Valóban a maradandót kereste Radics György, amikor kora ismert és kedvelt bácskai, és az Erődi Dániel egyedül képviselte bánási költők és elbeszélők műveit kötetbe gyűjtötte? Szulik József, Rónay István, Csupor Gyula, Sziebenburger Károly – s a két vitán fölüli nagyság Tóth Kálmán és Jámbor Pál – Hiador kötetbe válogatott munkái lehetnek ugyan az egyéni pálya és az életmű tekintetében jelentősek vagy meghatározóak, a táj közösségéről, a társadalom időszerű kérdéseitől annak „culturmozgalmairól” azonban vajmi keveset mondanak. A kötetben sze-

28 Hoós Dezső: Előfizetési felhívás a Bácska 1872. évi, második évfolyamára. *Bácska*, 1871. december 16. 1.

29 KOLOZSI Tibor: *Szabadkai sajtó (1848–1919)*. Szabadka, Életjel, 1973. 31.

30 RADICS György: Előfizetési felhívás. *Bácska*, 1879. április 7. 97.

31 RADICS György: *Bácskai emlény*. Szabadka, Schlesinger nyomdája, 1873. I.

replő írók és költők évekkel később egészen más verseikkel és elbeszéléseikkel váltak ismertté a Bácska magyar irodalmában. Nem úgy maga Radics György, aki a *Saphir* „*Vad Rozsáiból*” I–IV., a *Messziről hallatszik*, az *Orczy kertben*, az *Erdei lányka dala*, az *Emlékszel*, és a *Dalmát népdalok* I–II. mellett itt közölte először *A vak dalnok* című versét, melyről – évek múltán, a *Tarkaságok* című, saját verseit tartalmazó kötete megjelenését követően – a kritika az elismerés hangján szólt. Annyi bizonyos, *A vak dalnok* idejekorán hírt hozott a költő szerb hősi énekek iránti érdeklődésének forrásvidékéről. A *Bácskai emlékny (Bácskai nefelejcs)* című kötetet a szerkesztő Bács megye mélyen tisztelt honleányainak a kezébe tette le, tiszta jövedelmét pedig a Budapesten építendő színház javára ajánlotta föl.

Nem aratott nagyobb sikert a néhány évvel később 1876-ban kiadott *Bácsbodrog megyei árvíz album* című antológiájával sem, melyben a három évvel korábban megismert szerzői kör újabb munkáit gyűjtötte kötetbe. Rónay István *Késő álmok* és Csupor Gyula *Hattyúdalom* című verse az antológia két kiemelkedő alkotása. „*Mennyit tudtam dalolni egykor, / Zengett kezemben hárfá, lant! / Mikor még lelkem ott fenn szárnyalt / S nem járt a földön, itt alatt.*” A csalódás, a kiábrándulás, és az öregség – pontosabban a megöregedés – verse ez Csupor Gyulának – igazi, századvégi antológiába való költemény, közel ahhoz a pillanathoz, amikor „a büszke tölgy lassan kiszárad”!

3. A vármegye érdekeinek szolgálatában

A Bácska Zomborban

Bács-Bodrog vármegyét, és a vármegye központjának, Zombor városának eseményeit széles e hazában az 1878 és 1916 között harmincnegyedik évig megjelenő *Bácska* című hírlap tette ismertté. Első száma 1878. július 7-én került az olvasók kezébe, laptulajdonos és felelős szerkesztő – a hírlapirodalomban már ismert – Radics György, nyomtatott Bittermann Nándornál Zomborban – olvasható a lap sokat ígérő címe alatt. Megjelenik minden hónap 7-én, 14-én, 21-én és 28-án. Megyei, járási, városi bizottságok, választmányok üléseiről készült jelentésekkel indul a lap, de tudósítások érkeznek Bajáról, Almásról, Kúláról, sőt Nagy-Becskerekéről is.³²

A lap különös figyelmet szentelt Zombor és a vármegye közéletének bemutatására, követte a közgazdaság, az ipar és a kereskedelem alakulásának eseményeit, az iskolák, az egyházak és felekezetek munkáját, az egészségügy történéseit, a művelődési oldalakon helyet kaptak a sajtó és a könyvkiadás újdonságai, részletesen beszámoltak a Magyar Olvasókör, a könyvtár, a színház, a dalárda, a kaszinó munkájáról, a vasút és általában a közlekedés fejlődéséről, a Duna és a folyami hajózás eseményeiről, a villanyvilágítás kiépüléséről. Különös részletességgel ismertették pártharcok folyamatait, a választások történéseit, általában a politika időszerű kérdéseit. Szinte minden számban szerepelt írás a Zomborban és a vármegyében élő szerbek, általában a nemzetiségek életének időszerű eseményeiről. Kiemelt helyen, a második és a harmadik oldalon kaptak helyett a magyar nemzeti történelemmel foglalkozó értekezések: Bács-Bodrog vármegye történelmi eseményei, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékei, s a lelkesen várt 1896-os Millennium ünnepére való készülődés hírei. 1883-as

32 Indulásakor, az első években a cikkek felett cím helyett csak a keltezés dátuma szerepel, ezért nehéz a cikkek témáit meghatározni: –X–Y–: *Kula*, 1878. július havában [Az ifjúság nevelésének kérdése]; Bácska, 1878. augusztus 7. 41–42. és 1878. augusztus 14. 47–48.

megalakulását követően a lap részletesen beszámolt a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat munkájáról, sikereiről és eredményeiről. Tárcarovatában Zombor és Bács-Bodrog vármegye jeles íróinak versei, elbeszélései jelentek meg, de itt kaptak helyet az útirajzok, az utazási élménybeszámolók és a kor divatjának megfelelő fürdői levelek is. A *Bácska* 1880. február 28-i számában jelent meg először új rovata, a *Törvényszéki Csarnok*. A *Bácska* 1879. április 7-i számában közölt *Előfizetési felhívásból* kiderül, a megyei főispáni hivatal felkérte a lapot, legyen a megye hivatalos közlönye. A szerkesztő megjegyezte: „ha eddig is azon munkások közé tartoztunk, kik múlhatatlan kötelességnek ismerik el hatáskörükben a megye érdekeit előmozdítani, s ezáltal közvetve a haza felvirágoztatásán fáradozni: annyival inkább tartozunk [ezután] azok közé, midőn lapunk arra van hivatva, hogy a megye érdekeit kiváló módon képviselje.”³³

A hírlap beköszönő s egyben programadó vezércikkében maga a laptulajdonos-főszerkesztő Radics György a józan szabadelvűség vezérelte honszeretet ügyének szolgálata mellett tett hitet: „soha el nem halványuló vezércsillagomul – írta – minden párt és felekezet nélküli, illetőleg azokat figyelembe vevő, de zsinórmértékül nem használó, józan szabadelvűség fog szolgálni. [...] Elveim embertársaim őszinte becsülésén, és a tiszta honszereteten alapulnak.” Ennek fényében ígérte a közjó szolgálatát, a vármegye „közgazdasági, pénz-, kereskedelmi- és iparviszonyainak” a fölkarolását, gyámolítását és ösztönzését. Határozott és erőteljes vármegyei forráskoncentrációt sürgetett, amikor kijelentette: szükségesnek véli, hogy minden, mi megyei címet visel, és megyei érdeket szolgál, annak székhelye Zomborban, a vármegye székhelyén legyen. „Székeljen itt Bács-Bodrog megyei gazdasági egyesület – írta programjában Radics György. – Létesüljön, miért már eddig is annyi tinta folyt, a Bács-Bodrog megyei történelmi társulat, és létesüljön, mi összehozná e megye tollforgató embereit, egy Bács-Bodrog megyei írók egylete, és végül létesüljön egy Bács-Bodrog megyei állandó színügy-egylet, mely állandósítaná megénkben a színészetet s a színházat, melyről mindenki tudja, hogy míg legnemesebb élvezetet nyújt, addig hazafiúi lelkesültséget ápol; míg művelődésre serkent s erkölcsre tanít, addig a nemzeti nyelvet és a költészetet terjeszti.” Majd a polgári erények szellemében így szólította meg olvasóit: „Föl tehát Bács-Bodrog v[ár]megye nemes értelmisége! A tér nyitva – valósítsd, értékesítsd magad. Segítsd elő közvetlen saját magad, s közvetve az édes haza boldogulását. Ki magában csak némi erőt és hivatást érez, lépjen elő a tett terére, s majd hatalmas mozgalom támad; mozgalom, melynek árajai, mint Nílus kiöntései, csak áldást fognak elővárásolni. A mozgalom árja, ki nem tart vele – elsöpri, ki felhasználja – célhoz vezet.”³⁴ Ennél világosabb, az anyagi és szellemi fölemelkedést szolgáló program a kiegyezés fél évszázada alatt talán nem is született Bács-Bodrog vármegyében. Pedig szorongásra akkortájt is bőven adódott alkalom: a *Bácska* 3. száma – amelyben a főszerkesztő ismét programja részleteit fejtegette³⁵ – két lappal hátrább a boszniai hadjárat részleteiről számolt be, kiemelve, hogy a zombori „Br. Airoid 23-ik gyalogezred tartalékosai kedden, f. hó 16-án vonultak be a Károlyvárosban székelő seregre.”³⁶

33 RADICS (1879) i. m. 1879. április 7. 97.; 1879. április 14. 109.

34 RADICS György: [Az igények...]. *Bácska*, 1878. július 7. 1–2.

35 RADICS György: Zombor, 1878. július hó 20-án. *Bácska*, 1878. július 21. 17–18.

36 Uo. 22.

Radics György programja határozott és lelkes követőkre lelt. Tanártársa Városey Tivadar – aki tekintélyt és hírnevet 1891 után, az újvidéki királyi katolikus magyar főgimnázium igazgatójává történt kinevezését követően, mint kiváló nevelő szerzett magának – a *Bácska* következő számában hosszan értekezett a nemzeti történelem megismerésének jelentőségéről. „Mit teszünk ma honunk felvirágoztatása érdekében?” – tette fel a kérdést írása bevezetőjében Városey. Mit teszünk annak érdekében, hogy a szebb, a jobb, a gazdagabb jövő alapkövét végre a Bácskában is lerakjuk? A társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok csak akkor fognak megváltozni, ha az alkotó munka a nemzet összes erőit igénybe veszi. „Ez a leghelyesebb eszköz beteg állapotunk gyógyításához” – állapította meg fejtegetésében Városey Tivadar. Aki körültekint az országban, annak látnia kell, miként alakulnak meg bölcsebb vármegyékben olyan művelődési körök, „melyek majd az irodalom, majd a tudomány egyéb ágainak ápolását tűzik ki feladatukul”. Közülük a legújabb a debreceni írói kör, melynek megalakulásáról akkoriban számoltak be a lapok. „A debreceni írói kör alakulása többekben azon óhajt keltette föl, vajha Bács-Bodrog megyében, nevezetesen annak székhelyén, Zomborban, a debrecenihez hasonló írói kör létesülne!” A cikk írója hasznosnak és üdvösnek vélné, ha az efféle kezdeményezést Bács-Bodrog vármegye magyar értelmisége is magáévá tenné. Látni kell ugyanis, hogy „hazánk szellemi műveltségét mik sem emelhetik inkább, mint az írói körök, mint a melyek a vidéki irodalmi termékek létesítése, azok bírálata, a ponyvairodalom kiirtása által, az academiával szerves összefüggésben arra vannak hivatva, hogy a nyelvnek és nemzetiségnek védbástyái legyenek, melyekre Bács-Bodrog megyének nagy szüksége van”. A szellemi műveltséget az írói kör – melynek hatáskörébe tartozna az irodalom ápolása, a megye múltjának földerítése és a megye természeti viszonyainak ismertetése – hathatósan emelhetné. Elsősorban a vármegyében született új irodalmi alkotások útját támogatná, de ugyanilyen odafigyeléssel egyengetné a megye múltjának föltárását is. „Ha érteni akarjuk a jelent, vessünk pillantást a múltra. [...] A nemzet történelmét teljesen csak is úgy fogjuk ismerni, ha azt legcsekélyebb részben hosszas fáradozás után feldolgozva soroljuk a tudományok közé; vagyis ha egyes megyék történelmét írjuk meg, s így alkotunk nagy egészet. A történelembúvárok méhszorgalma folytán némely megyék történelme már meg van írva, de Bács-Bodrog megye történelme rendszeresen nincs feldolgozva. E hiányon segíthet az írói kör. De nem csak a történelem, hanem a megye természeti viszonyainak leírása is nagy fontosságú feladatát képezné az írói körnek annyival is inkább, mert a természeti viszonyok lényegesen befolyanak a nép úgy szellemi, mint anyagi fejlődésére.” Ez volna célja, munkaköre a leendő „Bács-Bodrog megyei írói körnek”. Nézetei kifejtését követően Városey Tivadar megjegyezte: „A *Bácska* [...] kötelességét teljesíti, midőn most a szellemi műveltség felvirágzására hívja fel mindazok figyelmét, kiknek tehetségétől, ügybuzgalmától joggal vár a hon alapos munkát, vasszorgalmat.”³⁷

Már a következő lapszámban megjelent Dekker Gyula *Visszhang* című vitairata „Városey T. úr által a múlt számban megemlített írói körre vonatkozólag”, melyben hosszan fejtegette, Bács-Bodrog vármegye szellemi épüléséhez nem írói, sokkal inkább közművelődési körre volna szüksége. A kor legnagyobb hibája, hogy túl sok az író. „Akinek csak egy félig érett gondolata van, már pennát ragad és felcsap írónak: és így teremnek azok az irodalmi fattyúhajtások, ferde irányú, érzékiségnek tömjénező svindler termékek, melyek, mint akármely gyári portéka, ügynökök bőrdíjében utaznak vidékről vidékre.” Tévesztett tehát a cél, az

37 VÁROSEY Tivadar: Zombor, 1878. okt. hó 28-án. Bácska, 1878. október 28. 129–130.

irodalom ápolása, nevezetesen irodalmi művek teremtése, mint Városovics úr mondja. Sokkal fontosabb, sokkal életbevágóbb feladata lenne egy vidéki irodalmi és közművelődési körnek. Nevezetesen, hivatása lenne „*a társas szellemet felébreszteni, és ezáltal odahatni, hogy a közönségben a szép, a nemes iránti érzéket vezesse, és azt kalauzolja, megismertetvén a szépet és jót, kiküszöbölje az irodalom ferde kinövéseit*”. Dekker Gyula véleménye szerint elsőrendű célja és feladata ez minden vidéki irodalmi és művelődési körnek. S hogy kellő módon népszerűek legyenek a közművelődési rendezvények, olyan irodalmi ünnepélyeket kell tartani, amelyek – ha kell, akár táncvigalommal is – csábítják a közönséget. „A hatás nem fog elmaradni. Teremtünk közönséget, mely élvezettel fogja olvasni a szépet és hasznost, és teremtünk vidéki irodalmat.”³⁸

Városovics Tivadar nem hagyta szó nélkül a hozzá intézett bírálatot, bár válaszáat távolabbról kezdte, amikor újfent a haza sorsa feletti aggodalmának adott hangot. Talán éppen a Boszniából visszatérő katonavonatokra³⁹ gondolt, amikor így fogalmazott: a külesemények ónsúlyként nehezedenek a nemzetre, „*szorongó érzetek lepik el a kebleket a sötét fellegek láttára, melyek a haza jövöje egén viharral fenyegetve tornyosulnak*”. Kiemelte: azért kell törődni a művelődéssel, azért kell ápolni a tudományt és művészetet, hogy az öntudatában megerősödött nemzet magabiztosan állja a történelem viharait. „A bács-bodroghi írói kör fogja megmenteni a hazát? – kérdezte, majd felelt is rá: – Igenis, meg akarja menteni a megye hírnevét; indulni akar más megyék után, melyeknek buzgólkodása a tudomány és művészet körül elismerést vívott ki magának országszerte.” Győr, Vas és Zala vármegye példáira hivatkozva kijelentette, „határozottan tagadom azt, hogy egyes kisebb körök vállvetett működéssel ne volnának képesek az egész ország jólétének előmozdításán fáradozni”. Elegendő arra emlékeztetni, hogy a II. József idejében létrejött nemzeti ellenállás legjelentősebb fórumai az irodalmi iskolák voltak azok, melyek az „új aera hajnalát derítették fel a nemzet egén”.⁴⁰ Erőteljes rosszallásának adott hangot az irodalmi kör táncmulatsággá történő átalakításának ötlete kapcsán, benne a kor alapvető hibáját vélte tetten érni, ti. a komoly munkától való eltántorodás veszélyét látva abban. Úgy vélte, az a kör, vagy társulat, amely nem magáért a tudományért jön létre, eleve nem szolgálhatja a közönség felemelésének nemes ügyét.

Ezen a ponton érezte úgy a *Bácska*, hogy a szerkesztőség által jegyzett vezércikkben ismét szóljon a közönséghez. Feltehetően Radics György volt az, aki hangsúlyozta: Városovics Tivadar Bács-Bodrog megyei írói köréről vallott elképzelését a lap időszerűnek és életrevalónak tartja, mi több, annak értelmiségi bázisát is látni véli. Az 1871-ben készült kimutatás szerint ugyanis Bács-Bodrog megyében 17 jeles – országosan is ismert – író, 792 magasan iskolázott tanárt és tanítót, 401 papot és 167 ügyvédet tartanak számon. Hányan vannak közöttük, akik elfoglalt állásuk „kötelmeinek lelkiismeretes teljesítése mellett nem rövid perceket, de sok időt” áldoznak az irodalom egyik-másik ágának művelésére? „Igen: vannak megyénkben többen, kik földrajztörténeti ágat kultiválnak, nem egy, ki gazdaságiakkal foglalkozik, s nem kevés, ki a szépirodalom terén igyekszik több-kevesebb szerencsével, s így sikerül működni. Nem kihatóbb, egyöntetűbb lenne ezek működése egy társulat, egy morális testület aegise alatt?” Bizonyára igen! „Föl tehát igen tisztelt laptársaink! Indítsunk e tekintetben eszmecserét.

38 DEKKER Gyula: Visszhang – Városovics T. úr által a múlt számban megemlített „írói körre” vonatkozólag. *Bácska*, 1878. november 7. 137–138.

39 VÁROSOVICS Tivadar: Zombor, 1878. nov. 18. *Bácska*, 1878. október 28. 155.

40 VÁROSOVICS Tivadar: Zombor, 1878. november 21-én. *Bácska*, 1878. november 21. 153–155.

Zászlóink alá szerezzünk híveket, s együttesen munkálkodva dolgozzunk szeretett megyénk jóléte emelésén” – üzent a *Bácska* szerkesztősége Bács-Bodrog vármegyei laptársainak.⁴¹

Megszólalását több hónapos csend követte, valahol azonban lázas munka folyt, mert a *Bácska* 1879. november 21-i számában váratlanul megjelent *A Bács-Bodrog megyei történelmi és földrajzi társulat alapszabálya*, mely 26 §-ban foglalta össze az elképzelt egyesület működési rendjét. Az alapszabály – feltételezhetően csak javaslat, vagy tervezet – legfontosabb elemei szerint:

1. §. A társulat címe Bács-Bodrog vármegyei történelmi és földrajzi társulat, székhelye Zombor sz. kir. város.

2. §. A társulat célja Bács-Bodrog vármegye történelmi múltja és jelenének lehető földérítése. Az erre vonatkozó szakmunkák figyelemmel kísérése, a hazai történettudomány, statisztika és földrajz művelése és megkedveltetése minél szélesebb körben.

3. §. E célt elérni nemcsak a szakképességek és szakkedvelők egyesítése, történelmi és statisztikai, valamint földrajzi dolgozatok írása, kiadása vagy nyilvános felolvasása, hanem nyilvános gyűlések tartása, kirándulások eszközlése, levél- és könyvtár berendezése által törekszik. [4. §. a társulat tagsága; 5–10. §. vezetése; 11–18. választmánya; 19. §. a vidéki ülések lényege]

20. §. A társulat hivatalos nyelve a magyar. [21–22. §. tagdíjak és bevételek]

23. §. A társulat vagyonát képezik a részére gyűjtött és ajándékozott okmányok, könyvek, régiségek, ezekből a társulat Zomborban történelmi múzeumot alapít.

24. §. A társulat nagy pecsétje, mely a titkár őrizete alatt áll „Bács-Bodrog vármegyei történelmi és földrajzi társulat, Zomborban 1877” köriratot visel. A pecsétcímer részének meghatározása az első választmányra bízatik. [25–26. §. A társulat felosztásának, megszűnésének törvényes körülményei.]⁴² Nem sokkal ezt követően a *Bácska* lapjain Városov Tivadar az egyesületek hasznáról cikkezett, megállapítva, hogy minden társulatok és egyletek „haszna főleg abban rejlik, hogy itt együttmunkálkodás következtében felleli az egyes ember azon eszközöket, vagyis azon művelődési tényezőket, melyeket elszigetelten hasztalan keres”.⁴³ Hogy Zomborban, Bács-Bodrog vármegye közigazgatási központjában ekkor már igen lázas egyesületi élet folyt, bizonyítja egy másik hírlapi tudósítás, mely a közösségi élet keretén belül az Olvasókör és a Polgári Casino helyét kereste.⁴⁴

A *Bácska* indulásakor 1878 júliusa és 1879 novembere között az újság lapjain lezajlott vita részleteiből kiderült: 1) Bács megye magyar írástudóinak körében elevenen élt a közösséggé szerveződés igénye; 2) érdekeik érvényesítését először egy írói egyesületen belül vélték megvalósítani, közben azonban a közélet mérvadó köreiből megerősödött egy történetírói kör megalakításának a szándéka is; 3) amíg az író kör hívei az elképzelt kidolgozásán buzgólkodtak, a vármegye történetírói munkáikkal meghódították a sajtót. Radits György még szabadkai éve alatt *Szabadka múltjából* (1871)⁴⁵ és *Bács-Bodrog megye leírása* (1873)⁴⁶

41 A Bácska szerkesztősége: Bács-Bodrog megyei laptársainkhoz. *Bácska*, 1878. november 28. 161.

42 A Bács-Bodrog megyei történelmi és földrajzi társulat alapszabálya. *Bácska*, 1879. november 21. 383–384.

43 VÁROSOV TIVADAR: Zombor, 1879. december 7. *Bácska*, 1879. december 7. 401–405.

44 DR. SCHULLER SIMON.: Az olvasókör és a polgári casino összeolvadása. *Bácska*, 1879. december 14. 409–410.

45 RADICS (1871a) i. m. 6.

46 RADICS György: Bács-Bodrog megye leírása. In: *A szabadkai városi kath. fő-gymnasium értesítője az 1872–73. tanévben*. Szabadka, Bittermann Károly könyvnyomdájában, 1873. 19–24.

című munkájával jelentkezett, néhány évvel később Iványi István is sorra közölte *Zenta régisége* (1879)⁴⁷, *Adatok a Bács megye katonai helységei történetéhez* (1881)⁴⁸, *Bodrog városa és vára* (1881)⁴⁹, és *A Rákóczy-féle mozgalmak Bács vármegyében (1703–1711)* (1881)⁵⁰ című tanulmányait, mi több *Bodrog városa és váráról* (1881)⁵¹ című értekezését éppen a *Századok* közölte. Donoszlovits Vilmos *Bodrogh vár romjai* című tanulmánya a *Bácska* 1881. március 29-i számának külön mellékleteként jelent meg⁵², egy évvel később a lap nyolc folytatásban közölte *Bodrogh vármegye története* (1882)⁵³ című értekezését. Fridrik Tamás adatai tanító 1878-ban tette közzé *Bács-Bodrog vármegye földrajzi, történelmi és statisztikai népszerű leírása*⁵⁴ című könyvét, egy évvel később a lapok pedig már *Bács-Bodrog vármegye színes kézi térképét*⁵⁵ hirdették, 1880-ban ugyanő *Megyénk földrajzáról* értekezett.⁵⁶ A kiszácsi evangélikus lelkész, Steltzer Frigyes *Bács hajdana* (1881)⁵⁷, *Adalékok Bácska helyrajzához* (1881)⁵⁸ és *Adalékok Bácska hajdanához* (1882)⁵⁹ címmel sorra közölte az *Újvidék* lapjain izgalmas történeti dolgozatait, közben részese volt az 1881. esztendő tavaszán a *Bácska* lapjain lezajlott első történeti vitának, melyben Donoszlovits Vilmos Bodrogh vármegyéről alkotott nézetét bírálta.⁶⁰ Még ugyanabban az esztendőben a *Bácska* lapjain Iványi István közölt kiegészítést Steltzernek a bácskai németek eredetkutatásáról szóló írásához.⁶¹ Dudás Ödön *Ugróczy Zentai csatája* (1878)⁶² címmel könyvismertetőt írt az *Újvidék*ben, és ami ugyancsak lényeges: 1878-ban Pácséron elindította és 1879 júniusában történt megszűnéséig saját erejéből tartotta fenn a *Bács-Bodrog* című helytörténeti szemlét, amely szándéka szerint negyedéves folyóirat volt „a helytörténelem, népismeret, statisztika és régészet köréből”.

1878 nyarán a *Bácska* zombori indulásának lelkes fogadtatása és az olvasói körökben kiváltott visszhangja – melynek nyomán írók, történészek, jeles tanárok és hivatalnokok népes

47 IVÁNYI István: Zenta régisége. *Bácska*, 1879. november 7. 342–343.; 1879. november 14. 358–359.

48 IVÁNYI István: Adatok a Bács megye katonai helységei történetéhez. *Bácska*, 1881. május 17. melléklet 2–3.; 1881. május 24. melléklet 2–3.

49 IVÁNYI István: Bodrog városa és vára. *Bácska*, 1881. augusztus 2. 1–2.

50 IVÁNYI István: A Rákóczy-féle mozgalmak Bács vármegyében (1703–1711). *Bácska*, 1881. december 27. 3–4.

51 IVÁNYI István: Bodrog városa és váráról. *Századok*, 1881. 582–587.

52 DONOSZLOVITS Vilmos: Bodrogh vár romjai (Melléklet a Bácska 1881. évi 13-ik számához). *Bácska*, 1881. március 29.; Bodrogh vár romjai (című rendkívüli mellékletünk). *Bácska*, 1881. március 29. 3.

53 DONOSZLOVITS Vilmos: Bodrogh vármegye története – Bevezetés. *Bácska*, 1882. február 7. 2. és melléklet 1.; 1882. február 21. 2–3.; 1882. február 28. melléklet 2.; 1882. március 7. melléklet 1–2.; 1882. március 21. 2. és melléklet 1.; 1882. március 28. 2. és melléklet 1.; 1882. április 4. 2. és melléklet 1.

54 FRIDRIK Tamás: (Ada) [Bács-Bodrog vármegye földrajzi, történelmi és statisztikai népszerű leírása című könyvének megjelenéséről]. *Bácska*, 1878. szeptember 7. 75.; 1878. november 21. 159.

55 FRIDRIK Tamás: Bács-Bodrog vármegye színes kézi térképe. *Bácska*, 1879. január 7. 6.

56 FRIDRIK Tamás: Megyénk földrajzáról – Ada 1880. január 20. *Bácska*, 1880. január 28. 30–32.

57 STELTZER Frigyes: Bács hajdana. *Újvidék*, 1881. június 19. 2–3.

58 STELTZER Frigyes: Adalékok Bácska helyrajzához. *Újvidék*, 1881. július 24. 2–3.; 1881. július 31. 2.

59 STELTZER Frigyes: Adalékok Bácska hajdanához. *Újvidék*, 1882. január 8. 2.; 1882. január 15. 1–2.; 1882. január 22. 2–3.; 1882. május 7. 1–2.

60 STELTZER Frigyes: Kiszács, 1881. ápril 5. [Vonatkozással Donoszlovits úr...]. *Bácska*, 1881. április 12. melléklet 2.; DONOSZLOVITS Vilmos: Zombor, 1881. ápril 17-én [Válasz Steltzer Frigyes cikkére]. *Bácska*, 1881. április 26. 2.; DUDÁS Ödön: Pácsér, 1881. ápril 15. [Hozzászólás a vitához]. *Bácska*, 1881. április 26. 2.; STELTZER Frigyes: Kiszács, 1881. ápril 30. [Válasz Donoszlovits Vilmosnak]. *Bácska*, 1881. május 10. 2.; DONOSZLOVITS Vilmos: Budapest, 1881. május hó 25. [Válasz Steltzer Frigyesnek]. *Bácska*, 1881. május 31. 2. és melléklet 1.

61 IVÁNYI István: Szabadka, 1881. július 31. [Kiegészítés Steltzer Frigyesnek a bácskai németek eredetkutatásáról szóló írásához]. *Bácska*, 1881. augusztus 2. 2.

62 DUDÁS Ödön: Ugróczy Zentai csatája. *Újvidék*, 1878. március 31. 2–3.

csoportja jelentkezett írásával a hírlapban – a szerkesztő és a kiadó minden korábbi elképzelését felülmúlta. A siker öröme eljutott a vármegye vezető politikai körébe is, kiderül ez a főszerkesztő és a lapkiadó – Radics György és Bittermann Nándor – közösen jegyzett 1880. január elsején megjelent, programadó vezércikkéből is. „Örömmel jelezhetjük – írták –, hogy édes megyénk bizottsága [közgyűlése – M. F.] méltányolva komoly, a megye érdekeit folyton legélesebb figyelemmel kísérő törekvésünket f. é. [1879] április hó elsején és folytatólagosan tartott megyei gyűlésen beleegyezését nyilvánította ki 104/bizotts. 1879. 1953/k. i. szám alatt ahhoz, hogy a Bácska című lapban a megyének közhasznú és általános érdekekkel bíró hivatalos intézkedései közzététessenek, miért is mint ilyent a megyebeli községeknek figyelmébe és pártfogásába ajánlani és hirdetéseit e lapban is közzététetni határozta. [...] a megye nemes közönsége méltányolva törekvéseinket, tömeges pártolása által azon helyzetbe juttat bennünket, hogy felmentve az anyagi gondoktól, figyelmünket minden irányba kiterjesztjük megyénk érdekeinek megbeszélésére. [...] Igen helyesen a megye gazdasági viszonyai vannak napi renden, ez okból előfizetőinknek a negyed évenként megjelenő *Bácskai Gazda* című lapot, a Bácska melléklapját [...] megküldjük. [...] Tudva azt, hogy valamint a folytonos és okszerű munkálkodás a gazdaság, ipar és kereskedés mezején előteremti ama tőkét, mellyel sikerrel működni, úgy a folytonos tanulás, oktatás és ismeretgyűjtés is megteremti ama tőkét, mellyel a munkálkodás nem meddő, de áldásosan gyümölcsöző, ezért félévenként *Bácsmegyei tanügyi füzetek* cím alatt félévi melléklapot adunk megyénk tanügyi állapotáról. [...] E munkánk teljesítésében lelkesíteni fog ama tudat, hogy Bácsmegye érdemes közönségétől részünkre nem marad el az elismerés pálma ága.”⁶³

Az, hogy a megye gazdasági viszonyai a lapban „napirenden” vannak, a gazdasági-mezőgazdasági cikkek hosszú sora bizonyítja, melyek közül kiemelkedett Rácz Vilmos *Gazdasági érdekeink* című cikksorozata,⁶⁴ és Bárány Zsiga *Kereskedelmünk magyarosodása érdekében* című programadó értekezése,⁶⁵ de napirenden volt a Ferenc-csatorna biztosította öntözési és szállítási lehetőségek kihasználása,⁶⁶ és a mezőgazdaság gépesítésének a kérdése is.⁶⁷ Különös jelentősége volt a vidéket a fővárossal összekötő déli vasútvonal kiépítésének, amely szinte rendszeres témája volt a lapnak.⁶⁸ A Budapest–Zimony vasút megépítésének ügye Bács-Bodrog vármegye hivatalos köreit is elkötelezte, kiderül ez a *Nagyméltóságú közmunka és közle-*

63 RADICS György – BITTERMANN Nándor: Lapunk jelen számával III. évfolyamát kezd meg. *Bácska*, 1880. január 1. 1–2.

64 RÁ CZ Vilmos: Gazdasági érdekeink. *Bácska*, 1878. július 21. 21–22.; 1878. július 28. 29–30.; 1878. augusztus 7. 37–40.; 1878. augusztus 14. 45–46.; Hazánk gazdasági érdekei. *Bácska*, 1878. augusztus 21. 53–56.

65 BÁRÁ NY Zsiga: Kereskedelmünk magyarosodása érdekében. *Bácska*, 1880. november 30. 1.

66 A Ferenc-csatorna részvénytársaság (közgyűlése). *Bácska*, 1881. május 24. melléklet 4.; A Ferenc-csatorna részvénytársaság (A belvizekről). *Bácska*, 1881. május 31. melléklet 2.; A vizek kihasználása. *Bácska*, 1881. november 1. 1.

67 Bács-Bodrog vármegye területén [a mezőgazdaság gépesítése]. *Bácska*, 1881. június 21. 1.

68 JABLONKAY Géza: Budapest–zimonyi vasút. *Bácska*, 1879. június 14. 173–174.; 1879. június 21. 180–185.; JABLONKAY Géza: Budapest–zimonyi vasút. *Bácska*, 1879. szeptember 21. 281–282.; JABLONKAY Géza: Budapest–zimonyi vasút – Emlékirat. *Bácska*, 1879. szeptember 28. 289–290.; 1879. október 14. 307–309. és 1879. október 21. 314–316.; KELETÉ RI: Bács-megye érdekei és a Budapest–zimonyi vasút iránya. *Bácska*, 1879. október 28. 325–327.; A budapest–zimonyi vasutunk. *Bácska*, 1879. november 7. 343.; Jegyzőkönyv 1880. augusztus hó 25-én [A budapest–zimonyi vasút újvidék–zimonyi szakasza]. *Bácska*, 1880. szeptember 7. 1.; Boldogasszonyfalva, 1880. aug. hó [Gombos-Bogojeva–Erdőd gőzkompp működés]. *Bácska*, 1880. szeptember 7. 2.; A budapest–zimonyi vasút budapest–szabadkai vonalrésze. *Bácska*, 1881. március 15. 3.

kedési magyar királyi Miniszter Úr! című hivatalos beadványból is,⁶⁹ melyet *Emlékirat*ában maga Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek is támogattott.⁷⁰

Olvasói körökben általános tetszést aratott a *Bácska*, népszerűségével úgyszólván a vármegye teljes írói közösségét mozgósította: minden jelentősebb író fontosnak tartotta a lapban történő megszólalást. Ezért hatott a meglepetés – s talán a döbbenet – erejével, Radics Györgynek, a lap 1880. február 7-i számában közölt, szerkesztői tisztségéről leköszönő, és a távozását bejelentő *Rövid néhány sorban búcsút óhajtok venni a Bácska t. olvasóitól* című levele, mely együtt jelent meg a lap új felelős szerkesztőjének, Molnár István Lajosnak beköszönő írásával.⁷¹ A keddenként megjelenő *Bácska* című megyei közérdekű közlöny kiadója és laptulajdonosa Bittermann Nándor maradt.

4. Egy férfiú, aki helyt állt tíz helyett

Radics György

Radics György Zomborban a főgimnázium igazgatói elfoglaltsága mellett szerkesztette lapját, a *Bácskát*, mindamelllett költészete és fordítói tevékenysége is ekkor lombosodott ki. 1881-ben Zomborban Bittermann Nándor könyvnyomdájából *Tarkaságok* címmel került ki önálló verseinek gyűjteményes kötete, melynek élén az *Ajánlás* kellő óvatossággal – mintha tőlük várna megértést, biztatást, vagy legalább elnéző megbocsájtást – Bács-vármegye hölgyolvasóit szólította meg:

*Költeményim nektek nyújtom
Szép megyénk szép hölgyei,
Mi a szívben vágyat gyűjtson,
Vala vágyam zöngeni.*

*Nem magas e dalok röpte,
Hát nagyot ne várjatok,
Nagy csak nagynak a szülőtte,
S ritkán szülnek századok.⁷²*

Tíz év előtt című versében ugyanakkor annak a kételyének adott hangot, amelyről egyébként a költők soha nem beszélhetnek, hiszen ezzel költői hitelüket kockáztatják: „*Miről szóljon az én dalom, / Ha már mindent megdaloltak, / Elöttem élt múzsafiak!*” S hogy maga is tisztában volt kötetbe gyűjtött verseinek kifogásolható értékével, elárulta egy másik versében, amikor recsegő lantjáról szólt. S valóban, recseg ez a líra minden eresztékében, s a száznál is több verse, népdal-átköltése és ballada-kísérlete közül egyedül a *Síró asszony* című művének némely részlete érdemel figyelmet. A pásztorlány és a pásztorfiú tragikus szerelméről szóló vers-próbálkozása

69 Nagyméltóságú közmunka és közlekedési magyar királyi Miniszter Úr! *Bácska*, 1879. december 14. 412–416.

70 DR. HAYNALD Lajos: Emlékirat – Nagyméltóságú m. kir. közmunka és közlekedésügyi Miniszter Úr! *Bácska*, 1879. december 28. 427–428.

71 RADICS György: Rövid néhány sorban búcsút óhajtok venni a Bácska t. olvasóitól. *Bácska*, 1880. február 7. 37.; DR. MOLNÁR ISTVÁN Lajos: Mélyen tisztelt közönség! *Bácska*, 1880. február 7. 37–38.

72 BERGMANN Ágost: *Könyvismertetés – Tarkaságok*. Radics György versei. Zombor, Nyomatott Bittermann Nándor könyvnyomdájában, 1881.; *Bácska*, 1881. január 25. 3–4.

mögött a szerb népdalok hatását érzi az olvasó. Valahol a Duna menti hegyoldalak legelőin, Kamenic környékén, távolról érkező furulyaszó kelt vágyakozást és szerelmet a pásztorlány szívében. Hogy a rátalált szerelem nem ígér néki felhőtlen boldogságot, azt a költemény egyik legszebb versszaka vetíti előre: „*Fönn magasban vércse, sas tanyázik, / Csalfa tündér holdvilággal játszik. / Varázsfátyolt köt a lég ködében, / És megigéz titkon, észrevétlen, / Árva lányka, oh ne menj, ne menj te!*” A pásztorfiút azonban nem sokkal a megismerkedésük után háborúba szólítja a haza, a kedvesét pedig – a gazdasága fényeivel – elcsábítja kenyéradó gazdája. Ekkor írta Radics György azokat a verssorokat, amelyek társadalmi–szociális nézeteiről is hírt hoznak:

*És az úrfik? ország zsírján hívva
Nem tudják azt, hogy a haza hívja.
Elpuhulva gazdagág és kincsben
Nem érzik mi van rabbilincsben...
Nem pírítja arcukat a szégyen!*

*Rút szolgaság lealázó járma,
Kincsök mellett nyugodalmas párna.
Bár vesznének e honnak heréi,
Könnyebb lenne tán neki megélni...
Isten add ez időt megérni.⁷³*

Ehhez fogható nyílt állásfoglalása, politikai színvallása Radics György egyetlen művében sem olvasható. A történetnek tragikus vége lett, a teherbe esett pásztorlányt valaki – talán az úrfi, talán mérhetetlen keserűségében a kedvese – lelőtte. A költő jó érzékkel növeszti naggyá a részleteket eltakaró balladai homályt.

Dalok, könnyed menetű, népies hangú ömlengések, szerelmi költemények – vélte a kötetről a visszafogott kritika, s ha a *Síró asszony* könnyeiről olvas az utókor, igazat kell adnia a bírálójának. Egyébként is, mintha Radics György kötetében minden asszony sírna, a *Palicsi dalok II.* verse is így kezdődik: „*Palics partján mos a leány / Sűrű könnye foly az arcán, / Mélységes tó a bánatja, / Semmi nincs mi fölzavarja. // Nem folyrna könny az arcomon, / Csak szeretne a galambom.*”⁷⁴ Sír ugyan *A vak dalnok* is, de mennyivel hitelesebb, mennyivel ihletettebb ennek a versnek a megindultsága. (A párhuzamok alapján akár a költői ihlet, a belső élmény meghatározó erejének genezise, poétikai kérdése is kibontható lenne.) A költő – a *Fővárosi Lapok*ban 1869-ben megjelent *Divan, Prelo, Uszkocs, Polozsaj* című, a dalmát népeletről vett dalainak fordításai óta – ekkor már több mint egy évtizede foglalkozott a szerb és a dalmát népköltészet magyarra történő átültetésével. 1878 végén a *Bácskában* megjelent *Hunyadi János a szerb népköltészetben* című tanulmánya is, melyet a kritikai kellő mértékben értékelt⁷⁵ – s az elmélyültség nyújtotta magabiztosság megjelent a szerb hősi dalok ihletése nyomán született saját verseiben is. Ennek az eredménye, hogy Radics György szerb hősdalok ihlette versei igen sikerültek, magyar népdalutáinzatai pedig fölöttébb gyengék – ezekben szinte iskolás szintű verselőnek bizonyult. A *Délszláv dalok Hunyadiak korára* című ciklusban olyan átköl-

73 BERGMANN i. m. 44–54.

74 Uo. 163–164.

75 Szibinyani Jankó – és zombori Radics György. *Bácska*, 1879. január 7. 6.

técek találhatók, mint a *Szibinyanin Jankó nősülése*, a *Dojcsin Péter és Tucipeter bán és Mátyás király vitáját* bemutató énekek, a *Rigómezei dalok* ciklusból pedig a *Lázár fejedelem házassága*, a *Murat sultán levelet küld Lázár cárnak*, és a *Lázár szerb fejedelem pohárköszöntője* című dalt, melyekből azon nyomban kiderül, alaposan ismerte a szerb hősi énekek érzelmi mélységei mellett azok formai elemeit, képi sajátosságait és az énekes monoton előadásából származó ritmikai kötöttségeit is. Átköltései rendre megőrzik eredeti sajátosságaikat: „*Mikor nősült Szibinyanin Jankó / Ő bejára sok várost, sok földet: / Híres Bosnyák és Hercegovinát, / Dalmáciát, Likkát és Korbávát, / S nem találta magához való nőt, / Csak Temesvárt a szép Ágnes lánykát.*”⁷⁶ A *Bácskai emlék* című antológiában korábban már közölt *A vak dalnok* című saját versében pedig már teljes sikerrel mentette át a szerb hősi énekek valamennyi meghatározó elemét.

*Ott, hol foly az ősz Dunának habja
És zuhogva sok száz malmot hajt:
Hol dalolva, vígan szép leánykák
Fehériteni vásznat partra járnak,
S találkozáván hajós kedvesökkel
Szerелеmről alkonyon beszélnek;
[...]
Szép vidékén Baja városának,
Mit megöntöz Vodicának nedve.
Számos nép közt ide szokott jönni
Messze földön kedvelt Györgye dalnok!
Ki ha rákezd jávor guszlicáján
Szívhez szóló bús éneket zengeni
Könny szökik a hallgatók szemébe.
[...]
Aki dalolt édes boldogságról
Bár magának nem volt boldogsága.*⁷⁷

Költeménye, *A vak dalnok* „tárgyra, kivitelre, hangra és verselésre nézve legjobb epikai darabja a gyűjteménynek – írta verseinek méltatója, Bergmann Ágost. – A bánatos, elégiai vonás a vak lantos boldogtalan sorsában nyilatkozik [meg]”. Verse a délszláv mondavilág és a hősköltészet, a hősi énekek termékenyítő hatásáról árulkodik. „A szerző nyelve eléggé folyékony, természetesen gördülő és választékos. Nem olyan kifogástalan a verselés, [...] sok helyen kisé pongyolás, nem eléggé gondos.” Egyébként is, némi csiszolás a kötet sok költeményének értékét jelentősen emelte volna. Bergmann Ágost kiemelte: „Radicsnál két jellemvonással találkozunk, mely sok költeményén, majd külön-külön, majd egyesülve végig vonul: az egyik bizonyos csendes bánat, búskomorság, a másik a családi élet boldogsága iránti erős érzék.” *A Betegágyon* és a *Temetőben* című dalfüzérekben „a múlandóság gondolatában való csendes megnyugvás” jelét vélte fölfedezni. Bírálója úgy látta: ha nem is nyújtanak Radics György költeményei jelentőset vagy rendkívülit, „adnak elég kedveset, szívhez szólót”.⁷⁸

76 BERGMANN i. m. 55–60.

77 Uo. 9–16.

78 Uo. 3.

Olvasói és bírálói minden bizonnyal meggyőzhették Radics Györgyöt, hogy odaforduló és megkülönböztetett figyelem elsősorban a szerb népköltészet magyar irodalmi népszerűsítését, a hősi szerb énekek fordítása terén elért eredményeit értékeli és méltányolja, ebbéli tevékenységét Zombor – és a vármegye – kulturális közönsége ugyancsak szívesen fogadta. A szerb irodalommal kapcsolatos ifjúkori élményforrásait az irodalomtörténet még nem derítette föl, a kellő elismerésben részesített *A vak dálnok* című verse azonban elárulta, hogy a bajai szerb és bunyevác közösségekben meghatározó és sorsdöntő élményeket szerezhetett. Zombori éveiben sorra születtek a szerb hősi énekekről írott tanulmányai, melyek némelyike a zombori *Bácska* mellett a fővárosi lapban is megjelent: *Csengity Aga I. éneke és Mazuranics ily cz. hőskölteményének ismertetése* (1877), *Hunyadi János a szerb népköltészetben* (1878), *A szerb népköltészetéről* (1879), *Rigómezei dalokból* (Murat szultán levelet küld Lázár cárnak – versfordítás) (1880), és a *Hunyadi Mátyás a délszláv költészetben* (1884).⁷⁹ Ez utóbbi tanulmányában összehasonlító elemzés nyomán kimutatta, hogy Vuk Karadžić *Srpske narodne pjesme* című könyvének második kötetében csak azok a Hunyadi Jánosra vonatkozó dalok találhatók, amelyek az „Európa-szerte ismert keresztény vitézt” mint gyávat és erkölcsi gátlások nélküli zsarolót mutatják be. Voltak tehát újszerű, eredeti meglátásai, melyek írásainak kellő feszültséget kölcsönöztek. Ilyen elvárások nyomán jelent meg 1882-ben a *Rigómezei dalok* című kötete, amely szerzőjét azonmód a magyar-szerb irodalmi kapcsolatok legavatottabb ismerőinek sorába emelte. A kötethez írt bevezető tanulmányában a szerb történelemnek azon évszázadait tekintette át, amelyek az 1389-ben bekövetkezett rigómezei vereséget követően katasztrófába döntötte a szerb népet. „Tesszük annál inkább, mert minket magyarokat kiválóan érdekelhet ama sokféle viszony is, melyben elődeink Szerbia hajdani fejedelmei[vel] és népével összefűzve voltak.”⁸⁰

Egy titkot azonban nem tudott megfejteni a tanulmány írója: miért nem szerepelnek ezekben a dalokban magyar hősök, akkor, amikor a történeti források tanúsága szerint Garay macsói bán királyi haddal vonult Lázár fejedelem megsegítésére? Ebből a körülményből arra következtetett, hogy a dalok jó része későbbi keletű, abból az időből származik, midőn a szerb nép már török alattvaló volt, s így urával (a törökkel) egyetemben már ellenségnek tekintette a magyart. Nem illett hát szerepét hőskölteményben megénekelni.⁸¹ Nem túl gazdag a hivatkozott irodalom jegyzéke, a szerző mindössze Kállay Béni *A szerbek története*, Horváth Mihály *Magyarország története*, Salamon Ferenc *Magyarország a török hódoltság korában* és Kačić *Slavenski narod*⁸² című forrásmunkákat nevezte meg a lap alján. Radics György ezzel a vallomással fejezte be a *Rigómezei dalok* című könyvének bevezetőjét: „Valamely nép megismerésének sok útja és módja közül szerény véleményem szerint egyik nagyon helyes módját

79 RADICS György: Hunyadi János a szerb népköltészetben. *Bácska*, 1878. december 7. 170–173.; A szerb népköltészetéről. *Bácska*, 1879. augusztus 14. 243–246.; Rigómezei dalokból (Murat szultán levelet küld Lázár cárnak – versfordítás). *Bácska*, 1880. november 16. 2.; Hunyadi Mátyás a délszláv költészetben. *Bácska*, 1884. augusztus 13. 3. Ez utóbbi korábban – 1869-ben, másodízben pedig 1878. december 5-én – a Fővárosi Lapokban is megjelent.

80 RADICS György (1882) i. m. 5.

81 Uo. 26.

82 Minden bizonnyal Kačić Miošić Andrija dalmát ferences rendi szerzetes *Razgovor ugodni naroda slavenskoga* című 1789-ben megjelent könyvéről van szó.

követjük, s egyik legrövidebb útját választjuk, midőn dalaiból akarjuk megismerni. A nép kedélyi élete, egész világa, jelleme ezekben nyilatkozik [meg].”⁸³

„Radics György a XIX. század második felében a szerb-horvát kultúrának magyar nyelvű közvetítője és tolmácsolója volt; a szerb-horvát költészet és a népdalkincs egyik rendszeres fordítója, s mindkét nyelv alapos ismerője” – írta róla az irodalmi kapcsolattörténet kiváló zombori ismerője, Anđelić Magdalena.⁸⁴ Ő emelte ki a *Rigómezei dalokban* szereplő hősi énekek magyar fordításainak lényegét, formai sajátosságait. Meglátása szerint Radics György érdeme a versek ritmusának hű átmentése, az eredetihez hasonlóan, rím nélküli visszaadása. „A rímes verssorok talán jobban megfelelnek a magyar költészet szellemének, s nem hatnak idegenszerűen. Ám Radics érezte, hogy ezáltal nagymértékben csorbítaná a szerb-horvát népköltészet légkörét, megfosztaná egy jelentős és jellegzetes sajátosságától. Ezért az eredeti, rímtelen versformában fordította, trocheusi időmértékes tízszótagos verssorokban, minden második versláb után sormetszettel.”⁸⁵

Talán még ennél is lényegesebb, hogy a kortárs szerb irodalom is nagyra értékelte Radics György fordításait. A zombori Pávlovits Jenő, aki 1875-ben lefordította, és a Kisfaludy Társaság támogatásával megjelentette Zmaj Jovánovics Jován *Rózsák* című kötetét, *Rigómezei dalok Radics Györgytől* címmel terjedelmes írást jelentetett meg a *Bácskában*. Lelkesen mutatott rá: nem első alkalom ez, hogy a szerb költészet magyar irodalomba történt átültetésénél Radics György nevével találkozunk az olvasó. A zombori fordító számos alkalommal bizonyította már, hogy nemcsak avatott ismerője a két együtt élő nép irodalmának, de tisztában van a kulturális együttélés „hazánk közviszonyait érintő”, igen nagy jelentőségével is. Nem meglepő hát, hogy Radics György irodalmi és fordítói munkássága ismételt örömet okoz a szerb irodalmi élet számára is. „Különböző fajú és nyelvű népek – írta Pávlovits Jenő –, ha szellemi kincseiket kölcsönösen ismerik, átérezvén egymásnak életét, megismerve egymás jellemét, jó és rossz tulajdonságait, sokkal több okot fognak találni arra, hogy egymást szeressék, mint hogy egymást gyűlöljék. A tiszta irodalmi mellett tehát ezen szempont különösen az, melyből minden nyíltszívű hazafinak az ez iránybani munkálkodás jelenségeit üdvözölnie kell, mert irodalmi vívmányaik mellett azoknak egyik nagyjelentőségű kifolyása: *a honi testvérnépek jellemének alapos megismerése.*”⁸⁶ A rigómezei szerb hősi énekek a szerb nemzet legértékesebb kincsei közé tartoznak, s mint ilyenek, az elmúlt századok legbecsesebb hagyományait rejtik magukban. Megtalálható benne a nemzeti létezésnek majdnem minden öröme és bánata, dicsősége és tragédiája. A szerb népköltészet „a nép erényeit, a jó és rossz iránti hajlamát, szíve dobbanását, higgadt gondolkodásának irányzatát, családi, társadalmi és politikai életének majdnem minden jelenségeit tartalmazó dalos történelem, [ezért] az egyesített nemzeti élet nyitott könyve ez. Minden lapja, minden sora és betűje visszatükrözteti a nemzet jellemének egy-egy vonását, nem szűkölködve kiemelni: mi nemes, mi jó és magasztos, nem palástolva el: mi gáncsoló.” Ezzel a történelmi és bölcséleti értékrenddel egybevetve is fölöttébb sikeresnek – minden oldalról kielégítőnek – tartotta Radics György fordítói munkájának eredményét. Úgy vélte, vállalt föladata sikeres elvégzéséhez a fordítónak nemes tehetségre,

83 RADICS György (1882) i. m. 27.

84 ANĐELIĆ Magdalena: Radics György. *Újvidék*, A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 1970. július (3. szám), 61.

85 Uo. 75.

86 DR. PÁVLOVITS Jenő: Rigómezei dalok Radics Györgytől I. rész. *Bácska*, 1882. október 17. melléklet 2–3.

kiváló nyelv- és népismeretre, mélységes történelmi tájékozottságra, mindamellet különös óvatosságra és jó ízlésre volt szüksége. Radics György esetében mindez együtt van. Pávlovits Jenő tanulmányának második és harmadik részében a *Rigómezei dalok* magyar fordításának stílusjegyeit, jó érzéssel megtalált, vagy észre nem vett nyelvi leleményeit részletezte, méltatta a ritmus helyes alkalmazását, és bírálta a fordítói melléfogásokat. Olykor szerb szempontból elfogadhatóbb megoldásokat javasolt, máskor meglepődött a magyar lírai fordulatok eredetiségén.⁸⁷ A negyedik fejezetben azután áttekintette a szerb népköltészet európai fölfedezésének fontosabb eseményeit, és annak Székács Józseffel kezdődő magyar fordítástörténetét. A végén így fejezte be Radics György fordítói munkásságának értékelését: „Részünkről tehát üdvözljük a műfordítót e téren azon reményünknek adva kifejezést, hogy megújított erővel és munkakedvvel folytatandja a megkezdett nagyjelentőségű működést, melynek az eddigi eredményből következtetendő sikerért neki úgy a szerb, mint a magyar irodalom legőszintébb hálával adózand.”⁸⁸

A *Bácska* egy 1883. szeptemberi tudósításából kiderül, Zomborban Schön Adolf kiadásában megjelent Radics Györgynek, a zombori állami főgymnasium igazgatójának a magyar tanintézetbe járó szerb tanuló ifjúság számára készített *A magyar történelem alakjai a délszláv költészetben* című olvasókönyve. A cikk írója megjegyezte: „Hisszük, hogy a csupa verses egyoldalúságot a következő füzetben alkalmas prózai olvasmányok követendik” – ami maliciózus bírálata lehetett a szerző költői tehetségének is.⁸⁹ 1884 tavaszán azután a hírlap arról is beszámolt, hogy Radics György tankönyvét a nagyméltóságú miniszter úr a szerb nyelven tanító intézetek tanulóinak számára segédtankönyvként engedélyezte.⁹⁰ Radics György ekkor még csak harmincnyolc éves volt, de már egyre kevesebb közszereplést vállalt, írásai is megfogyatkoztak a helyi lapban. Érezhetően visszavonult, megmaradt erejével fáradhatatlanul a főgimnázium új épületének befejezésén, az iskola több évtizedes gondjának megoldásán fáradozott. 1885-ben a főgimnázium igazgatójaként egy nagyon tehetséges ifjúnak – a nyolcadikos Papp Dánielnek – jeles magyar dolgozataiért ő adta át a tekintetes Vister Károly ügyvéd úr által felajánlott egy aranyat.⁹¹ 1886. március 5-én azután mély megrendültséggel közölték a lapok a zombori állami főgimnázium érdemekben gazdag igazgatója, Radics György negyvenéves korában meghalt. „Egy élete delén lévő, fáradhatatlan munkás férfiú, [...] a tudományoknak sokoldalú művelője, a közügyeknek minden jót pároló előharcosa, a nevelés-oktatásnak sokat tapasztalt vezérmunkása hunyt el személyében. [...] távozásával nagyon sok szerepkört hágy vigasztalanul üresen” – búcsúzott tőle címdalán a *Bácska*. Az elhunyt egyike volt azon keveseknek, akinek a lelke az emberiség nagy eszméi és a helyi patriotizmus között kellő összhangban oszlott meg. Lelke és szelleme egyetlen pillanatig sem nyugodott, pedagógusi ténykedése mellett talált alkalmat és időt a Múzsáknak is áldozni. Írt természetrajzi, földrajzi,

87 DR. PÁVLOVITS Jenő: Rigómezei dalok Radics Györgytől II. rész. *Bácska*, 1882. október 24. melléklet 1–2.; DR. PÁVLOVITS Jenő: Rigómezei dalok Radics Györgytől III. rész. *Bácska*, 1882. október 31. melléklet 2–3.

88 DR. PÁVLOVITS Jenő: Rigómezei dalok Radics Györgytől IV. rész. *Bácska*, 1882. november 7. melléklet 2.

89 Megjelent és beküldetett – A magyar történelem alakjai a délszláv költészetben I. füzet iskolai használatra. Jegyzetekkel ellátta Radics György, a zombori állami főgymn. igazgatója. Zombor 1883. Schön Adolf kiadása. *Bácska*, 1883. szeptember 28. 2.

90 A magyar történelem alakjai a délszláv költészetben. I. füzet. Zombor 1883. *Bácska*, 1884. március 4. melléklet, 1.

91 RADICS György Jutalmazások; In: A zombori állami főgymnasium XIII-ik évi értesítője az 1884/5 tanévben. Közrebozsájtja: Radics György igazgató; Zombor – Nyomatott Bittermann Nándor könyv- és könyomdájában, 1885. 138.

népismereti, pedagógiai, politikai és művészeti cikkeket és értekezéseket, országosan ismertté azonban a szerb népköltészet méltatása és magyarra fordítása avatta személyét. „A magyar-szerb történeti adatokat, őseinknek békés együttműködését, a két nép nagyjainak mondai hőskorát, a kívánatos magyar-szerb testvériség átöröklött szálait folyton kutatgatván, utóbbi éveiben számos oly füzetet bocsájtott közre, melyek intézetünk összes szerbül tanuló ifjúsága, a múlt kódén keresztülszüremkedő közös hazafiság egységes érzésébe forrasztani célozták. [...] Egy férfit veszítettünk, aki helyt állt tíz helyett” – olvasható a halála alkalmával megjelent méltatásban.⁹² Tanártársa Molnár István Lajos pedig így búcsúzott tőle: „Sok küzdelem és fáradtság után végre fennállásának 14-ik évében elérte a zombori állami főgymnasium azt, hogy szegényes zsellér-házaiból lakályos palotába vonulhatott. És az irgalmatlan halál úgy végezte, hogy aki ezért a célért legtöbbet dolgozott, aki hosszú türelmének ezen gyümölcsét legjobban megszolgált: éppen az járjon úgy, mint Mózes az ígéret földjével, hogy csak látta, de nem települhetett oda.”⁹³ 1886. március 6-án „ritkán látható ünnepélyes kegyelettel, páratlan részvétellel” kísérté a Szent Rókus temetőben lévő végső nyughelyére a város mindkét felekezetének értelmisége. Sírjánál tanártársa Jeszenszky Dezső búcsúzott tőle, Brankovits György temesvári görög keleti püspök őméltósága pedig táviratban fejezte ki részvétét Radics György halála alkalmából.⁹⁴ Temetése után tanártársai, barátai és legközvetlenebb pályatársai – Fejér Gyula apátplébános, Margalits Ede, Városv Tivadar, Molnár István Lajos, Zsufa Vince, Zsulyevits Ernő, Bergman Ágost, Zsivkovits Döme, Vértesi Károly, valamint Eremics Bogoljub megyei árvaszéki elnök és Zomborcsevics Ferenc szabadkai ügyvéd – önkéntes hozzájárulással Radics György emlékalapot hoztak létre a szegény sorsú, tehetséges tanulók megsegítésére.⁹⁵

5. A polgári közösségépítés útján

A Szabadelvű Párt vármegyei elkötelezettje

Radics György 1880-ban történt távozását követően Molnár István Lajos szerkesztői irányítása mellett a *Bácska* megőrizte korábbi népszerűségét. Molnár István Lajos bölceleti doktor a latin és a görög nyelv és irodalom tanáraként 1879-ben Fehértemplomból került a zombori főgimnáziumba.⁹⁶ Egyetlen klasszika–filológiai dolgozatát, a *Párhuzam Xenophon és Platon Symposionja között* című értekezését a fehértemplomi állami főgymnasium „értesítőnyel” közölte 1879-ben.⁹⁷ A következő tanévet már Zomborban kezdte. Felelős szerkesztőként lapjának, a *Bácskának* minden bizonnyal gyakori vezércikk-írója volt, névvel vagy nevének rövidítésével azonban nagyon ritkán találkozik az olvasó.

92 RADICS György 1846. február 26. – 1886. március 4. *Bácska*, 1886. március 5. 1.

93 JESZENSZKY Dezső: *A zombori magyar királyi állami főgymnasium története 1872–1895*. Zombor, Bittermann Nándor és fia Könyv- és Könyomdájából, 1896. 106.

94 Radics György temetése. *Bácska*, 1886. március 9. 2.

95 Radics György emléköszöntődj. *Bácska*, 1886. június 18. melléklet 1.; 1886. június 22. melléklet 1.; 1886. július 2. 2.

96 JESZENSZKY i. m. 125–127.

97 MOLNÁR István Lajos: *Párhuzam Xenophon és Platon Symposionja között*. In: *A fehértemplomi m. kir. állami főgymnasium IV-ik értesítőnyelve az 1878/9-ik tanévről*. Közzéteszi Töreky Gábor id. igazgató, Fehértemplom, Hepke Tibold nyomdájából, 1879. 3–41.

1884. január 11-én Molnár István Lajos *Indítvány a gazdasági egyesület újraindítása* iránt című vezércikkében a vármegye mezőgazdaságának jövőjével foglalkozott, írására Rácz Vilmos *Levél a Bácska szerkesztőjéhez* című írásában válaszolt. Néhány hónappal később, 1884. március 4-én Bittermann Nándorral *A Bácska politikai programja* című vezércikkben együtt fogalmazták meg a vármegye vezető hírlapjának, a közéleti politikai közlönynek programját. Alkalmanként lapjában teljes névvel, nem egyszer azonban M. I. L. szignóval verseket is közölt: *Első Ferenc József legkegyelmesebb urunk és királyunk ötvenedik születésnapjára* (1880), *Közbiztonságunk* (1880), *Apám halálára – Petrovoszellő, 1881. február 13.* (1881), *Igaz szerelem* (1881), *A feleségem* (1881), *A bácskai németekhez* (1882). 1886. április 6-án *A disputa vége* című vezércikkében Szász Károly bácskai körútját értékelte. Az 1880-as évek második felében azután elmaradtak írásai a lapból. Muhoray Alfonz [Dudás Gyula] 1890. augusztus 8-án *Ó-becsei gimnázium* (Dr. Molnár István Lajos úrnak Petrovoszellőn, szíves üdvözlettel) címmel még levelet intézett hozzá, a válasz azonban elmaradt. 1890. november 4-én pedig Dr. Baloghy Ernő köz- és váltó-ügyvéd *A Bácska tisztelt közönségéhez* című beköszöntőjében bejelentette: „A mai számmal átvettem a Bácska szerkesztését”.⁹⁸ Az új felelős szerkesztő azonmód változtatott a lap arculatán és tartalmán is: a *Helyi és megyei hírek*, a *Művészet és irodalom*, a *Törvénytörési csarnok*, a *Városi ügyek* és a *Közgazdaság* lettek az új rovatai a hírlapnak. Molnár István Lajost 1893-ban Pozsonyba helyezték át, ekkor végleg eltűnt Bácska oktatási és kulturális életéből.

Egyetlen munkája, az 1880-ban a *Bácskában* folytatásokban közölt *A zombori új templom története* című írásának füzetbe szerkesztett változata örzi a nevét a zombori írók társaságában. Írása sem nem egyháztörténeti, sem nem művelődéstörténeti tanulmány, egyszerű oknyomozó riport, melyben a katolikus templom építése során született visszaéléseket, pénzügyi ügyeskedéseket, végeredményben magát a vármegyei korrupciót – vagy annak egyetlen érhető esetét – leplezte le. 1880-ban ugyanis egy félbehagyott, időközben romlásnak indult épület immár két évtizede állt Zombor központjában. Egy 1828-ban megfogalmazott elképzelés szerint megérett az idő, hogy a város lakói új templomot kapjanak, melyhez az évek hosszú során megszerezték az egyházi engedélyt is. Ám az ügy – részben a történelmi események okán is – 1859-ig „elaludt”, s amikor végül az ország alkotmányos rendjének helyreállításával párhuzamosan a hatvanas években hozzáláttak az új templom felépítéséhez, kiderült, hogy a város egymaga képtelen a szükséges pénzeket előteremteni. Az évek során az egyik pénzalapból a másikba folytak át az eszközök, de a templom építése sehogyan sem haladt, miközben az építkezésért felelős bizottság 40.000 forintnyi adósságot halmozott fel. Ezt a történetet igyekezett föltárni cikksorozatában Molnár István Lajos, a *Bácska* felelős szerkesztője. A publicisztikai dolgozatban egyetlen korabeli dokumentum érdemel megkülönböztetett figyelmet: Kunszt József kalocsai érsek 1859. november 12-én kelt, a zombori katolikus Egyházközséghez intézett levelében olvasható: „Miután a főpásztori gondviselésre bízott hívek lelki szükségleteinek kielégítése, s az isteni tisztelet kellő megtartása tekintetében mitsem óhajtok inkább, mint hogy érseki megyém minden városai és falvaiban a hívek számára arányos nagyságú, s terjedelmű templomok létezzenek: ennél fogva a tekintetes Egyházközségnek egy új templom építésére irányzott üdvös törekvését annál inkább méltánylom, minél hajlandóbb vagyok azt zombori kath. híveim vallásos buzgósága s emel-

98 DR. BALOGHY ERNŐ: A Bácska tisztelt közönségéhez. *Bácska*, 1890. november 4. 1–2.

kedő hitélete örvendetes tanújelül venni.”⁹⁹ A levélnek a vármegye katolikus híveinek vallási buzgalma tekintetében van jelentősége.

1881–1882-ben az immár hetente kétszer, kedden és pénteken megjelenő *Bácska* témagazdagsága, közvéleményt megmozgató ereje mindenkit elbűvölt, megjelenése, eleven tartalma úgyszólván a vármegye teljes írói közösségét lázba hozta. Gyakran előfordult, hogy a beérkezett írások messze meghaladták a lap terjedelmét, ezért újabb oldalakat – mellékleteket – kellett beiktatni egy-egy számba. Népszerűségének csúcán a *Bácska* minden számhoz csatoltak fél vagy egy ívnyi mellékletet, ezt a címoldal alján jelezték. 1883. március 13-án a melléklet és a II. melléklet is megtalálható a lapban. Az 1885. január 2-án – feltehetően a főszerkesztő tollából – megjelent *Az új év feladatai* című újköszöntő vezércikkben szerint „ne higgye senki, aki magát bármily jogcímen értelmiségi embernek tartja, hogy neki szabad és lehet félrevonulni. Nincs oly kis tehetség, amely a maga helyén nem érvényesíthető, nincs oly értelmiségi állás, amely az e részben rá váró kötelezettségek alól önkára nélkül kibújhatna.”¹⁰⁰ A *Bácska* ezzel az üzenetével a vármegye – de minden bizonnyal a távolabbi vidékek – jeles íróit, közéleti személyiségeit is megszólította.

Simonyi Mária szerint a *Bácska* Újvidék, Pancsova vagy Versec lapjaival ellentétben határozott elkötelezettségében „a megyei hatalom szócsöveként foglalkozott a Bács-Bodrog vármegye területén kialakult helyzettel, a politikai és egyéb történésekkel, az ügyvitel központosításával, az általános társadalmi kérdésekkel és problémákkal. Kihangsúlyozta a megye gazdasági lehetőségeit, amelynek ésszerű kihasználása az egész ország javára válna.”¹⁰¹ 1884. március 7-től – Hoffmann Miklós Zombor polgármesterségétől – politikai lapként vármegyei szinten a Szabadelvű Párt híveit, a párt érdekeit védte és szolgálta. S mivel az egész vármegyét átfogó, igen jelentős politikai tevékenységet fejtett ki, Bács-Bodrog vármegye főispánja a Belügyminisztériumtól anyagi támogatást kért, amit meg is kapott.¹⁰² Az 1884. évi választásokat a *Bácska a Felhívás a megye szabadelvű választóihoz* című vezércikkével nyitotta meg.¹⁰³ A lap 1896. május 1-én megjelent *A Bácska megyei közérdekű politikai közlöny* című négy oldalas különszámában közölt visszatekintésében a cikk névtelen szerzője így fogalmazott: „A legjelentősebb forduló pontot képezi a *Bácska* életében az a nap, amidőn a lap politikai közlönné alakult át. Ezt a jelentős átalakulást tisztán a saját erejéből és a közönség támogatása folytán 1884. március 4-én érte el, a mely napon politikai program raját kifejtette. A szabadelvű politikai eszmék szolgálatába lépett s híven, minden érdektől menten, önzetlen lelkesedéssel szolgálja azokat az eszméket ma is.”¹⁰⁴ Munkatársai, akik a lap felelős szerkesztőjén kívül társadalmi, politikai, közéleti és irodalmi cikkekkel, továbbá versekkel folyamatosan ellátták a lapot: Bácskay Béla, Buday Gerő, Dr. Buják József, Csupor Gyula, Dr. Dudás Gyula, Eichardt Károly, Fárász József, Dr. Feles Adolf, Forgács Endre, Hartmann János, Herke Mihály, Hevessy Jenő, Ipolyi Sándor, Jámbor Pál, Dr. Kabos Márton,

99 MOLNÁR István Lajos: *A zombori új templom története*. Zombor, Nyomatott Bittermann Nándor könyvnyomdájában, 1880. 5.

100 Az új év feladatai. *Bácska*, 1885. január 2. 1.

101 SIMONYI Mária: *Bács-Bodrog vármegye székhelyének, Zombornak és környékének a sajtója*. 2003. 115.

102 Simonyi Mária könyvében hivatkozásként feltüntette: *A főispán a belügyminiszternek*. BM K 148, 1932/1884. OL.; I. m. 110.

103 Felhívás a megye szabadelvű választóihoz. *Bácska*, 1884. május 6. 1–2.

104 A Bácska megyei közérdekű politikai közlöny. *Bácska*, 1896. május 1. XIX. évfolyam, 1569. szám, 4 oldalas különkiadás, 3.

Kovácsfi Antal, Eackó János, Latinovits Stanci (Szaniszló), Maróthy János, Dr. Matzitz Pál (egy időben segédszerkesztő volt), Pozsonyi Béla, Schlossz Lajos, Simits Ferenc, Spanyol József, Szabadka Gyula, Szalay Frigyes (egy időben ugyancsak segédszerkesztőként működött), Szöllőssi Jenő, Dr. Thim József, Trischler Károly, Turkovits Gyula, Vértesy Károly, Virter Ferenc és sokan mások voltak.¹⁰⁵

1889-ben a *Bácska* dr. Molnár István Lajos felelős szerkesztő irányításával megyei közéleti politikai közlönyként minden kedden és pénteken négy oldalon jelent meg. Laptulajdonos és kiadó Bittermann Nándor volt. 1890. november 4-én dr. Baloghy Ernő köz- és váltóügyvéd *A Bácska tisztelt közönségéhez* című beköszöntőjében bejelentette: „A mai számmal átvettem a *Bácska* szerkesztését”.¹⁰⁶ Irányításával a *Bácska* 1891 elejétől hivatalosabb, közlönyzerűbb lett. A lap érdemesnek tartotta közölni belső munkatársainak névsorát is, eszerint a vármegyei közérdekű politikai közlönyét Bieber Gyula, dr. Dudás Gyula (gyakran Muhoray Alfons néven), dr. Gertinger Pál, dr. Horváth Ákos, dr. Lovász Márton (gyakran L. M. jelzettel), Mayer Károly, dr. Pataj Sándor (a tárca rovat szerkesztője), dr. Wlislóczky Henrik és Zsulyevits Ernő készítették.¹⁰⁷ 1894. január 2-án a XVII. évfolyamába lépve a *Bácska* továbbra is Baloghy Ernő főszerkesztői irányításával immár „megyei közérdekű politikai közlöny”-ként került az olvasói kezébe. Az általa szerkesztett lap a XIX. évfolyamára, az 1896. esztendőre szóló beköszöntőjében így határozta meg a maga arculatát: „A politikai irányunk igen természetesen a régi marad. A szabadelvű politikának voltunk mindig, és maradunk is a hívei. Ez a politikai irány – nézetünk szerint – a jelen körülmények között a legalkalmasabb arra, hogy a magyar hazának érdekei mindenek felett megvédessenek, s hogy nemzeti önérzetünk, önállóságunk – nagyhatalmi állásunk megtartásával – kellőleg érvényre jussanak. A szabadelvű kormánynak hívei, s csekély erőkhöz képest támogatói vagyunk – igaz meggyőződésből követjük a kormányt, mert működésében saját meggyőződésünk, saját elveink megtestesülését látjuk. Politikai működésünk mellett legfőbb feladatunkat képezi, hogy mindenkor hű szószólói legyünk vármegyénk és városunk speciális érdekeinek. Mint vidéki sajtóorgánium, nem gravitálhatunk annyira a központ felé, hogy lapunkat folyton csak országos dolgokkal töltsük meg. [...] nekünk megvan a mi saját, szűkebb körünk, megvan a mi sajátos érdekeink, amelyeknek támogatása, előmozdítása a vidéki sajtó elengedhetetlen feladata.”¹⁰⁸ Bács-Bodrog vármegye millenniumi eseményeinek sorába tartozott, hogy Spannágel József Kovil szt.-iváni ág. hitv. lelkész „az ezredéves ünnepély alkalmából megírja Magyarország jelenkori íróinak lexikonát”.¹⁰⁹ *A Bácska* e nagyszabású, jelentősnek ígérkező munkára örömmel hívta fel az olvasóközönség figyelmét.

Baloghy Ernő főszerkesztő 1902. július 1-én a jelentősen bővült, immár nyolc oldalas lap élén köszöntötte a huszonöt éves *Bácskát*.¹¹⁰ Baloghy 1905. január 3-án távozott a lapjától, elköszönő írásában fontosnak vélte megjegyezni: irányításával a *Bácska* 15 éven át a megye szabadelvű párti orgánuma volt. „Ha ez idő alatt politikai ideálom Tisza Kálmán volt, úgy ma vezérem Tisza István, akinek elveit és személyét is a legnagyobb lelkesedéssel követem, s

105 A Bácska megyei közérdekű politikai közlöny. *Bácska*, 1896. május 1. XIX. évfolyam, 1569. szám, 4 oldalas különkiadás, 4.

106 DR. BALOGHY (1890) i. m.

107 A Bácska rendes belső munkatársai. *Bácska*, 1890. november 4. 2.

108 Előfizetési felhívás a Bácska XIX. évfolyamára. *Bácska*, 1896. január 3. 1.

109 Írók lexikona. *Bácska*, 1896. július 10. 2.

110 DR. BALOGHY Ernő: Huszonöt év. *Bácska*, 1902. július 1. 1–2.

amellett a végsőkig kitartani kész vagyok.”¹¹¹ A távozását bejelentő leveléből úgy tűnik, elköszönésével egy felettebb heves politikai vita végére tett pontot. Helyébe a felelős szerkesztői posztra Bittermann Sándor, a kiadótulajdonos Bittermann Nándor fia került. 1911. január 27-én azután a lap első két oldalán közölte Bittermann Nándor halálhírét. Bittermann Sándor 1912. december 31-én köszönt el a laptól, 1913 első napjaitól annak 1914. szeptember 22-én történt megszűnéséig felelős szerkesztőként dr. Türr Aladár felügyelte a *Bácskát*.¹¹² Talán a beköszönő komor időknek tulajdonítható, hogy 1910 után eltűnik a lapból a szépirodalom, helyét jószerével a politikai elemzések, helyzetértékelések veszik át.

Az elemzések, helyzetértékelések sorából kiemelkedett a középbirtokosság politikai és gazdasági megerősítésének jelentőségére figyelmeztető, Á. T. jelzettel *A modern középbirtok* címmel megjelent, felettebb tanulságos elemzés. „Pusztul a középbirtokosság, mely magára hagyva, rövid idő alatt teljesen eltűnik – kezdte írását az ismeretlen szerző –, ellenben, ha a gazdatársadalom, az állam, a törvényhozás a pusztuló portákat felkarolja, benépesíti, [akkor] egy pár évtized alatt megteremthetjük az új, az erős középbirtokos osztályt.” A szerző a magyar nemzet fennmaradása döntő jelentőségű kérdésének tekintette a középbirtokosi közösség megerősödését. Kiemelte: „A középbirtokos osztály csak akkor lép a boldogulás útjára, ha törekszik a gazdaságát a kor igényeinek megfelelőleg berendezni, és az üzemet modern szellemben vezetni. A gazdaság berendezésénél és felszerelésénél a termés és az értékesítési viszonyok mérlegelendők. Mostoha termő és értékesítési viszonyok között az üzemtőkét csak óvatosan lehet nagyobbítani, csak olyan mértékben, mint ahogy a termőviszonyokat javítottuk, mint amilyen mértékben az értékesítési viszonyok kedvezőbbé váltak. Ellenben ahol a termő és értékesítési viszonyok kedvezőek, ott az üzemtőke felemelkedhetik a földbirtok értékéig, és természetesen a mérték mindenkor a legnagyobb jövedelem elérésének a határa lesz. A termelés fokozásának első és legbiztosabb emeltyűje a birtok okszerű berendezése, a második a termelési rendszereknek a helyi piachoz való alkalmazása. A helyi piacra való termelésnél a jövedelmezőségen kívül az az előny, hogy a piacra való terményekkel, minők tej, hús, zöldség, nem zsaroljuk ki a földet.” A cikkíró kiemelte: a jövedelem állandóságának, a talajerő fenntartásának az állattartás fejlesztése képezi az alapját, biztosítékát. A termelés akkor lesz jövedelmező, ha a gazda a termelési költségek csökkentésére törekszik, amit megvalósíthat a kézierőnek az igaerővel, az igaerőnek az erőgépek munkájával való helyettesítése révén. A jövedelem fokozásának azonban döntő meghatározója az előnyös értékesítés és „az üzleti szellem és érzék térhódítása”. A termelés fokozásának azonban a leghatalmasabb rugója az olcsó hitelforrásának megteremtése. A szerző így foglalta össze elemző írásának lényegét: „a szakértelem fejlesztése olcsó hitelforrások megnyitásával párosulva állíthatja talpra, és teremthet erős és új középosztályt”.¹¹³ A jeles Á. T. szerzőnk *A modern középbirtok* című írása Európa és az Osztrák–Magyar Monarchia erőteljes militarizálódásának lendületében jelent meg; egy év múlva, 1912-ben kirobbant a balkáni konfliktus.

A *Bácska* 1914. július 3-i számának első és második oldalán *A trónörökös pár halála* címmel számolt be a szarajevói tragédiáról,¹¹⁴ az írást 1914. július 14-én a *Bűn és büntetés* című, drá-

111 DR. BALOGHY Ernő: Szerkesztői búcsúszó. *Bácska*, 1905. január 3. 1–2.

112 BITTERMANN Sándor – DR. TÜRRE Aladár: Búcsúszó és beköszöntő. *Bácska*, 1912. december 31. 1–2.

113 Á. T.: A modern középbirtok. *Bácska*, 1911. június 9. 5.

114 A trónörökös pár halála. *Bácska*, 1914. július 3. 1–2.

mai hangvételű jelentés követte,¹¹⁵ hogy néhány nappal később, 1914. július 28-án *Alea jacta est* címmel, két oldalas rendkívüli kiadásában jelentse be a hadüzenetet és a háborút.¹¹⁶ 1914. július 31-én Ferencz József s. k. és Gróf Tisza István s. k. aláírással a lap első oldalán közölte *A király manifesztuma – Népeimhez* című kiáltványt, második oldalán pedig megjelent *A magyar királyi kormány szózata*.¹¹⁷ Ugyanott a következő közleménnyel fordultak az olvasókhoz: „A helybeli magyar lapok vezetőségei közös egyetértéssel abban állapodtak meg, hogy a mindenki előtt ismert okokból kifolyólag előállott technikai akadályok miatt a lapok megjelenését egyelőre beszüntetik. Amidőn ezt az olvasó közönségnek szíves tudomására hozzuk, szíves türelmüket kérjük, s közöljük, hogy amint a beállott technikai akadályok megszűnnek, a lapok szokásos megjelenését azonnal folyamatba tesszük. Tisztelettel, Bácska, Bácsmegyei Függelenség, Zombor és Vidéke.”¹¹⁸ 1914. augusztus 18-tól a *Bácska* alkalmanként megjelenő *Rendkívüli kiadása* kizárólag a Magyar Távirati Iroda hivatalos táviratait közölte.¹¹⁹ Bács-Bodrog vármegye hivatalos politikai-közéleti lapjának harmincnégy éves története a *Bácska* 1914. szeptember 22-én *Háború és politika* címmel megjelent négy oldalas utolsó számával ért véget,¹²⁰ hogy megjelent lapszámainak sok-sok ezres sorozata máig megőrizze az utókor számára a magyar Délvidék 1867 utáni fényes korszakának megannyi értékét.

6. „Derülátó volt és bízott a hazájában”

Margalits Ede

Elképesztően hosszú, termékeny és gazdag életpályát futott be Margalits Ede a szláv nyelvek, a latin, a történelem és a magyar irodalom tanára. A XIX. század kilencvenes éveiben ő még Gyulai Pál és Jókai Mór társaságában tűnődött a haza sorsa fölött, a trianoni összeomlást követően nyugdíjas éveit azonban már a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt Zomborban, teljes visszavonultságban töltötte. Otthonában gyakori vendége volt a pályakezdő Herceg János is. „A legszebb magyar történelmi korszak tanúja és résztvevője” volt – állapította meg halála alkalmával az egykori látogatója¹²¹ – aki a *Kalangyában* búcsúzott a matuzsálemi kort megélt tudós tanártól.

A horvát származású Margalits Ede a szabadságharc idején, 1849. március 17-én született Zágrábban, s lett tudományos pályája során az egyik legkiválóbb magyar szlavista. Egyetemi tanulmányait Bécsben és Párizsban végezte, hazatérését követően, 1870-ben a bajai állami

115 Bűn és büntetés. *Bácska*, 1914. július 14. 1–2.

116 Alea jacta est. *Bácska*, 1914. július 28. 1–2.

117 A király manifesztuma – Népeimhez. Ferencz József s. k., Gróf Tisza István s. k. *Bácska*, 1914. július 31. 1.; A magyar királyi kormány szózata. *Bácska*, 1914. július 31. 2.

118 Olvasóinkhoz. *Bácska*, 1914. július 31. 2.

119 Rendkívüli kiadás – A Magyar Távirati Iroda hivatalos táviratai. *Bácska*, 1914. augusztus 18. (egy oldal), augusztus 19. 1–2.; augusztus 20. (egy oldal); augusztus 21. (egy oldal); augusztus 22. (egy oldal); augusztus 23. (egy oldal); augusztus 24. (egy oldal) és még aznap, másodsor is egy oldal; augusztus 24. (egy oldal); augusztus 25. (egy oldal); augusztus 26. (két oldal); augusztus 27. (egy oldal); augusztus 28. (két oldal); augusztus 29. (egy oldal); augusztus 31. (egy oldal); szeptember 1. (két oldal); szeptember 2. (egy oldal); szeptember 3. (egy oldal); szeptember 4. (egy oldal); szeptember 5. (egy oldal); szeptember 6. (egy oldal).

120 Háború és politika. *Bácska*, 1914. szeptember 22. (4 oldalas kiadás).

121 HERCEG JÁNOS (1940): Dr. Margalits Ede 1849–1940. *Kalangya*, IX. évfolyam (1940. július–augusztus–szeptember) 7–8–9. 298.

tanítóképzőben a szláv nyelvek tanára lett, 1871-től azonban a bajai főgimnáziumban már a magyar irodalmat is tanította, közben 1875-ben a budapesti egyetemen megszerezte bölcsletdoktori oklevelét is. Néhány évvel később, 1879-ben a zombori állami főgimnázium latin, görög és történelem szakos tanárává nevezték ki, ahol Radics György halála után 1886. április 17-én kelt kinevezéssel, egészen 1891-ben történt budapesti meghívásáig az intézmény igazgatói posztját is betöltötte. „Pályám legszebb emlékei a népoktatáshoz fűznek” – írta 1883-ban a *Bácskában* közölt *A tanítói takarékpénztárakról* című cikkében, miközben a tanítói életpálya biztosításának kérdésével foglalkozott.¹²² Pályája azonban ennél lényegesen több és gazdagabb, hisz oktató-nevelői munkája mellett közéleti szerepet is vállalt, tudományos munkásságának eredményeit pedig a magyar–horvát és a magyar–szerb kapcsolattörténet is mindmáig számon tartja. Egyik legkövetkezetesebb szószólója volt „a megyében szeretni a hazát” programnak, ezért zombori éveit során kezdeményezően vett részt a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat létrehozásában, programjának kidolgozásában, mi több, 1883 és 1886 között annak titkári szerepét is betöltötte. 1891-ben a budapesti horvát internátus igazgatója, 1895-ben a budapesti egyetemen a horvát nyelv és irodalom tanára lett, 1899 szeptemberében pedig kinevezték a budapesti egyetem rendes tanárává. Ilyen minőségében volt meghatározó alakja a magyar–horvát, a magyar–szerb irodalmi és kulturális kapcsolatoknak, méltán írta róla Herceg János: egész élete során a magyar politikai életben a két kisebbségi nép érdekeit képviselte; „a szerbek, és horvátok kulturális igényeit ő közvetítette a magyar kormánynál és hivatásában sohasem volt megalkuvó”. Számítalan szerb iskolát, így az újvidéki gimnáziumot is az ő határozott föllépése nyomán építették fel, Szerbia királya ezért a Szent Sava-renddel tüntette ki. „Makacsul hitt abban, hogy a magyar nép és a nemzetiségek között sikerül megteremteni a békét és az összhangot, noha iskoláiban mind erősebb lett a pánszláv mozgalom.”¹²³ Majd így folytatta méltatását, melyben Herceg János a XIX. század bölcs gondolkodójától búcsúzott: „*Derülátó volt és bízott a monarchiában, mint minden konzervatív magyar tudós, aki előtt ismeretlen a forradalmi átalakulás.* Amikor aztán a háború befejezése után a titkos szervezők közjogi méltóságokba kerültek és elfeledkeztek a türelem és megértés viszonzásáról, dr. Margalits Ede nem tehetett egyebet, mint visszavonult. Ha vállalta is a kisebbségi életet, a küzdelemben már nem akart részt venni. *Munkájával ő azt a másik világot szolgálta, amely a kiegyezés szellemében élt Deák Ferentől a világháborúig.* Változott viszonyok között, amikor nem a szereplők változtak, hanem csak a sorrend és neki egykori gyámolítottjaival kellett volna szembefordulnia, küzdelem helyett bölcsen a csendes magányt választotta.”¹²⁴ (A kiemelés tőlem – M. F.)

Margalits Ede első műve, a *Párhuzam Vörösmarty és Arany mint eposköltők között* című dolgozata huszonhat éves korában, 1875-ben Baján, főgimnáziumi tanársága idején jelent meg, melyet tankönyvpótló irodalom gyanánt a diákjainak szánt. Benne a halhatatlan Vörösmarty Mihálynak és a koszorús Arany Jánosnak – akik nem egy remekművel gazdagították eposzirodalmunkat – örök értékű műveit, a *Zalán futása*, a *Cserhalom* és *Eger*, valamint a *Toldi*, a *Toldi estéje* és a *Murány ostroma* című eposzait állította párhuzamba. Műelemzése és műértelmezése során esztétikai mércének a homéroszi eposzirodalom kapcsán Arisztotelész által megfogalmazott szempontokat tekintette érvényesnek, mondván: az Iliász megalkotója

122 DR. MARGALITS EDE: A tanítói takarékpénztárakról. Bácska, 1883. július 3. 1–2.

123 HERCEG (1940) i. m. 296–297.

124 Uo. 297.

előtt az eposzirodalomnak még nem volt elmélete, ezért Homérosz járatlan utakra kényszerült, „teremtő lángelmével alkotott művében világító Pharosként irányt jelölt, a későbbi korok fiának merre kell haladnia”. Arisztotelész gondos elemzésnek vetette alá a teremtő görög lángelme kötészetét, és *Poétikájában* összefoglalta mindazt, ami az eposz műfaját eredendően jellemezte és jellemzi azóta is. Évezredek múltán a világirodalomban könyvtárnyi irodalma keletkezett „a Homér után megjelent művek” vizsgálatának, Arisztotelész szempontjai azonban öröknek és maradandónak bizonyultak.¹²⁵

A bajai főgimnáziumi tanár meghatározása szerint az eposz egy hatalmas kép, amely a múltból valamely nagyszerű esemény történetét varázsolja a szemünk elé, melyet a költő a kellő hatás kedvéért élénk színekkel elevenít meg. A filológiai részletek elemzése nyomán, sok-sok idézet kiemelésével kialakult párhuzam alapján Margalits Ede meglátása szerint Vörösmarty és Arany „modorának és irányának” különbözősége abban áll, hogy „Vörösmarty Mihály eposai a magyar nemzet számára vannak írva; Arany János [pedig] a nép és a nemzet számára írt!”¹²⁶ A főgimnáziumi irodalomtanár *Párhuzam Vörösmarty és Arany mint eposköltők között* című munkája a tárgyismeret, az irodalmi tájékozottság, a műelemzés és műértelmezés tekintetében kiváló alkotás, nyelve és előadása (irálya és modora) azonban – a katedra-közelségének terhével együtt – még a pályakezdő íróé.

Margalits Ede Bajáról Zomborba, a vármegye adminisztratív központjába kerülve, főgimnáziumi tanársága mellett nagy lendülettel vetette bele magát a közéletbe, s a korabeli zombori lapok egyik leglelkesebb publicistája lett. Gyakorlott hírlapíróként 1884. júniusában a *Bácska* szerkesztőjének, Molnár István Lajosnak a radegundi fürdőben történő gyógykezelése idején, annak távolléte alatt a lap szerkesztését rövid időre Margalits Ede vette át.¹²⁷ Nem volt a vármegye közéleti valóságában olyan esemény, amelyről jó publicistaként ne fogalmazta volna meg a maga karakteresen konzervatív véleményét. Meggyőződéssel vallotta, hogy a Széll Kálmán miniszterelnök vezette Szabadelvű Párt helyes irányba viszi Magyarországot, hogy az általa hirdetett munka és takarékoság elvszerű politikája az elmúlt évtizedben óriási haladást hozott Bácsmege számára is: anyagiak és szellemiek terén egyformán gyarapodott a nép, fejlődött az oktatás, korszerűsödött a gazdaság, és a közművelődés terén az intézmények sora tette országosan ismertté a vármegyét. Közéleti tevékenységéről számot adó írásait – beszéyleit és hírlapi cikkeit – 1884-ben *Három év után* című kötetében tette közzé. A maga korában meglepően széles látókörű, minden időszerű jelenségről a maga különvéleményét pregnánsan megfogalmazó hírlapíró így vallott saját, célravezető módszeréről: „Húsz év óta érdeklődéssel gyűjtöm minden irányban, e minden tekintetben fontos megye művelődési állapotait jelző adatokat, s így azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy nemcsak mende-monda alapján, hanem számokkal szolgálhatok Bácsmege életfunkciójának minden irányú mozzanataira vonatkozólag” – írta az 1882-ben közölt *Bácsmege és a kőútépítés* című írásában.¹²⁸ Tengernyi, pontosan meghivatkozott argumentum birtokában védte a vármegye és benne a vármegye lakosságának becsületét és jó hírét, és szónoki-előadói bravúrral megszerkesztett cikkeiben azonmód kiállt minden, a közösséget ért támadás, alaptalan vádaskodás

125 MARGALITS Ede: *Párhuzam Vörösmarty és Arany mint eposköltők között*. Baja, Nyomatott Paul Károlynál, 1875. 4–5.

126 Uo. 103.

127 A Bácska szerkesztője dr. Molnár István Lajos egészségének helyreállítása tekintetéből a radegundi fürdőbe utazott, távolléte alatt a lap szerkesztését dr. Margalits Ede eszközöndi. *Bácska*, 1884. június 27. 2.

128 DR. MARGALITS Ede: Bácsmege és a kőútépítés. *Bácska*, 1883. március 20. 1.

és a rossz hírnév keltésének szándéka ellen, történjen az a fővárosi, vagy a helyi ellenzéki lapokban, esetleg az olykor túlfűtött indulatú újvidéki szerb újságokban. Az 1884-es képviselő-választási (elvtelen) csatározások alkalmával megfogalmazott *Válasz a Pesti Naplónak* című írásában úgy látta: Bácsmegyében korábban a politikai küzdelmekben az ellenzék soha nem játszott meghatározó szerepet, s ha olykor mégis lármásra sikeredett egy-egy ellenzéki kortes-fellépés, az a közszereplésre vágyó, kicsinyes egyéni ambícióknak volt tulajdonítható. Most azonban s függetlenségpárti Apponyi Albert és Szilágyi Dezső mérsékeltek nem mondható kortes-beszédekben „oly szikrákat szórtak a nép szalmatüzü elemei közé, a melyeknek hatásai most még kiszámíthatatlanok. [...] Meglehet, hogy majd beteljesedik rajtuk, hogy aki szelet vet, vihart fog aratni, de az biztos, hogy megyei közállapotainkba hosszú időre oly zavart hoztak, melynek a falusi jegyzőktől a főispánig mindenki, de leginkább a közigazgatás meg fogja sínyleni eredményeit. Elcseppentették a társadalmi socializmus olajcseppjét – bűze sokáig fog megérezni megyei közállapotainkon.”¹²⁹ Margalits Ede nem kevesebbet vetett az ellenzéki politikusok szemére, minthogy békétlenséget hoztak a lakosság életébe, fellépésükkel a hivatalnak azt a korábban kikezdhetetlen tekintélyét rombolták, amely a közrendnek és a fejlődésnek mindaddig a záloga volt. „A szabadelvű párt tíz év alatt felvirágoztatta megyénket, előbbre vitte hazánkat, ez tartotta tőlünk távol, és fogja is tartani azokat a bubusokat, a socializmust és agrarizmust, a melyekkel a furfangos ellenzék az egész országban a legerősebben támadta meg megyénket” – írta ugyanakkor a *Szózat a megye lakosságához* című cikkében.¹³⁰ Meggyőződése volt, hogy – nemzetiségi területen – jóra való népünket csak a törvény tisztelete tarthatja rendben és békességben, s ezt felelőtlen lázítással bűn kockára tenni.

Margalits Ede közéleti szerepvállalása és tudományos működése során a Délvidék legfélétebb, és éppen ezért minden körülmények közepette megtartandó értékének a magyarság és a nemzetiségek közötti béke megőrzését, ápolását és elmélyítését tekintette. Ebben a tekintetben méltatta Tisza Kálmán nemzetiségi politikáját, aki határozottan szembeszállt a Miletics Szvetozár képviselte radikalizmussal, és a „szerb nemzetiségi chauvinizmussal” szemben a mérsékelt politikai köröket tekintette mérvadó erőknak, aminek következtében a „begyökerezett nemzetiségi érzelmi politikában” is változás remélhető. Ennek a véleményének adott hangot két évvel korábban, az 1882-ben közölt *A bácskai kultúrkérdésről* című cikkében is, amikor hangsúlyozta: „A kormány minden tőle telhetőt megtett azon igazságos cél elérésére, hogy e hazának minden gyermeke édes anyjának nyelvét megértse; Magyarország a nemzetiségeket nem akarja saját nyelvüktől megfosztani vagy annak gyakorlásában gátolni, hanem saját érdekükben óhajtja, hogy a magyar nyelv megtanulására az újabb nemzedéknek alkalom nyújtassék, melynek nem tudása oly sok esetben hátrányos lenne reájuk nézve úgy a közpályán, mint a kereskedelem és ipar terén. Sajnos, hogy ezt sokan nem látják be, s a törvény ez intézkedésében sérelmet látnak.”¹³¹ Lényegét tekintve Margalits Ede is ezt az ügyet szolgálta, amikor Budapesten – immár egyetemi tanárként – a magyar–szerb és a magyar–horvát történelmi és kulturális közeledésen fáradozott.

Margalits Ede azonban nemcsak a politika, az oktatás és a közművelődés terén szorgalmazta a megfontoltan haladás eszméjét, de szót emelt a gazdasági élet terén tapasztalható,

129 DR. MARGALITS Ede: *Válasz a Pesti Naplónak. Bácska*, 1884. május 30. 2. melléklet 1.

130 DR. MARGALITS Ede: *Szózat a magyar lakosságához. Bácska*, 1884. június 10. 1.

131 DR. MARGALITS Ede: *A bácskai kultúrkérdésről – Válasz gr. Zichy Jenő úrnak. Bácska*, 1882. szeptember 26. 1–2.

kellően át nem gondolt lépések ellen is. A *Bácsmegeye és a köútépítés* (1882) című írásában elhamarkodottnak látta a vármegyei vasútépítést. Meggyőződése volt, hogy mindaddig ráfizetéses lesz a vasút működtetése, amíg nem történik meg az áruszállításra alkalmas közúti hálózat kiépítése. „Jobb lett volna, ha vasutaink lassabban épültek volna fel, s nem volt volna nagy kár, ha némely régen kiépült drága vicinális vasút csak most tervezettnék, ellenben igen jó lett volna, ha több csak most épülő és épült fővonal már régen funkcionálna, úgy nem vett volna annyi kereskedelmi cikk más útvonalat, és nem lettünk volna senki uszályhordozói” – írta a *Bácskában* megjelent cikkében.¹³² S amikor egyéni meglátásának hangot adott, örömmel üdvözölte a vármegye sikeres közútépítési törekvéseit. Mint ahogyan a vármegyei iparkamarák működésétől is a gazdasági közállapotaink javulását várta. Meggyőződése szerint a hivatal irányításával el kell érni, hogy mezőgazdasági áruinkat ne nyerstermék formájában vásárolja meg a külföld olcsó pénzért, mert akkor a messzi országokban feldolgozott termékeket Magyarországnak drága pénzért kell visszavásárolnia, ami óriási anyagi veszteséget jelent. Szükséges tehát a helyi ipar és a kereskedelem fejlesztése, mert az ország – és azon belül a vármegye – csak ily módon kerülheti el az elszegényedés lejtőjét, és maradhat versenyképes a Monarchia és a kontinens gazdasági rendszerében. Azért van szükség a bácsmegeyei iparkamarára, hogy a gazdasági érdekek képviselője „egy a helyszínén, a közvetlenség [...] előnyével bíró testület feladatává” tétessék.¹³³ Az átgondolatlanság miatt bírálta Margalits Ede *A járásosztás kérdése* című írásában az 1880-as években központilag szorgalmazott, de a végén a mezővárosok és falvak közösségének elszegényedését eredményező közlegelő-elkülönítési akciót is, rámutatva, hogy a járásosztás csak a községi nagyobb gazdáknak és az egyes helységek pénzesebb embereinek válhat a javára, a szélesebb rétegeket tömegesen fogja a nyomorba taszítani.¹³⁴

Közéleti tevékenysége mellett Margalits Ede tudós tanári feladatainak is példásan eleget tett; 1881-ben jelent meg a főgimnázium értesítőjében *Hösi eposzok meséi* című tanulmánya, melyben az Ilias, az Odyssea, az Aeneis, a Nibelung, a Gerusalemme liberata, a Lusiados, valamint a Zrínyiász és a Zalán futása elemzése során az eposzi tárgy és szerkezet kellékeinek a bemutatására vállalkozott. Tanulmánya középiskolai segédkönyvként még ugyanabban az évben Budapesten az Aigner kiadó jóvoltából könyv formájában is megjelent.¹³⁵ Hogy a zombori tanár a műelemzés követelményének mily magas fokon tett eleget, azt a klasszika-filológia tudományának nem kisebb alakja, mint Heinrich Gusztáv méltatta az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1882. évfolyamában, kiemelve: „Ilyen segédkönyv valóban jó szolgálatot tehet a poetikai oktatásnál és egyes epikai töredékek olvasásánál és magyarázatánál. [...] Margalits füzete megérdemli, hogy philologusaink figyelembe vegyék.” Annál is inkább, mert a jeles tudós szerint végső ideje, hogy megszűnjön a vég nélkül folytatott, haszontalan tankönyvgyártás, s a középiskolai oktatás áttérjen a szakirodalomban eddig teljesen hiányzó, de az elvárásoknak sokkal inkább megfelelő segédkönyvek alapos kidolgozásához.¹³⁶

Margalits Ede az 1883-ban megalakult Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat vezetőségében – 1886-ig, gimnáziumi igazgatói kinevezéséig – titkári szerepet vállalt, és Iványi

132 DR. MARGALITS (1883) i. m. 1–2.

133 DR. MARGALITS Ede: Bácsmegeye és az iparkamarák rendezése. *Bácska*, 1884. február 12. 1–2.

134 DR. MARGALITS Ede: A járásosztás kérdése. *Bácska*, 1884. július 18. 1.

135 DR. MARGALITS Ede: Hösi eposzok meséi. Középiskolai segédkönyv. Budapest, Aigner, 1881. 72.

136 *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 1882. 362–364.

István, Dudás Gyula és Thim József mellett lelkesen támogatta Bács-Bodrog vármegye monográfiájának a megírását is.

1891-ben Margalits Ede Budapestre került, ahol a Horvát Internátus igazgatója lett. Jeszenszky Dezső, a főgimnázium történetírója azt is tudni vélte, hogy a tudós tanár már 1890 márciusában tíz havi szabadságot vett ki. „Ez alatt fegyelmi vizsgálatot indítottak ellene. A vizsgálat eredménye nem jutott ugyan a tanári kar tudomására, de alaposnak látszik a föltevés, hogy Margalits kérelme Budapestre való áthelyeztetése iránt és fegyelmi ügye közt oksági kapcsolat volt.”¹³⁷ Hogy e krónikás megnyilatkozásban mennyi a történelmi valóság, ma már kideríthetetlen, annyi azonban bizonyos, hogy a fővárosban az egykori zombori latin, görög és történelem szakos tanár előtt a tudósi pálya újabb – előre be nem látható, de kellően motiváló – szakasza nyílt meg. Csáky Albin, akkori vallási és közoktatásügyi miniszter 1894-ben a magyar országgyűlésben kezdeményezte a budapesti egyetemen a horvát nyelvi és irodalmi tanszék megalapítását, és ezzel párhuzamosan szükségesnek vélte Zágrábban is létrehozni a magyar nyelv és irodalom tanszékét, „mert csak egymás kölcsönös megértésével és megismerésével lehet elérni” a horvát és a magyar nép megbékélését.¹³⁸ A tanszék munkájában komolyan számítottak a zágrábi születésű Margalits Edére is, aki azután 1895-ben a horvát nyelv és irodalom rendkívüli, 1899-ben pedig rendes tanára lett, és ezt a tisztségét egészen 1914-ben bekövetkezett nyugdíjaztatásig töltötte be.¹³⁹ Ezekben az években fejtette ki legtermékenyebb történetírói, irodalomtörténeti és fordítói tevékenységét. A köztisztelet azonban még ennél is magasabbra emelte, egyetemi tanársága alatt ugyanis mindvégig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízottjaként az újvidéki szerb főgimnáziumban és a zombori szerb tanítóképző iskolában a felügyelői tisztségét is betöltötte.

Veselinović-Andelić Magdalena *Margalits Ede, a horvát és a szerb irodalom magyar tolmácsolója* című 1969-ben írt tanulmányában részletesen bemutatta és elemezte Margalits Ede horvát és szerb fordításait is. Eszerint 1896-ban jelent meg Ivan Mažuranić eposzának magyar átültetése, a *Csengics-Szmail aga halála*,¹⁴⁰ s még ugyanabban az évben a *Márk királyfi* (Kraljevićs Márkó) *Délszláv népköltés a XIV. és XV. századból* című fordítása is. „A szomszéd népnek ez a szellemi kincse igen kevésbé ismert Magyarországon. Az irodalomnak minden igaz barátját hálára kötelezte Margalits Ede, hogy lefordította a szerb népköltészet eme alkotásainak jórészét” – írta könyve megjelenésekor a *Budapesti Hírlap*, 1896. december 24-i számában.¹⁴¹ 1898-ban Bogoljub Petrović 1867-ben Belgrádban megjelent *Propast carstva srpskog* (Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine. Epske pjesme starijeg vremena) munkájának magyar fordítását *A Rigómezei ütközet* (A szerb Cárság bukása. Szerb népdal a XIV.

137 JESZENSZKY i. m. 63.

138 Magdalena VESELINOVIC-ANDELIC: Margalits Ede, a horvát és a szerb irodalom magyar tolmácsolója. *Újvidék*, A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 1969. szeptember (1. szám), 67. A tanulmány írója tudni vélte, hogy Margalits Ede hálából Csáky Albinnak ajánlotta a *Horvát–Magyar és Magyar–Horvát zsebszótárát*.

139 A pesti egyetemen a Szláv Tanszék 1849-ben alakult meg. Első vezetője Ferencz József *Szláv nyelvek és irodalmak* címmel tartott előadásokat. A tudományos színvonalú oktatás és kutatás kezdete, utódja Asbóth Oszkár (1852–1920) nevéhez fűződik, aki európai színvonalon képzett szlavista volt. 1894-ben Margalits Ede vezetése alatt Horvát Nyelv és Irodalom Tanszék is alakult, amelynek vezetői Margalitsot követően Szegedy Rezső, majd Bajza József voltak. Bajza halálával, 1938-ban a tanszék megszűnt.

140 MARGALITS Ede: Csengics Szmail Aga halála. Költői elbeszélés Mazsuranits Iván után horvátból. *Budapesti Szemle*, 1896. CCXXXI. 429–458.

141 VESELINOVIC-ANDELIC i. m. 76.

századból) címmel jelentette meg, 1900-ban pedig az Olcsó Könyvtár sorozatban tette közzé Janko Leskovar 1863-ban Zágrábban kiadott *Propali dvori* művének *Roskadozó kastélyok* című magyar fordítását.¹⁴²

Margalits Ede 1914-ben történt nyugdíjba vonulását követően a fővárosból visszatért Zomborba, és az elkövetkező negyed évszázadot teljes visszavonultságban élte le. Csöndes magányának maga Herceg János volt a hiteles tanúja. „A rózsáimnak élek” – mondta egyszer a látogatójának, aki ifjúi buzgalommal tervezett lapja számára kért tőle kéziratot.¹⁴³ De azért lankadatlan figyelemmel kísérte a világ változásait, olvasta a kor tudományos könyveit és folyóiratait, és néhány megjegyzésével mindig elárulta, milyen csalódottan nézte a körülötte zajló életet. „Margalits Ede egy szerencsés, boldog korszak gyermeke volt – írta halálakor megjelent méltatásában Herceg János. – Nem gondolkodókat és megvilágítókat kerestek az ő idejében, hanem építőket, s a problematikusság helyett fontosabb volt az egyensúly. Hiányokat kellett pótolni, réseket betömni a magyar tudományosság újonnan felhúzott épületén és ilyen munkára vállalkozott dr. Margalits Ede is. Munkássága ennél fogva inkább felfedező volt, mint megvilágító. De ebben határtalanul termékeny, gazdag.”¹⁴⁴ Halálakor az asztal közepén az újvidéki *Reggeli Újság* füzetes lexikonának M. betűs íve felvágottan hevert. Bizonyára a saját nevét kereste, az érdekelte volna, hogy mit tud róla a kisebbségi lexikon. Margalits Ede neve azonban nem szerepelt a kötetben. „Tudta-e, hogy rég elfelejtették, kizárták az élők sorából. Vagy csak akkor döbbsent rá erre, amikor a lexikon-füzet kihullott a kezéből?” – búcsúzott tőle megrendülten Herceg János.¹⁴⁵

7. „Vármegyénk múltját érdemlegesen feltűntethessük”

Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat

Amikor Iványi István „érdemes történetbúvár” többszöri kezdeményezésére 1882. augusztus 22-én Schmausz Endre vármegyei alispán Czirfusz Ferenc megyei tanfelügyelő egyetértésével értekezlet tartatott egy bács megyei történelmi társulat magalakítása érdekében, Margalits Ede újságcikkben üdvözölte a kezdeményezést. Bács-Bodrogh megyében az elmúlt évtizedben sokkal több történt az anyagi haladás emelésére, mint a szellemi értékek gyarapítására – mutatott rá írása bevezető soraiban –, „sokkal több vagyonszerző részvénytársulat létesült, mint ahány szellemi célokért küzdő egyesület”, ami egyebek iránt egyáltalán nem tekinthető rendkívüli helyzetnek, az lenne a meglepő, ha ez megfordítva történt volna. „Hazánk történelmi múltjának tüzetesebb felderítésére alakult az országos magyar történelmi társulat – írta cikke folytatásában –, de hogy az ország egyes vidékeiről részletesebb adatok birtokába juthassunk, amelyekből, mint sokszinű, apró kövecsekből, édes hazánk múltjának történelmi mozaik képe előállítható legyen: az egyes megyék, vidékek és városok szűkebb határok közt mozgó, de az egésznek haladását áldásosan előmozdító történelmi és régészeti társulatokat alakítottak.” Számunkra példaként szolgál a Temesvárott működő Délmagyarországi Történelmi és

142 MARGALITS Ede: *Roskadozó kastélyok* I–IV. Leskovar Jankó után horvátból. *Budapesti Szemle*, 1899. CCLXX. 397–425.; CCLXXI. 72–105.; CCLXXII. 206–273.; CCLXXIII. 422–455.

143 HERCEG (1940) 296.

144 Uo. 297.

145 Uo. 298.

Régészeti Társulat, amely sikeres tevékenysége révén országos elismerést vívott ki magának. Sietni kell a vármegye múltjára vonatkozó, az ország egész területén elszórt források, a már különben is nagyon megfogyott okmány- és adatkészlet és a régiségek begyűjtésében, hogy azok alapján „vármegyénk múltját minden oldalról érdemlegesen feltüntethessük”, s ezzel mi is hozzájáruljunk „édes hazánk történelmi múltját híven feltüntető rajzának kiegészítéséhez”.¹⁴⁶ A történelmi társulat létrehozása mellett legalább olyan elodázhatatlan feladat a vármegyei történeti múzeum megalakítása is, hogy a történelmi régiségek birtokában kellő módon értékeljük az elmúlt századok örökségét.¹⁴⁷

A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat 1883. május 11-én Zomborban a megyeháza dísztermében 33 meghívott jövőbeli tag jelenlétében tartotta meg alakuló közgyűlést.¹⁴⁸ Előtte néhány héttel a *Bácska* a közvita elősegítése céljából közzétette a társulat alapszabály-tervezetét¹⁴⁹ – amint később kiderült, helyesen, hiszen még mindig akadtak az irodalmi kört vagy a közművelődési egyesületet előnyben részesítő érdekeltek. Egy héttel a közgyűlést megelőzően Margalits Ede arról számolt be, hogy a történelmi társulatnak 38 bácskai városból – és a fővárosból – eddig 161 bejegyzett tagja van,¹⁵⁰ a tagok száma a megalakulás pillanatában azonban 176-ra nőtt.¹⁵¹ Az alakuló közgyűlést ideiglenes titkárként Margalits Ede nyitotta meg, előadásában részletezte a történelmi társulat előkészítésének folyamatát és méltatta annak célját és vállalt feladatát, majd sor került a tisztikar megválasztására. A Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat elnökévé Schmausz Endre vármegyei alispánt választották, alelnöke Iványi István, titkára Margalits Ede, másodtitkára Városov Tivadar, pénztárosa dr. Schuller Simon, ügyésze Kozma László, gyűjteményőre Bieber Gyula lett.¹⁵²

Ezt követően került sor az alapszabály ismertetésére, amelynek a belügyminisztériumhoz történő beterjesztésével Schmausz Endre alispánt bízták meg. A 33 §-ból álló, Schmausz Endre elnök és Margalits Ede titkár által kidolgozott társulati alapszabály 1. § leszögezte: a társulat neve *Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat*, székhelye Zombor szab. kir. város. A 2. § szerint a társulat célja: „Bács-Bodrogh megye történelmét egész kiterjedésében művelni”. A 3. § e tömönlatot részletesen is kifejtette: „E cél elérésére a megye egész területén a történelmi múltat, jelent és a statisztikát múltjában és jelenében lehetőleg földéri, és az ezzel

146 DR. MARGALITS Ede: Felhívás egy Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat alakítása érdekében. *Bácska*, 1882. augusztus 29. 1.

147 DR. MARGALITS Ede: A megyei museum érdekében. *Bácska*, 1884. június 20. 1–2.

148 A történelmi társulat alakuló gyűlése május 11-én. *Bácska*, 1883. május 15. 1. Jelen vannak: Schmausz Endre, dr. Margalits Ede, Bartha József (Zombor), Balogh György (Bács), dr. Molnár István Lajos, dr. Spitzer Mór, dr. Grüner Samu, Müller Gyula, Gräff Nikáz (Zombor), Rédel Károly (Sztanisics), Szilágyi Mór, Donoszlovits J. [helyesen: Vilmos], Csihás József, Stargl György, Blumenthal Gusztáv (Zombor), Pártos Gyula (Budapest), Csupor Gyula (Ó-Becse), Steltzer Frigyes (Kiszács). Szabadkáról Iványi István, Melkay György, Hubert Mór, Mártonfi Károly, Széchényi Jenő (N.-Militics), Radics György, Mihályi János, Városov Tivadar (Zombor), Schmausz Ferenc (Torzsa), Kozma László, Gombos Gábor (Zenta), Tripolszky Gyula, Karvázy Domokos, Bieber Gyula, dr. Schuller Simon (Zombor).

149 A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat alapszabály tervezete. *Bácska*, 1883. április 10. melléklet 1–2.; április 17. 2. és melléklet 1.; A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat alapszabály-tervezete. *Újvidék*, 1883. április 15. 2–3. és 1883. április 22. 1–2.

150 DR. MARGALITS Ede: A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat [e hó 11-én fogja alakuló gyűlést megtartani]. *Bácska*, 1883. május 4. 1–2.

151 DR. MARGALITS Ede: A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulatnak megalakulásakor 176 tagja volt. *Bácska*, 1883. június 22. 1.

152 [A tisztikar névsora]. *Bácska*, 1883. május 15. 1–2.

foglalkozó szakmunkákat figyelemmel kíséri; továbbá az e vidéken elszórva létező ősi, ó- és középkori műrégiségeket ásatások, adományozás, vétel vagy ideiglenes átengedés útján egy megalapítandó műrégiségi egyleti múzeum számára összegyűjti, a történelmi értékű romokat kellő felügyelet által a végpusztulástól megóvjá; a hazai történettudomány és archaeologia művelése és megkedveltetése iránt minél szélesebb körű érdekeltséget ébreszt, végre a vármegye részletes és kimerítő történetének megírását okmányok és mindennemű használható anyag pl. az összes megyebeli nyomtatványok összegyűjtése által is előkészíti. E cél nemcsak a szakképességek és szakkedvelők egyesítése, a megyei érdekű történelmi, régiségtudományi és statisztikai dolgozatok írása, kiadása vagy nyilvános gyűlések tartása és kirándulások eszközése, levél- és könyvtár berendezése, vidékenkint annalesek írása, nemkülönben a műemlékek és régiségek tanulmányozása és ismertetése által is elérni törekszik. Ha a társulat anyagi ereje megengedi, a tagok működését a legjobbnak ítélt művek díjazása és pályadíjak kitűzése által is emelni fogja.” A továbbiakban a 4. § kimondta: a társulatnak a) *tiszteletbeli*, b) *alapító*, c) *működő* és d) *pártoló* tagjai vannak. Az 5–10. § a társulat tagjainak jogairól és kötelességeiről, a 11–17. § a társulat tisztségviselőiről, a 18–20. § a választmány feladatairól, a 21–22. § a nyilvános ülések rendjéről, a 23–26. § pedig a közgyűlés feladatáról szolt. A 27. § szerint a társulat jövedelemforrásai: a tagdíjak, az alapítványok és az adományok; „a tagdíjak a társulat kiadásainak fődözésére fordítatnak, valamint az alapítványok kamatai is, de maguk az alapítványi összegek biztos helyre letétetvén, gyümölcsöztetnek”. A 28. § szerint „a társulat vagyonát képezik még a részére gyűjtött és ajándékozott okmányok, könyvek, műtárgyak, régiségek stb., melyek a Zomborban alapított társulati múzeumban elhelyezendők. A 29. § kimondta: „a társulat pecsétje a következő feliratot viseli: Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat. 1883”, a 30. § szerint „a társulat minden rendű tagjai fel vannak jogosítva az őket megillető társulati címek használatára”. Végül a 31–33. § a társulat megszűnésének körülményeit részletezte.¹⁵³ A Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat alapszabályát a belügyminisztérium 1883 szeptemberében hagyta jóvá, s ezzel a társulat megkezdhetette tényleges működését. A *Bácska* beszámolójában nem mulasztotta el hangsúlyozni: a Történelmi Társulat az egyetlen „kulturális egyesület a megyében”, s szép reményekkel tölti el a közönséget, hogy példáját számos más szervezet is követni fogja.¹⁵⁴

Az újverbázi Kármán József még az alakuló közgyűlésen javasolta, hogy az alapszabály 1. §-ban a társulat címét, a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulatot Történelmi és Régészeti Társulatra módosítsák, „hisz az alapszabályok értelmében is ezen társulatnak egyik fő célja leendő régészeti tárgyak felkeresésével is foglalkozni”. S ennek folytán a 2. § így módosuljon: „a társulat célja: Bács-Bodrogh megye történelmét és régészetiét egész kiterjedésében művelni”.¹⁵⁵ Javaslatát azonban nem fogadták el.

Nyilván sokaknak feltűnt, hogy a történelmi társulat az alakuló közgyűlésén Városy Ti-vadar főgimnáziumi tanárt másodtitkárává választotta, holott korábban ő volt a vármegyei írói kör létrehozásának legelszántabb szorgalmazója, ennek érdekében a sajtóban többször is önálló javaslattal élt. Városy is úgy érezhette, hogy a történetek kapcsán a nyilvánosságnak magyarázattal tartozik, ezért a *Bácska* 1883. május 18-i számában terjedelmes cikket jelente-

153 SCHMAUSZ Endre – DR. MARGALITS Ede: Történelmi Társulatunk alapszabályai. A Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat Évkönyve. I/1, Zombor, Bittermann Nándor Könyv- és Könyomdájából, 1885. 66–70.

154 A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat alapszabálya [...]. *Bácska*, 1883. szeptember 21. 1–2.

155 KÁRMÁN József: A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat alapszabályai ügyében. *Bácska*, 1883. május 11. 2.

tett meg. Írásában elismerte, hogy az elmúlt évek során mindvégig és ismételten az írói kör megalakítását szorgalmazta, a megyei történelmi társulat alakítását *ab ovo* helytelenítette. Abban bízott, hogy az alakuló közgyűlésen meg tudja győzni a megjelenteket a történelmi társulat időszerűtlenségéről és sikerül elérnie egy „más természetű társulat” megalakítását. A május 11-i alakuló közgyűlésen az alapszabályok tárgyalása előtt indítványozta, hogy *Bács-Bodrogh megyei közművelődési kör* címen alakuljon olyan társulat, amely „szélesebb alapokra fektetve lehetőleg egyesítse magában Bács-Bodrogh megye intelligenciáját nemzetiség[i] és vallás[i] különbség nélkül, amelynek tagjai tág munkakörrel bírva, változatos oldalról járuljanak hozzá a szellemi műveltség magasztos épületének megalkotásához”. Ennek a körnek a szakosztályai sorában helyet kaphat azután a történészek társulata is. Az eredeti indítvánnyal szemben tehát Városov határozottan ellenezte az önálló történelmi társulat létesítését. „Elleneztem pedig azért – fogalmazta meg a nyilatkozatában –, mert kevés azok száma Bács-Bodrogh megyében, kik, nem mondom, hogy szakszerűleg, hanem csak kedvtöltésből is művelnék a történelmet; mert visszaretent sokat a speciális munkásságtól a hivatás hiánya. [...] nyíltan kimondottam, hogy *féltem a történelmi társulat tudományos reputációját*, mert hogy tudományos jellegűnek kell lenni a társulatnak, mutatja a címe is!” S bár véleményével egyedül maradt, megtiszteltetésnek tekintette, hogy az alakuló közgyűlés résztvevői másodtitkárrá választották őt. A megbízatást elfogadta, mert konzekvensen ragaszkodott a Bács-Bodrogh vármegye tudományos életének emelésében való részvételhez. Majd így fejezte be a fejtegetését: „Adja az Ég, hogy a Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat [...] ne csak alakilag legyen meg, hanem tartalmilag is tagjainak buzgó és eredményes működése által felvirágozzék.”¹⁵⁶

Iványi István is hírlapi cikkben reagált a történelmi társulat alakuló közgyűlésén lezajlott „elvi” vitára. Rámutatott: voltak, akik attól tartottak, hogy egy tisztán csak történelmi társulat nagyon kevés munkásra talál a megyében, hiszen a történelmi irodalommal foglalkozók alig tesznek ki fél tucatot. Mások szóvá tették, hogy vidékünkön a történelem viharai során elpusztított levéltárak gyér iratai mellett a feldolgozásra váró forrásanyag is csakhamar kimerül, s a történetíróknak nem lesz mit kutatni. Ezért lenne hasznosabb nem történelmi (vagy történelmi és régészeti) társulatot, hanem a szó tágabb értelmében vármegyei írói kört alakítani, amely magába integrálja a szépirodalom terén munkálkodó írókat is. Ezek a nézetek határozott ellenvetésre találtak minden oldalról. Azok ellen, akik a szűk szakmai okok miatt értelmetlennek találták a történelmi társulat megalakulását, a leghatározottabban Steltzer Frigyes kiszácsi lelkész, „vármegyénk múltjának avatott kutatója” lépett fel. Iványi István szerint Steltzer volt erre a legilletékesebb, hiszen ő az, aki „eddig legtöbbet foglalkozott v[ár] megyénk történetével, aki kutatásait legszélesebb körre terjesztette ki, s hosszú utak fáradságait és nagy költségeket sem sajnált ezektől. Kimutatta, mennyi teendő vár a társulat tagjaira a budapesti országos és a bécsi levéltárakban őrzött, valamint sokfelé elszórt, a vármegyénket legközelebről érdeklő számtalan okmányok gyűjtésében, fordításában, másolásában és feldolgozásában, úgyhogy tízszer annyi tag is bőven található magának dolgot.” Iványi István kifejtette: az, hogy a megalakult társulat történelminek nevezi magát, korántsem jelent egyszersmind szakmai beszűkülést. A történetírásnak és történetkutatásnak számos olyan mellékága és segédtudománya van, amelyek fölkarolásával az irodalom terén működő tagok is legendó munkát és feladatot találhatnak, és talán a „szépirodalmi irányon kívül” szinte

156 VÁROSOV Tivadar: Zombor, 1883. május hó 15. *Bácska*, 1883. május 18. 2–3.

minden más irányban hasznossá tehetik magukat. Haszonnal működhet, értékesítheti tudományát, ismereteit és tapasztalatait a tanár, a tanító, a pap, a bíró, az ügyvéd, az orvos és a mérnök, de „még a földművelő is érdekes munkát végezhetne, eltekintve attól, hogy az adatok szerzésére és a tervezett múzeumba helyezendő tárgyak gyűjtésére éppen minden tag (még a napszámos sincsen kizárva) bőven közreműködhetik az alapszabályaink 10. §-a értelmében”.

Megalakult tehát a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat, s ezzel régi mulasztásokat pótolva, Zomborban olyan *szellemi mozgalom* indult útjára, amely egyszersmind a vármegyénk „reputációját” is hivatott helyreállítani. Nem csekély hát a feladat, amely a társulat tagjaira vár, akiknek többsége, ráadásul nem is szakembere a történetírásnak. „Műkedvelők vagyunk – írta Iványi István, bár őrá vonatkozott ez a legkevésbé –, akiket hazafias buzgóság lelkesít e magasztos, szép célra egyesülni. Ha netalán tán a tudományt nem is vihetjük előre, mégis azon érdemünk lesz, hogy a tudomány számára napszámos munkát végeztünk, az anyagot az enyészettől megmentettük s összehordottuk, és szeretett anyamegyénk múltjának és jelenének minden ágát figyelmünk és buzgalmunk tárgyává tévén, v[ár]megyénk minden nemesen gondolkozó fiában a történelem iránti érzéket, a régiségek iránti tiszteletet, a jelennek becsülését és jövőnk iránt reményt éleszteni nem kis mértékben közreműködtünk, hogy v[ár]megyénkben a társadalom terén is kis önművelő s nemesebb törekvés vette kezdetét.” Hozzátette: „Azért a történetírás méltányos mesterei nem fogják elítélni vagy becsülni munkásságunkat, ha ezzel nem voltunk is szerencsések országos hírű dolgokat teremteni.” Valódi életet azonban csak akkor önthetnek a Történelmi Társulatba, ha minél több működő tagot szólítanak a soraikba, ha az áldozatos munkával begyűjtött történeti forrásanyag alapján fény derül Bács-Bodrog vármegye történelmének eddig homályban rejlő részleteire.¹⁵⁷

Iványi István, a *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára* (1906–1909) című öt kötetes mű szerzője már ekkor, 1883-ban fontosnak tartotta hangsúlyozni a hajdanvolt vármegye *történeti helynévtára* összeállításának jelentőségét, ami elsősorban a régi okmányok fölkutatása és összegyűjtése révén, a „vármegyében divatozó” összes elnevezés föltárásával és számbavételével valósítható meg, ezt azután kiegészíthetik a helyi gyűjtések is. Mások a vármegyét illetően a helyi levéltárak régi iratairól, a könyvtárak régi könyveiről és nyomtatványairól készítsenek ismertetőt, vagy összefoglaló leírást, de haszonnal tevékenykedhetnek az 1848–1849. évi szomorú nevezetességű harcok helyi eseményeire vonatkozó emlékek begyűjtése terén is. „Írjuk vagy írassuk le ama napok eseményeit egyes községek, városok szerint, míg az azokban részt vett szemtanúk közvetlen előadásából meríthetünk.” Ezzel viszont Iványi István – anélkül, hogy konkrétan megnevezné – már a *helytörténeti kutatások* jelentőségét emelte ki. Mindamellet „nem ártana egyes nevezetesebb kérdések eddigi állapotát a történelmi irodalom sok helyén elszórva található adatokkal összevetve újra feltüntetni, és azokat lehetőleg helyszíni kutatásokkal tisztázni. Ilyen például a *rómaiak* kérdése a Bácskában, és az itt talált sok római pénz, meg egyéb római régiségek; az úgynevezett *római sáncok* kérdése.”¹⁵⁸ S végül kiemelte: a Ferenc-csatorna valódi történetét sem kutatta fel és nem írta meg senki.

Iványi István különösen fontosnak vélte, hogy a történelmi társulat a „vármegye aegise alatt” végezheti – reményei szerint – áldásos ténykedését, hogy a vármegye hivatalos párt-

157 IVÁNYI István: Tájékoztató a vm. tört. társ. tagjaihoz és azokhoz, akik még tagokká lenni óhajtanak I. *Bácska*, 1883. május 11. 3.

158 IVÁNYI István: Tájékoztató a vm. tört. társ. tagjaihoz és azokhoz, akik még tagokká lenni óhajtanak II. *Bácska*, 1883. június 5. 1.

fogása mellett válhat az elmúlt századok eseményeinek és a jelenkor valóságának kutatása valódi szellemi mozgalommá, hiszen ezzel a közösség érdekeiben fáradozó társulati tagoknak tekintélyt és befolyást kölcsönözhet. A vármegye tekintélye döntő mértékben segítheti a távoli vidékek nagyobb levél- és könyvtárai anyagának föltárása érdekében végzett munkát, „a vármegye területén lakott, és most az egész országban elszéledt régi nemes családok leveles ládáit talán könnyebben nyílnak meg a vármegye kérésére, mint egyes kutatóknak”.¹⁵⁹ Iványi István széles koncepciója szerint: mindenkinek a szabad választására és hajlamára kell bízni, hogy mit szeretne kutatni és feldolgozni, a lényeg, hogy a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulaton belül minden egyes, a történelmi múlt iránt érdeklődő írástudó megtalálja a maga feladatát. A választmány munkája lesz a továbbiakban a témák, a kutatási területek összehangolása és az esetleges átfedések kiküszöbölése. A tagok működésének és az elvégzett munkának illetően propagálásával, a társszervezetekhez eljuttatott jelentéseiben a vármegye szellemi mozgalmairól adhat hírt.

Kezdetben, a megalakulást követő években rendszeresek voltak az éves közgyűléseken, az elnöki és a titkári beszámolókat követő felolvasások. Az 1884. február 22-én megtartott második közgyűlésen – a sajtó beszámolója szerint – Donoszlovits Vilmos *Bács-Bodrogh vármegye alkotmányos mozgalmai a 60-as évek elején* című tanulmányát olvasta fel, Radics György pedig *Egy község száz év előtt* címmel Eiman Károly volt sziváci jegyző *Der Kolonist* című munkája nyomán Szivác múltjáról értekezett.¹⁶⁰ Ugyanazon esztendő szeptemberében a társulat tagtoborzó közgyűlést tartott Újvidéken, ahol a felolvasott tárgyak Újvidék város és környéke történetéhez kötődtek. A beszámoló tanúsága szerint Bende Imre apát-plébános futaki Hadik András gróf életrajzát készítette el, Steltzer Frigyes pedig *Kiszács története* című tanulmányát adta elő, Balla Pál ügyvéd és Kármán [József] verbászi evang. lelkész úr „érdekes magyarázatokkal kísérték a felolvasott anyagot”. Margalits Ede titkári jelentésében megállapította: „a megyei történelmi társulat e kirándulás alkalmával egy egész vidéknek érdeklődését megnyerte a maga számára és a társulat körébe eső ismeretek bányáját nyitotta meg.”¹⁶¹

1908 tavaszán a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat díszközgyűlésen ünnepelte fennállásának és működésének 25 éves jubileumát. A *Bácska* beszámolója szerint az ünnep szerénységében méltó volt ahhoz a kultúrtevékenységhez, melyet a társulat egy negyedszázadon át feltűnést nem keltő, elvonult és zajtalan, de komoly és eredményes munkája során kifejtett.¹⁶² Zsoldos Benő *Vos jubilate! – A 25 éves Történelmi Társaságról* című ünnepi méltatásában értékelt a társulat működését. Kiemelte: az elmúlt másfél évtized során a csekély érdeklődés, amely a társulat munkáját kísérte, hajszálnyit sem növekedett, megmaradt viszont az a biztos támogatói kör, amely a működéséhez az alapvető feltételeket biztosította. Mostohaanyja, a mélyen tisztelt közélet, és az „ügynevezett művelt közönség” csekély figyelmet fordított a működésére. Ám az bizonyos, hogy „a lefolyt huszonöt esztendő alatt ez a társaság úgyszólván teljesen csöndben, külső sikerekre nem számítva, sőt, azokat szinte kerülve, eredményesen végezte életműködését a közöny árnyékában. [...] A társaság maga nemesen egyszerű elvontságban, mindenkor bízva tekint a jövő elé annak vigasztaló tudatában, hogy a kultúra érdekében végzett tevékenysége azért mindenkor köréje vezérli az érdeklődőknak

159 Uo. 2.

160 A megyei történelmi társulat közgyűlése február 22-én délután 4 órakor. *Bácska*, 1884. február 26. melléklet 1.

161 DR. MARGALITS Ede: A történelmi társulat Újvidéken. *Bácska*, 1884. szeptember 5. 1.

162 Történelmi Társulat díszközgyűlése. *Bácska*, 1908. június 2. 2–3.

azt a kicsiny táborát, mely mellette születésétől fogva hőiesen küzdött. [...] Mily áldásos ez a zajtalan munkálkodás a forrongó közélet kaotikus zűrzavarában!”¹⁶³

Igazi szárnyalásra a Történelmi Társulat az 1908. jubileumi esztendő követő, 1918-ig terjedő évtizedben már nem volt képes. Káich Katalin szerint ebben a korban „számottevő eredmények, sikerek” már nem születtek. Tevékenységük lényege a forráskutatásról áthelyeződött az anyagrendezésre.¹⁶⁴ A Nagy Háború kataklizmájában, 1918-ban, valamikor az összeomlás idején, a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat csendesesen szűnt meg működni, s jószérével már hírlap sem létezett a Délvidéken, amely megemlékezett volna róla. Káich meglátása szerint a Történelmi Társulat tevékenységének ismeretében az utókor megállapíthatja, hogy az Iványi István és történésztársai által megfogalmazott „célkitűzéseket, feladatokat a Társulat köré csoportosult kiszámú működő tagság feltétel nélkül teljesítette [...]”¹⁶⁵ 1913 után megszűntek a társulat felolvasó ülései is, az Évkönyv tanúsága szerint utoljára 1918. május 12-én a rendes évi közgyűlésen Trencsény Károly Iványi István emlékének szentelte előadását.

8. „Megyénkben mindenütt idegen szó, idegen dal járja”

Bács-Bodrogh megyei Irodalmi Társaság

A vármegyei irodalmi társaság megalakításának kérdése az 1880-as évek óta foglalkoztatta a megyei írói közösséget, és többszöri kísérlet és próbálkozás után 1904 tavaszán ismét a figyelem középpontjába került, amikor Topits Zoltán, a *Bácska* munkatársa az *Irodalmi egyesület* című írásában hosszan fejtegette a közös érdekérvényesítés előnyeit. Mintha Városov Tivadar 1878-ban megfogalmazott érveit tért volna vissza, kiemelte: a szövetkezés, az egyesülés korszakát élük, végső ideje hogy megvalósuljon sokak régóta dédelgetett álma, hogy a megyének egy erőtől duzzadó, minden ízében magyar irodalmi társasága legyen, mely egyesíti és közös munkára szólítja Bácska összes íróját. Kell az együttes erő ahhoz, hogy a nemzet nyelve a megyében is kivívja a tekintélyt. Topits Zoltán kifejtette: „Lehetetlen, hogy ezen eszme ne keltsen élénk visszhangot. Hiszen sokan vannak azok, akik látják, mily gyenge nálunk a magyar szó, s mint ingadoznak azok a pilóták¹⁶⁶, amelyre a mi speciális magyar kultúránkat fel akarjuk építeni. Mérőföldet bejárhatunk, s alig halljuk a mi zengzetes magyar nyelvünket. Mindenütt idegen szó, idegen dal járja; úgy e városban, mint szélben a megyében is. Szomorú és rideg tény, de való! Soknak fáj, hogy így van, soknak keze ökölbe is szorul, de mit tehet az egy? Elgondolkozik, elbúsul a dolgokon, s szép csendesen fejet hajt a hátrafelé loholó, s mindent összemorzsoló ravasz politika előtt. Az új eszmének tehát létjogosultságot elsősorban is a mi különleges, úgy mondhatni izolált helyzetünk ad.” Szeged, Temesvár, Nagyvárad és Debrecen már sorra megteremtette a maga írói társulatát, e városokban évtizedek óta virágzik az irodalom intézménye, végső ideje hát, hogy Zombor

163 ZSOLDOS Benő: Vos jubilate! – A 25 éves Történelmi Társaságról. Zombor, 1908. május 7. *Bácska*, 1908. május 8. 1–2.

164 KÁICH Katalin (1980): *Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulata (1883–1918)*. Újvidék, Forum Könyvkiadó és a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1980. 34.

165 Uo. 19.

166 A pilóta szó, ma már ritkán használt jelentése: vízbe vert cölöp, amire a mólót, stb. építették. (a szerk. megjegyzése)

az egész Bácsmegyével együtt felsorakozzon a magyar kultúra színvonalának emeléséért tenni kívánók sorába. Való igaz: nemzetiségi vidéken lényegesen összetettebb vállalkozás a magyar nyelv és irodalom ügyének szolgálata, mint „a színtiszta magyar égboltozat” alatt, de ez nem akadályozhatja meg a felzárkózást. Bácskában az irodalmi kör a társadalmi élet irányítója kell, hogy legyen: felfedezője sok fényes tehetségnek és megdönthetetlen erőssége a magyarságnak. Ezt pedig csak úgy érheti el, ha szigorúan ragaszkodik az értékeltetéshez, „a körnek első és legfontosabb joga a bírálat lesz, s szigora által tönkre fog menni a csekély fajsúlyú tehetség. [...] egy erős és az ország által elismert írói gárdát fog nevelni e megyében is. Egy gárdát, mely tántoríthatatlan harciosa lesz itt e nemzetiségi vidéken a magyar nyelvnek és átformálója eddig beteg társadalmunknak” – írta Topits Zoltán *Irodalmi egyesület* című programadó cikkében.¹⁶⁷

Néhány héttel később Dudás Gyula *Bácskai írók egyesülete* című írásában lelkesen üdvözölte Topits Zoltán kezdeményezését. Elmondta, évekkorábban határozottan ellenezte a Tóth Kálmán Kör megalakulását, a városi szintű érdekérvényesítés helyett már akkor egy komoly írói egyesület megalapításában látta a megoldást, egy olyan szervezetben, amely soraiba szólítja a megye valamennyi jelentős íróját. Szándékának sikerült megnyernie a vármegyei Történelmi Társulat titkárát, Grosschmid Gábort, s közösen terjesztették elő a javaslatot, melynek értelmében a Történelmi Társulaton belül külön szépirodalmi szakosztály létrehozását tervezték. „Beláttuk ugyanis – írta Dudás Gyula –, hogy a történelem és a régészet csak szűkebb körök érdeklődésére tarthat számot, s ha a társulat szépirodalmi osztállyal fog bírni, ez esetben – úgy, mint például a szegedi Dugonics Társaság – a nagyközönség fokozottabb mértékben fogja azt felkarolni.” A közgyűlés elé terjesztett közös indítványukat azonban – Gozsdu Elekkel az élen – a többség leszavazta. Most azonban ő is elérkezettnek látta az időt a cselekvésre. „Itt az ideje tehát, hogy most már az irodalmi egyesületet önállólag szervezzük, s ekként módot adjunk e megye összes íróinak a tömörítésére. Bács megyében és az itt lévő városokban oly nagyszámú szép- és tudományos irodalommal foglalkozó egyén van, mint egy más vármegyében sem, az egyesület megalakítása tehát mi nehézségbe sem ütközhetik.” S hogy állítását alátámassza, azonmód megnevezett hatvanegy író, akikre feltétlenül számítani kell, majd tisztelettel felkérte Vértesi Károlyt „mint a kultúrtörökvések egyik legagilisebb s legméltóbb bajnokát”, hogy álljon az írói egyesületet létrehozni kívánók kis csoportjának az élére.¹⁶⁸ Vértesi Károly *Válasz Muhoray nyílt levelére* című írásában megköszönte a bizalmat, és bejelentette, hogy 1904. április 7-ére az ügyvédi irodájába megbeszélésre hívta a zombori írókat.¹⁶⁹

Az *Óbecse és Vidéke* 1904. március 27-ei számában *Irodalmi egyesület* címmel arról számolt be, hogy Zomborban élénk mozgalom indult meg a bácskai írók egyesületének létrehozása érdekében. „Ez üdvös és nagy jelentőségű terv élén Bácska legjelesebb tollforgatói állanak, és így hihető, hogy az egyesülés sikerülni is fog”, s ez annál is inkább üdvözlendő, mert Bács megyében tekintélyes számú kiváló író működik, különösen, ha figyelembe vesszük az innen elszármazott és más vidéken jeleskedő szerzőinket is.¹⁷⁰ Óbecsén azonban másokhoz is eljutott az esemény híre. Szász István *A bácsmegyei írók köréről* című hozzászólásában el-
lenvéleményének adott hangot: „üdvözlöm az eszme kipattintóját, bár nem vagyok vele egy

167 TOPITS Zoltán (T. Z.): Irodalmi egyesület. *Bácska*, 1904. március 1. 2–3.

168 DUDÁS Gyula (MUHORAY): Bácskai írók egyesülete – Vértesi Károly úrnak. *Bácska*, 1904. március 25. 5.

169 VÉRTESI Károly: Válasz Muhoray nyílt levelére. *Bácska*, 1904. április 1. 7.

170 Irodalmi egyesület. *Óbecse és Vidéke*, 1904. március 27. 3.

véleményen” – kezdte értekezésnek is beillő írását. „Meg vagyok róla győződve, hogy Bács megye írói irodalmi körré alakulva nagy eredményeket érhetnének el, mert hiszen vármegyénk – az ő sajtósági viszonyainál fogva – elegendő alapot adna az itteni íróknak ahhoz, hogy műveik bizonyos sajátos bélyeget, vagy jobban mondva zamatot hordozván magukon, érdeklődést keltenek azok körében, akik az irodalmi kör statisztái volnának, vagyis hallgató közönségét képeznék!” Meglátása szerint azonban többről van szó, mint hogy eggyel szaporítanak a Magyarországon tevékenykedő írói közösségek taborát. Az irodalom ma már a nemzet sorsáért vívott küzdelem terepévé vált, ahol a fővárosi irodalma áll szemben a magyar vidék irodalmával. A fővárosi irodalom – Szász István nézete szerint – régen föladta nemzeti jellegét, „bizonyos internacionális, vagyis jobban mondva kozmopolita ruházatot öltött magára”, miközben erőteljesen számúzi a nemzeti karaktert. Az igazi magyar nyelv is egyre romlik, s e romlást elsősorban az idegen forrásokból táplálkozó sajtó idézi elő. Mindemellett a főváros mélyen lenézi a vidéken élő írókat és a vidéken művelt irodalmat. Aki pedig ilyen körülmények közepette Budapesten érvényesülni szeretne, kénytelen föladni korábbi meggyőződését, és idomulni a fővárosi elvárásokhoz. Ez persze eredendően meghatározza az irodalomról való gondolkodást is, amennyiben a közönség szemében többet ér egy fővárosi akkor is, ha „haszontalan ürességekről fecseg, mint a legklasszikusabb dolgokat író, ha vidéki”. Pedig a magyar vidéknek az irodalomra gyakorolt hatását kiírtani nem lehet. Hogy ezek után miért nem tudja támogatni a Bács megyei irodalmi kör megalapítását célzó törekvést? Mert Budapesttel szemben nem nyerhetnek irodalmi csatát a helyi írói közösségek, mint ahogyan nem tud érvényesülni a temesvári írók egyesülete sem. „Elborult lélekkel kutatnom kell az utat és módot – írta cikkében Szász István –, mely a vázolt csapásoktól bennünket megmenthetne. És erre nézve csakis egyetlen egy mód lehetséges: t. i. ha a vidéki írók egy phalanx-szá tömörülve fölveszik a harcot a fővárosiakkal! Ha a vidéken olyan irodalmi társaság alakul, mely zászlójjára a »tisztán nemzeti« jelszavat tűzi, s mely működésével e zászlót győzelemre iparkodik vinni.”¹⁷¹ Ehhez pedig mindenkor gyöngék maradnak a vidék írói, ha kis egyesületekbe tömörülnek. Szász István szerint a fővárossal szemben vívott küzdelemben akkor léphetnénk be eséllyel, ha a szegedi Dugonics Társaság venné kezébe a zászlót, ha a soraiba szólítaná Dél-Magyarország összes íróját, s ha olyan szépirodalmi lapot, megszólalási fórumot teremtene, ahol Tömörkény István, Móra István, Gárdonyi Géza és a Homok néven publikáló Cserzy Mihály műveiből „kicsillanó nemzeti ragyogás” alkotná meg a tisztán magyar tárgyú, magyar vonatkozású és magyar nyelvű irodalmat. Ezért a Bács megyei irodalmi kör megalapítása helyett ő a szegedi Dugonics Társasághoz történő csatlakozás híve, mert a Délvidék íróinak egy közös nagy szövetségben kell a feladatukat megtalálni. Szász István neve e határozott ellenvéleménye mellett is szerepelt a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság alakuló ülésének meghívottjai sorában, meg is jelent az ünnepi rendezvényen, de nincs nyoma annak, hogy a későbbiekben rész vett volna az írói kör munkájában.

Ezt követően több mint egy esztendőn át folyt a csendes szervezőmunka. Az *Óbecse és Vidéke* 1905. szeptember 3-án közölte, hogy a megyeszékhelyen Bács-Bodrog vármegye Irodalmi Társasága van alakulóban, és az előkészítő közgyűlésre Vértesi Károly, a szervezőbizottság elnöke Óbecse jelesebb íróit is meghívta. A társaság megalakulását előkészítő megbeszélést szeptember 10-én, vasárnap tartották a zombori városháza kisebb tanácstermében.¹⁷² Néhány

171 Szász István: A „bácsmegyei írók köré”-ről. *Bácska*, 1904. április 19. 6–7.

172 Bács-Bodrog vármegyei irodalmi társaság van alakulóban [...]. *Óbecse és Vidéke*, 1905. szeptember 3. 3.

nappal később a *Bácska* is hírt adott arról, hogy nagy az érdeklődés az irodalmi társaság előkészítő ülése iránt, a megyei lapok közül többen felkarolták az ügyet, a *Zentai Híradó* vezércikkben harangozta be az eseményt, a Tisza-parti város ifjúsági egyesülete pedig följánlotta támogatását a Zentán tartandó fölolvadások megszervezéséhez. A megye népszerű írói közül Dömötör Pál, Iványi István, Latinovits Géza máris bejelentették belépési szándékukat.¹⁷³ Szeptember 12-én azután a *Bácska* *A Bács-Bodrog megyei irodalmi társaság* címmel, vezércikkben köszöntötte az ünnepi rendezvényt és a Zomborba érkező írókat: „Üdvözljük az alakuló Bács-Bodrog megyei irodalmi társaságot, és isten áldását kérjük leendő tagjaira és működésükre!”¹⁷⁴ A lap további két teljes oldalon méltatta az eseményt, majd közölte a tizenkét pontból álló alapszabály-tervezetet. Ezek közül a legfontosabb a célok meghatározása, és a feladatok elvégzéséhez szükséges eszközök felsorolása: „4. cikkely. A társaság célja: Bács-Bodrog vármegye és városai szellemi életének emelése, a nemzeti közművelődés elősegítése, egy tisztán irodalmi jellegű társaságnak a magyar irodalom művelésére és pártolására, és a magyar társas élet fejlesztésére irányuló működés által; 5. cikkely. E cél elérésének eszközei: 1. Felolvasások tartása Zomborban, Szabadkán, Újvidéken, Baján, Zentán és esetről-esetre meghatározandó más helyeken. A felolvasó ülések nyilvánosak. 2. Irodalmi ünnepélyek és társas összejövetelek rendezése. 3. A társasághoz benyújtandó irodalmi munkáknak megbírállása. 4. Évkönyv, értesítő vagy lap kiadása. 5. Pályadíjak kitűzése; [...] 9. cikkely. A választmány tagjai: az elnök, öt alelnök, kik közül az egyik Zomborban, a másik Szabadkán, a harmadik Újvidéken, a negyedik Baján, az ötödik Zentán lakik, főtitkár és titkár, pénztáros, alpénztáros, ügyész és 12 választmányi tag.”¹⁷⁵ A Bácskában élő vagy innen elszármazott írók és hírlapírók közül Dömötör Pál, Vértesi Károly, Pataj Sándor, Rácz Soma, Trencsény Károly, Janda Matild, Kabos Márton, Türr Antal, Lemberger Ármin, Buday Gergely, Latinovits Szaniszló, Radvány Ferencz, Kohlmann Dezső, Pető Lajos, Novákovits Izidor, Dömötör Győző, Kovátsffy Antal és Szilágyi Lajos jelentek meg. Vértesi Károly, a szervezőbizottság elnöke emelkedett beszédben fejtegette ki az egyesülés jelentőségét.¹⁷⁶ Az alapszabály-tervezet szövegének ismertetését követően pedig annak a reményének adott hangot, hogy immár nincs akadálya az alakuló közgyűlés megtartásának sem. Mindössze a *Szegedi Híradó*ban Janeiró aláírással Csuka (Kanizsai) Ferenc tollából jelent meg egy lekicsinylő bírálat, amit a *Bácska* 1905. szeptember 29-ei írásában kellő tapintattal válaszolt meg.¹⁷⁷ Kanizsai Ferenc neve nem szerepelt a meghívottak között, feltehetően sértetten figyelte az eseményeket.

Ismét hónapok múltak el, mire a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság alapszabályzatát a belügyminiszter jóváhagyta, ezért Vértesi Károly ideiglenes elnök csak 1906. június 24-ére tudta összehívni az alakuló közgyűlést.¹⁷⁸ A Zomborban, a városháza nagytermében, ünnepi hangulatban megtartott alakuló közgyűlésen az immár teljes körű elnöki jogokkal felruházott Vértesi Károly így fogalmazta meg az írói társaság céljait: „Mi a mi célunk? – Megyénk és városunk szellemi életét tőlünk telhetőleg emelni, a nemzeti közművelődést előmozdítani, a magyar irodalmat művelni, pártolni, írni és olvasni, a magyar társas életet fejleszteni, melynek bizony, valljuk meg őszintén, vannak hibái. Egy kultúrintézményt létesítünk a magunk

173 A Bács-Bodrog vármegyei irodalmi társaság. *Bácska*, 1905. szeptember 8. 4.

174 A Bács-Bodrog megyei irodalmi társaság. *Bácska*, 1905. szeptember 12. 1.

175 A Bács-Bodrog megyei irodalmi társaság alapszabályai. *Bácska*, 1905. szeptember 12. 1–3.

176 Írók egyesülete. *Óbecse és Vidéke*, 1905. szeptember 17. 2.

177 Még egy szó az irodalmi társaságról. *Bácska*, 1905. szeptember 29. 2–3.

178 Írók alakuló gyűlése. *Óbecse és Vidéke*, 1906. június 10. 3.

és mások művelődésére, ez pedig jó dolog, és az ilyen intézmény soha nem felesleges. Minél több van ebből, annál fejlettebb lesz az ország. [...] Mi nem akarunk tudós társaság tagjaként tanítómesterek lenni, nem is célunk a már meglevő, más kultúrintézményekkel versenyre kelnünk.¹⁷⁹ E mentegetőzésre minden bizonnyal azért volt szükség, mert voltak, akik az írói társulatban a Szabad Lyceum Egyesület riválisát látták, és tartották a tekintélyes intézmény további működésének ellehetetlenülésétől.

Vértesi Károlyt, akit a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság elnökévé választottak, Herceg János egyik visszaemlékezésében harmadrendű írónak, de igen jó szervezőnek tartotta, amolyan hivatásos elnöknek, az akkori magyar vidék tipikus „kultúremberének”, aki – elsősorban önmaga ünnepeltetéséért – nem kímélt költséget és fáradságot. „Tekintélyes ember volt, jómódú ügyvéd, társasvacsorák és ünnepségek vezérszónoka. A megyei életben rendkívüli népszerűségnek örvendett. Talán ő volt az egyetlen író – Gozsdu Eleken kívül –, aki úr is volt, s akit a megyének nem kellett szégyellnie. Valóban tudott reprezentálni, s az ő elnökségével a társaság már biztosította a fél sikert.” Az irodalmat közönség elé, a színpadra vinni, és ünnepé várazsolni az írói-költői megjelenést, ehhez Vértesinek külön tehetsége volt. „Ma szinte hihetetlennek hangzik, hogy itt, a Bácskában ezeket az írókat valósággal dédelgették – írta Herceg János. – Egy-egy irodalmi estjük társadalmi esemény volt, s képviseltette magát rajta a hatóság is. Az irodalom akkor még nagyobb tiszteletben és megbecsülésben részesült. Oly nagy tiszteletben, hogy bírálni sem merték. A köztudatban akkor még úgy élt az író, mint a nemzeti művelődés legfontosabb tényezője. Hogy tehetséges volt-e, azzal abban az időben nem sokat törődtek Bácskában. Ha mellékesen úriember is volt, minden ajtó kitarult előtte, és előadását udvariasan meg is tapsolták. A polgárosodási vágy meglegegett a külsőséggel, a lényeggel nem sokat törődött.”¹⁸⁰

Dömötör Győző *A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság* című írásában – óvatos előrelátással – rámutatott: a XX. század elején a hírlapok átvették az irodalomtól a kultúra terjesztésének feladatát, ami ugyan nem teszi értelmetlenné az irodalmi társaságok alapítását, pusztán a feladatok megjelölésében ajánlatos megfontoltnak és előrelátónak lenni. „Ha az irodalom terén a társaságok ma kisebb tényezők is, mint voltak a múlt század első évtizedeiben, hivatásuk szellemi életünkben tiszteletreméltó, s munkálkodásuk termékeny. De a cél, mely főképp az új társaságoknak létalapot ad, elvesztette egyoldalúságát, s nem merülhet ki ereje csupán a szépírás fejlesztésében, s »jó írók« nevelésében, mert ezeken a tereken a sokkal rugalmasabb, sokkal életerősebb hírlap vette át a vezetést. És ma már túl vagyunk azon, hogy a társaságok tagjaiban, csak azért, mert társasági tagok, írók, műveikben pedig irodalmat lássunk.”¹⁸¹ Az irodalmi társaságoknak a különböző népfajok és nemzetek „nagyszerű, de végzetesen szomorú” versenyében elsősorban kultúrmissziójuk van, a magyar irodalmi társaságoknak a magyar nyelv és hagyományok terjesztése a feladatuk. „Csak üdvözléssel fogadhatta a nagyközönség azokat, akik Bácska félmagyar földjén megkezdték szerény működésüket, hogy írásaikkal és felolvasásaikkal mindenkibe belejósítsák a magyar szellemet.”¹⁸² Dömötör Győző ezzel az üzenetével az irodalmi élet valóságából a társadalmi érdekek magasabb szintjére emelte az

179 A Bács-Bodrog megyei irodalmi társaság megalakulása. *Bácska*, 1906. június 26. 2–3.

180 HERCEG (1999a) i. m. 197.

181 DÖMÖTÖR Győző: A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság. In: CSOÓR Gáspár (szerk.): *Bácska társadalmi élete ezer arcképpel*. Budapest, József kir. herceg Szanatórium Egyesület, é. n. [1909] 10.

182 Uo. 13.

elvárásokat. Írását így zárta: „Az Irodalmi Társaság céljai magasztosak, s a kultúrában még csak most fejlődő Bácskában szép hivatást töltenek be.”¹⁸³

A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság 1906-os megalakulását követően tíz éven át tisztességesen eleget tett az alapszabályzatban rögzített ügyviteli rendnek: pontos időben megtartotta éves közgyűlését, amikor arra szükség mutatkozott, a választmány is ülésezett, és a tisztújítást is a törvényekben rögzítetteknek megfelelően hajtotta végre. Az első választmányi ülést 1906. július 14-én tartották meg, melyen Vértesi Károly felolvasta gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter üdvözlő táviratát, majd jelezte, hogy Lebach Péter cservenkai nagybirtokos százkoronás adománya révén a társaság első alapító tagja lett. A választmány arról is döntést hozott, hogy a jóváhagyott alapszabályokat kinyomtatja, a tagoknak megküldi azzal a kéréssel, hogy az eddig megjelent és ezután megjelenő munkáikból egy-egy példányt küldjenek meg a társulatnak.¹⁸⁴ A *Bácska* értesülései szerint az Irodalmi Társaság tagjai „szíves készséggel küldik be megjelent műveiket”, és örömmel vállalkoznak a fölolvadásokra is.¹⁸⁵ Hamarosan az is kiderült, hogy az Irodalmi Társaság első nyilvános felolvasó ülést 1906. december 16-án, a Rákóczi Ferenc emlékének szentelt díszünnepségen tartja, s a műsor irodalmi részét megyei írók műveiből állítják össze. Ebből az alkalomból fölkérték a kaszinó egyesületi dalárdáját és zenekarát is a közreműködésre.¹⁸⁶ A közelgő Rákóczi-ünnepre való tekintettel a választmány elhatározta, hogy a társaság kezdeményezi egy Zomborban fölállítandó Rákóczi- vagy Kossuth-szobor előkészületeit.

Ettől kezdve Zombor és a vármegye közönsége Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és száműzött társaik hamvainak hazahozatala alkalmából rendezett ünnepségek lázában égett. *Halleluja!* címmel a *Bácska* 1906. október 26-án tízoldalas ünnepi különszámot jelentetett meg. „A szabadság- és hazaszeretet igazsága diadalmaskodott!” – olvasható a címlapon Rákóczi Ferenc ismert arcképe mellett, majd Forgács Ferenc *Rákóczi itthon* című ódája után egyebek mellett Trencsény Károly *A bujdosók hamvainak hazahozatala* és Bács-Bodrog vármegye című tanulmánya, Radványiné Ruttkay Emma *Rákóczi jön* című verse, Vértesi Károly *II. Rákóczy Ferenc sírjánál* című útirajza, és Kohlmann Dezső *II. Rákóczy Ferenc szerelme* című tanulmánya következett – méltó előkészítéseként a decemberre tervezett ünnepségnek.¹⁸⁷ December 16-án azután a zombori városháza dísztermében Jovanovich Matild zongorajátéka és Csovajác János hegedűkíséréte mellett a kaszinói dalárda előadásában felzendültek a kurucnóták, Vértesi Károly pedig elmondhatta a dicsőséges fejedelmet méltató beszédét.¹⁸⁸ Az est fénypontja azonban Dömötör Pál *Prológ* című ódája volt, melyet maga a szerző adott elő.¹⁸⁹ A lapok tudósítása szerint a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság bemutatkozása fényesre sikeredett, az írói közösség és az érdeklődők méltán néztek derűvel a jövő elé.

1907. február 24-én az Irodalmi Társaság megtartotta második felolvasóestjét, melyen Vértesi Károly huszonnegy vetített kép kíséretével felolvasta *Niagara, az amerikai nagy víz-*

183 DÖMÖTÖR (1909) i. m. 17.

184 A Bács-Bodrog megyei irodalmi társaság. *Bácska*, 1906. július 17. 6.

185 A Bács-Bodrog megyei irodalmi társaság. *Bácska*, 1906. október 12. 4.

186 Rákóczi emlékezete s a Bács-Bodrog megyei irodalmi társaság. *Bácska*, 1906. október 26. 10.

187 Halleluja! – A Bácska Rákóczi-melléklete. *Bácska*, 1906. október 26. 1–10.; A Bács-Bodrog megyei irodalmi társaság és a Rákóczi ünnepély. *Bácska*, 1906. december 4. 4.; *Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság. Bácska*, 1906. december 14. 1–2.

188 A Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság. *Bácska*, 1906. december 18. 2–4.

189 DÖMÖTÖR Pál: *Prológ*, *Bácska*, Karácsony (melléklet), 1906. december 22. 4–5.

esés című útirajzát.¹⁹⁰ Az igazi szenzációt azonban egy, nemcsak zombori és vármegyei tekintetben szokatlan, de „hetedhét országon is párját ritkító” irodalmi rendezvény, a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság első „eleven újság”-ja jelentette. A *Bácska* beszámolója szerint ezen a rendezvényen „minden rovat élt és beszélt, vagy énekelt. Olyanok voltak azok a rovatok, mintha az antik képforgató művészek vésői alól kikerült összes afroditák és chariszok megelevenedtek volna, és az Irodalmi Társaság újságához elszegődtek volna rovatnak. Beh sokan irigykedtek azokra a modern dafniszokra és adoniszokra, akik együtt lehetnek velük rovatok. Hiszen még a rovatmama is olyan fiatal, olyan bohókás teremtés volt, aminőt a párisi mamák közt aligha lehet találni a bálokon. Dr. Zátanyi Dezső mutatta be az eleven újságot az éjjeli ügyésznek rovatonként a prologtól kezdve a hirdetésekig, hogy megnyerje tőle az imprimatur, s ezzel együtt a megjelenés jogát. [...] A prolog volt dr. Radványiné R. Emma, előfizetési felhívás Ratkó Ilonka, rikkancs és a napi hírek Predrágovits Lincsi, bizalmi felirat-vezető cikk Hoffman Böske, vonal alatt *Bernáték Zomborban* [című jelenet szereplői], irodalom Mayer Riza, zene-kupékat [négyesben adták elő], törvényszéki tárgyalás (jelenet), benne Sípos bajai cigányprímással, szerkesztői üzenetek dr. Moldován Lajos, énekes hirdetések Steiner Erzsike.”¹⁹¹ A sikerre való tekintettel az eleven újságot egy héttel később ismét bemutatták.¹⁹² Közben a póttagok gyűjtéséről sem feledkeztek meg,¹⁹³ a vallási és közoktatási minisztériumnál pedig közbenjártak a Zomborban fölépítendő, ám feladattai tekintetében vármegyei jellegű közművelődési ház létesítésének ügyében.¹⁹⁴ Ezekben a hónapokban úgy tűnt, a vármegye írói társulata végre magára talált, s meglelte közösségi küldetésének lényegét. A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság aktív közéleti szereplőként jelent meg a művelődési élet színpadán: pezsgést hozott a mindennapokba, megszólította a közönségét, miközben a kulturális mozgalom élére állt. Decemberben pedig, a sorrendben hatodik felolvasó ülésen Ispánovits Sándor budapesti tanár tartott „amolyan Szabad Lyceumi előadást” a finnek festői szépségű földjéről.¹⁹⁵

1908 tavaszán azonban az Irodalmi Társaság berkeiben váratlanul botrány robbant ki. A *Bácska* március 27-ei számában bejelentette Vértesi Károly *Coney Island, a világ legnagyobb mulatóhelye* című amerikai útirajzának képek vetítésével egybekötött előadását.¹⁹⁶ Mi több, az akkor induló *Óbecsei Hírlap Irodalmi élet a Bácskában* címmel részletes tudósításban számolt be a társaság március 29-én Zomborban, Vértesi Károly elnökletével megtartott III. közgyűléséről, melyen a megüresedett választmányi helyeket dr. Eperjessy Béla és Kohlmann Dezső rendes tagokkal töltötték be, Városov Gyula kalocsai érseket és Kiss János költőt pedig megválasztották tiszteletbeli tagoknak. A közgyűlés után Vértesi Károly a városháza dísztermében felolvasta amerikai útirajzát. „A közönség – írta az *Óbecsei Hírlap* –, mely az Irodalmi Társaság felolvasó üléseit mindig nagy számmal látogatta, a nagytermet, mellékhelyiségeit és

190 A Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság f. hó 24-én tartotta második felolvasó ülését a városháza nagytermében. *Bácska*, 1907. február 26. 4.

191 Eleven újság. *Bácska*, 1907. június 25. 2.

192 Az eleven újság másodszer. *Bácska*, 1907. július 2. 5.; PATAJ Sándor: Az Eleven Újság. *Bácska*, 1907. július 5. 3.

193 A Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság. *Bácska*, 1907. június 21. 4.

194 A Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság. *Bácska*, 1907. június 28. 3.; A Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság felirata a közművelődési ház ügyében. *Bácska*, 1907. július 16. 1.

195 A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság felolvasó ülése. *Bácska*, 1907. december 31. 3.

196 Az Irodalmi Társaság felolvasó ülése. *Bácska*, 1908. március 27. 3.

a karzatot ezúttal is teljesen megtöltötte.”¹⁹⁷ Egy héttel később Zsoldos Benő, a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság választmányi tagja *Az Irodalmi Társaság felolvasásairól* címmel nyílt levélben fordult a vármegye irodalomkedvelő közönségéhez: „Nem lehet kétségbe vonni – írta indulatos cikkében a szerző –, hogy a március 29-ei amerikai ízű, de moziszagú felolvasással Irodalmi Társaságunk nagy nehezen kivívott színvonala nagyot esett. S e hanyatlás ezúttal annál nagyobb beszámítás alá esik, mert annak egyedül maga a társaság ügybuzgó elnöke volt az előidézője. E tekintetben jóhiszeműsége sem mentheti őt. Éppen mint íróembernek, föltétlenül tudnia kell, hogy az akármiféle világvárosi mulatóhelynek egy par excellence irodalmi körben városi bódék nívóján álló előadása végzetes tévedés.” Zsoldos Benő választmányi tag, a társaság pénztárosa azt is a szemére vetette az elnöknek, hogy az előadáson használt képei az egyesületnek 80 koronába kerültek, s „ezért akármely országos nevű magyar író is lehozhattunk volna – mozi nélkül.”¹⁹⁸ Zsoldos Benő levele általános megütközést váltott ki, egy bizonyos H. A. a *Bácska* egyik következő számában így fogalmazott: „ha valami, akkor az ilyen támadás sülyesztheti az Irodalmi Társaság színvonalát.”¹⁹⁹ Zsoldos Benő pedig a lapnak ugyanabban a számában közölte: P. L., a *Bácsmegye* szerkesztője ugyan védelmébe vette Vértesi Károlyt, az európai hírnévnek örvendő világjárót, véleményét azonban továbbra is fenntartja: az elnök Coney Islandről szóló előadása „alantas színvonalú mutatóvány” volt.²⁰⁰ Egy héttel később, a nem szűnő támadásokra válaszolva Zsoldos Benő választmányi tag *Csata után* című írásában a maga részéről a vitát azzal zárta le, hogy idézte az alapszabályuk 4. paragrafusát, miszerint: „A társaság célja: Bács-Bodrog vármegye és városai szellemi életének emelése és a nemzeti közművelődés elősegítése, egy tisztán irodalmi jellegű társaságnak a magyar irodalom művelésére, pártolására és a magyar társas élet fejlesztésére irányuló működése által.” Ennek ismeretében állította: Vértesi vitatott előadásával mélyen megsértette az Irodalmi Társaság fenn említett törekvését.²⁰¹ Ezt követően elcsendesedett ugyan a társaság berkeiben támadt polémia, a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság és az írói társadalom tekintélye viszont érezhetően megroppant, s bár még sokáig szervezte felolvasóestjeit és vándorgyűléseit, belső egysége és arculatának vonzó karaktere többé nem állt helyre.

Nem sokkal ezt követően – a csorbát kiküszöbölendő –, még a tavasz folyamán sor került az egyesület első vidéki bemutatkozásra is: 1908. június 8-án, pünkösd másodnapján Evetovits János plébános és Hannig Györgyné rendes tag szervezésében a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság Bácsban megtartotta sorrendben kilencedik, a vándorgyűlések sorában pedig az első felolvasó ülést.²⁰² Az eseményekről a *Bácskát* maga Hannig Györgyné tudósította: a történelmi nevezetességű ősrégi Bács az Irodalmi Társaság vándorgyűlésének estéjén egy pillanatra kiemelkedett a feledés sötét homályából. A lelkes helybeli közönség előtt az elnök, Vértesi Károly szép szavakkal emlékezett meg a szervezet céljairól, és kiemelte, „hogy a mai reális világban is vannak még számosan, kik az idealizmus harcosai.” Ezt követően Hannig Györgyné a saját elbeszélését, Latinovits Szaniszló a saját és Pataj Sándor verseit olvasta fel,

197 Irodalmi élet a Bácskában. *Óbecsei Hírlap*, 1908. április 12. 2.

198 ZSOLDOS Benő: Az Irodalmi Társaság felolvasásairól. *Bácska*, 1908. április 3. 2–3.

199 H. A.: Az Irodalmi Társaság színvonaláról. *Bácska*, 1908. április 24. 2–3.

200 ZSOLDOS Benő: A „Bácsmegye”-nek. *Bácska*, 1908. április 24. 3–4.

201 ZSOLDOS Benő: „Csata” után [Vértesi-vita]. *Bácska*, 1908. május 8. 4.

202 A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság [...]. *Óbecse és Vidéke*, 1908. május 3. 2.; A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság [Bácsi felolvasó ülése]. *Óbecse és Vidéke*, 1908. június 21. 3.; A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság [Bácsi felolvasó ülése]. *Bácska*, 1908. április 28. 3.

Evetovits János plébános pedig *A bácsmegyei főispánok ünnepélyes beiktatása Bácsban a török hódoltság után* című tanulmányát ismertette. Az estet hatvan személyre terített, jó hangulatú társasvacsora zárta.²⁰³ Kellett ez a békés vacsora a nyomott hangulat helyreállításához.

Története során a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság még háromszor tartott kihelyezett felolvasóestet: 1909. január 31-én szabadkai bemutatkozásakor a sajtó szerint „hatalmasan felülemelkedett azon az utóbbi időkben sűrűn emlegetett önképzőkori színvonalon, amit a társaság szellemi produktumait illetően nem egyszer méltán – elég gyakran – hánytorgattak fel.”²⁰⁴ Ezen az ülésen a közönség érdeklődéssel hallgatta Dömötör Győző fiatal írónak a régi Athén görög nőinek társadalmi helyzetéről szóló előadását. 1909. december 11-én a bezdáni közönség fogadta Bács megye írói közül Vértesi Károlyt, Molnárné Radics Jolánt, Körmöczy Ernőt és Türr Antalt, akik a saját műveiket olvasták fel. A fellépésük nem váltott ki nagyobb visszhangot, a sajtó sem emlékezett meg a harmadik vándorgyűlésről. Mintha az Irodalmi Társaságot lassan elnyelte volna a közöny. Negyedik vándorgyűlését történetének alkonyán, 1913. október 25-én, Kúlán az Olvasó Egylet meghívására, a helyi dalárda közreműködésével tartotta meg. Természetesen az elnök, Vértesi Károly itt is bevezető előadást mondott, ezt követően azonban Radványné Ruttkay Emma verseit, Virter Ferenc *A gyöngy* című amerikai útirajzát, Latinovits Stanci verseit, Ágai Adolf és Janda Matild műveit – lévén, hogy a szerzők közül senki nem volt jelen – már csak a helybéli Olvasókör tagjai olvasták fel.²⁰⁵ Úgy tűnik, Vértesi Károly ekkor egyedül volt kénytelen megjelenni az olvasók előtt. De a csöndes elmúláshoz még hosszú út vezetett.

1909. március 28-án a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság megtartotta rendes évi közgyűlését, melyen a szokásos jelentések meghallgatása és azok elfogadása után a tisztújítást is megejtették, illetve – gondosan ügyelve az egység látszatára – megerősítették tisztségében a régi tisztikart. A sajtó azonban éberrel figyelt, a *Bácska* enyhe malíciával jegyezte meg: ez hagyományosan így szokott történni az összes kultúrintézményeinknél, „tekintet nélkül arra, hogy a régi megválasztottak a kellő érdeklődést tanúsították-e az intézmény dolgai iránt, vagy sem. E tekintetben pedig a rosta működése a mi irodalmi társaságunkban is el kellett volna. Intézmények szolgálatában sohasem szabad személyi hiúságért az ügy érdekeit feláldozni.”²⁰⁶ Toncs Gusztáv szabadkai főgimnáziumi tanár, akinek az egyesületbe való belépéséről a sajtó is cikkezett,²⁰⁷ nem vállalt szerepet a vezetőségben.

Az írói közösség vezetőinek rá kellett döbennie, hogy a Társaság már nem élvezi a sajtó bizalmát, ezért támogatására sem számíthat a jövőben. Kiderült ez abból is, ahogyan a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság *Irodalmi Értesítő* című közlönyének megjelenését kezelték. A *Bácska* 1909. május 7-ei rövid híradása szerint a most induló új lap, egyelőre havonta fog megjelenni, s az Irodalmi Társaság „abban közli gyűléseinek eredményét, a meghívásokat minden újabb gyűlésre, s abban hirdeti meg felolvasásait és előadásait.”²⁰⁸ A híradásból az is

203 HANNIG Györgyné: A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság vándorgyűlése. *Bácska*, 1908. június 16. 4–5.

204 Felolvasói ülés Szabadkán. *Bácska*, 1909. január 26. 1–2.; *Felolvasó ülés; Bácska*, 1909. február 5. 3.

205 Irodalmi vándorgyűlés [Külai vándorgyűléséről]. *Bácska*, 1913. október 17. 3.; A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság [Külai vándorgyűléséről]. *Óbecse és Vidéke*, 1913. november 2. 2.

206 A Bács-Bodrog vármegyei Irodalmi Társaság folyó hó 28-án délután 6 órakor tartotta rendes évi közgyűlését [...]. *Bácska*, 1909. március 30. 6.

207 A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság legutóbbi közgyűlésén Toncs Gusztáv szabadkai főgimnáziumi tanárt az egyesület rendes tagjává választotta. *Bácska*, 1908. október 23. 5.

208 Új lap. *Bácska*, 1909. május 7. 3.

kiderült, hogy az *Irodalmi Értesítő* szerkesztésével Pataj Sándort és Prokópy Imrét bízták meg. Hogy valóban elhagyta-e a nyomdát az értesítő, nem tudni – mindmáig egyetlen példánya sem került elő a közgyűjteményekből, létezését még hivatkozás formájában sem említi az irodalomtörténet.

1910. március 6-án a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság Zomborban díszfelolvasó ülést tartott Mikszáth Kálmán tiszteletére, melynek során, mintegy a rendezvény fénypontjaként Dömötör Pál *Mikszáth Kálmánnak* című versét Rácz Soma olvasta föl.²⁰⁹ Március 31-ei ülésén ugyan a kör még tiszteletbeli tagjává választotta a nagy elbeszélőt, május 31-én azonban Vértesi Károly már a gyász jegyében helyezte el az Irodalmi Társaság koszorúját az író ravatalán.²¹⁰ Az *Óbecse és Vidéke* beszámolója szerint ezekben a napokban Zomborban sikeresen lezajlott a *Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság V. évi rendes közgyűlése* is.²¹¹ Az egyesület a közvélemény felé változatlanul igyekezett magabiztos arcát mutatni. Mi több, 1911 októberében először kapott a vármegyétől és a várostól – tekintélynövelő szándékkal – 200–200 koronát a költségek fedezésére.²¹² A pénz végre lehetővé tette *A Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság Évkönyve* című, felettébb szerény kiadvány megjelentetését, melyben Dömötör Pál versein, Trencsény Károly és Kohlmann Dezső tanulmányain kívül Vértesi Károly egy korábbi ünnepi beszéde is megjelent. Irodalomtörténeti jelentősége *A Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság felolvasásai 1906–1912* című bevezető tanulmánynak van, mely krónikáját adja az azt megelőző hét év eseményeinek.²¹³

A 1912 márciusának végén megtartott tisztújítás során Vértesi Károly a következő három évre is az Irodalmi Társaság elnöke maradt, az öt alelnökké Rácz Somát, Milkó Izidort, Lemberger Ármint, Rohonyi Gyulát és – az alapszabályban rögzítettek ellenére – Pataj Sándort választották. Ez utóbbit csupán ideiglenesen, mégpedig azért, mert az ötödik alelnöknek zentainak kellett volna lennie, a *Bácska* beszámolója szerint azonban, ha Zentán, „ebben az elsőrangú irodalmi metropolisban véletlenül nem akad író ember, akkor ötödik alelnök nincs.”²¹⁴ Óbecse után tehát 1912-re a zentaiak is hátat fordítottak a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaságnak. Úgy tűnik, Vértesi Károlyt kivéve, ekkorra mindenki felismerte a helyzet tarthatatlanságát. Bács-Bodrog megyében immár nem akadt olyan író, aki vállalta volna az Irodalmi Társaság képviseletét, ezért rendezvényei rendre elmaradtak. Ama emlékezetes, 1913. október 25-én, Kúlán megtartott vándorgyűlésen Vértesi Károly egyedül képviselte az egyesületet. 1913. március 27-én még megrendezték rendes évi közgyűlését, munkáját azonban már mélységes közöny övezte.²¹⁵ Így történhetett, hogy az 1914. január 27-ére összehívott közgyűlés kellő számú érdeklődő híján döntést sem hozhatott. Nem volt, aki elfogadja Vértesi Károly lemondását. „Kívánatos lenne, hogy az újból összehívandó közgyűlés határozatképes legyen – jelezte tudósításában a *Bácska* –, annál inkább, mert az új alapszabályok szerint szükséges átalakulás és új szervezés fontos dolgokat ír elő. A vezetésben

209 Mikszáth-ünnep. *Bácska*, 1910. március 8. 4.; DÖMÖTÖR Pál: Mikszáth Kálmánnak. *Bácska*, 1910. március 8. 2.

210 Mikszáth Kálmán (halála). *Bácska*, 1910. május 31. 4.; Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság és Mikszáth Kálmán. *Bácska*, 1910. június 7. 4.

211 A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság V. rendes üléséről. *Óbecse és Vidéke*, 1910. április 10. 3.

212 A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság [...]. *Bácska*, 1911. október 17. 3.

213 PATAJ Sándor: *A Bács Bodrog Megyei Irodalmi Társaság Évkönyve*. Zombor, Bittermann Nándor és Fia könyvnyomdájából, 1912. 79.

214 A bácsmegyei irodalom választottai. *Bácska*, 1912. március 29. 2.

215 Irodalmi Társaság közgyűlése. *Óbecse és Vidéke*, 1913. március 9. 2.

is változás fog beállni, mert Vértesi Károly a Társaság megjelent tagjai előtt kijelentette, hogy ez évben összes elnöki állásairól – így az Irodalmi Társaságéről is – leköszön, és csak az Erzsébet-szobor bizottság elnökségét tartja meg.²¹⁶ Így állhatott elő az a helyzet, hogy a kör elnöke oly mértékben ellehetetlenítette az egyesület munkáját, hogy a végső pillanatban lemondását sem volt kinek átadnia. Ismét egy évnek kellett elmúlnia, hogy 1915 márciusában az *Óbecse és Vidéke* rövid beszámolójában elmondhassa: „A megyei Irodalmi Társaságnak érdemekben gazdag elnöke, Vértesi Károly író, ki tíz éven át töltötte be nagy odaadással és tevékenykedéssel ezen tisztséget, az elnökségről – előrehaladott korára hivatkozással – lemondott.”²¹⁷ Egyébként is, második éve dúlt a világháború, az írók és olvasók többsége valahol Európában, a lövészárkok mélyén lapult. A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság tizenöt felolvasóesttel, négy vándorgyűléssel, egy évkönyvvel, egy nyoma veszett közlönnyel és sok-sok emlékezetes társas esttel a háta mögött – szinte talpon állva – halt meg. Mindezek ellenére, a *Bácska* cikk írójának igaza volt: az Irodalmi Társaság történetét nem az elnök tettei alapján kell megítélni, hiszen tagjai mögött önálló életmű állt. Ha a vármegye irodalmáról beszélünk, írói, költői és tudományos életműveket kell értékelni.

Herceg János *Irodalmi társaság a régi Bácskában* című tanulmányában úgy látta, a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság megkésve lépett a közélet porondjára. Akik köréje tömörültek egy, az irodalom színpadára határozottan fellépő, a hagyományokat csöppet sem tisztelő ifjú írói nemzedékkel szemben kísérelték meg megvédeni amúgy sem szilárd pozícióikat, amely új daloknak igényével követelt magának helyet a parnasszuson. „Érthető, hogy nem akarták átadni helyüket azok, akik különben már csak a múlt repedt kürtjébe fújhatták dalaikat.” Herceg János úgy látta, a korszak vármegyében tevékenykedő írói többségében hiányzott a tisztánlátás az írói elhivatottságot és a költői szerepet illetően. „Arra, hogy e vidék táji vagy népi sajátosságait kellene kifejezni a bácskai íróknak, hogy helyi színekkel kellene gazdagítani a magyar irodalmat, arra sem Vértesi, sem más nem gondolt.” Irodalmi termése vajmi kevés volt ennek a kis társaságnak, a megfakult írásokban mégis felfedezhetünk néhány „jobb sorsra érdemes” tehetséget. Révész Ernő novellisztikája, Radványné Ruttkay Emma szociális töltetű versei, Molnárné Radich Jolán csiszolt, finom ízlésű költeményei mellett az öreg Dömötör Pál és Milkó Izidor tudott valamit visszaadni Bácska hangulatából.²¹⁸ És persze Trencsény Károly a verseivel és Türr Antal tárcanovelláinak jobbik részével. Mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy az új világ társadalmi problémáit és szociális gondjait a közösséget megszólító erővel tudják hangszerelni.

9. „Boldog lesz, erős lesz, nagy lesz Magyarország!”

Dömötör Pál

Dömötör Pál bajai születésű zombori ügyvéd – majd járásbíró – föltehetően az ifjúkori bajai élmények nyomán, és a pályatársak, Radics György és Margalits Ede példáját követve, idős korában – az 1890-es években – gyakran fordította szerb költők műveit magyarra, melyek azután a *Fővárosi Lapokban*, a *Budapesti Szemlében* és a *Bácskában* jelentek meg. A magyar-

216 Az Irodalmi Társaság [...]. *Bácska*, 1914. január 30. 2.

217 Lemondás. *Óbecse és Vidéke*, 1915. március 28. 3.

218 HERCEG (1999a) i. m. 196–199.

országi nemzeti kisebbségekhez fűződő rokonszenvét a legteljesebben, s a legátfogóbb módon *A nemzetiségek, vagy horvát, oláh, tót, szerb és németség! / Legyen velünk áldás és békeesség* című 1890-ben Budapesten a Méhner kiadónál megjelent verses füzetében jelezte. A zombori költő úgy vélte:

*Összetartás mellett bírunk boldogulni,
Összetartás mellett vészekkel dacolni:
S boldog lesz, erős lesz, nagy lesz Magyarország!
Hol áldani fogja minden nép a sorsát!²¹⁹*

E korai munkája még nem egyéb a magyar történelemről alkotott plakátversnél, de hamarosan megleli a szolgálat csöndesebb, méltányosabb formáit is: megleli a szerb költészet remekműveit. Szívéhez Jovan Jovanović Zmaj – olykor Jovánovits Jovánként, máskor Jovanovics Jánosként – állt a legközelebb. A *Hervadt rózsák* (1890), a *Három dal* (1890), a „*hervadó rózsák*”-ból (1890), a *Nálad* (1890) és a *Tiltott szerelem* (1890) című verseinek fordításai jelzik milyen közel állt hozzá a szerb költő családi boldogságvágya és boldogságigénye. A szerb hősi énekekről készült fordításairól Bajza József 1929-ben a *Budapesti Szemlé*ben közölt *Szerb költők magyarul* című tanulmányában úgy vélte, „Dömötör Pál, ha nem is nagy, de vérbeli költő, s ez megérzik fordításain. A muzulmán eredetű *Ómér és Merima* című ballada fordítása irodalmunknak alighanem legszebb szerb népballadája.” Dömötör Pál volt az egyik első, aki a *Kraljevics Marko a ramazan alatt iszik* című ballada fordításában alkalmazta a rímet. A magyar fül számára a rímtelen tízszótagú sorok alig hangzanak versnek, ezért Dömötör úgy akarta verseit tetszetősebbekké tenni, hogy a sorokat párosan rímeltette. „Ez a rím ugyan kivetkőztette a szerb népballadákat eredeti formájukból, de tagadhatatlanul jól hangzik” – írta Bajza József.²²⁰ Anđelić Magdalena *Dömötör Pál, a költő és műfordító* című, 1970-ben megjelent tanulmányában mutatott rá Dömötör Pál és a szerb költőtárs idilli világának párhuzamára, azzal a különbséggel, hogy Zmaj boldogsága nagyon rövid ideig tartott, s az ő költészetében idővel megjelentek az elveszített boldogság nyomán támadt keserűség hangjai is.²²¹ Ugyancsak ő hivatkozott Veljko Petrovićnak a *Brankovo koloban* 1906-ban megjelent *Iz pisma Uredništvu* (Levelek a szerkesztőséghez) című írására, melyben a szerb pályatárs tudni vélte, hogy Dömötörnek hatalmas, mintegy 40 nyomtatott ívre tehető, gondosan rendezett, kéziratoss anyaga volt szerb népdalfordításokból. Anđelić Magdalena azonban sem Újvidéken, sem Zomborban, sem Budapesten nem akadt a kézirat nyomára.²²²

Dömötör Pál végtelenül nagyra értékelte jeles bajai elődjének, Tóth Kálmánnak a költészetét, és ennek minden lehetséges alkalommal a jelét adta. Egyik méltatója szerint nem kevesebbet, mint az első, jelentős bátorítást köszönhetette neki, hiszen amikor 1867-ben Tóth Kálmán lapjában, a *Fővárosi Lapok*ban megjelent a verse, a szerkesztő a következő levelet

219 DÖMÖTÖR PÁL: *A nemzetiségek, vagy horvát, oláh, tót, szerb és németség! / Legyen velünk áldás és békeesség*. Budapest, Méhner, 1890. 16.

220 BAJZA JÓZSEF: *Szerb költők magyarul* (DEBRECZENI–SENTELEKY: *Bazsalikom*. Subotica, 1928. 148 l. és PETROVIĆ-NJEGOŠ – DJISALOVIĆ: *Hegyek koszorúja*. Novi Sad, 1929. 127 l.). *Budapesti Szemle*, 1929. DCXXII. szám, 347.

221 ANĐELIĆ MAGDALENA: Dömötör Pál, a költő és műfordító. *Újvidék*, A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 1970/4. 51.

222 Uo. 58–59.; Veljko PETROVIĆ: *Iz pisma Uredništvu* (Levelek a szerkesztőséghez); *Brankovo kolo*, 1906/42. 1314.

intézte hozzá: „Dömötör Pálnak. Lapunk tegnapelőtti számában megjelent költeménye oly sikerült, hogy buzdítanunk kell önt a költészet további művelésére.”²²³ Ez jelentette számára a belépőt az ország szépirodalmi lapjaihoz. 1904-ben *Tóth Kálmán emlékezete* címmel ódát írt a nagy elődjéhez, 1913 tavaszán pedig Apatinban, a Szabad Lyceum-Egyesületben előadást tartott a költészetéről.²²⁴ A *Bácska* ebből az alkalomból hat fejezetet közölt *Tóth Kálmán élete* című, készülő könyvéből,²²⁵ amely egy évvel később, 1914-ben jelent meg Budapesten, a Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet kiadásában.

Nem ez volt az első tanulmány-írói kísérlete Dömötör Pálnak, negyed századdal korábban, 1890-ben Szulik József *Visszhangok* című kötetének méltatásakor már kipróbálta a monográfia felé vezető pályarajz műfaját. A szintén bajai születésű költőtárs könyvének bemutatásakor kísérletet tett az óbecsei plébános költészetének a magyar katolikus egyházi lírán belüli elhelyezésére. A *Bácskában* közölt négy részes tanulmányában a hit, az áhítat és a lelki-szellemi emelkedettség forrását – *Az árva panasza*, *Az anyátlan*, *Anyám háza* című verseit elemezve – a szülői ház békéjében és a gyermekkor szeretet-világában lelte meg, ahogyan megtette ezt Tóth Kálmán költészete ihletforrásának föltárásakor is. Meglátása szerint Szulik József a szó legnemesebb értelmében katolikus költő, aki megújítója volt kora egyházi költészetének. Ő volt az, aki az egyházi líra személyes érzéseket kizáró, ünnepélyes harmóniáját egyéni érzésekkel, érzelmmel töltötte meg, s ezzel szinte föloldotta a korábbi kötöttségeket. „Addig Tárkányi ódái, Mindszenty nagyszabású diadalhymuszai, s más költők hasonló irányú művei képezték csak a magyar kath. egyházi költészetet, míg Szulik e magasztos lelkek közé oda vitte szívét, fájdalmaival, panaszaival, s míg azok ódákat, hymuszokat zengedeztek, ő igazi *könyörgéssel* mutatta be ezer sebét az Úrnak. Azok a túlvilág, ő az élet költője volt, ki csak jutalmát kérte a túlvilági üdvöből földi szenvedéseieért, de elénekelte szenvedéseit őszintén, leplezetlenül.”²²⁶ Ezt figyelembe véve sem tekintette Szulik Józsefet nagy formátumú költőnek, akinek képzelete nem lépi túl az egyéni lélek és az ég felé irányuló tekintet határait, a való világ történései, hangulatai és emberi viszonyai kívül maradnak lírája territóriumán, mi több: „hasonlatokban nem mondható gazdagnak”. Vitathatatlan viszont, hogy érzelmei őszinték, megnyilatkozása pedig közvetlen, ami a maga korában korántsem volt megszokott jelenség. „Napjainkban – ragadta meg az alkalmat Dömötör Pál, hogy kora irodalmáról is megfogalmazza elmarasztaló véleményét – különösen céh-beliek oly keveset látszanak adni erre, pedig e nélkül nincs igazi lírikus. Vannak *megcsinált*, hírneves poéták, akiknek olvasásakor a hamis érzelmeken megbotránkozunk.”²²⁷ Ezzel együtt is mély érzelmű költőnek, a szelíd örömk, és a csöndes fájdalom énekesének tartja őt, aki egyedül Istenhez küldött fohászaiban tud zengő lírikus lenni. Értékelte, hogy az óbecsei papköltő sokat fordított német, angol, francia

223 Dömötör Pál I. [Ismeretlen szerző tanulmánya]. *Bácska*, 1910. augusztus 9. 2–4.

224 Tóth Kálmán-estél Apatinban. *Bácska*, 1913. április 22. 3.

225 DÖMÖTÖR PÁL: Tóth Kálmánról I–VI. Írta és az apatini Szabad Lyceum-Egyesületben 1913. évi április 16-án felolvasta Dömötör Pál; *Bácska*, 1913. április 22. 2–4.; 1913. április 25. 2–4.; 1913. április 29. 2–4.; 1913. május 6. 2–4.; 1913. május 9. 2–4.; 1913. május 16. 2–6.

226 DÖMÖTÖR PÁL: Szulik József: *Visszhangok*. Új költemények, műfordítások Szulik Józseftől. Győr, Gross Gusztáv nyomása, 1890. Egyetemes Könyvtár. III. rész. *Bácska*, 1890. június 24. 1.

227 DÖMÖTÖR PÁL: Szulik József: *Visszhangok*. Új költemények, műfordítások Szulik Józseftől. Győr, Gross Gusztáv nyomása, 1890. Egyetemes Könyvtár. II. rész. *Bácska*, 1890. június 20. 1–2.

és olasz költőktől, az utóbbi években pedig szívesen tolmácsolta Radicsevics Brankó szerb költő verseit.²²⁸

1910. július 19-én a zombori *Bácska* rövid hírben közölte: Dömötör Pál királyi ítélőtáblai bíró a zombori kir. járásbíróság nagyérdemű vezetője nyugalomba vonult. A járásbíróság élére Szántó Ferenc kir. járásbíró került.²²⁹ Hivatalos búcsúztatására október 25-én került sor. Méltatói kiemelték: „Dömötör Pál vezetése alatt a legteljesebb összhang kapcsolta egybe a kis járásbíróságot az állami igazgatás minden rétegével, mellyel az igazságszolgáltatás érintkezik. [...] A bíró elbúcsúzott, de maradt a költő.”²³⁰ Ebben azonban talán egyedül ő nem volt biztos. Évtizedekkel korábban, 1888-ban *Azt mondják röpkölnék* című versében így fogalmazott:

*Repülök-e, vagy csak lenn vagyok a földön:
Nem tudom, de éltem az angyalok közt töltöm.
S hogy költőnek méltán tartanak-e engem:
Nem tudom, de dallal tele van a szívem,
Tele van a lelkem.*²³¹

A pályatársa, Szulik József azonban *valódi költőnek* tekintette őt, olyan költőnek, „aki dalaival arra tanít, miképpen lehet az embernek boldognak lenni, ha gondok, súlyos terhek nyomják, ha időnként fájdalmak, szenvedések sújtják is; aki mint ember felfogja hivatását, s mint költő, dalba önti érzelmeit, melyek oly kedvesek, oly nemesek”.²³² Később a *Bácska* cikkírója annyit tett hozzá: Baja város az évszázadok során sok neves embert adott a hazának. A költők közül Tóth Kálmán „az édes szerelem”, Szulik József „a vallásos érzelmek”, Csupor Gyula „a vígság és baráti szeretet” énekesei mellett Dömötör Pál az otthonlét, „a családi fészek” idilljének legelkötelezettebb verselője.²³³ Dömötör Pál, a hazaszeretet költője Zomborban halt meg, Magyarország összeomlásának sötétjében, 1920. szeptember 7-én. Herceg János akár róla is megrajzolhatta volna a hivatásának elkötelezett megyei tisztviselő alakját, akiknek népes serege délelőtt tízkor kellő méltósággal vonult gáblira a sarki vendéglőbe, miközben a városházával szemben a pénzügy-igazgatóság tanácsosai és titkárai „az állami hivatalnokok felsőbbrendűségével sétáltak az udvari körfolyosó vaskorlátjai alatt”. Ez a hivatalnoki kar volt Zomborban a társadalom krémje. „Egy időben talán azért is nevezték úri városnak. S ezt a díszítő jelzőt sokáig színezte is a csend és a nyugalom, amely a széles sétányokon s az árnyas fák alatt valóban valamiféle előkelő hangulatot árasztott. Mintha valóban csak halk szavú, finom és diszkrét úri nép élt volna Zomborban.”²³⁴

228 SZULIK József fordításai: -k. -f. [SZULIK József]: A halászfű (Brankó Radicsevics után). *Bácska*, 1890. április 4., melléklet 4.; SZULIK József: A vándorlás vége (Brankó Radicsevics után). *Bácska*, 1890. április 4., melléklet 5.; SZULIK József: Ima (Branko Radicsevics után). *Bácska*, 1890. május 9. 4.

229 Dömötör Pál kir. ítélőtáblai bíró [...]. *Bácska*, 1910. július 19. 2.

230 Dömötör Pál búcsúztatása. *Bácska*, 1910. október 25. 2.

231 DÖMÖTÖR Pál: *Azt mondják röpkölnék*. In: DÖMÖTÖR Pál: *Költemények*. Győr, Gross, 1888. 42.

232 SZULIK József: Dömötör Pál legújabb költeményei. *Bácska*, 1889. október 29. 1–2.

233 Dömötör Pál II. [Ismeretlen szerző tanulmánya]. *Bácska*, 1910. augusztus 12. 2–4.

234 HERCEG (1999a) i. m. 105.

10. A csodálatos Délvidék fölfedezői

Latinovits Géza, Herold Béla Gyula, Türr Antal

Az 1880-as évektől kezdődően a délvidéki – bácskai és bánági – magyar sajtót is a tárcairodalom tette naggyá: az első oldalon, a „vonal alatt” írói, tudós tanári, papi és lelkészi életművek teljesedtek ki. Különös sajátossága a délvidéki hírlapok tárcairodalmának (is) a világ birtoklásnak reménye nyomán született határtalan optimizmus és derű, a töretlen meggyőződés, hogy minden nemeset, szépet, minden különlegeset az okos és bölcs élet részévé avathatnak. Milyen csodálatos lenne ma is ezen a magaslati szinten élni az életet!

A tárcarovat adott helyet az útirajzok, utazási élmények és fürdői levelek szerzőinek is, akik lelkes beszámolóikban a derűs rácsodálkozás pillanatait örökítették meg. A *Bácska* névtelen szerzője *Vándorló magyarok* című jegyzetében a nyári utazásokról írta: „A polgári életnek is szinte megszokott követelménye már, hogy egy-két hétre kiragadja magát minden ember a megszokott mindennapi munka köréből, és elvonuljon valahová pihenni, vagy szórakozni, ami szintén pihenés számba megy, mert hiszen új dolgok látása felfrissíti az agyat, munkaképessé teszi a lelkünket.” Az iskolák bezárása után válik igazán aktuálissá a nyaralás kérdése, s a polgár eldöntheti, Svájc havas vidékei, az osztrák Alpok hegy-völgyei, az olasz tengerpart, vagy Görögország ókori csodái felé váltja meg a vonatjegyét. De utazzon bármerre is, a vándornak előbb-utóbb be kell látnia, idehaza is megtalál mindent, amit szíve legmélyén megálmodott, megkívánt. „Alig van a világnak országa – folytatta a cikk írója –, ahol annyi természeti szépségben bővelkedő vidék lenne, mint Magyarország. [...] ott vannak a felvidéki városok, ott vannak az erdélyi részek vadregényes völgykatlanai, ott a Balaton partja, az Alduna vidéke, mind egytől-egyig kínálkozik a nyaralásra és üdülésre.” S ha a polgárnak mégis inkább kell Svájc, Tirol, Észak-Németország vagy Olaszország, annak egyetlen oka van, a messzi tájak az idegenforgalmi központjaikban nagyobb kényelmet biztosítanak a vendégeiknek. Ezért lenne szükség arra, hogy a bankok, a nagyvállalkozók, a pénzemberek több pénz fektessenek be az üdülési létesítményekbe.²³⁵

Bács-Bodrog vármegye „vándorló magyarjai” azonban vajmi keveset mérlegeltek, ők a szívükkel hallották meg a távoli vidékek megszólító üzenetét, s utaztak az Adriára, mint Novákovits Izidor,²³⁶ Szieberth Imre²³⁷ vagy Kabos Márton,²³⁸ és foglalták írásba a boldog főlzabadultság élményét, vagy a szívük fájdalmát, ahogyan tette azt Pataj Sándor *A Quarnerón* című szonettjében:

*A végtelenbe vész a tenger árja,
A partra csap, meg újra visszahull.
És áll a szikla változatlanul,
Útját a Bóra ezredéve járja.*

235 Vándorló magyarok. *Bácska*, 1914. július 24. 2.

236 NOVÁKOVITS Izidor: Két tanulmányút –. Fiume, Velence, Trieszt, Zágráb. *Bácska*, 1897. június 25. 1–2.; 1897. július 13. 1–2.; 1897. július 16. 1–2.; 1897. július 20. 1–2.; 1897. július 23. 1–2.; 1897. július 27. 1–2.; 1897. július 30. 1–2.; 1897. augusztus 3. 1–2.; 1897. augusztus 6. 1–2.

237 SZIEBERTH Imre: Cirkvenicai képek. *Bácska*, 1900. június 8. 1–3.

238 DR. KABOS Márton: Abbázia I–II. *Bácska*, 1903. november 17. 1–3.; 1903. november 24. 1–4.; Abbázia mint gyógyhely III. *Bácska*, 1903. december 4. 1–3.; Abbázia–Velence IV. *Bácska*, 1903. december 11. 1–3.; Velence V. *Bácska*, 1903. december 18. 1–3.

*Szívünk kinyitva, hogy vele beteljünk,
Bevéstük, hogy mily örök e kép.
E tenger, e fűvény: a szirt, a lég,
Olyan legyen itt ébredt szerelmünk.*

*S mi változatlan élt sok ezredévet,
Most meg nem lelhetem a régi képet,
Nem ez a tenger, hol veled valék,*

*Nem ez a szirt, a lomb, a föld, a lég,
Egy éve csak, hogy jártam itt veled.
Most egyedül reá nem ismerek.²³⁹*

Virter Károly Curtius álnéven küldte fürdői leveleit Karlsbadból,²⁴⁰ Kőszeghy Dezső ugyan-
ezt tette Gleichenbergből.²⁴¹ A Tatra vidékén barangolt Gubitza Kálmán,²⁴² Kun Melania²⁴³
és Gothárd Sámuel,²⁴⁴ míg László Gyula a Székelyföldre látogatott,²⁴⁵ Eifried Ágostot pedig
Herkulesfürdő és a Cserna-patak szépségei ejtették ámulatba.²⁴⁶ Krump Vilmost Bosznia
csodás tájai szólították magukhoz.²⁴⁷ Virter Károly *Úti képek Olaszországból* címmel egész
kötetbe foglalta össze olaszföldi emlékeit,²⁴⁸ 1894–1895. esztendő fordulóján Csippék Fe-
rencz pedig a *Bácska* lapjain XXVI folytatásban tette közzé *Keresztül-kasul Európán* című,
kontinensnyi utazásának élményeit. Útirajza 1896-ban könyv formájában is megjelent.²⁴⁹

Mellettük voltak olyanok is, akiket a magyar Délvidék csodálatos tájai-vidékei szólítottak
utazásra. Közéjük tartozott Latinovits Géza, aki 1897 tavaszán két részletben jelentette meg
Vízi kirándulás a Ferenc-csatornán – Zombortól Ó-Becséig című élménybeszámolóját. Latino-
vits Géza (1863–1914) a régészet, a történettudomány terén szerzett magának elévülhetetlen
érdemeket. Bácsmegeye tiszteletbeli főjegyzőjeként vállalt hivatalt, tagja, később alelnöke volt
a Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulatnak. 1897-ben Bács város országgyűlési képví-

239 DR. PATAJ Sándor: A Quarnerón. In: LÉVAI Aladár (szerk.): *Bácsmegeyei egyetemes naptár az 1912. szökő évre*. Óbecse, Lévai Lajos Könyvnyomdahivatala kiadása, 1912. 110.

240 VIRTER Károly: Karlsbadi levelek Curtiustól. *Bácska*, 1878. szeptember 21. 88–89.; 1878. szeptember 28. 100–101.; 1878. október 7. 108–109.; 1878. október 14. 116–118.; 1878. október 21. 124–126.; Utóhangok a karlsbadi levelekhez. *Bácska*, 1878. december 14. 180–183.; *Bácska*, 1879. január 28. 28.

241 KŐSZEGHY Dezső: Fürdői levél. Gleichenberg, 1894. július 28. *Bácska*, 1894. július 31. 4.; KŐSZEGHY Dezső: *Schloss Bertholtstein*, Gleichenberg, 1894. augusztus 4. *Bácska*, 1894. augusztus 7. 1–2.

242 GUBITZA Kálmán: A Csorba-tóról. *Bácska*, 1903. augusztus 7. 1–2.

243 KUN Melania: Tátrafüred. *Bácska*, 1880. augusztus 24. 2–3.

244 GOTHÁRD Sámuel: Csuntova [Dobsina mellett]. *Bácska*, 1905. július 11. 4–5.

245 LÁSZLÓ Gyula: A székely föld. *Bácska*, 1903. május 15. 1–2.

246 EIFRIED Ágost: *Kirándulás Orsovára*. *Bácska*, 1899. február 10. 1–2.

247 KRUMP Vilmos: Öt nap a Prenj-hegységben I–V. [Boszniai utazás]. *Bácska*, 1908. augusztus 11. 2–3.; 1908. augusztus 14. 2–3.; 1908. augusztus 18. 2–3.; 1908. augusztus 25. 2–3.; 1908. augusztus 28. 2–3.; KRUMP Vilmos: Levél Boszniából. *Bácska*, 1908. július 28. 2–3. [Talán ő a szerzője]: Öt nap a Prenj-hegységben I–V. *Bácska*, 1908. augusztus 11. 2–3.; 1908. augusztus 14. 2–3.; 1908. augusztus 18. 2–3.; 1908. augusztus 25. 2–3. és 1908. augusztus 28. 2–3.

248 BERGMANN Ágost: *Úti képek Olaszországból*. Írta Virter Károly. *Bácska*, 1881. július 5. 3. és melléklet 2.

249 CSIPPÉK Ferencz: *Keresztül-kasul Európán*. Zombor, Bittermann Nándor és fia könyv- és könyvnyomdájából, 1896. 176.

selővé választotta. 1890-ben kezdte meg külföldi utazásainak sorát, s Haraszthy Ágoston, Jámbor Pál, Milkó Izidor, Scossa Dezső, Szentkláray Jenő, Boleszny Antal, Milleker Rezső, Tallián Emil és más korabeli világutazók társaságában úti beszámolóival szerzett magának országos nevet. A zombori *Bácska* 1899 októberében arról tudósított, hogy Szabadkán az orvosok és természetvizsgálók XXX. vándorgyűlésén Latinovits Géza *Tunisi élményeim* címmel tartott beszámolót és felolvasást a nagyérdemű közönség előtt. A *Bácska* 1897 januárjában folytatásokban közölte „a bácskai nagybirtokos, a fővárosi lapok ismert nevű, jó tollú tárcaírójának” *Vázlatok Indiáról* című „érdekes tárcacikkét”, majd néhány hónappal később *Hat hét Syria és Palesztinában* című útirajzát. A lap 1898 áprilisában-májusában nyolc folytatásban jelentette meg *A fehér cár birodalmából* című élménybeszámolóját. A világutazó és társai ugyanazzal az önfelelt derűvel élvezték a Ferenc-csatorna vidékének csodáit, mint tették azt a távoli vidékeken.

Zomborban Heintz Albert műszaki tanácsos úr készséggel bocsátotta a társaság rendelkezésére a Pannónia csavargőzöst, mely háromfős legénységével bácskai előkelőségeket szállított végig a Ferenc-csatornán. „Virágzó rétek, zöld vetések és csinos szőlősök fekszenek a csatorna mindkét partján” – olvasható lelkes beszámolóban. A kellemes áprilisi reggelen Paukovits Ottó, Rohonczy Lőrinc, dr. Molnár Károly, Milodánovits Simon, Birvalszy György és az útirajz írója szálltak hajóra, hogy kellemes utazásuk során megcsodálják „kedves megyénk eme áldott részletét”.

Cservenkánál a csatorna jobb és bal partjánál a „szorgalmas és vagyonszerző” Lelbach-család terebélyes gabonaszállító hajói várakoztak a rakodásra. Az egyik hajón Lelbach Konrád személyesen felügyelte a gabona berakását. Távolabb Kúla igen látványosan emelkedik, az utóbbi időben több nagy ipartelep létesült, melyek a tulajdonosaiknak igen tekintélyes hasznot hajtanak. „Külát elhagyva megpillantjuk tövisi Ráczy György nagy kiterjedésű szőlőtelepét, a Jolán-földet. A közélet ezen régi, kipróbált harcosa, egyúttal kitűnő és szakavatott gazda, ki ezen mint szőlőtelepével nagy jótéteményt gyakorol e vidékre, mert a nép látva az okszerű kezelést, kedvet fog kapni a szőlő kiterjedt művelésére” – írta nem leplezett lelkesedéssel útirajzában Latinovits Géza.²⁵⁰ Verbásznál az utazók fejet hajtottak a dombon látható keresztnél, mely alatt a csatorna nagynevű tervezője, Kiss József mérnökkari százados, a geniális és kitartó férfi nyugszik. E kiváló ember munkájával nemhogy vagyont nem szerzett, de a maga korában még elismerésben sem részesült, és szegényen hunyt el. „Talán még eljövend az idő, hogy méltányolni fogják hervadhatatlan érdemeit; különösen megyénk köszönhet neki sokat” – fogalmazta meg a tisztelet hangján a szerző.²⁵¹

Bács-Szent-Tamástól Bács-Földvárig a „kiváló üzleti szellemmel megáldott” Dungserszky Lázár gabonával terhelt hajói vesztegeltek a partok mellett. „Ez a földi kincsekkel bővelkedő, szorgalmas ember nemcsak saját maga részére gyűjti a vagyont, hanem érzékkel bír arra nézve is, hogy emelje az ipart és kereskedelmet; sok-sok szegény családnak állandó kenyérkeresetet és foglalkozást biztosít. Kiterjedt birtokain számos gyárat és ipartelepét létesített, mindannyi a modern technika legújabb vívmányaival van felszerelve.” Bács-Földváron túl, a Gyöngysziget közepén Rohonczy Gida díszes kastélya emelkedik, körülötte látható Rohonczy messze földön híres, 70 holdnyi, csemegezőlőt termő ültetvénye. „Rendkívül nagy keresletnek örvend az itten termelt szőlő; Rohonczy Bécsbe, Berlinbe, Párizsba és Lon-

250 LATINOVITS Géza: Vízi kirándulás a Ferenc-csatornán – Zombortól Ó-Becséig I. *Bácska*, 1897. április 30. 1.

251 Uo. 2.

donba szállítja a kitűnő fajú fürtöket.” Ó-Becsén kedves ismerősök, Gombos Béla országos hírű gazdálkodó, és Balaton Gyula főszolgabíró fogadta az érkezőket. A csatorna torkolatának Bács-Földvárról Ó-Becsére leendő áthelyezési munkálatokat Heintz Albert jeles hídépítő mérnök a „csatorna társulat éltető lelke” – ahogyan azt útirajzában Latinovits Géza megjegyezte – kiváló szakértelemmel vezette. „A csatorna-társulat azon van – mondta –, hogy az öntözési rendszert meghonosítsa a vidéken, mely csakugyan áldásos dolog lenne, de a nép nem tudja, és nem akarja felfogni annak nagy horderejét és fontosságát.”²⁵² Boldog idők Ferenc-csatornája!

Titokzatos, rejtelmes alakja volt irodalmunknak Herold Gyula Béla – alkalmanként Herold Béla Gyula-ként is szerepelt –, aki a XIX. század utolsó éveiben a természet csodáit és háttartalan szépségét bemutató versei, elbeszélései és tárcái révén vált a zombori *Bácska* – olykor a *Zombor és Vidéke* című lapok – kedvelt írójává, s aki ifjú fejjel csónakon végigutazta a Kazán-szoros tajtékzó poklát. Írásai 1897–1902 között rendszeresen megjelentek a *Bácska* című lapban, jelentkezését azonban az első pillanattól kezdve titok fedte, a hírlap 1897. december 7-i számának *Szerkesztői üzenetek* című rovatában ugyanis ez olvasható: „H-l d Gy. B. Kérjük magát megnevezni. Sem hely, sem kelet nincs a levélen.” Az azonosítás minden bizonnyal megtörtént, mert a december 10-i számban már Herold Gyula Béla névvel megjelent az *Egy fészkelő-telep pusztulása* című, a madarak védelmét szorgalmazó írása. Személyére vonatkozóan egy következő – 1899. december 8-án megjelent – szerkesztői üzenet is mindösszesen ennyi: „H. Gy. B. Szivac. Megvannak, közöljük. Köszönjük.”

Hogy a szerző népszerű lehetett az olvasók körében, ékesen bizonyítja, hogy 1900-ban a zombori Bittermann Nándor és Fia könyv- és könyvnyomdájának kiadásában *Ifjúságom* címmel megjelent Herold Gyula Béla verseinek és válogatott publicisztikai írásainak kötete. *Az én életem* című versében így mutatkozott be szerző:

*Az én életem nem virágos róna,
Az én életem homoksivatag.
S mi dalt s virágot tépegettem róla
Álom-világból loptam oda csak...*

*Az én bánatom nem gomolygó felhő,
Az én bánatom virághervadás.
Az én bánatom halkán síró szellő,
Erdő mélyéből galambzokogás...*²⁵³

A kötetbe gyűjtött írások a szerző mérhetetlen természetszeretetéről árulkodnak. A *Mocsarak világában* című cikke beköszönő soraiban így szólította meg az olvasóit: „Jöjjenek velem Bácska legdélibb részére, ahhoz a parttalan hatalmas mocsárhoz, melyet Isten tudja hány száz év előtt terített oda az ős erő, s melyet titáni társa, a Duna nem engedett elpusztulni.” Elmondása szerint csillagfényes augusztusi éjszakán látogatta meg kísérelőjével a mocsári vidéket. „Az alföld enyhe égálja alatt még a szellő is lágyabban susogott. A kék égen alig úszik egy-egy

252 LATINOVITS Géza: Vízi kirándulás a Ferenc-csatornán – Zombortól Ó-Becséig II. *Bácska*, 1897. május 4. 1–3.

253 HEROLD Gyula Béla: Az én életem. In: *Ifjúságom*. Zombor, Bittermann Nándor és Fia könyv- és könyvnyomdája, 1900. 7.

báránnyel, a csillagok csaknem égető fénnel ragyognak alá” – írta ihletett soraiban Herold Gyula Béla, aki érezhetően otthonos volt a természet világában.²⁵⁴ „A mély víztisztások feneké sötétes-zöld, át meg átszöve végtelen hínár-rostokkal, melyeken a tórongy (népies nevén a békanyál) és eleccke arany-sárga virágai díszlegnek. Elérkezünk a halál birodalmához, a bőzhödött békanyállal fedett posványhoz. Némi borzadályt érez az ember, ha meglátja ezt a süppedékes ingoványt, melynek széle süllyed a ritkán látogatók lába alatt. [...] Sietni kell innen a nézőnek, ha nem akarja a halált magába lehelni.”²⁵⁵ A távolban a „Fruska-Góra hegyeinek” kékes ködéből kellő méltósággal előbukkant az ezüsthéjű hold, „szellemarcával kíváncsian bámulva a nádas fenekére”.

A *Bácska* 1898. novemberében és decemberében nyolc részletben közölte Herold Béla Gyula *Apatintól Orsováig* című, egészen rendkívüli úti beszámolóját. A szerzőt a természet imádata különös utazásra készítette: három, hozzá hasonló módon merész társával „öt méter hosszú csolnakban és a hozzá tartozó felszereléssel” utazták be az Al-Dunát. Egy szép nyári alkonyatban a Duna parton született meg az elhatározás: „Miért ne ülhetnék én is csolnakba, rábízva magam a lágyan ringó habokra, mint a halász vagy a molnár? Mint rohanna velem a gyors víz szebbnél-szebb tájakon keresztül, hátra hagyva várost, erdőt, falvakat, hegyeket a rajtuk lévő váromladékokkal. Minduntalan más panorámát mutatva a táj; mily fenséges lenne, amint a partot szegélyező hegyek fehér házikóikkal, rendezett szőlőkkel lassan hátramaradnának a hold bágyadt fénye mellett, avagy a reggeli szürkületben?” A természet egyébként is andalítólag hat a kedélyre, nyílt lelkűvé teszi az elfáradt, bizalmatlan embereket. „A víz kicsiny korunktól kezdve a mi elemünk volt – vallotta meg a szerző –; egyenlő biztonsággal jártunk rajta a legnagyobb hullámszásban, akár úszva, akár lapáttal kezünkben.”²⁵⁶

Herold Béla Gyula három természetimádó társával 1897. augusztus 17-én Apatinnál szállt csónakba, hogy lapáttal kezükben, végigevezve az Al-Dunán, megcsodálják annak legendás szépségeit. A vándorok a vidék nyári gazdagságukban tündöklő szántóföldjei mellett, kaszálók, s szétszórtan fekvő tanyaházikók között jutottak el az apatini Duna-partra. Végre előttük volt a máskor oly „kérelhetetlen ár”, mely azonban a nyári hajnalon csendesen hömpölygött a távoli tengerek felé. Csak akkor vált izgalmas forgataggá a vize, ha valamilyen akadályba ütközött, olyankor háborogva alámerítette az elsodort tárgyakat, hogy távolabb újra felvethesse őket. A hullámai között kitépett fák, gubancos növénykötegek egymás után úsztak a habokban. A folyó jobb oldalán – maguk mögött hagyva a Dráva torkolatát – hamarosan feltűnt az erdődi vár, melynek egyik bástyáját kápolnává alakították. Újlaknál a hegyek csúcsain fehérre meszelt templom, ahol a dicső nándorfehérvári hős Hunyadi János alussza örök álmát, szerencsét üzent az utazóknak, s az alkonyati verőfényben hamarosan megcsillantak Vukovár tornyai is. „Nagyszerű kilátás nyílik a jobb partot szegélyező hegyekre – írta úti beszámolójában a lelkes utazó –, melyek oldalán zöld legelők és szőlők díszlegnek, míg a bal parton egy pár lövésnyire elterülő kövér mezőn fehér csordák legelnek, cifraszűrös, furu-lyázó pásztor által terelgetve, akinek tarisznyája ott fehérlik kúp alakú nádkunyhója ágasan,

254 HEROLD Gyula Béla: *Mocsarak világában*, i. m. 94.

255 Uo. 99–100.

256 HEROLD Béla Gyula: *Apatintól Orsováig*. In: *Ifjúságom*. Zombor, Bittermann Nándor és Fia könyv- és könyvkiadója, 1900. 122.

a mellette szundikáló komondor felügyeletére bízva.”²⁵⁷ Emelte a föltárulkozó táj szépségét, hogy a lombsátrak közül pompás villák és kastélyok hegyes tornyai, díszített homlokzatai bukkantak elő. Újvidék, és vele szemben a sziklán az ódon fellegvár, Pétervárad, veresbarna tornyaival, szeglet bástyáival már történelmi emlékeket ébresztett az alatta evezők lelkében.

Augusztus 20-án a Kamanczon túli vidéken „a nap gyönyörűen kel fel a kékes köddel bevont hegyek mögül, szétszórva vérpiros sugarait a harmatos táj felett. Fejünk felett néhány elrepülő gém hallatja éles kiáltását, amint reggeli halászatra indulnak. A nagyszerűen néma csendben messziről hallatszik a hegyoldalban legelésző nyáj méla kolompja, melybe belevegyül a pástor furulyájának bánatos hangja.”²⁵⁸ Zalánkemén után meredek sziklán komor vár, barna lyuggatott romfala látható, mely még a mohácsi vész előtti időkben épült, s utóbb a török pusztította el. „Két világ határán képzeljük magunkat; egyik oldalon, ameddig a szem ellát, Bácska gazdag, termékeny szántói területnek el tanyaházaikkal, melyek közül a távol lenge homályában emelkedik ki Titel, mellette a kanyargó Tiszával, melynek tovasikló csillámló vize messziről olyanak tűnik, akár az érclemez. A másik oldalon területnek el az elhagyott völgyi legelők, s az égnek mélységes kékjében fürdő bérczek. A lég üdítő, könnyű.”²⁵⁹ A folyam rengeteg és nyugodt, a szigetek, félszigetek, partok mind abból a csillogó homokból vannak, melyet az ősfolyó hegyi patakjai révén szétmorzsolts sziklákból kapott.

Zimonynál elbűvöli az utasokat a millenniumi Hunyadi-emlék, amint a pavilonszerű, magas építmény ormán lebegő ősi turulmadár kiterjesztett fekete szárnyaival, karmai közé szorított pallossal átnéz a múlt dicső csatáinak színhelyére, Nándorfehérvár ormaira. „Oly jól el lehetne itt ábrándozni a múlt dicsőségéről, hisz a képzelet elhárítja a századok rétegeit, és benépesíti, újra felépíti a várromokat, közőket varázssal a mohos falakra. Szinte halod a kürt harsogását, a mén nyerítését, a kard csörrenését; szinte látom vár kapujából a diadalt előtörni, érzed a lelkesedést, mely kebleiket hevíté, érzed idegeikben az erőt, a bátorságot, mely nem e kor sajátja” – írta útirajzában nem titkolt lelkesedéssel Herold Béla Gyula.²⁶⁰ Szendrő hatalmas, komor bástyákkal ellátott vára a kanyarulat miatt úgy tűnik, mintha a Dunába építették volna. „Örömittassá lesz kifáradt testem és lelkem, s a meredek hegycsúcsok, melyek felett misztikus fény ömlik szét, a magasba emelik képzeletemet.”²⁶¹

A Duna rengeteg víztömege váratlanul két sziklahegy közé szorul, a habzó hullámok úgy játszanak a csónakkal, mint a szalmaszállal. Habra hab tolul, a tarajos hullámok bűgva tolonganak a part felé, s az árjával nem bíró folyam szinte zúgva hömpölyög sziklás, szűk medrében, s a vándor kénytelen megállapítani: „Borzalmasan szép látvány a Duna, ha teljes haragjában van.” Órákon át tart a sodródás, mire a négy fiatal a szerb oldalon, teljesen kimerülten felkapaszkodik a zátonyszerű partra. Időközben odaérkeznek azok az emberek is, akik a partról tanúi voltak vergődésüknek. „Rút, bozontos fejűk, apró sűrű bozontos szemek, piszkos ruházatuk s az övből előkandikáló konyhakések semmiképpen sem tudnak bizalmat kelteni bennem” – jegyezte föl útirajzában az Al-Duna vándora.²⁶² Osztrova falu közelében járnak, mire beesteledik, a homályban feltűnnek Moldova halvány lámpafényei is.

257 Uo. 133.

258 Uo. 155.

259 Uo. 136–137.

260 Uo. 145.

261 HEROLD (1900) i. m. 148.

262 Uo. 158.

Hajnalba csónakba szállva folytatják útjukat az Al-Duna mindenre elszánt vándorai, s rövid sodródás után megpillantják a Duna közepén égre meredő, 50–60 méter magas, Babagáj sziklát, „mely hasogatott oldalaival mint veszedelmes kapu bejáratát képezi ama rémisztő titán folyosónak, melyet Kazánnak neveznek. A sziklatömeg a folyamatot két részre osztja; az egyik ág a szerb parthoz közeli sziklapadról rohan alá, a másik ága a kőgerincz közé ékelve 100 méter széles csatornát képez [...]. A Babagájhoz közel számos szirtfok rejlik a vízben, miken fel lehet akadni, s ha az örvénylő víz oda ragadja a csolnakot, alig szabadul meg. A kőszirtzen alul összefolyó két ág számos ösvényt képez, melynek habos fodrai borzalommal töltik el az e látványhoz nem szokott embert. Jobbról a szerb oldalon meredek sziklaparton nagy, füstös vártorony emelkedik három kisebb, düledező torony társaságában. E vadregényes sziklafészeknek nevezetes szerep jutott a történelemben, mert ez az a híres galambóczi vár, melynek barna tornyán, majd a Szűz Máriás, majd a félholdas zászló lobogott. [...] Valóban egy véres történet az Al-Duna, két nemzet története, kiket a bolondos sors arra választott ki, hogy egymást pusztítsák, a kiknek itt volt minden harcz kezdetén az első találkozásuk. Egy hosszú katakombába ez, mely száz meg százezer hős csontjait őrzi. A bal parton a sziklába vájva, sima szekérút vezet, korláttal elkerítve a veszélyesebb helyeken. A nagy Széchenyi nevét viseli e sziklaút, ki először pendíté meg a világhírű műút kiépítését.”²⁶³ Ezt követően a Duna megszűnik félelmetes lenni, méltóságáteljesen hömpölyög a medrében kelet irányába.

Augusztus 26-án Herold Béla Gyula naplójába följegyezte: „Napkeltet még soha ily igéző fényben nem bámultam, mint itt. A napsugarak nem olvadnak bizonytalan fénné össze, hanem fehér, kékes és rózsaszínben, mint egyes nyílcsoportok lövellnek a fantasztikus sziklaormokra, melyektől visszaverve ragyogó szivárványhoz hasonlítanak.”²⁶⁴ Úgy tetszik, mintha itt vége lenne a Dunának, közelebb jutva azonban látniuk kell, hogy „a folyó jobb derékban oromtól a lábíg kettémetszette a hegyet. A folyam felduzzad és összeszorul a kétezer láb magas sziklafalak között, zúg, zajong, a szirtbe verődik, s amennyire beláthatni, az egész tömeg karikázik, örvénylik. A két fal egyre nagyobb, alatt a Duna tükre egyre sötétebb; s hogy a zord panorámát befejezze, egy éles meredélyen előtűnik egy sötét tátongó barlang. A rémítő hegyláncz mérföldekre keresztül van törve; tisztán kivehető, hogy a két átellenes parton egymásra meredő sziklahegyek valamikor együvé nőtt, kimagasló hegyóriások voltak, mi törte össze így ezt a sziklavilágot, mint valami romba döntött várat az elkeseredett ostrom? [...] Milyen fenséges a természet a legnagyobb ridegségben is! Mily nagyszerűek ezek az egyhangú, kopár sziklafalak!”²⁶⁵

Mély sziklavágásban haladnak tovább, s a végtelen, a szédületes, kettős falazatot néha-néha megszakítja egy-egy benyúló „völgykebel”, melyen keresztül rejtett, ember-nem-lakta paradicsomba lehet belátni. Egyszerre rettenetes kép tárul a szemük elé: a két sziklafal 80 ölnyire közeledik egymáshoz, s kétezer lábnyira nyúlik az ég felé. „A fenséges folyam ős haraggal tör keresztül a borzalmas börtönfolyosón. Valóban alig ismerünk a Dunára mi, kik megszoktuk végtelen medrét, nyugodt fenségét, szinte elbámulunk szilaj szökkenésén, amint habzó hullámaik oda loccsantja a sötét bérctömeghez. A jobboldali meredély alján, kevéssel a víz színe felett egyenletes távolságban fejnagyságú üregek mutatkoznak. Néhol csákánnyal vágott bolthajtások nyomai látszanak az aczélkemény barna bazaltban. Tizenkilecz százados

263 Uo. 161–162.

264 Uo. 165.

265 Uo. 166–167.

emlék ez; ama gigászi munka nyomai, melyet a rómaiak rettenthetetlen császára, Traján vágatott légióival, hogy kiterjeszthesse hadműveletét s kereskedelmét az elzárt keletre. Az egész szoroson keresztül utat vésetett a sziklába, fél bolthajtással, mely ráborul az útra. Ezt aztán a lyukakba dugott gerendákkal, melyekre deszkapadlót fektettek, kiszélesítették, s most már kényelmesen végig vezethette a híres császári sasos légiót, s közlekedhettek akár kocsikkal is a kelet kalmárai. Gigászi munka lehetett.”²⁶⁶

Amint a kettős sziklafal szétnyílt, gyönyörű táj tárult a vándorok elé: a két part hegyei fákkal, ligetekkel voltak fedve, s az alkonyati távolban karcsú tornyaikkal hófehér házak tűntek föl. A folyam egyszerre megszűnt borzalmas lenni: méltósággal foglalta el ismét az őt megillető medret, melynek partján a távolban már feltűnt a vándorok végcélja, Orsova, ahol partra szálltak. A kikötőben zajlott az élet: a hajók és a bárkák emberei dalolva, pipázgatva súrolták hajóikat, és az óriás folyam tükrén egymást érték a gyümölcscsel és főzelékekkel megpakott csónakok és dereglyék; mind az ébredő város felé sietett, hogy ellássák annak piacát. „A város felől lengedező szellő élénk zenekar elmosódott akkordjait röpitik felénk, mely búbájosan vegyül a gyönyörű, csillaghullató, enyhe éjszakába. A sötétkék égbolt, mint egy óriási üvegharang ragyog vakító báránnyelűvel, és mirriárd csillagaival.”²⁶⁷

Az éjszakát a Három Matrózhoz címzett fogadóban töltötték. Másnap korán reggel a festői Cserna-patak völgyében a köves úton haladva már gyalog folytatták útjukat. A hegyek két oldalt meredeken emelkednek az ég felé, miközben a völgyben egyre szűkülő medrében a zúgó patak a nagy köveken sellőket alkotva, vígan csobog tova, s gyakran kis zuhatagként ömlik alá. A kanyargó völgy a világhírű Herkulesfürdőhöz vezet, ahol árnyat vető fákkal kerítve ragyogó, palotaszerű fürdőszállodák sorakoznak. „A háttérben sötétlik Herkules fekete vasszobra, amint rémítő buzogányát nyugtatja széles, izmos vállán. Körös-körül, mint egy paradicsomi keret, szakadékos szikla gerinczek, meredek sziklafalak, hatalmas fenyesek, vagy az erdőből magasan kiemelkedő csodálatos sziklaképződmények kötik le figyelmünket, emelik lelkünket az örökszép, az örökigaz természet által Istenhez.”²⁶⁸ Itt azután véget is ért a tizenkét napig tartó férfias mulatság, az al-dunai csodálatos csónakkirándulás. Herkulesfürdőnél vonatra szálltak, s előbb Temesvárra, majd onnan tovább, Szeged felé utaztak.

Herold Béla Gyula al-dunai élményei nyomán született *A halászlegény* című, balladai hangvételű elbeszélése is, mely a *Bácska* 1899. július 11-i számában jelent meg. „Alkony borult a tájra. A hegyek ormairól visszaverődött a tűnő nap sugara, megcsókolva még egyszer a lábainál hömpölygő Duna zavaros, szőke vizét, aztán véresen bukott a szerbiai hegyek mögé, hogy helyet engedjen a mosolygó csillagoknak, a teljesen felhőtlen ég azúr boltozatán” – kezdte az író a véres leszámolásba torkolló szerelmi háromszög történetét. Jóska és a részeges Márton molnár leánya, Juliska közti, békésnek hitt szerelembe váratlanul belekavart „valami mérnök, aki a vízszabályozókkal jött” az Al-Dunához. A legény egy este a Dunához vezető sziklaösvényen állva tanúja volt a titkos légyottnak. „Arcza kipirult a hőségűtől, mely bensejét égeté, szeme villámokat szórt, ökölbe szorult izmos karja, melyről a felcsúszott a széles ingujj herculesi izmokat láttatott.” Elméje elborult, a folyó közepén álló malomhoz evezett, ahol leütötte ellenfelét, s a mellék fülkében öntudatlan állapotban fetrengő vén embert, majd „fogta a gyertyát s feltette a gerendára, a zsindely alá”. Aztán

266 HEROLD (1900) i. m. 167–168.

267 Uo. 170–171.

268 Uo. 173.

felkapta a fejszét, s két csapással felszabadította a malmot a bilincseitől. „A malom, mint egy iszonyatos tűzcsóva, zúgva, kelepelve, ellenállhatatlan erővel jött lefelé a sebes árban, egyenesen a Duna közepéből kiemelkedő Babagáj szirtnek tartva. Mögötte széles sziklapartról csattogva esik alá a víz; örült erővel karikázik az örvény. Onnan nem menekül semmiféle élő. A parton összegyűlt tömeg borzadva nézte, mint nyaldosták a lángok a vágató malom zszindelytetejét. Már csak néhány öl választotta el a kőbálványtól. A következő pillanatban egy óriási reccsenés reszketteté meg a levegőt, s az ízzé-porrá zúzott malom sisteregve tűnt a feneketlen hullámsírba.”²⁶⁹ Azontúl csak néhány félig elszenesedett gerenda keringőzött az örvény felett, mintegy rémcsovái a rettenetes büntetésnek.

Türr Antal – írói nevén Del Toró – tanító, majd pénzügyi számtanácsos 1854-ben született Baján. 1878-ban a boszniai okkupáció alkalmával hét csatában vett részt, háborús élményeit két kötetben, a *Képek a boszniai életből* (1894)²⁷⁰, és *Újabb képek az okkupációból* (1909)²⁷¹ címmel jelentette meg. A háborúból hazatérve 1879-ben a titeli állami polgári iskola tanára lett, ahol öt évig működött, majd Zomborba költözött, ahol a pénzügyi pályára lépett. Írásai, „tárcza-cikkei” 1879 óta jelentek meg a *Bácskában*, cikkeinek válogatását *Borúra-derű* címmel 1904-ben Bártfán jelentette meg.²⁷² 1898 nyarán öt folytatásban jelentek meg a Harkányból keltezett fürdői levelei,²⁷³ nevét feledhetetlenné azonban a *Bácskában* 1910-ben kilenc folytatásban megjelent szerémségi-szlavóniai utazásáról hírt hozó *Úti rajzok* című munkája tette.

1909. augusztus 15-e, Nagyboldogasszony napja volt, Újvidék és vele szemben Pétervárad ünnepi díszbe öltözött, amikor a vándor a sziklára épült erőd alatt elhajózott. Futak felé kezdett változatos lenni a táj, mert a szerémi hegyek csúcsai kéklettek a távol ködében, „a Duna jobb partján, Futak alatt pedig a gróf Chottek-féle nagy kiterjedésű, szépen rendezett uradalom köti le a figyelmet.”²⁷⁴ Kamenica közelében a szőlőkertek bő termést ígértek, közöttük fölbukkant gróf Karácsonyi nagyszerű angolparkja, közepén a pompás kastéllyal. A park felső részén, egy tisztáson óriási, százkarú vén tölgyfa állt. Messze tőle, a hegyoldalból tiszta, friss forrásvíz fakadt, amelyből – a népi hiedelem szerint – ha az ifjú iszik, szíve azonnal szerelemre lobban. A hímes dombok alatt búbjajos rózsakertek húzódtak. A hajó utasai Kamenicán kiszálltak, s részt vettek a kadétiskola növendékeinek avatási ünnepségén, majd tovább utaztak Karlovicára. Amerre mentek, útjukat hatalmas kertek, dió-, alma-, körte-, barack- és szilva-ültetvények szegélyezték, s az utak szélén mindenütt málna- és eperbokrok terpeszkedtek – hirdelve a vidék kimeríthetetlen gazdagságát. „Karlovica a gör. kel. egyház fejének székhelye igen regényes fekvésű, a patriarka-palota a jelenkori építészet remeke, de gyönyörű a gimnáziuma is. Dísztermének falairól az alapítók olajba festett nagy arcképei komolyan tekintenek le a Múzsza-fiakra.” A gimnázium alapítói között akad egy magyar ember is: Desiderius Szabó uram. Karlovica katedrálisa szép, maga a város azonban girbe-gurba

269 HEROLD Béla Gyula: A halászlegény. In: *Ifjúságom*. Zombor, Bittermann Nándor és Fia könyv- és könyomdája, 1900. 72.

270 TüRR Antal: *Képek a boszniai életből*. Zombor, Bittermann Nándornál, 1894. 93.

271 TüRR Antal: *Újabb képek az okkupációból*. Zombor, Bittermann Nándor és fia Könyv és Könyomdája, 1909. 117.

272 TüRR Antal: *Borúra-derű. Tárczák*. Zombor, Bártfán–Nyomatott a Felsővárosi könyvnyomdában, 1904. 154.

273 TüRR Antal (Del Toró): Fürdői levelek. Harkány, 1898. július hó I–V. *Bácska*, 1898. július 26. 1–2. p. és 3.; 1898. július 29. 3.; 1898. augusztus 2. 3.; 1898. augusztus 5. 1–2.; 1898. augusztus 9. 1–2.

274 TüRR Antal (Del Toró): *Úti rajzok I. Bácska*, 1910. január 4. 5.

utcaival és rossz kövezetével „nem igen kedves látvány”.²⁷⁵ A város feletti hegyen az erdők hűvös árnyékában van elhantolva a szerbeknek egyik jeles költője, Radicsevics Brankó, sírja vezetéses zarándokhely.

Zalánkemén (Szlankamen) régi várának omladékai véres háborúk és csaták emlékét idézik, falai alatt 1691-ben a hős Bádeni Lajos fényes győzelmet aratott a törökön. Zalánkemén már a rómaiak idejében erős vár volt a Dunára kiszögellő magas hegyen. Nevét minden bizonnyal attól a sós forrástól kapta, mely a hegyoldalban fakad, onnan csordogál le a mélybe. A legenda szerint, egy szerelmes lányka sós könnyeiből ered. A környéken terem a Szlankamenka szőlő, melynek bora messze földön híres. Zimony a Hunyadiak korában volt jelentős erőd, mára azonban már elveszítette a varázsát. „Estve, mikor a szelíd hold már teljes pompában előbújt rejtekéből, mikor a gáz- és villanylámpák sziporkázó fénye kigyúl a hegyoldalakon, mikor a hajók árbocerdeire felhúzzák a százféle színekben pislogó jelzőlámpákat, és mikor millió és millió fényes csillag kacérkodik az égen és kéjeleg a Duna csendes tükrében, akkor nézni Zimonyt és Belgrádot a Duna hátáról, elragadó látvány” – írta útirajzában Türr Antal.²⁷⁶

Belgrád véres királydrámák színtere, a „macskaszemű Száva” beláthatatlan szélességben itt ömlik a Dunába. A nándorféhevári erődöt egykor Hunyadi János és Kapisztrán János tette nagygyá. Az utazó azonban nem leplezi csalódottságát: „Belgrád rendezetlen még – írta beszámolójában –, utcái pedig rossz kövezetűek és piszkosak. Emelkednek ugyan a belső városrészben számos nagyszerű magán- és középületek, de a mellettük meghunyászkodó régi, apró viskók, görbe cserépfedőkkel minden illúziót elrontanak.” Belgrád utcáin mindenütt lomha ökrösszekerek döcögnek. S a vándort mintha balsejtelem kerítené hatalmába, megjegyezte: „az emberi életben Belgrádot egyszer megtekinteni untig elég, kétszer már sok.” A látottak fölött eltöprengve, a vándor így folytatja úti beszámolóját: „Magyarország nem volt, hanem lesz – mondta a nagy Széchenyi. De ki tudná hamarjában megmondani, hogy Belgrád lesz-e, vagy pedig csak volt?”²⁷⁷

Vele szemben Pancsova fölöttébb kedélyes város, igen kellemes benyomást tesz a látogatóra, mert nagy forgalmú ipara és kereskedelme folytán állandóan nyüzsgésben van. „A Temes vize szégyenkezve ölelkezik itt a Dunával, azért mondom, hogy szégyenkezve, mert nyár derekán oly csekély, hogy alig bír el a hátán egy jóra való csónakot” – írta útirajzában a zombori vándor. Árnyas fákkal beültetett széles utcáin nappal úgy rajzik a nép, mint a méhek a méhkas körül, esténként pedig a sétányain a közönség a gáz- és villanylámpák vakító fényében keresi a szórakozást. „A város köz- és magánépületei is igen csinosak, de különösen szép és nagyszerű a szerb egyházközség tanácskozási terme, melynek gyönyörű freskókkal és arannyal díszített falairól méltóságteljesen tekintenek le az alapítók arcképei.”²⁷⁸ Pancsova gondosan építi a maga jövőjét, a környék sok városa példát vehetne tőle.

Pancsováról a vándor visszatért Újvidékre, ahonnan Karlóca, Beska, Indija felé – „sziklás hegyek, zöldellő völgyek, madárdallos ligetek és százados tölgyek között” – vonattal folytatta útját a Szerémségbe. Ruma igen csinos városnak tűnt a számára, utcái szélesek, nyílegyenesek, lombos fákkal vannak beültetve. Szerbek, németek és horvátok lakják, mindannyian jó-módban élnek. Itt van gróf Pejacevich nagy kiterjedésű birtoka is, a grófi kastéllyal és számos

275 TüRR Antal (Del Toró): Úti rajzok II. *Bácska*, 1910. január 14. 5.

276 TüRR Antal (Del Toró): Úti rajzok III. *Bácska*, 1910. február 8. 5.

277 TüRR Antal (Del Toró): Úti rajzok IV. *Bácska*, 1910. február 11. 5.

278 TüRR Antal (Del Toró): Úti rajzok V. *Bácska*, 1910. február 25. 5.

urasági épülettel, melyek mind virágos és díszes parkkal vannak körülvéve, a hársfa-allétól lesz illatos a környék. „Zsíros mezőkön legel a juhnyáj, távolabb a gulya és a ménes szétszóródva sütkérezik a napon, a harmatos fűben.”²⁷⁹ Látnod kell ezt, édes magyarom! – kiált föl lelkesen a vándor. Rumán borral kínálták az utast, mire ő pohárral a kezében megjegyezte: „Fruska Gora arany nedűje gyémántgyöngyöktől ragyogó, tüzet sziporkázó bor.” Türr Antal idézte a bácskai közmondást, miszerint „akit Baján ki nem pletykáznak, Szabadkán meg nem vernek, és Zomborban le nem isznak, az ember a talpán.”²⁸⁰

A vándort már Kupinovónál, Brankovits despota várának romjainál köszöntötte a hajnal. „Gyönyörű és felejthetetlen látványt nyújt a nap kelte – adta át magát az áhíthatnak a messziről érkezett idegen. – A nagy tűzgolyó először vérvörös, mintha csak egy vértengerből bukkanna hirtelen elő, aztán lassan rózsaszínűre változik, végre izzó fehéren ragyog a tiszta kék égen, lila színűre festve a hegyek csúcsait, zöld smaragddal vonván be az erdők koronáit. Útjában aransugarakat szór a szertefekvő falvak karcsú tornyaira, szelíden fölcsókolja a bokrok levelein hintázó gyémánt gyöngyöket, szerelmesen tekint bele a mezők liliomainak szűk kelyhébe, és jókedvében hegyen-völgyön táncot jár.”²⁸¹

A vendégszeretet az egyik szép jellemvonása a táj lakóinak. Ő maga kevéssel beéri, de szívesen megosztja ezt a keveset is, amije van, ha tudja, hogy jót tesz vele felebarátjának. A családoknál mindenütt patriarkális szokás uralkodik. „A családfő a legnagyobb úr a háznál, és rendszeren az asztalfőn ül, vele szemben pedig az asztal másik végén, az utolsó helyen az asszony. Éppen megfordítva, mint mifelénk. Közül aztán következnek kor szerint a többi családtagok. Ha azonban kedves vendég vetődik a házhoz, a családfő – minden szabadkozás ellenére is – annak adja át az elsőséget, s ő maga mellett foglal helyet.”

A zombori vándor, Türr Antal így foglalta össze a Szerémségben tett utazása során szerzett tapasztalatait: „Megfordultam néhány faluban, hogy lássam a különbséget a bácskai és a szerémségi élet közt. Hát bizony nagy a különbség! Bácska egy tejjel-mézzel folyó Kánaán, aranykalászt hullámozó téreivel és gazdag legelőivel, melyeket az Úr Isten jó kedvében hasított ki a számára, Szerémség pedig legnagyobbbrészt vadon erdők és sziklás hegyek közé ékelt »szegénység«.”²⁸² A városok népe ugyan jómódú, de a falvak lakói annál szegényebbek. Szegények ugyan, de dolgozók, türelmesek és megelégedettek. Többnyire földműveléssel, sertésenyésztéssel, gyümölcs-, de leginkább szilvatermeléssel foglalkoznak. A szilvasok néhol egész erdőket képeznek, a hegyek pedig kitűnő borokat teremnek. Annyi arrafelé a különféle gyümölcs, hogy bár vagonszámra szállítják a nagyobb városokba, még mindig marad annyi, hogy a fákon és az útszélén elrothad. Türr Antal számtanácsos uramon azonban erőt vett honvágy, ezért Szerémség szívében váratlanul befejezte az utazást. *Úti rajzok* című munkája azonban – a fölfedezés és a rácsodálkozás tekintetében – a bácskai utazók feledhetetlen élménybeszámolóí sorába tartozik.

279 TüRR Antal (Del Toró): *Úti rajzok VI. Bácska*, 1910. március 18. 7.

280 TüRR Antal (Del Toró): *Úti rajzok VII. Bácska*, 1910. március 22. 4.

281 TüRR Antal (Del Toró): *Úti rajzok VIII. Bácska*, 1910. március 25. 8.

282 TüRR Antal (Del Toró): *Úti rajzok IX. Bácska*, 1910. május 6. 5.

11. A vármegye közérdekű közlönye

Befejező sorok

Az 1871–1873-ik évi szabadkai előzményekkel a Bács-Bodrog vármegye központjában, Zomborban 1878–1916 között harmincnégy éven át megjelenő *Bácska* című hírlap, kimeríthetetlen forrása a Délvidék történetének. Lapjain hétről-hétre a politikai, a közigazgatási, a gazdasági élet eseményei, az iskolák, az oktatási és kulturális intézmények, az egyházak gyarapodásának, egyre gazdagodó életének történései kaptak helyet. A Radics György (1871–1873 és 1878–1880), Molnár István Lajos (1880–1890), Baloghy Ernő (1890–1905), Bittermann Sándor (1905–1912) és Türr Aladár (1913–1914) felelős szerkesztői irányításával megjelenő *Bácska* beszámolója a délvidéki magyar polgári társadalom fölépüléséről-kiteljesedéséről hoznak híreket.

Szerkesztői és a kiadója mindenkor a legnagyobb lelkesedéssel karolták fel a *Bácska* ügyét; „szemeik előtt egy megyei közérdekű közlöny eszméje lebegett; céljuk az volt, hogy a megye székhelyén lapjukkal egy szellemi központot teremtsenek meg, felkarolják a vármegye legapróbb érdekeit is, s lapjukkal azoknak szolgáljanak. A cél igen szép és méltánylandó volt, de az elérése nehéz. Nem volt elég a lelkesedés, az ügybuzgóság, hosszas kitartásra és türelemre is szükség volt.”²⁸³ Indulásának pillanatától a *Bácska* mindvégig megmaradt a megyei érdekek lelkes, fáradhatatlan szószólójának. Beszámolóiban nyomon követhető a vármegye központi intézményeinek, pénzintézeteinek, gazdasági egyesületeinek létrejötte, hatékony rendszerének kiépülése, tudományos életének – a főgimnázium, a Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat, a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság, a Szabad Lyceum Egyesület – tevékenységének kibontakozása, egyre gazdagabb munkásságuk eredményeinek a gyarapodása. Az évtizedek során lapjain írói, történetírói, tudós tanári, közéleti életpályák teljesedtek ki, melyek összességében megmutatkozott a kiegyezést követő nemzeti újjászületés fél évszázadának minden szépsége, emberi igyekezete, megmutatkozott Bács-Bodrog vármegye arca és lényege. A *Bácska* egyszerre volt krónika, teremtő lelkesedés, nemzeti hitvallás és előretékintő bizalom, s mindez évszázad múltán is megtalálható a lapjain. A Zomborban megjelenő *Bácska* 1878–1916 között Bács-Bodrog vármegye legelterjedtebb lapja volt, 1000 példányban jelent meg, ami Bács megyében példátlan eset volt. A szabadelvű politikai eszméken kívül előharcosa volt minden hazafias eszmének, mozgalomnak és intézménynek.

283 A Bácska megyei közérdekű politikai közlöny. *Bácska*, 1896. május 1. XIX/1569. (4 oldalas különkiadás) 2.

A kárpátaljai magyar médiumok és médiafogyasztók a háború árnyékában¹

2022 februárjában minden megváltozott a kárpátaljai magyar közösség életében. A fegyveres konfliktus nem csupán a hétköznapjaikat, de jövőbeni terveiket és reményeiket is átírta, merőben új túlélési stratégiára kényszerítve az amúgy sem könnyű sorsú magyar nemzetiség tagjait. Sorsukat és az eseményeket a média és a társadalom egymásba fonódó viszonyrendszerén keresztül mutatjuk be, hiszen a médiumok és a médiafogyasztók korunk válsághelyzeteiben egymást feltételező elemei a megmaradásnak.

2022

1. Helyzetkép

1.1. A háború mindent felülír

A háborúnál nincs rosszabb. A háború mindent felülír. Megváltoztatja a hétköznapokat, az emberi kapcsolatokat, nehéz próbák elé állít valamennyi érintettet, nehéz döntések egész sorát kényszeríti ki. Nyomasztóan megnöveli ezeknek a döntéseknek a súlyát, hisz egy meggon-dolatlan lépéssel a hadköteles korú férfiak esetében – ez akár szó szerint értendő – az illető könnyen életveszélyes helyzetbe kerülhet.

Az itt élők közül valamennyien megtapasztalták, hogy a háborúban a bizonytalanság a legrosszabb, ami állandó félelemmel párosul. Ez is sokféle lehet. Mástól fél az a hadköteles korú családapa, aki az itthon maradás mellett döntött, s most bujkálni kényszerül, méghozzá úgy, hogy közben a családja ellátásáról nagyrészt továbbra is neki kell gondoskodnia. A nyugdíjasok kiszolgáltatottsága még inkább növekszik. Az állandósult kétszámjegyű infláció miatt mostanra valóban az, a korábban sokat emlegetett helyzet állt elő: vagy élelmiszert vásárol, vagy gyógyszert, vagy a fűtési számlát egyenlíti ki, mert mind a hármat egyszerre már képtelen megfizetni. Most látjuk, hogy mennyire fontos mind az egyén és a kisebb közösségek, mind az egész társadalom számára a tervezhetőség, az emberi számítások szerint megalapozott jövőkép. Ha ez nincs, akkor a legtöbb dolog esetlegessé válik.

A háborúban a különböző túlélési technikáknak a szerepe jelentősen felértékelődik. Ezzel a kényszerű helyzettel a többség ugyan meg tud békélni, ám érzi, hogy ez messze nem teljes életet jelent, így azon mindenképpen változtatni akar. Például úgy, hogy maga mögött hagyja egész eddigi életét, és új helyen, más országban megpróbál egy másik egzisztenciát teremteni. Nem kell nagy jóstehetség hozzá: ezekről a kísérletekről még igen sokat hallunk majd a közeli

¹ Részletek, a háború kitörése óta a kárpátaljai magyar közösségről és az ottani magyar nyelvű médiumokról, munkatársaink által készített több száz oldalas dokumentációból. (A szerk.)

és a távolabbi jövőben, és számos tanulmány, visszaemlékezés világítja majd meg az új helyen való beilleszkedés sikereit és kudarcait.

1.2. Az első sokkhatás

Úgy tűnik, hogy itt, Kelet-Közép-Európában az előttünk járó nemzedékek tapasztalatai alapján már génjeinkben hordozzuk azokat a reflexeket, melyek a háborús helyzet túléléséhez szükségesek. Ezt tapasztaltuk a háború kitörésének első napjaiban, amikor is a fegyveres konfliktus hírére nem csupán a hadköteles férfiak tízezrei menekültek el Kárpátaljáról, hanem az olyan családok itt élő tagjai is, akiknél az édesapa már évek óta a külhonban dolgozott. Életükben a családegyesítés egyszerre a legfontosabb dologgá vált. Kimondva, kimondatlanul bennük ez így fogalmazódott meg: ilyen embert próbáló időkben az a legfontosabb, hogy együtt legyen a család.

A fegyveres konfliktus kitörésének első napjaiban olyan középkorú nők is tucatszámra menekültek el Kárpátaljáról, akiknek felnőtt, családos gyermekei más országban már biztonságban voltak. Őket az új helyzet rendkívülisége készítette ennek a lépésnek a megtételére. „Ki tudja, mi történik majd velünk..., éjszaka ki jön fel az udvarunkra” – nyilatkozta egyikük. Szerencsére az első riadalom elmúltával szinte valamennyien hazatértek.

Egészen megváltozott településeink arculata a háború óta. Dupka György, a Magyar Értelmisségi Kárpátaljai Közösségének az elnöke egyik október eleji fészbukbejegyzése is jellemzi ezt: „A minap Munkács felől jövet, legalább háromszor igazoltattak az egyenruhás katonák, rendőrök. A bemutatott okmányok alapján meggyőződtek róla, hogy nem vagyok katonaköteles, tovább engedtek. Legutóbb a felújításra váró, rozsdás tiszaujlaki hídon átgurulva, újra a járőrök előtt lassítottam le, látván az öregkort jelző, megöszült fejemet, intettek, hogy tovább mehetek szülőfalum, Tiszabökény irányába. Déli harangszó fogad, hangját eltompítja a váratlanul felbúgó légvédelmi sziréna hangja. Félig elnéptelenedett a falu, hiányoznak a katonaköteles férfiak, ismerősök, barátok. Az asszonyok, gyerekek vagy az idősek járnak a boltba vásárolni vagy ügyet intézni. Számosan panaszkodtak, miszerint a behívókat az ellenőrzőpontokon, az utcán és a boltokban is osztogatják a férfiaknak. Az itthon-maradók közül többen a családi házból ki sem teszik a lábukat, a feszültséget feloldó békére várnak, miközben a ház körüli munkába temetkeznek, földjükön szorgoskodnak. Egyesek rettegnek a katonai behívóktól, míg másokat elért a behívó. Őket a hadkiegészítő központban már előjegyzésbe vették, türelmesen várják a mozgósítást, sorsuk beteljesedését. Lelkileg mindenkit kikészít a frontról Kárpátaljára érkező koporsók egyre növekvő száma. A halál az ukrán, ruszin és magyar fiúk körében nem válogat. Az anyák, az özvegyek, menyasszonyok mindentűtt egyformán sírnak és gyászolnak. Valamennyien a nyugalmas életért, a békéért Istenhez fohászkodnak.”

1.3. Éhezni talán nem fogunk

Amikor 2020 márciusában a koronavírus okozta világjárvány okán egyik napról a másikra Európában, és így Ukrajnában is rengeteg korlátozó intézkedés lépett életbe, a lakosság pánikszerűen élelmiszer-felvásárlásba kezdett. Valószínű, hogy az akkori tapasztalatokból kiin-

dulva a szomorú dátum, 2022. február 24-ét követően, a kárpátaljaiak nem rohamozták meg az üzleteket. Ebben nyilvánvalóan közrejátszott az is, hogy a családok tartalékai egyszerűen kimerültek, s azt is sokan mérlegelték, hogy egyszerűen nincs értelme két-háromszoros áron megvenni azt az élelmiszert, amelynek az ára első menetben nem emelkedik 20-30 %-kal magasabbra. Jellemző, hogy amikor 2022. július végén a megyében néhány napra eltűnt a só, nagyhirtelen azt csak a korábbi ár három- vagy négyszereséért lehetett beszerezni. Ma már – az említett 25-30%-os felárral – ehhez az alapvető termékhez szabadon hozzá tudunk jutni.

Am leginkább az üzemanyag árának változásai szemléltetik, mi módon lehet a lakossággal elfogadtatni egy-egy jelentős drágulást. Még május közepén történt, hogy néhány hétre a töltőállomásokról teljesen eltűnt az üzemanyag. Ezekben a hetekben sokan kényszerűségből a benzint, és főként a gázolajat Magyarországon vásárolták. Tudván, hogy a hadsereg járművei főként ez utóbbival üzemelnek, és így mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy ebből lesz a hosszabban tartó jelentősebb hiány. Az üzemanyagmizéria szerencsére csupán(!) bő egy hónapon át tartott, július közepétől kezdődően valamennyi kárpátaljai töltőállomáson korlátozás nélkül megvásárolható mind a benzin, mind a gázolaj, csak hogy a korábbi árnál mintegy 70%-kal drágábban.

Visszatérve az alapvető élelmiszerekhez. Megnyugtató, hogy azok ára, úgymond, csupán az inflációt követi, így megvásárlásuk a lakosság legkiszolgáltatottabb rétegei, a kisnyugdíjasok számára sem jelentett megoldhatatlan problémát. Egészen a fűtési szezon kezdetéig. Mert realisan fennáll annak a veszélye, hogy a novemberi, s főként a decemberi és a januári gáz- és villanyszámla kiegyenlítésére a nyugdíjból már nem futja.

1.4. Kommunikáció a háborús hétköznapiakban

A változás már a hétköznapi kommunikáció során is tetten érhető. Sokak számára már az is gondot jelent, hogy telefonon felhívhatják-e rég nem látott ismerősüket, mert éppen közös dolguk akadt. Vajon az illető nem fogja-e ezt úgy értelmezni, hogy valakik a hívást kezdeményezője révén ellenőrizni akarják, hogy itthon tartózkodik-e. Így aztán ha összefutsz egy ismerős család hölgytagjával, már nem automatikusan kérdezel rá, hogy a férje hogy van, mert akkor a beszélgetőpartnerednek el kell árulnia, hogy a párja „ideát” vagy „odaát” tartózkodik.

Ami szintén jelentősen eltér a korábban megszokottól: ennyi borostás, szakállas férfit erre felé még nem látott korábban senki. Ha nem lenne oly nagy a tét, igazából megmosolyogni való jelenségként könyvelhetnénk el az egészet.

Másfél-két éven át a pandémia, ez idő tájt pedig a háborús helyzet miatt maradnak el sorra a családi, baráti összejövetelek és a nagyobb horderejű közösségi események is. Az egyik, esküvők szervezésével foglalkozó vállalkozás vezetője panaszkodott nemrég arra, hogy a 2022-es esztendőre betervezett 120 esküvő közül 108-at lemondtak, hatot Magyarországon tartottak meg, kettő pedig még függőben van.

Am az élet ilyen körülmények között sem állhat le teljesen. A különböző évfordulókon, a magyarság nemzeti ünnepein csöndes koszorúzással emlékeznek meg civil szervezeteink, s egyre több ilyen jellegű rendezvénynek biztosítanak helyszínt a diplomaink. Így történt ez a nemzeti összetartozás napja, a magyar államalapítás évfordulója megünneplésekor is. Mindeközben furcsa kettősség figyelhető meg a mindennapi beszélgetések során. Az alkal-

mi társalgáskor sokan igyekeznek elkerülni a témát, ám egy idő után mindenképpen szóba kerülnek a legfrissebb háborús hírek, s természetesen kommentárt fűzünk hozzájuk, s bármilyen legyen az aktuális háborús helyzettel kapcsolatos álláspontunk, eljutunk a mindenkit leginkább foglalkoztató kérdéshez: mikor lesz már vége ennek a szörnyűségnek?!

1. 5. Mit kezdünk a folyamatosan felröppenő álhírekkel?

Ilyen feszült, az emberek idegrendszerét erősen próbára tevő időszakban a folyamatos ál- és rémhírek mindennapjaink részét képezik. Sajnos hónapok elmúltával is még igen messze vagyunk attól, hogy ezeket a többség kezelni tudja. Nem meglepő, hogy rém- és álhírekből szinte minden napra, de egy hétre biztosan jut kettő-három. Nyár közepén sokkoló hatással bírt például az, hogy a bátyúi vasútállomáson veszteglő egyik szerelvényből elviselhetetlenül nagy bűz árad, mert az elhunyt katonák holttestét szállító vagonokban elromlott a hűtési rendszer. És úgymond tudvalevő, hogy a pánikhangulat elkerülése céljából a helyi hatóság naponta csak négy-öt holttestet adhat ki az ügyben érintett családoknak... Jellemző, hogy ezt a közösségi médiában terjedő hamis információt a magyarországi sajtó azon része is átvette, amely főként a szenzációkra hajt.

Más. A különböző minisztériumok irányítói heteken át magyarázták a sajtóban azt a bejelentést, hogy miként kell értelmezni a nők katonai nyilvántartásba vételét, s azt, hogy kiket érinthet a besorozás. Hogy ez csupán olyan végzettségű nőket érint, akiknek a segítsége fontos a hadsereg számára. Ilyenek például az egészségügyi dolgozók. Nyilvánvaló, hogy ők ezután nem hagyhatják el az országot. Elég sokáig nem lehetett tudni, hogy voltaképpen kiket érint az említett intézkedés: csak azokat, akik ténylegesen az egészségügyi szakmában dolgoznak, vagy valamennyi nőt, akik valaha is elvégeztek egy egészségügyi kurzust. Ám tény, hogy mire megnyugodtak a kedélyek, addig nők ezrei pánikszerűen elhagyták az országot.

Szeptember közepén hallottunk először arról, hogy a gyalogosok elől bizonytalan időre lezárják az Asztély-Beregsurány határátkelőt, ami jelentősen megnehezítette volna a kettészakított családok közötti kapcsolattartást. Jó néhány napnak kellett eltelnie, hogy megbizonyosodjunk arról, hogy mindez álhír csupán.

Egyértelműen megállapítható, hogy a háborús konfliktus óta a közösségi média szerepe mind a tájékoztatásban, mind a tájékozódásban, mind az ellenőrizetlen információk terjesztésében, felértékelődött. A magyarázat egyszerű: a legtöbb ember számára napjainkban ez a leggyorsabban elérhető hírforrás.

1.6. Veszteséglista

A legpesszimistább becslések szerint a kárpátaljai magyarok közel 30 %-a menekült el a háború elől, túlnyomó részük Magyarországra. Azért különösen fájdalmas ez a veszteség, mert olyan fiatal családok hozták meg ezt a kényszerű döntést, akik eddig a szülőföldjükön tervezték jövőjüket, és a kárpátaljai nehéz gazdasági körülmények ellenére sikerült egzisztenciát teremteniük. Az év elején még azt reméltük, hogy fiataljaink, immár bő húsz esztendeje tartó, jelentős mértékű elvándorlása lelassul, hisz komoly eredményei mutatkoztak a 2016-ban elindított, a magyar kormány által is támogatott programoknak.

Bár úgy tűnik, az a veszély egyelőre nem fenyeget, hogy ismét értelmiségiek nélkül maradunk, ahogy a huszadik század nagy társadalmi kataklizmái során történt, de azzal a ténnyel máris szembe kell néznünk, hogy iskoláinkban, ha csupán időszakosan is, és csak egyes tárgyak esetében, de pedagógushiány lépett fel. Természetesen csökkent az orvosok létszáma is, és hiányoznak azok az újságírók, akik a vészhelyzet kialakulásakor az elvándorlásban látták a kiutat. De nagyobb gond a szakmunkások hiánya!

Érdekvédelmi szervezeteink számos aktivistája és sok katonaköteles korú önkormányzati képviselő döntött a távozás mellett. Emiatt valószínűsíthető, hogy gyengült közösségeink szervező és mozgósító ereje. Ugyanakkor sok olyan jelzés érkezik az eltávozottaktól, akárcsak a külföldre menekült fiataljainktól, hogy amint lehetségessé válik, mindenképpen hazajönnének. Szociológusaink arra figyelmeztetnek, hogy sajnos az idő ebben az esetben sem nekünk dolgozik. Hisz aki az új helyen már beilleszkedett, az nagy valószínűséggel ott is marad. Akik felelősségteljesen gondolkodnak a kárpátaljai magyarság sorsáért, azok arra figyelmeztetnek, hogy az elvándorlás, a családgyejesítés továbbra is tart. A 17. életévüket betöltő fiúk és családjaik is döntés előtt állnak...

Sokan állítják, hogy egyetlen hozadéka lehet ennek az esztelen háborúnak: a többségi nemzet azon tagjai, akik a harcok elől Kárpátaljára menekültek, és hosszabb ideig itt tartózkodtak, megtapasztalhatták a kárpátaljai magyarok segítőkészségét, őszinte vendégszeretetét, szolidaritását. Többnyire kedvező benyomásokat szereztek azok a vidékünkön áthaladó tízezrek is, akik a harcok elől más országban kerestek menedéket, s csak néhány napot töltöttek itt. Remélhetőleg őket már semmiféle magyarelles propaganda nem győzi meg arról, hogy a magyarok lojalitása megkérdőjelezendő.

1.8. Ami nem öl meg, az megerősít

Hinnünk kell abban, hogy a jóval több mint nyolc hónapja tartó háború nemcsak meggyötri, de egyben meg is edzi a lelket. Sokan érzik úgy a Kárpátalján élők közül, hogy ami nem öl meg, az végül is megerősít. Számbelileg ugyan megfogytak közösségeink, ám ennek ellenére összetartó erejük mintha erősebb lenne. Értérendszerünkben jelentős átrendezés történt, nyilatkozta ezzel kapcsolatban Zán Fábán Sándor református püspök, amikor környezetünkben, a hozzánk menekültek sorsával megismerkedve azt tapasztaljuk, hogy az országban családok egyik napról a másikra válnak földönfutóvá, veszítik el addig gyűjtött javukat, és szülőhelyük elhagyására kényszerülnek, akkor az emberi kapcsolatok szükségszerűen felértékelődnek. Ezekben az embert próbáló időkben a lelkek megtartásában, a csüggedők felkarolásában, az optimista jövőkép felvázolásában jelentős szerepet játszanak a történelmi egyházak.

Egyházközseink már a háború első napjaiban felismerték, hogy nem csupán az ország keleti feléből hozzánk menekülőket kell felkarolni és mindenben segíteni, hanem azon helybeli magára maradt idősöket is, akiknek a fiatalabb családtagjai – szintén kényszerűségből – külföldre távoztak. Ezt a legtöbb településen úgy oldották meg, hogy a belső menekültek számára naponta elkészített meleg ételekből jusson az adott helység legkiszolgáltatottabb lakóinak is. Sokak helyzete a fűtési szezon beköszöntével még nehezebbé vált, így aztán nagyon sok helyen a részükre tűzifabeszerezési akciót szerveztek. Emellett a szépkorúak az adott

egyházközség anyagi helyzetétől függően, rövidebb-hosszabb ideig gyógyszerátogatásban részesülnek.

Az egyházak mellett fokozta tevékenységét számos, a megyében működő humanitárius szervezet is. Ezek, több száz aktivistát mozgósítva, különösen a háború első két-három hónapjában játszottak jelentős szerepet az otthonaikat elhagyni kényszerülő, illetve a határ túloldalán oltalmat kereső ezrek, tízezrek felkarolásában.

1.9. Túlélési stratégiák

A kisebbségi sors még békeidőben is komoly kihívásokkal terhelt. A háborús helyzet pedig mind az egyén, mind a közösségek életét sokszorosan megnehezíti. Mindkét esetben a túlélési stratégiák biztosítanak rövidebb-hosszabb időre, kisebb-nagyobb védelmet. Mivel a hatályos jogszabályoknak megfelelően a felsőfokú oktatási intézmények nappali tagozatain tanuló diákok ideiglenes felmentést kapnak a behívások alól, természetes módon Kárpátalja-szerte jelentősen megnövekedett azoknak a hadköteles korú férfiaknak a száma, akik ismét iskolapadba ültek. A főiskolákra, egyetemekre való beiratkozást megkönnyítette, hogy a háborús helyzetre való tekintettel elmaradtak a korábban szokásos előzetes tesztelések (ZNO), felvételi vizsgák, a tanulni vágyóknak csupán egy motivációs levél kíséretében kérvényt kellett benyújtani és részt venni egy beszélgetésen a felvételi bizottság tagjaival.

A nappali tagozaton való tanulást ugyan nem egyszerű összeegyeztetni a munkával, de szerencsére ezen a téren is születtek és születnek használható megoldások. Például a gázkazánok javítására szakosodott egyik ismerősünk szeptember elseje óta a foglalkozások végeztével a kora délutáni órákban, illetve este keresi keresi fel ügyfeleit. További könnyítés az újdonsült diákok számára az, hogy aki az első felsőfokú diplomája megszerzésére iratkozott be, annak elengedik a tandíjat.

Különböző túlélési stratégiákat tapasztalunk a kárpátaljai médiumok háza táján is. Az egyik legkézenfekvőbb megoldás a szerkesztőségek számára az, hogy nem vesznek fel új munkatársakat a kilépők helyére, s a munkát átcsoportosítják. A folyamatosan emelkedő nyomdaköltségeket pedig úgy próbálják kivédeni, hogy néhány oldallal csökkentették a lapszámok terjedelmét. Így tett a nyár közepe óta a Kárpáti Igaz Szó és a Kárpátinfo. Amelyik újság pedig megtehetette – mivel kiadványuk a megyei palettán a legolcsóbb – az árat emelt. A Kárpátalja lapnál a nyár közepén ez a megoldás született.

1.10. Hányan is vagyunk, hányan maradtunk?

A lelki terhek, a bizonytalanság és a fenyegetettség érzése előbb-utóbb mindenkit elér. Az általános rossz hangulat következménye a lépten-nyomon tetten érhető negatív hozzáállás. Mivel konkrét adatok nem állnak rendelkezésre, egyelőre csak becsülni tudjuk a háború elől külföldre menekülő kárpátaljai magyarok számát. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola égisze alatt 2017-ben megejtett summa kutatás végkövetkeztetése így foglalható össze: ebben az időszakban, tehát öt évvel ezelőtt, a kárpátaljai magyarság lélekszáma 130-132 ezer fő körül mozgott. Akkoriban a szakértők a kárpátaljai magyarok éves létszámbeli fogyását az utóbbi két évtizedben – beleszámítva az elhalálozás és az elvándorlás miatti csökkenést – 1,5-2 ezerre

becsülték. Tehát 2022 elején a háború kitörésekor a magyarság létszáma 120 ezer körül mozgott. A témával behatóbban foglalkozó szakemberek úgy számítják, hogy a háború első napjaiban, az általános pánikhangulat idején az itteni magyarok közül mintegy 18-20 ezren hagyták el szülőföldjüket. Ám hetek múlva sokan vissza is tértek. Ugyanakkor a fogyás még nem állt le. A leginkább veszélyeztetett korosztály – a jelenleg tizenhetedik életévüket már betöltött fiúk – szüleinek a többsége most mindent megtesz annak érdekében, hogy mire gyerekekük katonakorúvá válik, tehát betölti 18. életévét, akkorára már biztonságban érezze magát. És ez a jelenlegi helyzetben csak a határ túloldalán lehetséges. Mintegy félezer magyar fiatalról van szó, akiket, ha valóban elhagyják szülőföldjüket, nagyon nehéz lesz pótolni. A kárpátaljai magyarság egészét eddig is az elöregedés jellemezte, s most ez a folyamat még inkább felgyorsul.

1.11. A jövőnk az iskolában dől el

Szerencsére mind a magyar tannyelvű iskolába járó tanulók, mind az idei elsősök száma rácsafol a kárpátaljai magyarság lélekszámára vonatkozó pesszimista becslésekre. Márpedig jól tudjuk, hogy a kisebbségi sorsban az illető nemzetrész jövője egyértelműen az iskolákban dől el. A magyarországi támogatásoknak köszönhetően sikerült a már meglévő, az arra alkalmas helyiségeket óvóhelyekké átalakítani, így Kárpátalja 102 magyar tannyelvű iskolájában szeptember elsején megkezdődhetett a tanév. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) irányítói mindvégig a jelenléti oktatás mellett tették le a voksukat, s ezt sikerül is elérniük. A tény óriási jelentőséggel bír, hisz igen sok szülő jelezte a szakmai-érdekvédelmi szervezet felé, hogy amennyiben a kárpátaljai iskolákban nem a hagyományos módon zajlik majd az oktatói-nevelői munka, akkor ők a gyerekek jövőjét szem előtt tartva a határ túloldalára költöznek. Tehát a jelenléti oktatásnak (is) köszönhetően a megye magyar tannyelvű iskoláiban összesen 16.380 diák kezdte meg a 2022/23-as tanévet, ami a tavalyi létszámot (18.150 fő) tekintve mintegy 10 százalékos visszaesést jelent. A beiratkozott elsősök létszáma mindenképpen mérvadó, hisz az ő jelenlétük iskoláinkban több mint jelzésértékű. A KMPSZ adatai szerint szeptember elsején 1250 magyar elsős ült be az iskolapadokba, ami a tavalyi 1700 fővel összehasonlítva 450 fős csökkenést mutat. Az elemzők ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy a negatív folyamat elsősorban városaink – Ungvár, Munkács, Nagyszőlős – magyar iskoláiban induló, vagy inkább nem induló első osztályok számával magyarázható. Míg a városokban, ahol tavaly még az ukrán szülők tudatosan adták magyar iskolába a gyermekeiket, például Ungváron és Munkácson három-négy magyar első osztály volt, most Ungváron két osztályt, Munkácson pedig egy magyar első osztályt tudtak indítani. Ugyancsak ez a helyzet Nagyszőlősen, ahol a korábbi három-négy első osztály helyett most csak egy osztály indult. Ugyanakkor, mint azt a korábbiakban már jeleztük, az összlétszámot nézve nem olyan tragikus a helyzet, mint ahogy ezt sokan gondolták. Tudni kell, hogy városainkban már bő másfél évtizede tetten érhető az a tendencia, hogy az ukrán szülők egy része úgy ítéli meg, hogy gyereke jövője szempontjából előnyösebb, ha az magyar tannyelvű iskolába jár, így nyitottabb az út Európa felé. A kárpátaljai pedagógusok közben azt hangsúlyozzák, hogy a magyar iskolát választók jelentős száma is azt bizonyítja, hogy a magyar nyelvű oktatás versenyképes.

Előrelépés történt a tantervmódosítás terén is. Mint a civil szervezet munkatársai elmondták, a pedagógusszövetség tavalyi éve főként arról szólt, hogy az új oktatási törvény-

nyel összhangban, az ukrán oktatási minisztériummal együttműködve, kidolgozzanak egy olyan óratervet, amely az identitás kialakítását és a nyelvi készségfejlesztést is segíti. „Erre azért volt szükség, mert a korábban kiadott óratervek szerint már nem jutott óra a magyar vagy az idegen nyelv oktatására”, magyarázza Orosz Ildikó, a KMPSZ és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke. „A Magyar Külügyminisztérium által létrehozott munkacsoportban kidolgoztunk egy olyan óratervet, amelyet Vira Rohova miniszterhelyettes asszonnyal egyeztettünk, és végül a minisztérium azt jóváhagyta. Ebben már arányosabb elosztásban vannak a tantárgyak, és hivatalosan is bekerült a magyar, mint anyanyelv, valamint az idegen nyelv és az ukrán nyelv oktatása. Bekerült az is, hogy identitásmegőrző tárgyakat tanulhatnak a gyerekek heti egy órában: a 4., 5., 6. osztályban népismeretet, a 7., 8. és 9. osztályban pedig a magyar nép történetét. Erre a pilot projektre regisztrálnia kellett a magyar iskoláknak. Ugyanakkor a minisztérium rendelete értelmében a kistérségek oktatási hivatalainak kellett eldönteniük, hogy igénylik-e ezt. Örömmel nyugtázzhatjuk, hogy a magyar iskolák túlnyomó többsége élt ezzel a kínálatkozó lehetőséggel.

1.12. Menekültek Kárpátalján

A háború miatt az otthonaikat, szülőhelyüket elhagyni kényszerülők számát, akik Kárpátalján találtak menedéket, mintegy 400 ezerre becsülik. Ám közülük mostanáig csupán 140 ezren regisztrálták magukat. A megyei vezetés a különböző itthoni és külföldi segélyszervezetek bevonásával lakásprogramot hirdetett számukra. Ám ez egyelőre csak a menekültek töredékét érinti, hisz mostanság csupán néhány tucat felajánlásról van szó. Mindamellet az is tény, hogy a hivatalos adatok szerint az ősz elejéig közel négyszáz vállalkozás tette át a székhelyét a megyébe, s biztosak lehetünk benne, hogy ez a szám az idő múltával csak növekedni fog.

A konfliktus kezdete óta jelentősen megélnékült az ingatlanpiac, elsősorban a lakások iránt nagy az érdeklődés, s nem kell nagy jóstehetség hozzá, hogy ez az elkövetkező hónapokban így is marad.

Az ukrainai belső menekültek száma mintegy háromszorosan múlja felül az itt élő magyarok lélekszámát, nem kétséges, hogy ez a megye etnikai összetétele jelentős megváltozásával jár együtt. Mivel nem szerves fejlődésről, hosszú évtizedek alatt bekövetkezett változásról van szó, elképzelhető, hogy mindez beilleszkedési gondokkal is együtt jár majd. Ám ez nem okozhat komolyabb feszültséget, vallják a szakemberek, mivel például az a belső-Ukrajnából érkezett cégtulajdonos, aki itt szeretné fejleszteni a vállalkozását, tisztában van azzal, hogy Kárpátalja soknemzetiségű vidék.

A magyar érdekvédelmi szervezetek irányítói többször is annak a reményüknek adtak hangot, hogy az EU tagjelölti státusát nemrég elnyerő Ukrajna (2022. június 13-a a jeles dátum) mindent meg fog tenni az országban élő nemzetiségek békés, harmonikus együttélése érdekében. Azt is érdemes figyelembe venni, hogy a szülőhelyüket kényszerűségből elhagyók főként Ungváron, Munkácson, Huszton, tehát a megye nagyobb városaiban telepedtek le, ahol a magyarok lélekszáma eddig is csupán a lakosság néhány százalékát tette ki. A városaink magyarjai a mögöttünk hagyott évtizedek során maximálisan megtanultak élni ebben a soknemzetiségű közegben. A probléma, úgymond, a magyarok által lakott falvak többségét – eltekintve néhány, a nagyvárosok közelében húzódó településtől – nem érinti. Legalábbis egyelőre.

1.13. A háborús hétköznapiok tükröződése a kárpátaljai magyar médiában

Egyértelmű, hogy a kárpátaljai írott és elektronikus sajtóban a háborús konfliktus kezdete óta a háborúról, illetve a háborúval kapcsolatos hírek, tudósítások dominálnak. Valamennyi sajtóorgánus fontosnak tartja, hogy mihamarabb informálja olvasóit a harctéri eseményekről, a kormánynak a háborús mindennapjainkat meghatározó intézkedéseiről, a parlamentnek a lakosságot közvetlenül érintő határozatairól. Az átlagolvasó egy idő után joggal érezheti úgy, hogy mindenhol ugyanazt az információt kapja. Sokak számára még az sem jelent vigaszt, hogyha a külhoni médiában a világeseményekkel kapcsolatban szeretne tájékozódni, ott ugyanazok a témák kerülnek előtérbe, nevezetesen: milyen hatásai vannak az orosz-ukrán fegyveres konfliktusnak a gazdaságra, az energiaárakra, a világelelmészre, a migrációra.

Ám azt is tudomásul kell vennünk, hogy az élet az ilyen nehezített körülmények ellenére is tovább zajlik, méghozzá a maga sokszínű teljességével. S ez tükröződik a kárpátaljai magyar médiában.

A háború első heteiben, hónapjaiban óriási menekülthullám árasztotta el a megyét. Ugyan az otthonaikat kényszerűségből elhagyók jelentős része tovább vonult nyugat felé, ám tíz- és százazrek gondolták úgy, hogy ezen a vidéken veszleik át ezeket az embert próbáló időket. Az ő egyéni sorsukkal, tragédiájukkal számos írás foglalkozott, mint ahogy széleskörűen bemutatásra került az a sokoldalú és sokirányú segítségnyújtás, amiben részesültek. Számos riport számolt be a határátkelőhelyek közelében felállított segítőpontokon tevékenykedő többszáz önkéntes, heteken át végzett odaadó munkájáról. Erről Kárpátalja egyetlen magyar nyelven sugárzó tévécsatornája, a TV21 Ungvár, a magyarok által lakott településeket adásaival elérő Pulzus Rádió ugyanúgy tájékoztatott, mint a helyi hírportálok, lapok. Tudósítók ott voltak a Magyarországra felől érkező segélyszállítmányok fogadásánál, és olvasóiknak, nézőiknek, hallgatóiknak beszámoltak arról, miként valósult meg a Hungary-Helps által indított Egytálétel program, amelynek révén két hónapon át menekültek százai jutottak meleg ételhez a hét minden napján.

A határhelyzet valamennyi sajtóorgánusban továbbra is kiemelt téma maradt, annál is inkább, mivel gyakran változik, hogy a 60 év alatti férfiak közül kik, milyen igazolás birtokában léphetik át a határt.

- Az elmúlt hónapok során valamennyi kárpátaljai magyar média kiemelten kezelte az alábbi témákat:
- Kiket érint Ukrajnában a nők katonai nyilvántartásba vétele?
- Milyen feltételek mellett tanulhatnak a 18. életévüket már betöltött, tehát hadköteles korú ifjak külföldön?
- Milyen dokumentumok bemutatása szükséges a mezőgazdasági dolgozóknak ahhoz, hogy halasztást kapjanak a besorozás alól?
- Milyen feltételeket kell teljesítenie Ukrajnának azután, hogy 2022. június 23-án elnyerte az EU-tagjelölti státuszt?

A kárpátaljai magyar médiában a fegyveres konfliktus kezdete óta állandóan napirenden szerepelnek az alábbi témák:

- Új élet a háború árnyékában. Hogyan találják meg helyüket az ország belsejéből Kárpátaljára menekült családok?
- A háború ára: a háború véttlen áldozatai.

- A háború befejezésének lehetséges forgatókönyvei.
- Miként alakul az alapvető élelmiszerek ára?
- Mivel fogunk fűteni?
- Oktatás háborús körülmények között.
- Családok szétszakítottságban.
- Akik az itthon maradás mellett döntöttek.
- Amint lehet, hazamegyünk.

Emellett természetesen sok egyéb másról is rendszeresen tájékozódhatnak a helyi magyarok, például különböző kulturális-egyházi eseményekről, az igénybe vehető szociális segélyekről, a háborús túlélési stratégiákról, a már meglevő magas inflációról és annak várható következményeiről.

2. Az ukrán nyelvpolitika árnyoldala

2.1. A nyelvtörvény, mint a fegyveres konfliktus okozója

Mind a kutatók, mind a nemzetközi szervezetek szakértői többször felhívták a figyelmet arra, hogy Ukrajnában a nyelvi kérdés erősen átpolitizált, és a probléma rendezetlensége nyelvi ideológiák, etnikumok és nyelvek konfliktusához vezet. Ez be is igazolódott. Szakértők szerint Ukrajnában a 2012-es nyelvtörvény eltörlésének kísérlete vált a fegyveres konfliktusok egyik ürügyévé 2014-ben, s az ország keleti része azóta is lángokban áll.

Az említett nyelvtörvény többek között lehetővé tette a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát szóban és írásban, a magánéletben és a közéletben azoknak a megyéknek, járásoknak és helyi önkormányzatoknak a területén, ahol az adott nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya a hivatalos népszámlálási adatok alapján elérte a 10%-os küszöböt. A legutóbbi, 2001-es népszámlálás adatai alapján Kárpátalján a magyarok számaránya az összlakossághoz viszonyítva 12,5%-ot tett ki. Négy járásban (a beregszásziban, az ungváriban, a munkácsiban, a nagyszőlősisben) és további négy városban, valamint 69 falusi önkormányzat területén érte el a 10%-os küszöböt, ami lehetőséget teremtett arra, hogy a kárpátaljai magyarok túlnyomó része ne csupán családi körben és az egyházközösségükben használja anyanyelvét.

„A 2012-es nyelvtörvény elidegeníthetetlen emberi jogként határozta meg a nyelvi identitás szabad megválasztásának jogát. A jogszabály tartalmazza az Ukrajnában regionális vagy kisebbségi nyelvnek minősülő nyelvek (összesen 18) tételes listáját, közte az önálló nyelvként hivatalosan el nem ismert ruszinnal: az orosz, a belarusz, a bolgár, az örmény, a gagauz, a jiddis, a krími tatár, a moldáv, a német, az újgörög, a lengyel, a roma, a román, a szlovák, a magyar, a ruszin, a karaim, a krimcsak szerepel a listán. Az ukrán egynyelvűség hívei nem csak az ukrán nyelv társadalmi pozícióit, de magát az ukrán államiságot látták veszélyeztetve a törvény által. A második Majdan (2013–2014 fordulójának eseményei) után a parlamentben többségbe került nemzeti radikálisok egyik első intézkedésükként 2014. február 23-án törvényt fogadtak el a nyelvtörvény hatályon kívül helyezéséről.”²

2 FEDINEC Csilla – CSERNICKÓ István: *A 2017-es ukrainai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma*, https://real.mtak.hu/65748/1/184_303_2_PB_u.pdf 284.

Ezt pedig Oroszország az orosz nyelv elleni lépésként értelmezte, s azonnal bejelentette: védelmébe veszi az ukrainai orosz nyelvű közösséget, megvédi őket az ukrán nacionalizmustól.

„A hivatalos nyelvpolitika Ukrajnában folyamatosan arról szól, hogy az ukrán vagy az orosz nyelv használatát előmozdítsák a másik háttérbe szorításával. A nyelvek használatát szabályozó jogszabályokat soha nem alkalmazták következetesen Ukrajnában, ami önmagában alkalmas volt arra, hogy a kérdés folyamatosan politikai kampánytémává váljon. A tényleges gazdasági, szociális problémákat megoldani képtelen politikai erők ezzel terelték el a figyelmet a gondokról. Így válhatott az átpolitizált nyelvkérdés 2013 végén, 2014 elején a gazdasági összeomlás előtt álló és politikailag instabil országban a politikai válság és a fegyveres konfliktus kitörésének egyik ürügyévé is.”³

„A mai ukrainai helyzet példája annak, hogyan válik a nyelvi és kulturális háború előfeltételévé és hivatalos alapjává egy valódi hadjáratnak” – írta 2014-ben Drozda Andrij. Vagy egy másik vélemény: „Bárhonnan nézzük, a jelenlegi orosz-ukrán háború a nyelv miatt kezdődött. Ez vitathatatlan tény. Oroszország épp a nyelvi tényezőt használta fel mint az agresszió okát – azzal magyarázva, hogy meg kell védenie az orosz ajkú polgárokat Ukrajnában” – foglalta össze a konfliktus okait 2015-ben Szerhij Osnach.⁴

Ezt természetesen érezte a kijevi hatalom és parlament is, és megpróbálták enyhíteni a feszültséget. Az akkori miniszterelnök, Arszenyij Jacenyuk és Olekszandr Turcsinov házelnök, ideiglenes államfő 2014. áprilisában ígéretet tett arra, hogy az orosz nyelv speciális státuszt nyer, májusban pedig a parlament „Memorandum a megértésről és a békéről” címmel állásfoglalást szavazott meg, melyben a nyelvek státusza kapcsán ez áll: „Az ukrán nyelv mint államnyelv alkotmányos státusával párhuzamosan Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa garantálja az orosz nyelv státusának biztosítását. Az állam szintén garantálni fogja a nemzeti kisebbségek nyelveinek támogatását a kisebbségek által kompakt módon lakott területeken.”⁵

„Remélem – nyilatkozta 2014. június 28-án Petro Porosenko, Ukrajna akkori államfője –, hogy Ukrajna történetében a nyelv vagy a kultúra kérdése soha többé nem fogja veszélyeztetni a nemzeti egységet”, elismerve ezzel, hogy a nyelvi problémakör rendezetlensége biztonságpolitikai kockázatot jelent az állam számára. Turcsinov az alkotmánybíróságnak 2014. november 24-én keltezett levelében azt írta, hogy a 2012-es nyelvtörvény eltörléséről hozott jogszabály a társadalmi feszültség kiélézéséhez vezetett, és megteremtette a feltételeket a kérdés politikai manipulálásához.”⁶

Mindez azonban már későn jött. 2014 áprilisában az újabb belpolitikai fejlemények háttérbe szorították az új nyelvtörvény ügyét. Az orosz hadsereg támogatásával a kelet-ukrainai Donyeck és Luhanszk megyékben fegyveres konfliktus tört ki.

2.3. A 2012-ben elfogadott nyelvtörvény hatályon kívül helyezése

Ezt a döntést Ukrajna Alkotmánybírósága formai okokra hivatkozva 2018-ban hozta meg. S mintha a politika szereplői mit sem tanultak volna a múlt hibáiból, sőt, tovább tetézték azt. A

3 U.o. 285.

4 CSERNICSKÓ István: *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*, Ungvár: Autdor Shark, 2016. 43.

5 *Cserniczkó István: Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*, Ungvár: Autdor Shark, 2016. 43.

6 Uo. 44.

kijevi parlament 2019 áprilisában megszavazta az államnyelvről szóló törvényt, amely jelentősen szűkíti a kisebbségi nyelvek használatát, s azt gyakorlatilag a magánéletbe és az egyházi szertartások közé szorítja vissza. Egyúttal leszögezi, hogy Ukrajnában az etnikumok közötti kommunikáció nyelve az ukrán.

A törvény emellett még számos abszurd és betarthatatlan követelményt fogalmaz meg az oktatás, a kultúra és a közigazgatás terén is. Az államnyelvi törvény 6. cikk 1. pontja előírja, hogy „Minden ukrán állampolgár köteles beszélni az államnyelvet”. A törvénynek ez a pontja diszkriminatív. A jogalkotó a körülményektől függetlenül minden ukrán állampolgárt törvénysértővé nyilvánít, aki (például koránál fogva vagy egészségügyi okokból) nem beszél ukránul. Ukrajna történeti sajátosságai miatt az ilyen emberek nincsenek kevesen: a legutóbbi (2001-es) ukrainai népszámlálás hivatalos adatai szerint Ukrajna lakosságának 13,42%-a (6.472.794 fő) nem beszélt az államnyelvet. Az államnyelvi törvény megteremti azt a lehetőséget, hogy az állampolgárok feljelentést tegyenek, ha úgy érzik, hogy a hatóságok, szervezetek, intézmények stb. nem megfelelő mértékben használják az államnyelvet a nyilvános térben, vagy ha úgy vélik, megsértették az államnyelv használatához fűződő jogaikat. Ez fenyegető légkört teremt a regionális vagy kisebbségi nyelvek beszélői számára, és ezzel a törvény akadályozza ezeknek a nyelveknek a nyilvános használatát.

Az államnyelv nem ismeretét Kijevből nézve, 2014-es válságot megelőzően elsősorban integrációs problémaként kezelték, 2013 végéig az ország de facto kétnyelvű volt (az ukrán mellett az orosz, hivatalos státus nélkül, de gyakorlatilag második államnyelvként funkcionált). Szakértők szerint a válság óta az államnyelv kontra kisebbségi nyelvek megítélésében az addig is többször felemlgetett nemzetbiztonsági kockázat szempontja az első helyre került a hivatalos politikai retorikában, immár az orosz kisebbségre is kiterjesztve.

2019 áprilisban fogadta el Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa *Az ukrán mint államnyelv* funkcionálásáról szóló törvényt, melynek jelentős része valamilyen fenyegetésről, büntetésről vagy olyan intézmény, szerv létrehozásáról szól, amely kikényszeríti az államnyelvi törvény végrehajtását. Tehát egyértelmű, hogy az állam nem azt az utat választja, hogy párbeszédet folytatva az állampolgáraival megteremti az államnyelv támogatásának feltételeit, hanem arra akar erővel és erőszakkal rákényszeríteni, hogy mindig, mindenhol, minden körülmény között ukránul beszéljünk.

A jogszabály fokozatosan lép hatályba. Ez azt jelenti, hogy már 2019. július 16-ától bizonyos rendelkezései életbe léptek, de vannak olyan cikkelyek, amelyek csak 2030-ban válnak hatályossá. Az átmeneti, felkészülési időszak a törvény szerint 2023-ban lejár.

2.4. Könyvkiadás és kulturális rendezvények

Az államnyelvről szóló törvény elfogadásáig Ukrajnában a könyvkiadás nyelve nem volt tárgya jogi szabályozásnak. 2021. július 16-ától viszont minden regisztrált kiadó köteles ukrán nyelven kiadni könyveinek felét. Ez alól a kötelelem alól mentesülnek azok a krími tatár nyelvű és más nemzeti kisebbségek nyelvén íródott könyvek, amelyeket az állami, illetve a helyi költségvetés finanszírozásában a később elfogadásra kerülő kisebbségi törvény előírásainak megfelelően adnak ki. E törvény előírja azt is, hogy az ukrán nyelven kiadott könyveknek kell kitenniük a könyvesboltok választékának legalább 50%-át. Ez a szabály nem vonatkozik a majd elfogadásra kerülő kisebbségi törvény előírásának megfelelően, speciálisan

az őshonos népek és nemzeti kisebbségek jogainak érvényesítése céljából létrehozott könyv-árusító intézményekre (helyekre).

E jogszabály 23. cikkének 2. pontja kimondja, hogy a kulturális-művészeti rendezvények nyelve az államnyelv. Amennyiben a rendezvényen más nyelvet használnának, a rendező köteles biztosítani annak teljes szinkron- vagy folyamatos fordítását ukrán nyelvre. Más nyelvek alkalmazása akkor lehetséges, amennyiben azt a rendezvény művészeti vagy kreatív koncepciója indokolttá teszi.

2.5. Az elektronikus tömegtájékoztatási eszközök nyelvhasználati szabályai

Az új törvények jelentősen módosították az elektronikus tömegtájékoztatási eszközök nyelvhasználati szabályait, méghozzá igencsak negatív módon. A 2016 júniusában elfogadott jogszabály 60%-ban határozta meg az ukrán nyelv használatának arányát a közvetített adásokon belül. Rá egy évre, egy 2017-ben elfogadott másik törvény már azt írja elő, hogy az országos és regionális lefedettséggel rendelkező televízió- és rádióadóknak a heti műsoridő legalább 75%-ában ukrán nyelven kell közvetíteniük. Ez azt jelenti, hogy a fennmaradt 25 százalékban sugározhatnak például csak magyar nyelven. 2023. július 17-től kezdődően a nyelvtörvény ide vonatkozó szabálya szerint már csak a műsorok 10 százalékát nézhetik a magyarok anyanyelvükön.

Az államnyelvi törvény 27. cikk 6. pontja az Ukrajnában regisztrált online sajtótermékek (például hírportálok) számára is előírja, hogy kötelezően rendelkezniük kell ukrán nyelvű változattal is. Az államnyelven szerkesztett oldalnak az elsődlegesnek kell lennie (az ukrán nyelvű oldalnak kell a főoldalon szerepelnie). Az ukrán nyelvű oldal tartalmában, méretében, szerkezetében nem lehet kisebb, mint a más nyelvű oldal.

2.6. A nyomtatott sajtó nyelve

A nyomtatott sajtó nyelvét a 2019-ben elfogadott nyelvtörvény szabályozza. A jogszabály kimondja: a nyomtatott sajtó nyelve az államnyelv. A törvény szerint csak úgy nyomtatható ki nem államnyelvű újság vagy folyóirat, ha ugyanakkor, azonos terjedelemben a teljes tartalmat ukrán nyelven is megjelentetik. Tóth Mihály alkotmányjogász szerint ez a jogi norma nemcsak az egyenlő bánásmód és egyenlő lehetőségek alapelveit sérti, hanem a piaci versenyegyenlőség, valamint a személyeknek a szabad információterjesztéshez és hozzáférésnek jogát is.

Az előterjesztők eredetileg olyan szabályozást javasoltak, hogy a nem állami nyelven megjelenő lapok minden számát le kellene fordítani ukrán nyelvre. Ez alól a külföld, nem utolsósorban a magyar kormány heves tiltakozása eredményeként, a véglegesen elfogadott normaszövegben mentesültek az angol és más, az EU hivatalos nyelvein megjelenő sajtótermékek. Így maradhettek ez idáig életben a kárpátaljai magyar nyelvű újságok. Ám a „kegyelmi idő” nem tart örökké, hisz fokozatosan lépnek életbe a törvény újabb cikkelyei.

2022. január 16-án hatályba lépett az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról szóló törvény 25. cikkelye, amely az államnyelv használatát szabályozza a nyomtatott sajtóban. Eszerint Ukrajnában az országos és regionális nyomtatott sajtótermékek államnyelven

jelennek meg. A törvény szerint a nyomtatott sajtó az államnyelvtől eltérő nyelven is megjelenhet, feltéve, hogy az idegen nyelvű kiadvány a példányszámának megfelelő példányszámot egyidejűleg államnyelven is közzéteszi. Valamennyi nyelvi változatnak azonos néven kell megjelennie, tartalmilag, terjedelmében és nyomtatási módjában egymásnak meg kell felelnie, a sorszámozásuknak azonosnak kell lenniük és ugyanazon a napon kell megjelenniük. Ezek a követelmények nem vonatkoznak az Európai Unió nyelvein és a krími tatár nyelven megjelenő kiadványokra, valamint 2024 júliusáig a helyi sajtóra.

A Könyvkamara adatai szerint 2021-ben Ukrajnában nem államnyelven, ukrán nyelvű változat nélkül 217 újság és 107 folyóirat jelent meg.

2.7. Webhelyek és közösségi oldalak, alkalmazások nyelve

2022. július 16-án lépett hatályba a nyelvtörvény újabb cikkelye, amely növeli az ukrán nyelv jelenlétét a mindennapokban és megerősíti az államnyelv státuszát. Ennek értelmében a webhelyek és közösségi oldalak, alkalmazások nyelve kötelezően az ukrán. Ide értendők a YouTube, a Viber, a Telegram és számos mobil alkalmazás is. Egyaránt vonatkozik a törvény a kormányzatra és a helyi hatóságokra, az állami és kommunális tulajdonban lévő vállalkozásokra, intézményekre és szervezetekre, az Ukrajnában bejegyzett tömegtájékoztatói eszközökre, valamint a szolgáltatásaikat vagy áruikat itt értékesítő vállalatokra. A törvény kimondja, hogy a webhely ukrán nyelvű változatának alapértelmezettként kell betöltődnie az ukrániai felhasználók számára. A más nyelvű változatok csak e mellett létezhetnek. Ugyanakkor az oldal ukrán verziója nem tartalmazhat kevesebb információt, mint az idegennyelvű változatok. Az Ukrajnában működő külföldi cégek esetében az oldalnak elegendő információt kell szolgáltatnia az államnyelven ahhoz, hogy érthető legyen a cég tevékenysége. Ez a szigorítás az online sajtóra is vonatkozik, tehát minden egyes hírportál kezdőlapjának ukránnak kell lennie. Ugyanakkor az EU-s nyelvek egyikén megjelenő hírcsatornák ideiglenesen (2024-ig) felmentést élveznek, így a nyelvtörvény újabb passzusa a kárpátaljai magyar híroldalakra egyelőre nem vonatkozik. Elemzők ugyanakkor rámutatnak arra, hogy a jelenleg 450 fős ukrán parlamentben messze nincs meg az a kétharmados többség (300 képviselő), amelyik ezt az EU-s elvárásokkal szembeni jogszabályt hajlandó lenne módosítani.

Ám a szerkesztőségek lassan felkészülnek az elkerülhetetlenre. A karp.at.in.ua gyűjtőportál már ma is ukrán nyitólappal indít, a karpatalja.ma, a kisko.net fokozatosan növeli az ukrán nyelvű híreinek számát, a karpainfo.net pedig – előre menekülve – Magyarországon is bejegyeztette a hírportált (hatarszel.hu).

3. Média- és szólásszabadság

3.1. A véleménynyilvánítás és az újságírók védelmének tanácsa

2019. november 6-án az ukrán elnök új rendeletet adott ki, mely alapján megalakították a véleménynyilvánítás és az újságírók védelmének tanácsát. A testület feladata elemezni az

információs szférát szabályozó törvényeket, fejleszteni azokat, nyomon kell követniük az újságírói szabványok betartását.

A tanács a média által delegált képviselőkből állt fel. Egy részük elvből elutasította a részvételt a testület munkájában, mondván a szólásszabadság és az újságírók védelme a legkevésbé sem függ egy elnöki utasításra létrehozott, értelmetlen szervtől, amely csak arra jó, hogy tovább növeljék a bürokraták számát. Persze akadtak azért szép számmal, akik betöltötték az üresen maradt bizottsági helyeket. Ők nyilván nem érezték úgy, hogy a szólás szabadságát nem az állami szabályozás teszi még teljesebbé, és az újságírók biztonságát sem lehet iratgyártással szavatolni.

3.2. Az ellenzéki sajtó

2021 február elején letiltották a Viktor Medvedcsukhoz, Vlagyimir Putyin orosz elnök „komájaként” emlegetett ukrán oligarchához és ellenzéki politikai vezetőhöz köthető NewsOne, a ZiK és a 112 Ukrajna sugárzását. A döntés az ukrán Nemzetbiztonsági és Védelmi Tanács (RNBO) határozata alapján született. Zelenszkij elnök védelmébe vette a döntést, amelyet bírálói a médiaszabadság korlátozásának minősítettek. Az ukrán elnök leszögezte: Ukrajna igenis támogatja a sajtószabadságot, de „egy agresszor ország által finanszírozott propagandát” már nem. Az Ukrán Biztonsági Szolgálat (SZBU) vezetője következetes lépésnek nevezte a döntést. Úgy fogalmazott: hibrid háború zajlik Ukrajna ellen, és a biztonsági szolgálat birtokába került adatok alapján indokoltak a televíziócsatornák elleni szankciók. A kulturális és információs miniszter pedig azzal érvelt: ezek a médiumok veszélyeztetik Ukrajna nemzetbiztonságát, információs terrorcselekményeket követnek el a Kreml propagandagépezetének eszközeiként, továbbá sorozatosan megsértik az újságírói etikát, hamis híreket terjesztenek az ukrán valóságról. A csatornák egyébként fel voltak készülve erre a forogatókönyvre, ugyanis azonnal online sugárzásra álltak át.

3.3. Irányított hírszolgáltatás

A 2022. február 24-én kirobbant orosz-ukrán fegyveres konfliktust követően az országos és megyei médiumok különböző hírforrásokra támaszkodva adtak tájékoztatást az adott helyzetről. Július végén aztán az Ukrán Nemzeti Médiatanács az ukrán televíziók közötti műsorfolyamot, egységes informatikai maratont hozott létre az újságírók számára, amely lehetővé teszi a hazai és a világközvélemény gyors tájékoztatását a fronthezetről. „Ez a médiaközpont lehetővé teszi, hogy a világ közvéleményét a lehető leggyorsabban tájékoztassuk a fronton kialakult helyzetről, valamint a haditechnika és a fegyverek használatáról, amelyeket az ukrán hadsereg kap a partnerektől” – jelentette be július 21-én Andrij Jermak, az Elnöki Hivatal vezetője.

3.4. Cenzúra és öncenzúra

Ukrajnában eléggé egyoldalú a tájékoztatás. Hadiállapot van érvényben, ilyenkor szigorú törvények vonatkoznak a médiára, a híradásra, a szerkesztőségek kizárólag ukrán hivatalos forrásokból dolgozhatnak. A hatóságok figyelő szemei a tudatalatti szféráig hatolnak, és ön-

cenzúrához vezetnek. A hatalomkritikus cikkeket a hadiállapot és a kollaborációs törvény is tiltja. Ukrajnában törvény született, miszerint hadititkok közzététele súlyos bűncselekménynek számít, s ez lehet akár egy panoráma- vagy drónfelvétel is, amelyen többek között valamelyik stratégiaileg fontos objektum látható. A lapok természetesen olyan, a háborúval kapcsolatos cikket, nyilatkozatot, véleményt sem közölnek, amelyek ellentétesek az ukrán hivatalos állásponttal. Éppen emiatt a karpataljalap.net hírportálon egyelőre megszüntették a hozzászólások lehetőségét, mivel azzal jónéhányan megpróbálták visszaélni, tájékoztatott a főszerkesztő. Ezt a gyakorlatot gyorsan átvették más hírportálok is.

A hatóságok figyelmeztetésére a kisko.net szerkesztősége, még a Facebook-tartalmainál is kénytelen volt a hozzászólások lehetőségét korlátozni, „mert vannak, akik nem értenek egyet az ukrán politikával, sőt megkérdőjelezzik Ukrajna területi integritását, viszont a felelősség minden esetben az adott médiumé, ha egy huszárkodó kommentelő okoskodik, a balhét a lap vezetőjének kell elvinni. Ma már ott tartunk, hogy az újságoknak az online platformra feltöltött cikkeihez, illetve a hírportálok anyagaihoz közvetlenül nem lehet kommentárt fűzni. Az csak akkor lehetséges, ha a szóban forgó írás felkerül a világhálóra”, tájékoztatott a lap igazgatója.

Nagyon oda kell figyelni az Ukrajnában dolgozó újságíróknak, szerkesztőknek arra, hogy a megjelenő cikk – akár külföldi hírportálokról származó átvett anyagról is legyen szó – véletlenül se a moszkvai álláspontot tükrözze, mert az egyenesen büntetendő. Volt, akit csak figyelmeztettek, levétették a megjelent anyagot, és jó esetben egy ejnye-bejnyével megúszták, míg az egyik hírportál szerkesztőjénél a nemzetbiztonság munkatársai kora reggel házkutatást tartottak és a megyeközpontban lévő hivatalban egésznapos kihallgatáson vett részt egy MTI-től átvett cikk miatt, amely nem egyértelműen az ukrán politika álláspontját képviselte. De kérdőre vonták azt az újságíró kollégát is, aki egy romániai magyar hírportálnak nyilatkozva az utcán kézbesített katonai behívók kapcsán, az eljárás nem egészen törvényes voltára hívta fel a figyelmet. Még a magyarországi lapok itteni tudósítóinak is résen kell lenniük, hisz ők is Ukrajna területén élnek. „Néha olyan kritikákat is kapunk, hogy a kárpátaljai magyar közösség miért nem lázad fel, miért nem utasít el dolgokat például a behívók, a háború kapcsán. Nekünk holnap is itt kell élnünk, maradnunk, ebben a nagyon gyakran indulatos, háborús közegben; a háborús agresszió a hétköznapokban, a gondolkodásban is agressziót szül. Aki ma magyarként Kárpátalján van, kétszer meg kell gondolnia, mielőtt kinyitja a száját” – fogalmazott az egyik kolléga, aki külföldi médiumoknak is tudósít.

4. A kárpátaljai magyar szerkesztőségek gondjai

4.1. Lapkiadás, -terjesztés

A háború s az azzal járó gazdasági válság igencsak megnehezítette a szerkesztőségek munkáját. Folyamatos a nyomdai költségek emelkedése – az orosz offenzíva előtti helyzethez viszonyítva átlagosan 40-60 százaléknál tartunk most –, de a nyomdaüzem részéről állandóan érkezik a figyelmeztetés, hogy újabb és újabb áremelések lesznek, egyrészt a gyengülő hrvnya, másrészt az újságpapír árának drasztikus növekedése miatt.

Kárpátalján egyes lapok már évek, mások évtizedek óta elsősorban saját terjesztési hálózat révén kerülnek az olvasókhöz. Ám a lap eljuttatása a vidéki helyszínekre ez idő tájt hatalmas

összegekbe kerül a megemelkedett benzinárak miatt. A postai terjesztésből a szerkesztőségek ugyan megkapják a teljes lap árát – saját terjesztésben az ár bizonyos százaléka a terjesztőnél marad –, de a posta nagy terhet rak rá pluszban, amit az olvasónak kell kifizetnie, így ott tartunk, hogy olcsóbb a lapot megvenni az újságstandon, az ABC-ben, mintsem megrendelni a postán. Emellett évek óta tart a posta részéről az újságkézbesítési szakág szándékos leépítése, mert vidéken egyre kevesebb helyen találkozunk postással, kézbesítővel, aki ki is hordaná a megrendelt újságot.

Ezekkel a pluszkiadásokkal egyik szerkesztőség sem kalkulált év elején, s rendkívüli módon megterheli a költségvetésüket. Miközben egyre nő a nyomtatási és a terjesztési (benzin) költség, mind kevesebben olvasnak újságot – s nem csupán a világháló térnyerése miatt –, mert ne feledjük, sok ezren, - köztük rengeteg előfizető - hagyták el Kárpátalját...

Ez utóbbi tény egyébként nehezítő körülményként van jelen a terjesztésben is. Míg tizenöt-húsz évvel ezelőtt a folyamatosan munkanélküliséggel küszködő kárpátaljai magyar falvakban nem volt nehéz lapterjesztőket találni, az utóbbi években már csak kevesen akartak ezen a módon kiegészítő jövedelemre szert tenni, ma meg már jelentkező sem igazán akad.

4.2. Munkatársak. Menni vagy maradni?

2022. február 24-én felbolydult méhkasra hasonlított Kárpátalja is. A hír hallatára – miszerint Oroszország megtámadta Ukrajnát – sokan csomagolni kezdtek, s a következő órákban már a határon is voltak, ahol igen gyorsan hatalmas sorok alakultak ki. Még többek fejében zakatolt a kérdés: menni vagy maradni?

A háború okozta közhangulat, mindenkinek a saját, egyedi problémája, de félelme akarva-akaratlanul érezteti hatását a kollektívákban is. Az újságírók közül is sokan elmentek. Igaz, vannak, akik az első hetek után, miután megnyugodtak, visszatértek, ám sokan azóta is külföldön élnek. Némelyeknek sikerült elhelyezkedni a szakmában, egyesek onnan dolgoznak „haza” – cikkeket fordítanak, hang- és képanyagot szerkesztenek –, de sokan teljesen más ágazatban próbálnak szerencsét. A fegyveres konfliktus kirobbanása előtt közel ötvenen dolgoztak újságíróként a kárpátaljai magyar médiában. A műszaki munkatársak száma ennél mintegy tízzel több volt. Mindkét esetben mintegy húsz százalékos létszámcsökkenéssel kell számolni.

Akik elmentek

Az egyik fiatalember kérdésünkre így nyilatkozott a helyzetéről: „2018-ban költöztem haza, Kárpátaljára – korábban külföldön tanultam és dolgoztam is –, az év novembere óta dolgozom újságíróként a szülőföldemen. Otthon, ha nem is sok az ezért járó fizetés, de többé-kevésbé boldogulni tudtam belőle. Nem jelenthetem ki teljes mértékben, hogy a háború volt az egyetlen ok, ami arra ösztönzött, hogy ismét külföldre jöjsek. Ami azonban tény és való, hogy most Magyarországon tartózkodom, nem tudok hazamenni, családtagjaimmal, rokonaimmal, barátaimmal találkozni. Minden otthon maradt: házam, kertem, földem, kocsim, ingóságaim, háziállataim, amelyeket ideiglenesen más valaki gondozására, felügyeletére kellett bízni... Sokáig egyedül voltam itt, aztán néhány hónap elteltével, mikor befejeződött Ukrajnában a tanév – ugyanis a barátnőm tanár –, ő is csatlakozott hozzám. Azóta itt va-

gyunk. Ő néha jár haza, én meg csak az emlékeimben, gondolataimban, és talán sokszor a reménységemben, jövőbeni terveim által. Kaptam egy felkérést, hogy fordítsak magyar nyelven megjelent Ukrajnával kapcsolatos cikkeket, írásokat, híreket ukrán nyelvre. Ennek tesztek mostanában eleget. És ha vannak Kárpátaljával vagy kárpátaljai emberekkel kapcsolatos rendezvények, események, akkor azokon jelen vagyok és tudósítok „haza”. Itt tartózkodó kárpátaljai magyarokat is meg szoktam keresni és interjút készítek velük az adott témában vagy a tevékenységükkel kapcsolatban.” Arra a kérdésemre, hogy szándékozik-e hazatérni, „mindenképpen” volt a válasz, bár ehhez „megfelelő egzisztencia megteremtése szükséges. Tetszik vagy sem, pénz nélkül nem sok mindent tud tenni az ember. Az otthoni fizetésből, Kárpátalján még valahogy el lehet lenni hónapról, hónapra, de fejlődni, előre haladni nem nagyon tud az ember, esetleg, ha valami más, jövedelmezőbb tevékenységet is folytat mellette, vagy éppen főállásban teszi azt... Ha Isten is úgy akarja, biztosan tudok majd dolgozni továbbra is otthon, Kárpátalján, a szülőföldemen, a médiában.”

Egy médiában dolgozó házaspárt is megkérdeztünk, akik szintén Magyarországon tartózkodnak. „Február 24-én épp Magyarországon tartózkodtunk a feleségemmel és a gyerekekkel, amikor Oroszország elindította az offenzívát. Csalátagokkal és kollégákkal beszélve abban maradtunk, hogy ha úgy is külföldön vagyunk, akkor várunk kicsit a hazatéréssel. Közben beindult a menekülthullám, Magyarországon is rengeteg forgatnivaló lett emiatt, a TV21 vezetése, illetve a fenntartó azt mondta nekünk, hogy maradjunk ezen az oldalon, és forgassunk minél több anyagot arról, hogy segíti Magyarország a belső-ukrajnai magyarokat. Ezek az ukrán nyelven is készülő összeállítások az ukrán sajtóban is adásba kerültek, hogy az ukrán társadalom pozitív képet is kapjon a magyarokról. Folyamatosan forgatunk menekültekkel Magyarország egész területén, illetve más Ukrajnával és Kárpátaljával kapcsolatos eseményeket. Szándékozunk hazatérni, de még várunk vele kicsit. Az itt maradásunk másik fő oka – amellett, hogy arra kértek, hogy most itt forgassunk – az oktatás. Van két gyermekünk, az egyik 4 éves óvodás, a másik 8 éves iskolás. Az ukrainai távoktatási rendszer tönkreteszi a gyerekeket, ezt látjuk és tapasztaljuk, ezért a teljes értékű fejlődésük és oktatásuk szempontjából egyelőre itt kapnak rendes oktatást.”

Vannak, akik az első ijedtségükben, a „mindenki megy” hatására, vagy a katonai behívó elkerülése végett elhagyták Kárpátalját, de pár hét elteltével, mikor látták, hogy ez a hely még mindig a béke szigete, s hogy belső-ukrajnai menekültek nagy tömege is biztonságosan találta a megyét – hazajöttek és felvették a munkát. Mások meg mostanában szánták rá magukat arra, hogy elhagyják szülőföldjüket. Leginkább a feleségek, az anyák, akik hosszú hónapok óta távol élnek hadköteles férjüktől, fiuktól. Bár rendszeresen látogatták őket, ám a nők behívásának híre, meg hogy egyre nehezebbé vált a határátkelés, úgy döntöttek, ők is elmennek. És vannak, akik a gyermekük megfelelő taníttatása miatt választották a költözést.

Akik maradtak

A médiában dolgozók többsége azért maradt. De nem könnyű a helyzetük. „Ebben a háborús időben számomra a legrosszabb a bizonytalanság, az, hogy nem tudom, mire kell éppen ébrednem a családommal. Meg hogy nem tudok rövidebb időre sem a határon átkelni” – vallja az egyik fiatal szerkesztő-riporter. – „Az első napokban a maradás mellett döntöttünk. Hadköteles korú vagyok, viszont tanulmányaim miatt soha nem kaptam behívót és sem-

milyen katonai képesítesem sincs. Szerkesztőségünkben egyébként mindenki regisztráltatva van mint akkreditált ukrajnai tudósító, így a mozgás is könnyebb. Viszont az elmúlt majd 8 hónapban sokkal több teher hárult rám, s szinte minden nap úton vagyok. A tudósítás, szerkesztés mellett négy nagyobb civil, illetve humanitárius szervezet munkájában is részt vállaltam. Fáradt vagyok...”.

Egy másik fiatal újságírókolléga így vall: „Férfiként a behívásokat tartom a legveszélyesebbnek. Nem tudok azonosulni a háború céljaival és nem is szeretnék harcolni Ukrajna keleti területeiért. Illetve a kárpátaljai magyarok nagyarányú elvándorlása mélyeséges szomorúsággal és aggodalommal tölt el, hisz felbomlanak, hiányossá válnak, végső soron meggyengülnek a helyi közösségek. A háború megváltoztatta a mindennapjaimat is. Nem utazhatok külföldre és Kárpátalján belül is félve mozgok az ellenőrzések miatt. Eddig szerencsém volt, megúsztam a közúti ellenőrzéseket, közlekedek, tudósítok. Nem vagyok biztos abban, hogy hamarosan nem hívnak be a seregbe... Öncenzúrára kényszerülök, hisz fenyegetésnek vagyok kitéve az állami szervek részéről... Emellett a megélhetés is nyomaszt, kevesebb a jövedelemem, mert az infláció felemészti annak egy részét.”

4.3. Újságíró és riportalany – megváltozott viszonyok

2022. február 24-e után azzal szembesültek a médiában dolgozó kollégák, hogy míg korábban bármelyik szakma képviselőjét, különösen az utca emberét bármikor megszólaltathatták, most igencsak nehéz interjúalanyt találni. Az emberek az orosz offenzíva kezdete óta félnek, nem mernek véleményt nyilvánítani. Még a megélhetésről, a mindennapok megéléséről is csak úgy beszélnek, hogy nem adják hozzá nevüket, arcukat. Míg korábban például a piacon árusító termelő örömmel nyilatkozott és mutatta be portékáját, most a még ismerős fotóriporter ténykedését sem nézi jó szemmel.

Több mint nyolc hónappal a fegyveres konfliktus kezdete óta a helyzet annyiban változott, hogy egyesek ugyan bátrabban állnak le az újságíróval beszélgetni, de közülük is a többség továbbra is csak név nélkül hajlandó nyilatkozni. Érthető módon a katonaköteles korú férfiak félnek a leginkább, ők a legkevésbé akarnak a sajtóban szerepelni. Jellemző az egész közösségre: egy kicsit mindenki zárkózottabb lett.

A háború előtt Kárpátalján annyi rendezvény volt, hogy az újságíró sokszor el sem tudott jutni mindenhová – ellenben most beszűkült a közösségi élet. A háborús helyzet miatt nem is lehet nagyobb programokat szervezni. Több rendezvényt – például néhány ifjúsági nyári táborot – Magyarországon tartottak meg. A nagycsaládosok is a határ túloldalán szervezték meg rendezvényeik egy részét, ezzel is segítve, hogy találkozzanak a szétszakított családok. „A közösségi élet területén az elsorvadást tapasztalom. A háborús helyzet miatt elmaradnak hagyományos rendezvények, az emberek kevésbé járnak közösségbe, bezárkóznak”, mondja egy tapasztalt újságíró kolléga.

„A közösségi élet szerintem az utóbbi hetekben kezd megélnkülni, ehhez a tanévkezdés is kellett, hiszen sokan emiatt tértek haza” – hangzik egy másik újságírói vélemény. – „Viszont az emberek zárkózottabbak lettek. Igyekeznek minél gyorsabban hazaérni és a családjuk körében tölteni az idejüket. Nagyon fontosak a közösségi programok, főként azok, amelyek több korcsoportot egyszerre kötnek le, véleményem szerint nagy hangsúlyt kellene ezekre fordítani.”

2023

1. Helyzetkép

1.1. Mikor lesz vége már?

Lassan mindenki belefárad a háborúba, mind többen siratják elvesztett hozzátartozóikat. Egyre nagyobb a temetőkertek zászlóerdeinek területe, melyek a harcokban elesettek végső nyughelyét jelzik. De a civil áldozatok száma is jelentős. Az ENSZ Emberi Jogi Hivatala november végén közzétett híryanaga szerint több mint tízezer a civil áldozatok száma Ukrajnában. A világszervezet ukrainai emberi jogi missziója, amely országosan több tucat megfigyelővel dolgozik, ugyanakkor jelezte, hogy a civil halottak száma a hivatalosnál „jelentősen nagyobb” lehet, tekintettel arra, hogy a halálesetekkel kapcsolatos hitelesítési munka még folyamatban van. Az ENSZ összesítése szerint az utóbbi három hónapban a polgári halálesetek nagyjából fele messze a frontvonalak mögött következett be, nagy hatótávolságú orosz rakéták és a becsapódáskor fel nem robbant lőszeres következtében. A világszervezet adataiból kitűnik, hogy az áldozatok között magas az olyan idős emberek száma, akik nem akartak, vagy nem tudtak biztonságos helyre költözni...

Egyre több a halott a frontvonalban, és kell az utánpótlás. Hajmeresztő ötletekkel állnak elő az ukrán hadtestparancsnokok. Egyre többet beszélnek a különböző fórumokon arról, hogy drasztikusan gyorsítani kellene a katonai mozgósítás ütemén, a veszteségek ugyanis hatalmasak. Rajtuk kívül ezt egyébként senki nem meri kimondani, Ukrajnában ugyanis meg van tiltva, hogy az elesettek számáról bármilyen információt adjon ki bárki is.

1.2. Sorozás

A közösségi oldalakra feltett videók azt bizonyítják, hogy egyre erőszakosabban próbálják feltölteni a fronton harcolók megfoghatott sorait, s egyre szűkül a felmentést élvezők köre is. November végén jelentette be Petro Gorbatenko, az 1. rohamzászlóalj 3. különleges dandárjának a parancsnoka főműsoridőben azt, hogy mozgósítani kellene a 18 és 20 év közötti, egyébként törvényileg védett, egyetemi hallgatókat is frontszolgálatra. Szerinte ugyanis a diákoknak is harcolniuk kell. A parancsnok szerint az 50 éves korosztállyal már nem mennek sokra, hiszen öregek, és számos betegségben szenvednek, viszont a fiatalok nem. „Mobilizálni kell a 20 és 18 éveseket! Mi ebben a kivetnivaló? Az, hogy diákok? Na és! A diákoknak nem kell harcolniuk? De kell! És alkalmasak!” – fogalmazott Petro Gorbatenko.

Érdekes, hogy a különböző megyék a központi hatalomtól eltérően hoznak olyan rendelkezéseket, melyek a mozgósítás erősítését célozzák meg. Herszon megye katonai kormányzója például azt jelentette be, hogy a régió azon részén, amelyet a kijevi hatóságok felügyelnek, felerősítik a katonai mozgósítást. Olekszandr Prokugyin internetre feltöltött videóiban így fogalmazott: „Ülésezett a régió védelmi tanácsa... Úgy döntöttünk, hogy megerősítjük a mozgósítással kapcsolatos munkát. A Nemzeti Rendőrség azzal lett megbízva, hogy aktivizálják magukat, és kutassák fel azon személyeket, akik bujkálnak a mozgósítási kötelezettség elől. Az ellenőrző pontokon mindenkit meg fognak vizsgálni, és ellen-

örzik, hogy az illető ignorálta-e a korábban kapott katonai behívóparancsát” – mondta a dél-ukrajnai megye vezetője.

Hasonló intézkedést jelentett be Lemberg megye katonai vezetése is. Az ő rendeletükben az áll, hogy a régió területén a hadkötelesek minden esetben meg kell, hogy mutassák a személyi igazolványaikat a hadkiegészítők munkatársainak. Emellett a sorozótiszteket kötelezték arra is, hogy ellenőrizzék le az utcán megállított férfiak papírjait. Külön figyelmet fordítva a lakcímbejegyzésre.

Korábban az Ukrán Igazságügyi Minisztérium azt jelentette be, hogy a hadkiegészítők munkatársai egyedül nem rendelkeznek semmiféle jogosultsággal az állampolgárok igazoltatását illetően. Azt a törvények szerint kizárólag a titkosszolgálat vagy a rendőrség jelenlétében tehetnék meg. Az, hogy egy megye felülírja a központi jogszabályokat, egyértelműen azt jelzi, hogy egyre nagyobb a káosz, illetve, hogy még több emberre van szüksége az ukrán hadseregnek.

Széljegyzetében ezekre az eseményekre így reagál Magyar Tímea (Kárpáti Igaz Szó): *„Ukrajnában folytatódik a mozgósítás, ám egyre kevesebben vannak, akik hajlandóak az életüket kockáztatni ebben a háborúban. Ennek ékes bizonyítéka, hogy míg a harcok kirobbanásakor heti egy-két alkalommal számolt be a határőrség külföldre szökni próbáló hadköteles férfiakról, az utóbbi hónapokban már egyetlen nap sem telik el anélkül, hogy ne közölnék, hányan érkeztek a határra hamis iratokkal, vagy éppen vágtak neki a zöldhatárnak.*

A hivatalos közlemények tanúsága szerint a mozgósítás elől menekülők gyalog, a hegyeken, erdőkön át, autóval és csónakkal, búvárruhába öltözve a Tiszán át, éjjellátó készülékkel felszerelve, gombázónak és még ki tudja minek álcázva magukat, vágnak neki a bizonytalanoknak... Annak ellenére, hogy a szabadulás vágya nem ritkán tragédiával végződik – az elmúlt időszakban sokan belefutottak a Tiszába –, a hadseregbe való behívás elől ily módon szökni próbálók száma nem csökken.”

1.2.1. Razziák a sport-, rekreációs és egyéb intézményekben

December elején megdöbbentő hírek, videók jelentek meg a közösségi oldalakon, melyek arról szóltak, hogy edzőtermekben, wellnessközpontokban felfegyverezett katonák, rendőrök „osztogatták” a behívókat. A kárpátaljai területi toborzási és szociális támogatási központ kilátásba helyezte a hadköteleseknek behívókat kézbesítő rajtaütések folytatását a megye sportcentrumaiban, rekreációs és egyéb intézményeiben – tájékoztatott december 8-án az Ukrajinszka Pravda hírportál a Kárpátalja megyei hadkiegészítő parancsnokság közleményére hivatkozva.

Mint a kárpátaljai területi toborzási és szociális támogatási központ nyilatkozatában leszögezte,⁷ „a térség sport-, rekreációs és egyéb intézményeiben a hadköteles korú személyeknek szóló behívók kézbesítése körül kialakult bizonyos lakossági izgalom kapcsán a következőkről tájékoztatunk: a kárpátaljai hadkiegészítő parancsnokság munkatársai továbbra is törvényes úton kézbesítenek katonai behívókat mozgósítási intézkedések keretében”. A katonai

7 <https://kiszozet.net/2023/10/22/elkerulo-szerelem/>

8 <https://karpataljalap.net/2023/12/09/hadkoteles-kereso-razziak-folytatatasat-igeri-karpataljai-hadkiegeszito-az-edzoteremben-es-szorakozohelyeken>

hatóság hozzátette: „Véleményünk szerint azok a hadköteles korú férfiak, akik szándékosan kerülnek a katonai szolgálatot, sportcsarnokban gyakorolnak, vagy rekreációs komplexumban szórakoznak, nincsenek kiváltságos helyzetben a hadsereg katonáihoz képest, akik nehéz körülmények között tartják a védelmet és verik vissza az ellenséget... Arra kérjük önöket, értsék meg, hogy a fegyveres erőkből mindenekelőtt olyan emberek vannak, köztük az önök ismerősei, barátai, szülei, férjei, fiai és lányai, akik rotációra vagy utánpótlásra várnak” – áll a közleményben.

1.3. Kibúvók

1.3.1. Háromszorosára nőtt a másoddiplomások száma Ukrajnában

A háború kitörését követően nagyon sok fiatalember döntött úgy, hogy felsőfokú tanintézményben folytatja rég abbahagyott tanulmányait, merthogy a diákok felmentést kapnak a behívások alól. 2022-ben a teljes körű inváziót követően megháromszorozódott azoknak a 25 és 60 év közötti hallgatóknak a száma, akik második vagy harmadik diplomájuk megszerzésén dolgoznak. 2023-ban 172.000 hallgatót vettek fel állami ösztöndíjas és tandíjas helyekre a mesterképzésen. A tandíjat fizető hallgatók 65%-a férfi.

1.3.2. Külföldre menekült férfiak: hányan lehetnek?

„Az utóbbi napokban-hetekben népszerű lett a médiában a háború, illetve a katonai szolgálat elől külföldre menekült ukrán férfiak számát becsülni. Az Exxpress osztrák kiadvány az Európai Unió hivatalos statisztikai hivatalának, az Eurostatnak az adataira hivatkozva írt arról, hogy a teljes körű orosz invázió kezdete óta több mint félmillió hadköteles korú férfi hagyta el Ukrajnát. Egy részüknek hivatalosan tilos lett volna külföldre utazni.

Az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztosságának Hivatala szerint a nagy háború kitörése óta mintegy 6,3 millió állampolgár hagyta el Ukrajnát. Legtöbbjük nő és gyermek. Az osztrák kiadvány ugyanakkor hozzátézi, hogy az Eurostat adatai szerint az EU 27 tagállamában, valamint Svájcban, Liechtensteinben és Norvégiában 650 ezer ukrán férfi menekült él, akik életkoruknál fogva hadkötelesek.

A BBC News Ukrajna is elemezte az Eurostat adatait. Ezekből kitűnik, hogy jelenleg 4,2 millió ukránnak van hivatalos ideiglenes védelmi státusza az EU-ban, mert elmenekültek a háború elől. (Az ideiglenes védelmi státuszt csak azok kaphatják meg, akik legkorábban 2022. február 24-én, vagyis a teljes körű orosz agresszió kezdetének napján hagyták el Ukrajnát.) Közülük 18,3% (768 ezer) 18–64 éves férfi. Az Exxpress kifejezetten a 18–60 éves korosztályra vonatkozó adatot közölte (650 ezer fő).

A német szövetségi belügyminisztérium szerint pontosan 221.571, 18 és 60 év közötti ukrán férfi érkezett Németországba 2022. február 24. után. Közülük 189.484 ma is ott tartózkodik. Ezek az adatok azonban csak a hivatalosan regisztrált személyekre vonatkoznak. A német belügyi tárca úgy véli, hogy további mintegy 100 ezer személy nincs regisztrálva, azaz illegálisan tartózkodik az országban – mutat rá az Exxpress.

Ausztriában is hasonló a helyzet, legalább 14 ezer ukrán férfi érkezett az országba. A nem regisztrált személyeket is figyelembe véve a tényleges számuk magasabb lehet. Némelyikük hamis okmányokkal vagy csempészek „szolgáltatásait” igénybe véve jutott ki Ukrajnából. Egyes férfiak akár 10.000 dollárt is fizethettek a katonai szolgálatra való alkalmatlanságukat bizonyító igazolásért – írja az osztrák kiadvány.

Mint látható, sem az Eurostat adataiból, sem az Exxpress cikkéből nem derül ki, hogy a szóban forgó hadköteles férfiak közül hányan hagyták el az országot legálisan (60 éven felülieként, három gyermek szülőjeként, legalább 2. rokkantsági csoportba tartozóként stb.). Nem vezetnek külön kimutatást azokról a férfiakról sem, akik az Oroszország által megszállt területekről távozhattak az EU-ba.

Az Exxpress rámutat, hogy Ukrajna számára komoly problémát jelent a katonai szolgálatra alkalmas férfiak elvesztése a háború második évében. A rakétákat, harckocsikat, löszert és egyéb haditechnikai eszközöket lehet pótolni – feltéve, hogy a nyugati szövetségesek szállítják –, de ami a személyi állományt illeti, ez nem lehetséges – mutat rá a cikk.

Korábban a BBC News Ukrajna arról számolt be, hogy az orosz invázió kezdete óta mintegy 20 ezer hadköteles korú férfi hagyta el illegálisan Ukrajnát a mozgósítás elkerülése végett. Ezek az adatok az Ukrajnával határos országok határszolgálataitól származnak. További 21 ezer férfit vettek őrizetbe, miközben megpróbáltak külföldre szökni. Néhányan gyalogosan próbáltak átjutni a határon, mások folyókat átúszva. Sokan közülük kitalált betegségek miatt hamis felmentést kaptak a behívás alól. Némelyik illegális határátlépési kísérlet tragikus véget ért. Így a Tiszában sok férfi holttestére bukkantak a határőrök, akik vízbe fulladtak, miközben megpróbáltak átkelni a folyón Romániába – emlékeztet a BBC.

Andrij Demcsenko, az Állami Határőrszolgálat szóvivője november utolsó napjaiban az RBK–Ukrajnának adott interjújában közölte, tapasztalataik szerint nem változott jelentősen az illegális határátlépések száma, némi csökkenés azért tapasztalható. A határsértők száma az utóbbi időkben kb. napi 25 fő, korábban viszont 30 fő volt. Ez az adat egyaránt vonatkozik a zöldhatáron és a határátkelőhelyeken elkövetett illegális határátlépésekre. „Ám idén kevesebb az illegális határátlépési kísérlet, mint tavaly. Ez évben tíz hónap alatt mintegy 7.000 embert vettek őrizetbe a zöldhatáron vagy egyéb illegális határátlépési kísérlet során, 2022. február 24-től pedig összesen 16.500-at” – mondta el Demcsenko.

(Az írás a karpataljalap.net hírportálon jelent meg az [exxpress.at/bbc.com/rbc.ua](https://www.exxpress.at/bbc.com/rbc.ua) alapján. <https://karpataljalap.net/2023/12/03/kulfoldre-menekult-ferfiak-hanyan-lehetnek>)

1.4. Álhírek, féligazságok, félremagyarázások

Mind a közösségi médiában rendre felbukkanó álhírekkel, féligazságokkal és félreértelmezésekkel fel kell venni a harcot azoknak az újságíróknak, akik felvállalták olvasóik, nézőik és rádióhallgatóik hiteles tájékoztatását. Ez bizony nem mindig könnyű feladat. Még el sem csitult az egészségügyben dolgozó nők nyilvántartásba vétele körül kirobbant sok-sok félreértésre okot adó tömeghisztéria, máris jött a következő, amely a teljes határozás bevezetéséről szól. A háború kitörése után Ukrajnában szinte nyomban bevezették a hadiállapotot, amelynek következtében a 18 és 60 év közötti férfiak – kevés kivételtől eltekintve – nem hagyhatják el az országot. Mostanra végleges bizonyítást nyert – ami már régóta közzéjón forgott –, hogy a katonai sorozóbizottságok orvosai tömegével állítottak ki fiktív alkalmatlansági igazolásokat.

Természetesen kemény pénzekért cserébe. Zelenszkij elnök a nyár végén elrendelte a katonai szolgálatra korlátozottan alkalmas hadköteles férfiak felmentésének a felülvizsgálatát. Sokan ezt úgy értelmezték, hogy a hatóságok jelentősen szigoríthatják, vagy erőteljesen korlátozni fogják az említett kategóriába tartozó hadköteles korú ukrán állampolgárok kiutazását. Mások már egy olyan – majdnem teljes határozásról vizionáltak –, amikor is a segélyeket szállító járműveken kívül szinte senki mást nem engednek át a határátkelőkhöz.

Szerencsére valamennyi ilyen feltevés tévesnek bizonyult. Kiderült, hogy a határőrök egy idő óta hozzáférnek a had- és sorköteles férfiak személyi adatbázisához, így a hamis okmányokkal kísérletezőket könnyen kiszűrik a határellenőrző pontokon. Ezzel is magyarázható, hogy azóta jelentősen megnőtt azoknak a száma, akik a zöldhatáron próbálkoznak illegálisan elhagyni az országot.

Aztán december elején újabb rémíztető hír borzolta a kedélyeket. A háború kezdete óta a járművezetők már megszokhatták, hogy az utak mentén felállított mobil ellenőrző pontoknál a toborzó irodák katonáival szolgálatot teljesítő rendőrök ellenőrzik az autóban ülők okmányait. Ha közöttük katonaköteles korú férfit találtak, akkor a toborzóiroda jelen levő képviselője átnyújtotta az illető személyi adatai alapján kitöltött behívót. Ami arra kötelezte a személyt, hogy záros határidőn belül fel kell keresnie a körzetében működő hadkiegészítő parancsnokságot. Úgymond, a helyzet tisztázása végett. Ám az új szabályok szerint már nem csupán a rendőrök, hanem a katonaság egyedül is jogosult az állampolgárok okmányainak ellenőrzésére. De talán nem is ez keltett óriási felháborodást, hanem a rendeletnek az a része, hogy ezentúl a katonák átkutathatják a gépjárműveket, és az ellenőrzöttek otthonait is. Ihor Sinkarjuk, a Kárpátaljai Megyei Katonai Adminisztráció helyettes vezetője az ügyben összehívott sajtótájékoztatón igyekezett mindenkit megnyugtatni, kijelentve, hogy Kárpátalján kizárólag az okmányellenőrzésre jogosultak az egyenruhások. Megyénkben sok idegen tartózkodik, az utóbbi hónapokban romlott a biztonsági helyzet, ezért voltak kénytelenek meghozni ezt a döntést.

Nem érezhetik magukat biztonságban a hadköteles korú férfi újságírók sem. Ők ugyan a megyei állami katonai parancsnokságtól kaptak igazolást, hogy a médiában dolgoznak, de a behívások alól ez nem mentesíti őket.

1.5. Kifosztott nemzedék

A XX. század nagy világgégei után különböző jelzőkkel illették az akkor felnövekvő új generációt. Ezek közül talán az apátlan nemzedék maradt meg leginkább a köztudatban. De vajon miként definiálja magát például a mostani 14–22 évesek korosztálya? Akik számára először a pandémia okozta bezártság, az online oktatás buktatói, majd immáron közel két éve a háborús helyzet jelent komoly kihívást. A világvjárvány például fényesen bebizonyította, hogy az okos kütyükön megvalósuló kapcsolattartás és tájékozódás nagyon sok tizen- és huszoneves számára nem elégséges opció. Ekkor derült ki igazából, hogy egyes helyzetekben a személyes jelenlétet és a közvetlen módon történő kapcsolattartást ők is igénylik. Ha ez elmarad, akkor joggal érezhetik úgy, hogy fontos örömforrástól fosztották meg őket. Mindez – akár tudatosodik bennük, akár nem – ott munkál a lelkükben.

A háborús helyzet pedig mindezeket a negatív folyamatokat brutálisan felerősítette. Lásuk, hogyan vélekednek minderről a fiatal kárpátaljai újságírók.

„A mi korosztályunktól ellopták a fiatalságot” – kezdi a kárpátaljai.ma hírportálon 2023.07. 23-án megjelent írásában Kárpáthy Kata. *„Húszas éveink legelején otthon ültünk a koronavírus világjárványa miatt, aztán amikor fellelegeztünk volna, kitört a háború. És még mindig huszonévesek vagyunk. A mai tiniktől meg én kérek elnézést, és ezúttal fogadjátok őszinte részvétemet, hogy csak a szorongáson tudunk osztozni. Néha azon gondolkodom, mi jöhet még, szóval gyere ránk, zombiapokalipszis, ugyan, mi baj történhet?”*

„Mi, ukrainai fiatalok halmozottan peches társaság vagyunk” – folytatódik az írás. – *„Nekünk a covidra és a gazdasági válságra jött a vérengzés. Mi nemcsak a klímaváltozás miatt szorongunk, hanem PTSD-nk van a háborútól (bár annyira nem poszttrauma, sajnos, mert ez még mindig tart). A fiúk a sorainkból nem a vodka-szóda shotoktól dőlnek ki, hanem a headshotoktól. És ez nem kamu, itt real time-ba megy a CoD. Mielőtt bárki panaszkodással vádolna, elárulom: több mint félezer napja élünk egy olyan országban, ahol nyílt háború megy.*

És a mi generációnknak kellene majd a jövőt építeni. Jó vicc. Magunkat is alig tudjuk összekaparni. Mert olyan csodás kilátásaink vannak, mint az emigráció és a túrés.

Hogy tudjunk jövőt építeni, könnyörgöm, ha jelenünk sincs?”

A szerző egy másik írásában így fogalmaz: *„A napjaim nem telnek, hanem elfolynak, mint a Borzsa... Valamikor irigylem a halottakat. Nekik már nem fáj. Nem látják már a sötétséget maguk körül. Nincs befizetendő számla, nincs újabb halálhír, nincs matek hó közepén, hogy mire telik, nincs aggodás a szeretteikért.*

Párolog a helyzet miatti düh. Közöny, tompa szürkeség van helyette. A névtelen narrátor vagyok a Harcosok klubjából, ugyanúgy szemlélem, hogy minden egy másolat másolatának a másolata... Nem drága bútorokból összerakott fészket rendezünk be katalógusokból, hanem örülünk, ha létezünk. Wojak és Doomer Girl vagyok, nézem a hajnalt és azt remélem, hogy nem jön el a reggel. Mindeközben belül be nem vallanám, de rettegek, hogy mi van, ha holnap ide lőnek...

Amúgy nem mindig ilyen katasztrófa az élet. Vannak jó napok, amikor öröm a munka, van elég pénzem a boltban és olyan szépnek tűnik a világ. Aztán megszólal a légiriadó, a Facebookon újabb fiatal srác fotója jön velem szembe fekete kerettel, és vége a szériának, visszazuhanok a rémálomba.

Nem lenne szabad ilyenekre gondolnom. Egy emberöltőt se éltem. Mégis, úgy érzem, hogy eleget láttam. Hahó, politikusok, világ vezetői, szeretnének, szeretnék fiatal lenni!”

„Ötszáz napja tart a háború Ukrajnában. Közel másfél éve kerültünk éber álomba” – fogalmaz jegyzetében Pallagi Marianna, a már idézett portál szerkesztője. – *„Valószínűtlen a tér, a saját életterünk. Szeretnének visszakapni az életünket. Hogy biztonságban magunk mellett tudjuk a férjeinket, fiainkat. Hogy mindenki számára átjárhatóak legyenek a határok.*

Amikor felriasztotta Kárpátalját a háború híre, pár órája volt dönteni a kárpátaljai magyar családoknak a további sorsukat illetően: maradnak itthon vagy határt lépnek, amíg lehet. Akik az utóbbi mellett döntöttek, vagy akiket átebrudaltak a szeretteik, nem gondolták volna, hogy eltelik másfél év anélkül, hogy viszontláthatnák a szülőföldjüket.

Akik itthon maradtak, esetleg elmentek, de időközben hazatértek, félnek. Akik nem félnek, vagy félelmük ellenére harcba indultak, azokat a szeretteik féltik. Vagy gyászolják őket. Szinte nem telik el nap, hogy ne érkezne halálhír a frontról. Gépiesen írjuk a gyászjelentéseket, de közben a retinánkba égnek a nevek, a fotók, a tekintetek.

És ott vannak ők, akik az országot védik. Akiknek egybefolynak a napok. Akik soha nem lesznek ugyanazok, mint mielőtt a frontra indultak. Akik elfelejtették, milyen a vasárnapi húsleves íze. Hogy milyen vetett ágyban aludni. Akiknek sokszor végig kell nézniük a bajtársaik halálát és

tudják, hogy bármikor ők következhetnek. Akik nem lehetnek gyengék, nem sírhatnak. Akiknek ölniük kell, hogy életben maradjanak. Mindennapi kenyerünk a bizonytalanság. Mikor lesz már vége? És ha vége lesz, mi történik velünk? Mi lesz az iskoláinkkal? A szabad nyelvhasználattal? Hall-e majd magyar szót a sajtóján kívül 10-20 év múlva a gyermekünk?

A végtelen szomorúság mellett dac és töretlen optimizmus lengi körbe Orbán Viktória *Mi lesz az álmainkkal?* című, október végén megjelent írását.

„Ősz van. Hullnak a falevelek. Egy férfi és egy nő dolgosan szedi kupacba azokat. Majdnem végeznek, mikor gyermekeik előbukkannak és belevetik magukat az éppen összegereblyézett halomba.

Kacagás, viccelődés, vidám dorgálás követi tetteket. A szülők látszólag mérgesen összenéznek, majd csatlakoznak a gyerkőcökhöz. Együtt játszanak a levelek között, faágakkal a kezükben. Elképzelik, hogy varázslók, s a leveleket botjaikkal mozgatják addig, míg észrevehetővé nem válik egy óriás formája. Végül lefekvésig játszanak, jókedvűen, ahogy az várható volt.

A gyerekek csak a harmadik mese után alszanak el. A szülők csendben összepakolnak, majd egy pohár bor társaságában megbeszélik, hogy több ehhez hasonló napjuk is lehetne. Megígérik egymásnak, hogy igyekezzenek mostantól több időt szánni a családra.

Igen... Több időt fognak együtt tölteni... Talán nem is lesz olyan nehéz megoldani...

Szomorúan ébred fel az anyuka. Édes álom volt ez. Szinte valós, talán valamelyik távoli emlékéből gyökerezik. A nő sírva fakad, nem tudja türtöztetni magát. Férfjére gondol, aki most is a fronton van – napok óta nem hallott felőle. Gyermekei az elmúlt másfél évben minden este az apjukat várták, hátha épp aznap jön haza. Hogy mondhatta volna el nekik, hogy lehet, hogy soha nem látják többet? Hogy bármelyik percben halálhíreről értesíthetik őket? S ha esetleg lesz akkora mázlista, hogy néhány napra hazaengedik, közel sem lesz olyan, mint amire emlékeznek belőle? Hogy az életvidám, játékos, bátor férfiből egy türelmetlen, agresszív, megtört ember lett?

Nem teheti ezt gyermekeivel. Nem akarja egy ilyen valóság áldozataivá tenni őket. Meg akarja nekik adni azt a minimális boldogságot, amire még esélyük van. Neki kell erősnek lennie helyettük is. Nem szabad ilyen negatívan gondolkodnia. Bármi is történjék, újra együtt lesznek. Nem számít, férje hogyan, de haza fog térni. Itt lesz újra velük, majd közösen újraépítenek mindent. Segítenek egymásnak. Nem lesznek olyanok, mint régen, de jók az esélyeik a jövőre nézve. Talán még az álma is valóra válik. Csak jöjjön végre haza...”

1.5.1. Hétvégi feleségek

Igen sok fiatal kárpátaljai édesanya élete zajlik a háború kezdete óta hasonló mederben, mint az m.k tárcajegyzet írójáié. (karpatalja.ma, 2023. 09. 06. <https://karpatalja.ma/kultura/tarcajegyzet/te-is-hetvegi-feleseg-vagy/>)

„2022 februárjában megváltozott valami az életemben. Megváltozott minden. Vagy mégsem változott semmi? Ugyanúgy feleség maradtál, anya maradtál, van otthonod, férjed, gyereked, kutyád, macskád... Reggel felkelsz, felkelted a gyereket, elkészíted, viszed oviba, iskolába. Végigdolgozod a napot, indulsz a gyerekért, irány haza, ahol várnak az otthoni teendők. Csak egy kicsit másképp.

Reggel üres ágyban ébredsz, délután már nem várod haza a férjed. Ma épp csapot kell szerelned, holnap meg kell nézned a tetőt, mert beázik. Az autóban valami kattog. Nem baj, majd ta-

lálsz egy szerelőt. Közben rottyog az étel a fazékban, kibújna, de még időben megkavarod. Többet kell főzni, vinned kell magaddal. Vajon átengednek vele a határon?...

A gyerekekre nem marad idő... Szemmel tartod, de már a pakoláson jár az eszed. Gyomorideged lesz, ha arra gondolsz, hogy megint várnod kell a sorompó előtt. A gyerek nem bír majd állni, várni. Hisztizni fog, toporzékolni, napszúrást kap, megfázik, elázik. Gyorsan elhessegeted a gondolatot, ezúttal biztos könnyebb lesz.

A hétvégére gondolsz. Az hajt, hiszen visszakaphatod két napra a családod, a régi napokat, amikor még olyan természetes volt az, amiért most folyamatosan tenned kell.

Végre valahára eljön a hétvége. Elrepül. Nem is tudod felidézni, hogy mit is csináltatok, mert vasárnap este van, rohansz a gyerekekkel haza, pakolsz ki-be: holnap hétfő reggel, előlről kezdődik minden.

Lenyomod a hétfőt, keddet... Aztán szerdától már tervezel, várakozol, készülsz. Egy újabb villámhétvégére.

Mégis örülsz. Örülsz annak, hogy nem kell naponta féltened, rettegned, hogy mi lesz holnap. Örülsz, hogy nem hetente egyszer beszélhetsz vele telefonon suttogva, ahol nem mondhat semmit az árokból, csak annyit, hogy még életben van..."

1.5.2. De jó volna otthon ünnepelni!

De jó volna otthon lenni! – sóhajt fel Ady Endre verse kapcsán a TeSó blogban (<https://www.teso.blog/2023/12/12/advent12-2/>) Böszörményi-Bálint Eszter, aki kifejti: ez a két versszak talán soha nem állt ennyire közel a külföldön rekedt kárpátaljai magyarokhoz, mint az utóbbi pár évben. „Bizony fájdalmas dolog a megélhetés miatt arra a döntésre jutni, hogy elhagyjuk az otthonunkat. Még jobban fáj, ha egy kényszerhelyzet visz el a szülőföldről. De talán annak fáj legjobban, aki otthon van, megpróbál kitarítani, mégsem igazi az ünnepe, mert minden szomszédja, minden szerette szétszórva igyekszik boldogulni a nagyvilágban.

Bántja lelkem a nagyváros durva zaja... Keresem itt a szépet, keresem a kedvességet, de ha találok is, az se olyan, mint az otthoni. Ismerősnek tűnik már pár arc, mégis zajnak hallom a sietségüket. Nem olyanak látom, mint odahaza, ahol a sürgés-forgás mögött az ismerős közösség mozog, aminek a közelében könnyű csendre találnom.

De jó volna a világgal kibékülni! Átrendeződött az életünk, és nem tudom, lesz-e valaha olyan, mint régen. Belefáradtam már abba, hogy másokat hibáztassak, észre szeretném végre venni, hogy hol szolgál engem ez a sok változás. Szeretném meglátni a nyilvánvalót, ami felett eddig sokszor szemet hunytam: hogy nem a hely, nem a teendők száma fogja felmelegíteni a szobát, ahol éppen össze tudunk gyűlni, hanem azoknak a személyeknek a jelenléte, akik körülöttem vannak.

De jó volna tiszta szívből fohászkozni! Szeretném, ha végre nem a hely határozná meg a csendességem mértékét, hanem az, hogy miért tudok hálát érezni. Talán ez a sok távolban töltött idő megtanít majd arra, hogy ne vegyem természetesnek a szeretteim jelenlétét. Talán így fog megváltozni az együtt töltött időnk minősége, és az ajándékot nem a fa alatt fogjuk megtalálni..."

1.6. Mi lesz a háború után?

A szocializmusban az a legrosszabb, ami utána következik. Ez a megállapítás még a múlt század nyolcvanas éveinek végén született és vált néhány éven belül nagyon ismertté. Mert

bizony a végnapjait élő szovjet birodalom igencsak megkeserítette az anyagi javakban addig sem dúskáló polgárai életét. Hatalmas munkanélküliség, infláció, a nyugdíjak és bérek késleltetett kifizetése – legfőképpen ez jellemezte a szovjet éra utolsó néhány évét. Most újra hasonló időszakra kell felkészülni. Miközben az olyannyira óhajtott békére várunk, újságíróink arra hívják fel a figyelmet, hogy a háborút követő időszak is rengeteg megpróbáltatással jár majd. Maga a lerombolt infrastruktúra helyrehozása sem lesz egyszerű, ám a lelkekben keletkezett sebek gyógyítása talán még ennél is összetettebb, hosszabb feladatnak ígérkezik. A lélekbúvárok összefoglaló néven poszttraumás szindrómaként emlegetik ezt a jelenséget, és arra figyelmeztetnek, hogy az nem csupán a fronton harcoló katonákat érinti, akik szinte nap mint nap iszonytató helyzeteken keresztül mennek át, hanem mindenkit, aki valamit is átélt a háború borzalmaiból: a rakétabecsapódások hangjától kezdve az ezzel járó pusztítás látványáig. Sajnos ezt igen sok kiskorú is átélte. A Kárpátaljára menekültek között akadnak olyanok, akik már egy fűnyíró vagy motorfűrész erős hangjától összerезzennek, mondván, ezek is a háború zajára emlékeztetik őket.

Már ma is sokan felteszik a kérdést, hogy milyen jövő vár azokra a katonákra, akik a harcok során fizikai vagy mentális sérülést szenvedtek. Szerencsére akadnak olyanok, akik ez ügyben már megtették az első lépéseket. „A napokban személyesen juttatták el a tizedik segélycsomagot Ungvárra a Kárpátaljai Sárkányellátó néven ismert kezdeményezés önkéntesei”, számol be a Kárpáti Igaz Szó november 17-i számában Szabó Sándor újságíró. *„A magyarországi civilek egy éve segítik a kárpátaljai katonákat. A nulláról indulva egy év alatt eljutottunk odáig, hogy bejegyzés alatt van az alapítványunk – összegezte lapunknak az elmúlt év eredményeit Trautman Balázs, az egyik aktivista. A katonai újságíró elmondta, hogy hosszú távú terveik között szerepel egy olyan támogatói hálózat kiépítése, melyen keresztül a katonák családjainak tudnak majd segítséget nyújtani. Elsősorban az elesett és sérült katonák családjait szeretnénk támogatni, részletezte a magyarországi civil kezdeményezés aktivistája. Gondolunk itt orvosi és pszichológiai segítségnyújtásra. Segíteni akarunk a frontról hazatért katonáknak a visszaailleszkedésben, a társadalmi integrációban.”*

Mindez persze csepp a tengerben, hisz a szakemberek arra figyelmeztetnek, hogy már most több tízezerre tehető azoknak a száma, akiknek hosszú távú lelki támogatásra van szükségük ahhoz, hogy a civil életben ismét teljesíteni tudjanak. No és mi lesz a rokkant, a végtagjaikat vesztett, tolösékbe kényszerült egykori katonákkal? Beszámolóik szerint a nagyvárosok utcáin már sok ilyen hadfit látni. Számukra az egészségügyi hálózaton belül külön alegységeket kell létrehozni, állítják a mentálhigiénés szakemberek, akik ennek kapcsán arra emlékeztetnek, hogy az Afganisztánt megjárt harcosok hosszú évtizedeken át számos kedvezményben részesültek. Számukra és családtagjaik számára a közüzemi díjakat kedvezményes tarifák állapították meg. Honnan lesz pénz ezekre a külön juttatásokra? Hisz nap mint nap tapasztaljuk, hogy az ország teherbíró képessége egyre gyengül.

2. Nemzeti kisebbségi lét Ukrajnában

2.1. Törvények és -módosítások

Mint arról dolgozatunk előző részeiben is szóltunk, sajnos Ukrajnában a nyelvi kérdés erősen átpolitizált, és a probléma rendezetlensége nyelvi ideológiák, etnikumok és nyelvek konfliktusához vezetett. Szakértők szerint ez az egyik kiváltó oka az orosz-ukrán konfliktusnak is.

Az Ukrajna nemzeti kisebbségeiről szóló újabb törvényt 2022 decemberében fogadta el az ukrán parlament. Miután idén júniusban a Velencei Bizottság bírálta a jogszabály több részét, augusztus 13-án a kijevi törvényhozásban módosító indítványt nyújtottak be a törvényhez. A kisebbségi törvény elfogadása Ukrajna európai uniós csatlakozásának egyik fontos feltétele. Ám a módosított kisebbségi törvény továbbra sem biztosítja az ukrainai nemzeti kisebbségek alkotmányos jogait, és nem állítja vissza a korábbi kisebbségi jogokat. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöksége azonnal jelezte, hogy a kisebbségi törvény módosításakor ezúttal sem vették figyelembe a magyar szervezetek építő jellegű módosító javaslatait. A második olvasatban elfogadott törvény törölte a nemzeti kisebbségek meghatározásának azon ismervét, miszerint „hagyományosan Ukrajna területén élnek”, ezáltal üressé vált a nemzeti kisebbség fogalma. Ez a kisebbségekhez köthető bármiféle kollektív jog kizárását eredményezi.

Az Európai Nemzetiségek Föderatív Uniója (FUEN) októberben közzé tett állásfoglalásában úgy véli, hogy nem nyújt megfelelő megoldást a nemzeti kisebbségek kéréseire az új ukrán kisebbségi törvény, mi több, a módosítások egyes esetekben további zavart keltenek.

2023 október végén olyan hírek jelentek meg, miszerint az Európa Tanács javaslatai alapján Ukrajna módosíthatja a nemzeti kisebbségeket érintő korábbi jogszükítő törvényeit. A tervezetet megküldték véleményezésre a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezeteknek is.

November 25-én újabb fejleményekről adtak hírt a médiában. Eszerint Kijevben elkészült egy kerettörvényi módosító javaslat, ami alapján hozzányúlhatnak a 2017-es oktatási jogszabályhoz, a 2019-ben jóváhagyott nyelvtörvényhez és a nemzeti közösségek jogait szabályozó, 2022 decemberében megszavazott dokumentumhoz. A felsorolt törvények kivétel nélkül visszalépést jelentettek a korábbi gyakorlathoz képest. Ezeket több ízben is kritizálta a Velencei Bizottság, valamint a kárpátaljai magyarságszervezetek is számtalan változtatási javaslattal éltek, de ha voltak is korábban módosítások, érdemileg semmi sem változott, a kisebbségi szervezetek észrevételeit mostanáig lesöpörték az asztalról, a lefolytatott társadalmi viták pedig inkább csak látszatjelleggel hordoztak.

Zubánics László, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség elnöke közösségi oldalán közzétett írásában úgy véli, hogy a legújabb törvényhozói módosítói szándék érdemi változásokat jelenthetne. A megkülönböztetett, garantált kisebbségi jogok azoknak a közösségeknek járnának, melyek tagjai a helyi lakosság legalább 15 százalékát képezik. Ebbe a kategóriába nyilván beletartozna kárpátaljai magyar lakta településeink döntő többsége, de a szövegben, vagy mondjuk az Ungváron és Munkácson élő magyaroknak sem kellene csüggedni, mert van egy olyan pont is, hogy a nemzeti kisebbségi közösségeknek járó jogok kiterjeszthetők azokra is, akik száz éve élnek az adott helyen.

A kárpátaljai magyarság múltja nemhogy 100, hanem 1100 esztendőre nyúlik vissza, ezért is volt méltánytalan, hogy az ukrainai őshonos kisebbségek sorából mégis kimaradt...

Amennyiben megvalósulnának az új tervezetben foglaltak, eltörölnék az iskolai tantárgyak ukránul történő előadásának kvótáit, véli a politikus. Elviekben már idén szeptembertől életbe lépett volna a 2017-ben elfogadott oktatási törvény jogszerűítő passzusa, aminek lényege, hogy az ötödik osztálytól kezdve fokozatosan át kell térni a tárgyak ukrán nyelven történő oktatására, s a középfokú tanulmányok befejezéséig a magyar osztályokban a tantárgyak jelentős többségét, mintegy 60 százalékát már államnyelven lenne kötelező oktatni. Idén azonban ennek a rendelkezésnek a bevezetését egy évvel csúszttatták, 2024 szeptemberéig.

A 2019-es nyelvtörvényt úgy módosítanák, hogy mégis csak meg lehetne tartani az adott kisebbség nyelvén a kulturális és mindenféle más rendezvényeket, s csak abban az esetben lenne szükség államnyelvi tolmácsolásra, ha a vendégek, nézők, meghívottak ötöde, avagy legalább 20 személy nem érti az adott nemzeti közösség anyanyelvét. Lehetőség adódna a magyar nyelvű reklámok és feliratok elhelyezésére éppúgy, mint választási kampányok során magyar nyelvű politikai agitáció folytatására. Az írott sajtót mégsem köteleznék az adott lap magyar tartalmának ukrán nyelvre történő lefordítására és az eredeti példányszámban történő terjesztésre, mint ahogyan a sugárzott média esetében is kedvezően módosulna a nyelvi kvóta. Az új törvénytervezet a kisebbségi könyvkiadást és terjesztést is megengedően szabályozná.

Az Európa Tanács javaslatait feldolgozó törvénytervezet nem terjed ki az orosz nyelv ügyére, a könnyítéseket csupán az Európai Unió hivatalos nyelveinek egyikét beszélő nemzeti kisebbségekre terjesztené ki. Az EU nyelvein oktató magán felsőoktatási intézményekben maguk választhatják meg az oktatás nyelvét. Továbbra is korlátozások nélkül jelenhetnek meg a kisebbségek újságjai, könyvei, módosításokra kerül sor az elektronikus média működésében. A kisebbségi jogok betartásának feladatait a parlament emberjogi biztosának hivatala kapja meg.

2.2. Javulás a nemzeti kisebbségek jogai terén Ukrajnában

A Legfelső Tanács december 8-án elfogadta a nemzetiségi kisebbségekről (közösségekről) szóló törvény módosításait, amelyek figyelembe veszik a Velencei Bizottság ajánlásait a nemzeti kisebbségek jogainak biztonságait illetően – számolt be az rbc.ua hírportál Jaroszlav Zseleznyak parlamenti képviselő Telegram-közlésére hivatkozva.

A Legfelső Tanács honlapja tanúsága szerint (<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43338>) a kisebbségi törvény módosítását is tartalmazó tervezet záró szavazásán jelen volt 344 képviselő. Ebből igennel szavazott 317, ellene 0, tartózkodott 1, nem szavazott 26. A képviselők határozati javaslattal fordultak a házelnökhöz, aki azonnal aláírta a törvényt, majd továbbította Volodimir Zelenszkij köztársasági elnöknek. Az elnök aláírta és visszaküldte a parlamentnek a dokumentumot, amely így törvényerőre emelkedett.

Az elfogadott törvény szerint az Európai Unió és a nemzetiségi kisebbségek nyelveinek használata megengedett a politikai reklámokban, magániskolákban és egyetemeken, a nemzeti kisebbségek osztályaiban, médiában, kivéve az agresszor ország nyelvét. Ugyanakkor a reklámokat ukrán nyelvű fordítással kell kísérni, és minden oktatási intézményben kötelező lesz az ukrán mint államnyelv tanulása, bár a tanítás uniós nyelveken is folyhat – emlékeztetett a képviselő. Ez a törvénytervezet a Velencei Kisebbségi Jogvédő Bizottság ajánlásait hajtja végre, de nem érinti az agresszor ország nyelvét.

Az új kisebbségi törvény „javasolja”, hogy módosítsák Ukrajna számos, a kisebbségek jogait érintő jogszabályát: a helyi önkormányzatokról, a felsőoktatásról, a közoktatásról, az államnyelvről, valamint a médiáról szóló törvényt is. A magánkézben lévő iskolák, egyetemek az EU bármelyik hivatalos nyelvén oktathatnak, külön tárgyként biztosítva az ukrán nyelv elsajátítását.

Azok az iskolások, akik 2018. szeptember elsejéig megkezdték tanulmányaikat, az ukrán államnyelvi törvény elfogadását megelőző szabályok szerint tanulhatnak a középiskolai végzettségük megszerzéséig.

A törvény arról is rendelkezik, hogy a választási propagandaanyagok Ukrajna őshonos népeinek és kisebbségeinek nyelvén is megjelenhetnek az ukrán mellett, valamint eltörölte azt a rendelkezést, amely szerint a könyvek legalább felének ukrán nyelvűnek kell lenniük.

A jogszabály a középiskolai és szakoktatás nyelvével kapcsolatban úgy rendelkezik, hogy az ukrán nyelv és irodalom mellett az Ukrajna történelmét és a honvédelmi ismereteket oktató, Ukrajna védelme elnevezésű tantárgyat is kötelező államnyelven oktatni. Emellett bármely tanintézmény saját hatáskörben bővítheti az ukrán nyelven oktatott tantárgyak listáját.

A televíziózás kötelező ukrán nyelvű kvótáját legalább 30 százalékban állapítja meg a törvény a jelenleg hatályos 75 százalék helyett.

A nemzeti kisebbségekről (közösségekről) szóló új törvényt a kormány által benyújtott tervezet alapján, a parlamenti frakciók módosításaival fogadta el a Legfelső Tanács.

2.2.1. KMKSZ-vélemény

A Kárpátalja Magyar Kulturális Szövetség amellet, hogy nyilatkozatban üdvözölte az Ukrán Verhovna Rada által elfogadott módosított törvényt, azt, hogy az visszaállítja a magyar kisebbség korábban élvezett nyelvi jogainak egy részét, különös tekintettel az oktatás, nyomdai termékek előállítására és terjesztésre, valamint a médiahasználat területére, sajnálattal állapítja meg, hogy az elfogadott törvény továbbra sem engedi meg a kisebbségi nyelvhasználatot a magasabb adminisztratív egységek (járás, megye) szintjén. A jogszabály csupán a kisebbségek nyelvi jogait érinti, míg más vonatkozások abból teljesen kimaradnak. Továbbra sem rendelkezik a törvény a nemzeti szimbólumok szabad használatáról. Nem rendelkezik a jogszabály a kisebbségi képviselő feltételeinek biztosításáról sem.

A jogszabály több tétele diszkriminatív, illetve pusztán deklaratív jellegű, ami önkényes értelmezésre adhat módot. Több fogalom értelmezése továbbra is tisztázatlan. Ez elsősorban az anyanyelvi oktatásnak „az államnyelv melletti” érvényesítési joga esetén további kérdéseket vet fel... A törvény továbbra sem tesz eleget a Velencei Bizottság minden ajánlásának, nem biztosítja a kisebbségek részére az Alkotmányban, illetve más nemzetközi dokumentumokban garantált jogait, s nem állítja vissza a korábban meglévő kisebbségi jogok teljességét, áll a nyilatkozatban. *(A nyilatkozat a mellékletben olvasható.)*

3. A kárpátaljai magyar média helyzete

3.1. Hiányzik a szakképzés

Kárpátalján sajnos nincs magyar nyelvű újságírásképzés. A mai 50-70-es korosztálynak anyanyelvén lényegében csak az Ungvári Állami (ma Nemzeti) Egyetemen volt lehetősége felsőfokú képzésben részt venni, ott is a Magyar Filológiai Tanszéken. Nem véletlen, hogy az akkor működő televízióhoz, rádióhoz, az akkor egyetlen kárpátaljai megyei magyar újsághoz, a Kárpáti Igaz Szóhoz, a járási lapokhoz, könyvkiadóhoz innen kerültek ki a munkatársak, illetve a történészek gazdagították még e kört. Az utóbbi évtizedekben pedig a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola végzőseiből lettek a különböző médiumok munkatársai.

A ma a médiában dolgozók között, két-három médiaszakot végzett kolléga van, ők Magyarországon szereztek diplomát. A többiek között talán legtöbb a bölcsész, a történész, de van közöttük színész, meg kertészmérnök, közgazdász is... Hogy lehetnek ők újságírók? Ahogy az egyik „öreg róka” mondja: „olvasni kell, tájékozódni kell, s valakit vagy érdekel a szakma, vagy nem”. Fontos, hogy aki ezt a pályát választja, érezzen elhivatottságot az újságírás iránt. Figyeljen a körülötte zajló eseményekre, de leginkább az emberekre, legyen kitartó, kreatív, szavahihető, őszinte... mindezt fűszerezze némi kíváncsisággal... S a legfontosabb, szeresse azt, amit csinál.

Persze nem hallgathatjuk el, hogy az Ungvári Nemzeti Egyetemen van újságíró szakirány, 1997-ben indították, majd két év múlva a tanszéket is létrehozták. 2022-től itt a nemzetközi újságírás szakirányra is hirdetnek felvételt, de magyar nyelvű képzés nincs.

Az utánpótlást egyelőre a szerkesztőségek maguk próbálják kinevelni, több-kevesebb sikerrel. Illetve az ambiciózus fiatalok igyekeznek kihasználni a magyarországi pályázati, továbbképzési lehetőségeket.

3.2. Médiaképzési próbálkozások a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán régóta tervezik a médiatudomány és kommunikáció szak beindítását, de igencsak nehézkes az engedélyeztetés. Viszont Orosz Ildikó elnök asszony is fontosnak tartja az ezirányú képzést, úgyhogy – ismerve őt, kitartását – nem adja fel.

A főiskolán egyébként szerveztek fiatalok számára újságírói tanfolyamokat. Az azt elvégzők közül kerültek ki többek között az akkoriban indult Pulzus Rádió szerkesztői, meg a főiskola berkein belül működő karpatalja.ma és az intézmény médiacentrumának munkatársai.

3.3. Médiaiskola a Kárpáti Igaz Szónál

A Kárpáti Igaz Szó is indított ifjúsági médiaiskolát, elsősorban az Ungváron tanuló fiatalok számára hirdették meg. Ez néhány héten, hónapokon át tartó képzés volt, heti rendszerességgel találkoztak a fiatalok a szerkesztőségben, ahol előadásokat hallgathattak és terepmunkát is

végeztek, tehát elméleti és gyakorlati síkon is folyt a képzés. Online formában magyarországi szakemberek tartottak előadásokat, de meghívott vendégek is voltak. A végén a médiaiskola elvégzéséről szóló oklevelet is kaptak a fiatalok. A második tanfolyamot a pandémia miatt már csak online tudták befejezni, s az úgy nem az igazi. A lapigazgató elmondta, hogy ha ez a mostani szörnyűség véget ér, akkor újra próbálkoznak.

3.4. Továbbképzés

A médiában már hivatásukat gyakorlóknak is szükségük van tudásuk továbbfejlesztésére. Az alapok ugyan hasonlóak a médiával kapcsolatos munkáknál, de egészen más készségeket kell fejlesztenie egy olyan újságírónak, aki egy printlapon vagy internetes felületen dolgozik, mást kell előtérbe helyeznie annak, aki egy tévécsatornánál vagy rádiónál szeretne elhelyezkedni. Ha pedig szerkesztő vagy, akkor a tervezés, szervezés, a helyesírás hibátlan ismerete és precizitás még fontosabb része a munkának. Figyelni kell a hitelességre és lépést tartani az olvasók, nézők, hallgatók igényeivel elvárásaival.

A képzés, továbbképzés a mai helyzetben azért is szükségszerű, mert Kárpátalján az újságírónak mindenhez kell értenie: helyszínen tudósítást, riportot készít, megírja, szerkeszti, s olykor még korrektúrázza is az anyagot, emellett a fotózás is az ő feladata, hisz a háború óta egyetlen hetilap sem tud külön fotóst foglalkoztatni.

3.5. Humán erőforrás

A Kárpátalján működő médiumok vezetőit kérdeztük meg, hány embert foglalkoztatnak, hányan végeztek médiaszakon, illetve milyen végzettségűek, volt-e lehetőségük szakmai továbbképzésre, illetve a szerkesztőség hogyan próbál gondoskodni az utánpótlás kineveléséről.

A Kárpáti Igaz Szó-nak 16 főállású munkatársa van, plusz néhány külsős. Közülük két embernek van újságírói végzettsége: Budapesten a MÚOSZ Bálint György Újságíró Akadémiát végezték el a 2000-es évek elején. A többiek jobbára az Ungvári Egyetem egykori végzősei, többségük magyar nyelv és irodalom szakos, de van angol, történelem szakos, illetve közgazdász is.

A Kárpátalja hetilapnak 7 főállású és 2 szerződéses munkatársa van. A megbízott főszerkesztő tájékoztatása szerint közülük hárman tanultak újságírást. A többiek felsőfokú – magyar, angol, történelem, nemzetközi kapcsolatok és közgazdász – diplomákkal rendelkeznek. A lehetőségeket kihasználva részt vesznek továbbképzésen, egyik munkatárs (a háború miatt kénytelen volt elhagyni szülőföldjét) jelenleg is továbbképzésen vesz részt Budapesten. A szerkesztőség úgy próbál gondoskodni az utánpótlásról, hogy gyakornoki lehetőséget biztosít elsősorban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak.

A Kárpátinfónál 4 főállású munkatárs dolgozik. Közülük ketten az Ungvári Állami (Nemzeti) Egyetemen végzett bölcsészek, a főszerkesztő – aki magánvállalkozásban indította a lapot – matematikus, a tördelőszerkesztő érettségivel rendelkezik, aki egy gyakorlott tördelőtől sajátította el az alapokat. Illetve 2 külsős, szerződés nélküli tudósító (egyikük orvos, másikuk pedagógus) segíti a munkát. A főállású munkatársak idős, tapasztalt újságírók.

Több fiatal indítottak el a pályán, akik azonban a piacképesebb fizetés kedvéért elhagyták a szerkesztőséget.

A karpatalja.ma jelenleg hat munkatársat foglalkoztat, közülük egynek van újságírói szakképzése. A többiek magyar nyelv és irodalom szakosok, illetve történész diplomával rendelkeznek. A főszerkesztő tájékoztatása szerint a szerkesztőségen belül igyekeznek a belső és külső munkatársaknak egy-egy továbbképzési hétvégét szervezni. Ezek az alkalmak többségében MTVA-s munkatársak bevonásával valósultak meg. A háború miatt 2022-ben és 2023-ban erre nem volt lehetőségük. A karpatalja.ma a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola bázisán működik, így együttműködési megállapodást kötöttek a felsőfokú tanintézmény filológia karával, melynek eredményeként a diákok gyakorlatra mehetnek a laphoz. Így a *vérfriessítést* nagy arányban az intézmény diákjai biztosítják.

A TV21 Ungvárnál 2023-ban 46-an dolgoztak. 31-en a magyar szerkesztőségben, 16-an pedig az ukránban. Emellett a televízió tartja fenn a karp.at.ua gyűjtőportált, ahol további 19 munkatárs dolgozik. Újságírói szakot egy munkatárs végzett. A munkatársak zöme bölcsész, az Ungvári Nemzeti Egyetem magyar vagy ukrán szakán tanult. Kulin Zoltán igazgató tájékoztatása szerint a magyar szerkesztőség valamennyi munkatársa (alkotók és műszaki szakemberek) részt vettek szakmai továbbképzésen az MTVA-ban. Havi rendszerességgel folynak a beszédtechnikai tanfolyamok és gyakorlatok a szerkesztő-riporterek számára, szintén az MTVA támogatásával. Az újonnan érkező munkatársakat részben önerőből, saját tapasztalataik alapján, részben az MTVA segítségével képezik tovább. Az operatőrök képzése helyben zajlik. Egy munkatárs a Dunaversitas tanfolyamán szerzett operatőri diplomát, a magyar szerkesztőségben dolgozók zöme pedig az MTVA tanfolyamain vett részt.

A Pulzus Rádiónál a korábbi 16 főből a szerkesztőségben mára heten maradtak. Hét-nyolc évvel ezelőtt számos munkatársuk vett részt 8-10 napos képzésen az Európa Rádiónál (Miskolc), illetve az Agnus Rádiónál (Kolozsvár). Ám az utóbbi 3-4 évben erre nem nyílt lehetőség. Az igazgató szerint a jelen helyzetben nem is engedhetik meg a továbbképzés „luxusát”, hisz nincs, aki helyettesítse az erre az időszakra „kieső” munkaerőt. A jelenlegi 7 munkatárs közül egy bír szakirányú végzettséggel. A többiek a tanári, a közgazdasági, a pszichológusi stb. pályát hagyták ott a rádiós szakma kedvéért.

3.6. Működés a háború árnyékában

Háborúban az újságírás is veszélyes hivatás

A Tömegtájékoztatási Intézet tájékoztatása szerint Oroszország Ukrajna elleni agressziójának teljes ideje alatt (2014–2023) 75 újságíró vesztette életét. „2014-től az orosz hatóságok módszeresen semmisítették meg a független médiát az ideiglenesen megszállt területeken. Újságírókat raboltak el, vallattak, öltek meg” – áll az intézet vezetőjének tájékoztatójában. Katerina Gyacsuk a helyzetet elemezve rámutatott: 2014-től 2022-ig Ukrajna területén 7 zsnaliszta vesztette életét. Hárman hivatásuk teljesítése közben, négyen a harcokban estek el. „Ezzel szemben, a teljes körű agresszió, azaz 2022. február 24-e óta 68 újságírót öltek meg az orosz megszállók. Tízen hivatásuk gyakorlása közben, negyvenötven harci cselekmények során, tizenhárman orosz ágyúzásokban, illetve vallatás közben veszítették életüket” – közölte Katerina Gyacsuk.

Hála Istennek, közöttük nincs kárpátaljai újságíró. Ám nekik is ügyelniük kell minden leírt és kimondott szóra, hisz a hazaárulás vádjá érheti őket, ha például olyan témákat fejegetnek, hogy tömeges mozgósítás várható, aminek keretében nemtől, kortól függetlenül mindenkit besorozhatnak, vagy hogy Ukrajna partnerei már kételkednek a győzelem lehetőségében, netán az ukrán ellentámadás sikertelenségét vetik fel, vagy a totális korrupciót emlegetik.

Azt talán érdemes megjegyezni, hogy a kárpátaljai belügyi szervek munkatársainak hozzáállása e kérdéshez némileg konszolidálódott. Míg 2022-ben még egy olyan, nemzetközi hírportáloktól, akár az MTI-től átvett hírért is házkutatást végeztek és kihallgatásra elvitték a szerkesztőt, amiről a „szervek” úgy vélték, nem teljes mértékben az ukrán álláspontot képviseli és orosz narratívának minősítettek, addig ma már „csak” telefonon „szólnak le”, hogy vegyék le a hírt. Ez persze csak az internetes felületen lehetséges, így aztán az önkontroll, öncenzúra erőteljesebb szerepet kap. Bár az is igaz, hogy míg korábban a „legyen béke” szóhasználat is kerülendő volt, ma már egyre gyakrabban zárul így egy-egy írás, tudósítás, tv- vagy rádióbeszélgetés: „Legyen végre béke”. Esetleg „Legyen igazságos béke”.

3.7. A kárpátaljai magyar médiumok működése

A Kárpátalján működő magyar médiumok vezetőit kérdeztük többek között arról, milyen hatással volt a szerkesztőségek munkájára a háború, hogyan változott meg a tematika, a műsorpolitika, hogyan sikerül megmaradni.

3.7.1. Elektronikus sajtó

TV21Ungvár, Kulin Zoltán igazgató

Milyen hatással volt a háború a szerkesztőség munkájára?

- Több mint egy tucatnyi munkatársunk a háború következtében elhagyott minket. A műsorstruktúrát úgy alakítottuk át, hogy 2022 februárjától a TV21 Ungvár műsoridejének nagyobb részében az országos ukrán televíziók által szerkesztett, úgynevezett információs maratont sugározzuk, amely a háború eseményeit foglalja össze és közöl friss híreket óráról órára. Az esti műsorsávban pedig 21 órától közép-európai idő szerint 30-40 perces magyar nyelvű híradót és ugyanilyen terjedelmű ukrán nyelvű hírósszefoglalót közvetítünk. A földi sugárzás mellett 13 órakor, 15 és 21 órakor magyar nyelvű hírósszefoglalóval jelentkezünk az online felületeinken. Ezen felül a napközben forgatott vagy készített anyagokat feldolgozás és utómunka után azonnal feltöltjük ugyan ezen felületeinkre. Mivel jelentősen megnövekedett az ukrán nyelvű anyagok száma, ezért bővítettük a TV21 Ungvár fordítói létszámát is.

Mennyire változott meg a műsorszerkezet? Milyen témákat kerülnek, s milyeneket preferálnak? Milyen témák a népszerűek a nézők körében?

- Jelenleg – a háború kitörése óta – csak Híradóval jelentkezünk. A különböző réteg-műsoraink lekerültek a műsorrendünkről, részben azért, mert jelentősen visszaestek a gazdasági, politikai, kulturális stb. rendezvények, események, részben pedig azért, mert az illetékesek, az érintettek nem szívesen álltak a kamerák nyilvánosságá elé. Ezek a témák viszont rendszeresen jelen vannak a hír- és hírháttér műsorainkban. Ez a műfaji megkötés jelentősen hozzájárult egy-egy anyag hosszának a csökkenéséhez. Így az alábbi rovatok maradtak meg: Hírek, Híradó, Aktuális, Petőfi 200, Kommentár nélkül, Emberi sorsok, háborús történetek...

Hogyan változott a nézettségük a háború óta? Milyen mértékű a külföldi nézettség?

- A háború ideje alatt a TV21 Ungvár nézettsége fokozatosan növekedett. A médium által gyártott anyagokat külön-külön is többen nézik a különböző felületeinken. A Facebookon például a magyar és az ukrán anyagaink, műsoraink követőinek a száma meghaladta a 70 ezret. Sajnos ismeretlenek meghackelték az oldalunkat. Az új oldal egyelőre még nem érte el ezt a számot. A karpat.in.ua portálon a friss híreinkre naponta legkevesebb 30 ezren kattintanak. Egy hónap alatt ez a szám meghaladja a kétmilliót. A külföldi nézettségre nincs adatunk, de egy belföldi, az ungvári egyetemen végzett felmérés alapján Kárpátalján a magyar ajkú lakosság első helyen az anyaországi médiumokból, második helyen pedig a TV21 Ungvárból értesül a napi eseményekről. *(Az Ungvári Nemzeti Egyetemen végzett felmérés eredményeiről készült beszámoló a mellékletben található.)*

Mennyire biztosított a TV21 Ungvár működése? Mi szükséges a fennmaradáshoz?

- A TV21 Ungvár tulajdonosa a KMKSZ. Ez a társadalmi szervezet vásárolta meg a DANIO TVR Társaság tulajdonjogának a felét. Így a televízió működési költségeit is a KMKSZ teremti elő. A 2018-as alapítás/vásárlás óta fennakadás a finanszírozás terén nem volt (még a háború ideje alatt sem). A fennmaradáshoz további műszaki fejlesztések szükségesek, mivel 5 év alatt a naponta többször használt eszközök leamortizálódtak, megkoptak, elromlottak vagy tönkrementek. A támogatások és kifizetések esetében pedig figyelembe kell venni az inflációt is.

Hogyan tudnak megfelelni a nyelvi kvótának?

- A nyelvi kvótáknak a TV21 Ungvár maradéktalanul megfelel. A jelenleg érvényben lévő jogszabályok szerint a regionális TV társaságoknak minimum 75 százalékban államnyelven kell gyártaniuk a műsorokat. A fennmaradó 25 százalék készülhet a nemzetiségi kisebbségek nyelvén. Ez a TV21 Ungvár napi 12 órás műsoridejének esetében azt jelenti, hogy 6 órát ukránul, 6-ot pedig magyarul gyárthatunk le. Az ukrán nemzeti médiahatóság (nacrada) 5 év alatt többször ellenőrizte/vizsgálta a mi esetünkben a nyelvi kvóták betartását. Egyetlen esetben sem volt lényeges kifogásuk ebben a kérdésben. *(A december 8-án elfogadott módosított törvény értelmében a kvóta változik, előrejelzések szerint a magyar adások javára 70:30 arányban, a szerző.)*

Pulzus Rádió

A létrejöttének 10. évfordulóját 2023. májusában ünneplő, Kárpátalja egyetlen magyar nyelvű rádiója munkatársainak száma, sajnálatos módon, a háború kitörésének első napjaiban megfelelően csökkent. Mostanra pedig a korábbi 16 főből a szerkesztőségben heten maradtak. Ám ez a csapat is képes maradéktalanul ellátni a jelenlegi feladatát, amely lényegesen különbözik a korábbiaktól, állítja Barta Miklós, a Beregszászi Református Egyházközség által alapított Pulzus Rádió igazgatója.

2022. február 24-ig, tehát az orosz-ukrán fegyveres konfliktus kitöréséig naponta 9 órányi élő műsort sugároztak magyar és ukrán nyelven. Mára ez lecsökkent egy órára. A hét minden napjára jutó 2-3 magazinműsorból megmaradt csupán a napi aktualitásokkal foglalkozó „Különkiadás”. Az igazgató emlékeztetett arra, hogy akkoriban hiába rendelkezett úgy a médiatörvény, hogy a regionális rádió műsoraik 70 százalékát az állam nyelvén kötelesek elkészíteni, s csupán 30 százalékot tehet ki az anyanyelvű műsorok aránya, mindez egy, a nap 24 órájában sugárzó rádió műsorstruktúrájába még belefért. Mert a lényeg mégiscsak az, hogy a legfrekvenciáltabb időpontokban a Kárpátalján igencsak népszerű Pulzus Rádió magyarul szólt. Természetesen a híreket, a sporthíreket és néhány népszerű helytörténettel foglalkozó, a kulturális örökségünk kiemelkedő darabjait bemutató rövid műsort szintén két nyelven sugározták.

- A háborút kollektívánk életében mindenképpen vízvázalstónak kell tekinteni – mondja Barta Miklós. – Az általunk sugárzott zeneszámok hangvételétől kezdve a hírek tematikájáig minden megváltozott. Gondoljunk bele: egy élő, kétórás betelefonálás kívánságműsornak milyen nagyszerű hangulata van, s az mennyire interaktív tud lenni! Szerencsére a hallgatókkal való közvetlen kapcsolattartást valamennyire sikerült megőrizni. A már említett reggeli élő műsorunk (Különkiadás) üzenőfalára hűsleges hallgatóink közül rengetegen írnak. Csak most már nem itthonról, hanem a világ különböző tájairól...

- Az új műsorstruktúra kialakításakor arra is ügyeltünk, hogy a napi egy óra élő adásban ne csupán híreket, aktuális információkat közöljünk – mondja Birta Zoltán főszerkesztő. – Néhány korábbi, 25-30 perces magazinműsorunkat 2-3 perces tudományos ismeretterjesztő összeállítás váltotta fel. Ilyen például a Kultúrcsepp, amely a vidékünkön valaha élt és alkotott nagyjaink sorsának legfontosabb eseményeit mutatja be, illetve a Tudtad-e?, amelyik a különböző tudományterületekről közöl a hallgatókkal érdekes információkat. Mindez két nyelven – magyarul és ukránul – történik, mint ahogy az egyházi rovatban rendre sikerül megszólaltatni ukrán nyelven görögkatolikus papokat. Természetesen emellett megmaradtak a református istentiszteletek élő közvetítései.

Megtudtuk, hogy a médiatörvény vonatkozó rendelkezései szerint 2024. január elsejétől az államnyelven, illetve a kisebbségek nyelvén sugárzott műsorok aránya az eddigi 70/30 százalékról 80/20-ra módosult volna. Ám a 2023 decemberében elfogadott új szabályozás már megfordítja az eddigi arányokat: ezentúl a rádiós anyagok 70 százaléka készülhet magyar nyelven. Ez hatalmas változás, és egyben jelentős kihívást is jelent, amit a jelenleg rendelkezésre álló szerkesztői gárdával nem lehet megoldani. Sürgősen újabb munkatársakra van szükség. A toborzás a rádió különböző online felületein már intenzíven zajlik.

A szerkesztőség reklámokból és pályázatokból tartja fenn magát. Sajnos a reklámbevételek a háború óta jelentősen visszaestek, alig teszik ki a korábbinak a felét. A rádió irányítói bizto-

sak abban, hogy amennyiben a szükség úgy hozza, maga a fenntartó is kész annyi segítséget nyújtani, amennyi a normális működésükhöz szükséges.

3.7.2. Nyomtatott sajtó és online felület

Milyen hatással volt a háború a szerkesztőség munkájára?

Kárpátalja hetilap, Darcsi Karolina megbízott főszerkesztő: A háború nagyban megnehezítette a munkát, a tartalmakra vonatkozó korlátozások, a korábbi évben tapasztalt áramszünetek, a légiriadók, a nyomdával való kapcsolattartás és a hetilap eljuttatása a lapterjesztőkön keresztül az olvasókhöz teljesen más feltételek között zajlik. A lapszerkesztés többnyire online formában történik, ami megkönnyíti a munkát, még COVID időszakban álltuk át egy olyan programra, amely jól működik.

Kárpáti Igaz Szó, Dunda György lapigazgató: Nagy örömmel tölt el, s talán egyedülállók vagyunk Kárpátalján, hogy a háború kitörése óta egyetlen kolléga sem hagyta el a KISZÓ-t. Egyetlen lapszámot sem hagyunk ki a háború miatt, nem állt le egy pillanatra sem az online tartalom. Sőt, úgy reagáltunk, hogy a háború első napjától egy orosz-ukrán háborús hírfolyamot indítottunk, egy külön blokkot, ami a mai napig működik, ide kerülnek fel a háborúval, a háborúhoz kapcsolódó közvetlen vagy közvetett hírek. Sőt, az elején meg is dupláztuk ezen híreink számát, mert az emberek érdeklődtek, s kevés információ jutott el hozzájuk. Úgyhogy mi, úgymond, egy erősebb online pluszmunkával válaszoltunk a háborús kihívásokra. Ám összességében mégiscsak negatív hatással volt a szerkesztőség munkájára a háború, főleg, hogy épp a COVID után rontott ránk.

Kárpátinfo, Szoboszlai István lapalapító főszerkesztő: A Kárpátinfo az évek során bizonyította: helye van a kárpátaljai magyar médiapalettán, hisz volt időszak, amikor a megye egyik legolvasottabb magyar lapja volt. Úgy, hogy Kárpátalja legkisebb szerkesztőségeként működött (meg működik ma is), függetlenként, sokáig sikerült az önfenntartás is, ebben sokat segítettek a reklámok. Ám azok a háború kitörését követően szinte teljesen megszűntek, így nem tudtunk versenyképes fizetést biztosítani, a fiatalok a jobban fizető állás mellett döntöttek. A háború első évének megfigyelésekkel, fenyegetettséggel és áramkimaradásokkal terhelt időszakos nehezítette leginkább a munkánkat. Meg a nyomdai költségek, az áram és benzin árának drasztikus emelkedése, a terjesztők elvándorlása. És ma is a bizonytalanság a legnagyobb teher.

karpatalja.ma hírportál, Pallagi Marianna főszerkesztő: A háború kitörése miatt sajnos több kollégát is elvesztettünk. Hála Istennek, nem a harctéren: 3 férfi szerkesztőnk, több külsős tudósítónk is a külföldre költözés mellett döntött.

Milyen mértékben csökkent a példányszám?

Kárpátalja: „A háború kitörése előtt 11.800 példányban jelentünk meg, jelenleg a példányszám 9800. Ez mintegy 2000 háztartást jelent, akik vélhetően elhagyták a vidéket. A példányszámcsökkenés másoknál is tapasztalható sajnos. Viszont nőtt az online felület nézettsége, ami azt mutatja, hogy olvasóink nem hagytak el minket, figyelemmel követik a vidék sorsát.”

Kárpáti Igaz Szó: „A példányszám nem csak a háború hatására csökkent. Eleve az elmúlt tíz évben egy negatív tendencia figyelhető meg Kárpátalján a hagyományos nyomtatott sajtó esetében. Ennek számtalan oka van. Az egyik: 50 év alatt már kevesen vásárolnak újságot, hiszen az okos készüléken megtalálják, ami érdekli őket. Inkább az idősek keresik a print újságot, akik viszont, értelemszerűen, lassan elfogynak. Nagyon sokan áttelepülnek külföldre, az idősebb korosztályból is. Ez is példányszámvesztéshez vezet. Illetve az általános demográfiai válság, amit a háború csak tetézett. Továbbá a posta, ami az utóbbi időben azon dolgozik, hogy teljesen felszámolja a lapkézbesítési üzletágát. A magyar falvakban lassan egy kezemen meg tudom számolni, hány helyen hordják ki az újságot a klasszikus postai úton. Ez pedig elképesztő nehézségek elé állított bennünket. És az olvasó is, aki nem kapja meg az előfizetett lapszámot, a szerkesztőségre haragszik... Ezt úgy oldjuk meg, hogy évek óta dolgozunk egy alternatív terjesztési hálózat kiépítésén. Sok településen sikerült terjesztőt találni, de leginkább az ABC-kbe szállítjuk, hogy hátha a vásárlás mellett újságot is vesznek az emberek. Ezt a hálózatot januártól még inkább szeretnénk megerősíteni, így tudunk eljutni az olvasókhoz falvaink többségében, hisz ma már kijelenthető, hogy 2024-től a postákra sajnos gyakorlatilag nem támaszkodhatunk.

E sok-sok okból kifolyólag folyamatos a példányszámcsökkenés. Annak ellenére, hogy 2-3 éve nem emeltünk árat, de így is mi vagyunk a legdrágábbak Kárpátalján (15 hr.), igaz, a 20 oldallal a legnagyobb terjedelemben jelenünk meg. Novemberben 4200 példányszámban jelentünk meg, decemberben néhány százal sajnálatos módon megint csökkeni fog. Januártól várunk némi javulást vagy stabilitást az alternatív terjesztés révén. És hát az online tér növelésére fordítunk hatalmas figyelmet.”

Kárpátinfo: A Kárpátinfo hetilapot a 2014-es ukrán válság kirobbanása előtt Kárpátalja második legolvasottabb lapjaként jegyezték (a Kárpátalja hetilap előzte meg csupán). Akkor elérte a közel 11 ezres példányszámot is. Aztán két év alatt 7500-ra csökkent a példányszám (2016), a 2019-es évet 4750-nel zárta, 2021 márciusában pedig 3210-es példányszámot jegyzett. 2022 januárjára ez a szám 2800-ra csökkent, októberben pedig már csupán 2370 példányszámban jelent meg. 2023 márciusában 2060, októberben pedig 1530 példányszámban került ki a nyomdából. A folyamatos csökkenésnek több oka is van. A nyomda, papír, adózás, benzin, postaköltségek stb. növekedése miatt emelkedett a lap ára, amit a gazdasági válságban nem valamennyi olvasó tudott felvállalni, így lemondott az újságról. A fiatalabb korosztály meg eleve inkább az interneten tájékozódik. Olvasóvesztéshez vezetett a külföldi munkavállalás és a nagymértékű elvándorlás is. Az alternatív terjesztésre is igencsak negatív hatással volt a háború: a lapterjesztők közül is sokan elköltöztek Kárpátaljáról, újabb terjesztőt pedig szinte lehetetlen találni. És egyre több településen zárják be a postafiókokat.

karpatalja.ma: „Az online felületen az olvasottságot nem befolyásolta negatívan a háború. Az ukránjai, kárpátaljai események miatti fokozott érdeklődés okán nőtt is a látogatottságunk. Nyomtatott sajtóterméket nem adunk ki.”

Hogyan próbálnak fennmaradni?

Kárpátalja: „Kizárólag az anyaországi támogatásokra tudunk számítani, sajnos az ukrán állam nem biztosít anyagi forrásokat a nemzetiségi sajtó működtetésére és fenntartására. Annál inkább szabályokat és előírásokat, melyek tovább nehezíthetik a nemzetiségi nyelveken megjelenő lapok működését.”

Kárpáti Igaz Szó: „Meggyőződésem: a kárpátaljai magyar sajtó – beleértve a Kárpáti Igaz Szót is – nem tudna működni, nem tudna talpon maradni, nem tudna friss, hiteles magyarságinformációkkal szolgálni a helyiek és a külföldre távozott kárpátaljai, vagy akár az anyaországi közönség számára a magyar kormány gondoskodó támogatása nélkül, hiszen egyetlen kárpátaljai magyar médium sem képes az önfenntartásra. Gyakorlatilag az anyaországi támogatásnak köszönhetően tudjuk működtetni a Kárpáti Igaz Szót is, munkát adni a kollégáknak és friss információt szolgáltatni online platformjainkon keresztül, illetve a 104 éves hagyományokkal bíró print újságot is megjelentetni.”

Kárpátinfo: „Ma már szinte hihetetlen, de 2014 előtt szinte önfenntartók voltunk. Évek óta viszont magyarországi anyagi támogatás nélkül nem tudnánk megjelenni. Mára a nyomdai és a postai költségek, a benzin árának drasztikus emelkedése, illetve a postai szolgáltatások megszűnése stb. miatt olyan helyzetbe kerültünk, hogy 2024 január elsejétől már nem tudjuk megjelentetni a lapot.”

karpatalja.ma: „Hírportálunkat a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet működteti. Mint ilyen, nincs lehetőségünk saját bevétel előteremtésére. A magyar kormány támogatásának köszönhetően tudunk fennmaradni.”

Milyen jövője van a print lapoknak?

Kárpátalja: „Nyilvánvalóan csökkenés várható háború nélkül is, hisz az elektromos sajtó mára átvette a terepet, de úgy gondolom, nem fog teljesen eltűnni, megmarad a jövőben is.”

Kárpáti Igaz Szó: „A print lapok napjai, sajnos, meg vannak számlálva. Úgy szoktam fogalmazni, hogy a print lapok működtetése elsősorban egy misszió, különösen a mai kárpátaljai helyzetet tekintve.”

Kárpátinfo: „Szerintem még van igény a papíralapú újságokra, ha egyre csökken is az olvasóközönsége. Viszont a mostani terjesztési nehézségek szinte ellehetetlenítik a print lapok célba juttatását. Illetve a tervezhetőség szempontjából arra lenne szükség, hogy legalább egy évre előre biztosítva legyen a megfelelő finanszírozás.”

Hogyan erősítik az internetes megjelenést? Hogyan jutnak el az olvasóközönséghez leginkább? Mennyire növekedett a látogatottságuk a háború óta?

Kárpátalja, karpataljalap.net: „Az online felületünk folyamatosan fejlődik és bővül, fent vagyunk a közösségi oldalakon is, és egyértelműen nőtt a háború óta a megtekintések száma, megduplázódott.”

Kárpáti Igaz Szó, kizzo.net: „2018 óta jelentős fejlődésen esett át a Kárpáti Igaz Szó digitális platformja, és ez a mai napig folytatódik. 2018-ban újult meg a honlapunk, 2019-től beindítottuk az ukrán nyelvű tartalomszolgáltatást. Folyamatosan nő a követőink száma a Facebookon, most már 32 ezer fölött jár, az Instagramon is négyezer környékén mozog, a TikTok csatornánk is beindult 2023-ban, ott is jócskán túlvagyunk az ezres számon. YouTube platformunk van. Elsőként indítottuk be a videós újságrást, printlap esetében állandó KISZó rovatunk van, KISZó podcastjaink vannak, idén ez kárpátaljai közéleti blokkal is bővült, ukrán verzióban a Telegramon is elérhető vagyunk a Facebook és az Instagram mellett. Összesen 12 digitális platformon vagyunk elérhetőek, plusz 13. a hagyományos print újság. Digitális online kínálatban a Kárpáti Igaz Szóé a legnagyobb portfólió Kárpátalján, nemcsak

a magyar lapokat, de az ukrán sajtót tekintve is, és az elkövetkezőkben erre még nagyobb figyelmet kívánunk fordítani. Szintén elsőként indítottunk be egy KISZó applikációt, ez egy béta verziós volt. Jelentős forrásokat emésztene fel ennek a további fejlesztése, úgyhogy jelenleg ezt anyagiak híján kénytelenek vagyunk „parkolópályára tenni”, de ha jobb idők jönnek, akkor erre mindenképp odafigyelünk. És mint említettem, a KISZó online platformjainak a fejlesztése az előttünk álló feladatok legfontosabb része, hiszen ez a jövő, ez garantálja a megmaradást. Ahhoz, hogy egy százéves múltra visszatekintő lapnak egy újabb száz éve legyen, nyilván a megfelelő trendek szerint kell fejlődnie, haladnia.”

Kárpátinfo, karpatinfo.net: „A Kárpátinfo.net Kárpátalja népszerű hírszolgáltató- és szórakoztató portálja, amely változatos tartalmat kínál a látogatók számára, átlátható formában. Híreink nemcsak az adott megyéről, hanem országos és nemzetközi eseményekről is szólnak, magazintartalmakkal színesítve.

A hírportál kb. 1997 óta létezik, már nem is emlékszem az első weboldal címére, később mint bereginfo.com voltunk jelen, 2002-től pedig karpatinfo.net néven. Jelen vagyunk a Facebook, Instagram, X (korábban Twitter) platformokon, s gondolkodunk a TikTok megjelenésén is. A Google szerint 947 ezer felhasználó olvasott bennünket idén, az elmúlt évben 3,4 millió felhasználóhoz jutottunk el. A továbbiakban még inkább erősíteni szeretnénk a különböző felületeken való megjelenést.”

karpatalja.ma: „A portálon már 2013-tól van ukrán nyelvű rovat, hogy a többségi lakosokhoz is eljuttassuk véleményünket, legfontosabb híreinket angol nyelven is megjelentetjük. A honlap minden írásának *tükörfordítására* nem lenne sem anyagi, sem emberi erőforrásunk. A karpatalja.ma a Facebookon is jelen van.”

3.7.3. Egy lap eltűnik a palettáról

Az interjú elkészítése után érkezett a szomorú hír: karácsonyban utoljára jelenik meg a Kárpátinfo hetilap. Íme a 2023. december 20-án a nyomdát utoljára elhagyó hetilap szerkesztőségének olvasóihoz írt elköszönő „búcsúlevele”:

„Több mint negyedszázaddal ezelőtt azzal a céllal indítottuk útjára – magánvállalkozásban – a Kárpátinfo hetilapot, hogy értékálló, igaz, keresztény értékeket közvetítve hiteles, közérdekű írásokkal szolgáljunk olvasóink felé.

Mindezidáig ennek igyekeztünk is eleget tenni. Kárpátalján elsőként úgy, hogy függetlenek és önfenntartók voltunk. Am éppen ennek köszönhetően lehettünk olykor a „mérleg nyelve” a kárpátaljai magyar sajtópalettán.

Sokszor erőnkön felül teljesítettünk. Megjelentettük lapunkat akkor is, amikor nem volt anyagi hátterünk. Mert tudtuk, olvasóink számítanak ránk. És a belénk vetett bizalmukról tanúskodik, hogy mindez megérte: egy időben a megye második legolvasottabb lapja voltunk.

A 2014-es ukrajnai zavargások, az azt követő gazdasági válság, az akkor kezdődött nagy mértékű elköltözési hullám okozta az első tördőfést. Később meg a világválság kényszerítette az online térbe az életet. De mi akkor is kitartottunk, akkor is megjelentünk, eljuttattuk a lapot olvasóinkhoz. A lassan két éve tartó háború azonban olyan helyzetet idézett elő, ami szinte lehetetlenné teszi a megjelenésünket: nem csupán olvasóink, de terjesztőink jelentős része is külföldre távozott. Emellett a postai szolgáltatás is szinte teljesen megbénult. Az utóbbi időben a Magyar

Kormány segítségének köszönhetően juthattunk el Önökhöz, amit hálásan köszönünk. Ez a támogatás viszont már nem fedezi a megjelenéshez szükséges összeget...

Most, karácsonyban, elköszönünk hűséges Olvasóinktól. Köszönjük bizalmukat, hűségüket. Ám jó hír: a karpainfo.net-en továbbra is olvashatnak bennünket! Keressék, olvassák írásainkat az online térben is!

Áldott, szeretetteljes karácsonyt és békés új esztendőt kívánunk!

A Kárpátinfo szerkesztősége”

4. Médiaműhelyek Kárpátalján

Nyomtatott sajtó

Kárpáti Igaz Szó hetilap

Kárpátalja hetilap

Kárpátinfo hetilap (2023. december 31-ével megszűnik)

Karpatzkij Objektív (a KMKSZ ukrán nyelven megjelenő lapja)

Naplopó szórakoztató magazin (2023. december 31-ével megszűnik)

Egyházi lapok

Küldetés – a Kárpátaljai Református Egyház havilapja (a háború kitörése óta szünetel a megjelenése)

Új Hajtás – a Római Katolikus Egyház lapja negyedévente megjelenő lapja

TeSó Blog (teso.blog) – a Kárpátaljai Református Ifjúsági Szervezet (KRISZ) online lapja

Szakmai print folyóiratok

Közoktatás – a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) lapja

Irka – a KMPSZ gyermeklapja

Együtt – a Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóirata

(A KVL – Kárpátaljai Vállalkozók Lapja, a Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Szövetsége lapja a háború óta csak online jelenik meg.)

Elektronikus sajtó

TV21 Ungvár

Pulzus Rádió

Hírportálok

karpatalja.ma
karpataljalap.net
karpat.in.ua
karpatinfo.net
kiszoz.net

karpathir.com (Az impresszum szerint: a Magyar szív – Magyar Szó Alapítvány adja ki, Ungvár 2015 szerepel a bejegyzés dátuma és helyeként, Kovács Emil főszerkesztő és felelős szerkesztő nevével fut, de még soha senki a kárpátaljai kollégák közül nem találkozott vele.)

5. Összegzés

Lassan két éve tart az orosz-ukrán háború, ami igencsak megváltoztatta Ukrajna, s benne a kárpátaljai magyarok életét. Nagymértékben felerősítette azokat a negatív folyamatokat, amelyek korábban is jellemzők voltak az országra: a gazdaság mélyrepülése, az általános szegénység, a lakosság számának katasztrofális csökkenése, az intézmények degradációja, a tolerancia, a megértés, a másik elfogadásának hiánya, valamint a türelmetlenség erősödése a nemzetiségi politikában.

Ukrajnában a nyelvi kérdés erősen átpolitizált, és a probléma rendezetlensége nyelvi ideológiák, az etnikumok és nyelvek konfliktusához vezetett. Szakértők szerint ez az egyik kiváltó oka az orosz-ukrán konfliktusnak is.

Némi reményre ad okot, hogy a Legfelső Tanács december 8-án elfogadta a nemzetiségi kisebbségekről (közösségekről) szóló törvény módosításait, mely szerint az Európai Unió és a nemzetiségi kisebbségek nyelvének használata megengedett a tanintézményekben, a médiában, a reklámfelületeken, rendezvényeken stb., kivéve az agresszor ország nyelvét.

Kijev, úgymond, elvégezte az elvárt feladatokat, a viszonyosság elve alapján és a partnerség jegyében pedig azt várja, hogy az EU elismerje az ukrán erőfeszítéseket, s az országnak zöld jelzést adjon a tagsági tárgyalások megkezdéséhez.

A tavaly ilyenkor az életet megbénító áramkimaradások, hála Istennek, most nem teszik elviselhetetlenné a mindennapokat, ám egyre nő a temetőkertek zászlóerdeinek területe, mely a harcokban elesettek végső nyughelyét jelzi. Emellett a civil áldozatok száma is jelentős. A légiriadót jelző sziréna hangjához, már amennyire lehet, hozzászoktunk, de ahányszor megszólal, valami mégis megremeg ott belül... Az oktatási intézményekben a gyerekek sajnos továbbra is az óvóhelyeken kénytelenek tölteni ezt az időt.

Most leginkább a kényszersorozások, az igazoltatások adnak okot az aggodalomra. A közösségi oldalakra feltett videók azt bizonyítják, hogy egyre erőszakosabban próbálják feltölteni a fronton harcolók megfogyatkozott sorait, s egyre szűkül a felmentést élvezők köre. Az itthon maradt hadköteles férfiak nem mutatkoznak, sokan munkát sem tudnak vállalni, ami komoly anyagi kiesést okoz a családoknak. De ebbe is beletörődnek, csak ne vigyék el az apát, a férjet, a nagyfiút golyófogónak. A többségi nemzet tagjai közül is egyre kevesebben hajlandók az életüket kockáztatni ebben a háborúban, inkább választják a bujkálást, megkísérlik a határon való átszökést, annak ellenére, hogy az nemritkán tragédiával végződik...

A mai fiatalság joggal tartja magát kifosztott nemzedéknek, akikől elvették az ifjúságukat. És ennek a generációnknak kellene majd a jövőt építeni. Hogy tudjanak jövőt építeni, ha jelenük sincs? – teszik fel sokan a kérdést.

S milyen jövőképe lehet annak a gyerekeknek, akit hétvégeken vagy hóvégeken kézen fog az édesanyja, a „hétvégi feleség”, s az otthon főtt étellel felpakolva nekivágnak a határnak, hogy meglátogassák az albérletben meghúzódó édesapát, hogy két napon át együtt legyen a család?!

Közeleg a karácsony. Sok külföldön rekedt így sóhajtozik ezekben a napokban: „De jó volna otthon lenni!” Bizony fájdalmas dolog, ha a jobb megélhetés miatt döntünk úgy, hogy elhagyjuk az otthonunkat. Még jobban fáj, ha a kényszer visz el a szülőföldünkről. S ez azoknak is fáj, akik otthon maradtak és megpróbálnak kitartani. Ám nekik sem igazi az ünnepeük, mert minden szomszédjuk, valamennyi szerettük a nagyvilágban szétszórva igyekszik boldogulni...

Miközben az olyannyira óhajtott békére várunk, újságíróink arra hívják fel a figyelmet, hogy a háborút követő időszak is rengeteg megpróbáltatással jár majd. Maga a lerombolt infrastruktúra helyrehozása sem lesz egyszerű, ám a lelkekben keletkezett sebek gyógyítása talán még ennél is összetettebb, hosszabb feladatnak ígérkezik...

A háború nagyban megnehezítette a sajtó munkatársainak is a munkáját. Kevesen maradtunk itthon, s azok közül is a hadköteles férfiak mozgástere korlátozott, így mindenkinek mindenhez kell érteni: íráshoz, szerkesztéshez, fotózáshoz, s a riporter olykor a kamerát is maga kell, hogy kézbe vegye...

A tartalmakra vonatkozó korlátozások, a korábbi évben tapasztalt áramszünetek, a légiridádók, a nyomdával való kapcsolattartás és a hetilap eljuttatása a lapterjesztőkön keresztül az olvasókhoz – mindez teljesen más feltételek között zajlik. És egyre nehezebb.

Sajnos Kárpátalján egy állandósult negatív tendencia figyelhető meg a hagyományos nyomtatott sajtó esetében: egyre csökken az újságok példányszáma. Ennek számtalan oka van. Az egyik: 50 év alatt már kevesen vásárolnak újságot, hiszen az okos készüléken megtalálják a számukra fontos friss információkat. A print újsághoz inkább az idősek ragaszkodnak, akik viszont, értelemszerűen, lassan elfogynak. Nagyon sokan áttelepülnek külföldre közülük is. Ez is példányszámvesztéshez vezet. Súlyosbítja a helyzetet az általános demográfiai válság, amit a háború csak tetézett. Továbbá az ukrán posta, amely az utóbbi időben teljes gőzerővel a lapkézbesítési üzletág felszámolásán dolgozik. Az évek során szép lassan kiépített alternatív terjesztésre is igencsak negatív hatást gyakorolt a háború: a lapterjesztők közül sokan elköltöztek, újabbakat pedig szinte lehetetlen találni...

A nyomtatott sajtó esetében a szerkesztőségek kizárólag az anyaországi támogatásokra támaszkodhatnak. Az ukrán állam a kezdetektől fogva nem biztosít anyagi forrásokat a nemzetiségi sajtó működtetésére és fenntartására. Sajnálatos, hogy januártól egy megyei hetilappal (Kárpátinfo) ismét szegényebb lesz a kárpátaljai médiapaletta.

Az elektronikus sajtó munkáját a hatályos nyelvtörvény igencsak megnehezíti. A médiatörvény vonatkozó rendelkezései szerint 2024. január elsejétől az államnyelven, illetve a kisebbségek nyelvén sugárzott műsorok aránya az eddigi 70/30 százalékról 80/20-ra módosult volna, még tovább csökkentve a magyar nyelvű adások időtartamát. Ám a 2023 decemberében elfogadott új szabályozás már megfordítja az eddigi arányokat: ezentúl a rádiós-tévé anyagok 70 százaléka készülhet magyar nyelven. Ami hatalmas változás, és egyben komoly kihívást jelent valamennyi munkatárs számára. Ám ők ezt örömmel felvállalják.

Csak legyen végre béke már!

6. Források

CSEERNICSKÓ István 2016. *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Ungvár: Autdor-Shark.

FEDINEC Csilla – Csernicskó István 2020. *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról. Történeti és politikai dimenziók (1867–2019)*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont. Gondolat Kiadó.

BRENZOVIČS László – ZUBÁNIC László – OROSZ Ildikó – TÓTH Mihály – DARCSI Karolina – CSEERNICSKÓ István 2020. *A nyelvi jogok folyamatos szűkítése Ukrajnában*. Beregszász–Ungvár.

CSEERNICSKÓ István – HIRES-LÁSZLÓ Kornélia – KARMACSI Zoltán – MÁRKU Anita – MÁTÉ Réka – TÓTH-OROSZ-ENIKŐ 2020. *Tévíút az ukrán nyelvpolitikában: Ukrajna törvénye „Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról” (elemző áttekintés)*. Termini Egyesület. Tö-rökbálint

HODINKA Antal Nyelvészeti Kutatóközpont: *A kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetek és tudományos szakértők véleménye a 2019. április 25-én elfogadott új ukrán államnyelvi törvény-ről*. 2019. november 11.

A nyelvi jogok folyamatos szűkítése Ukrajnában. A kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetek és kutatók közös alternatív jelentése az Ukrajna által az Európa Tanács Szakértői Bizottságához a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája ukrainai alkalmazásáról benyújtott negyedik periodikus jelentés kapcsán. Beregszász, 2020

A kárpátaljai magyarság a 21. században. Esszék, tanulmányok. 2018. Nap Kiadó Kft.

Kárpátalja magyar szemmel. 2021. Beregszász – Ungvár: Shark Kft.

https://www.academia.edu/30703099/NYELVPOLITIKA_A_H%C3%81BOR%C3%9AS_UKRAJN%C3%81BAN

<https://karpataljalap.net/2022/07/24/haboru-amely-megvaltoztatja-az-orszagot>

<https://kepmas.hu/hu/dunda-gyorgy-karpatalja-karpati-igaz-szo-uj-sagi-ro-interju-ukrajna-haboru>

<https://kmsz.com.ua/2022/07/26/a-kmsz-nyilatkozata-az-ukrajna-nemzeti-kozossegeirol-szolo-torvenytervezettel-kapcsolatban/>

life.karpat.in.ua/?p=111878&lang=hu

<https://karpataljalap.net/2022/10/05/orosz-ildiko-jovo-az-oktatason-mulik>

<https://korkep.sk/cikkek/interju/2022/07/20/ismet-csorbulnak-a-nemzetisegi-jogok-ukrajnaban-interju-az-ungvaron-elo-dupka-gyorggyel-a-nyelvtorveny-uj-intezkedeseirol/>

<https://karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/nok-katonai-nyilvantartas-onkentes-lista-torveny-ukrajna/>

<https://karpataljalap.net/2022/07/20/nyelvtorveny-weben-allamnyelven>

<https://www.facebook.com/umdsz.com.ua/posts/2050673588458188/>

<https://kiszo.net/2022/07/16/az-ukran-nyelvtorveny-ujabb-cikkelye-lepett-eletb/>

<https://kepmas.hu/hu/dunda-gyorgy-karpatalja-karpati-igaz-szo-ujsgiro-interju-ukrajna-haboru>

FEDINEC Csilla A nemzeti kisebbségekről (közösségekről) szóló ukrainai törvény: tartalmi elemzés1. Fórum Társadalomtudományi Szemle - 25. évf. 2. sz. (2023)

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43338>

<https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/kafedra-sotsiolohii-ta-sotsialnoi-roboty-uzhnu-vziala-uchast-v-sotsopytuvanni-uhorskoi-spilnoty-zakarpattia/2023-07-14-57307>

karpataljalap.net

karp.in.ua

kmksz.com.ua

A való hírek és az álvalóság kora¹

APRÓ ISTVÁN*

„A kommunikáció szimbolikus folyamat, amely létrehozza, fenntartja, kiigazítja és átalakítja a valóságot.” (James Carey)

1. Bevezető felvetések

A cím nyilvánvalóan ironikus – ahogyan számos további felvetés és állítás is ebben az eszmefuttatásban, ami lévén vitaindító, talán vállaltan lehet a szokottnál szubjektívebb és provokatívabb – arra utal, hogy semmi sem biztos, semmi sem abszolút, világunk továbbra is nélkülözi az archimedesi pontot, még/már a hétköznapi élet szintjén is. Mondhatjuk, hogy ez mindig is így volt, de úgy tűnik, immár az illúziókkal is le kell számolnunk, végkép fel kell adnunk a (tév)hitet, hogy irányítói lehetünk az életünknek. Ez nyilvánvalóan zavar minket, itt és most élőket és cseppet sem vigasztal a belátás, hogy a régebbi korok sem voltak e tekintetben kegyesebbek. Voltak idők, amikor az egy főre eső idealizmus mértéke hirtelen megnőtt, bizonyos emberek, bizonyos helyeken, intenzíven hinni kezdtek abban, hogy a múltban és a jelenben élő rossz így vagy úgy legyőzhető és valahol előttünk vár a szebb jövő. Aztán rendre láthattuk, mire vezettek ezek a nagy nekibuzdulások...

Visszafogottabban optimista korban is népszerű tud lenni az önmagától folyó haladásban, vagy legalábbis a „most azért jó, csak így maradjon” attitűdben való hit. Amikor azt képzeljük, ha csendesen dagonyázunk a kellemes kis pocsolyánkban, csak a szemünk, meg az orrlukunk látszik ki, mint a vízilovaknak, akkor mindent megúszhatunk, a válságok és háborúk messze, másutt zajlanak, mi itt büntetlenül játszhatjuk a fogyasztói, jóléti orosz rulettünket, a számlát nem nekünk nyújtják majd be. Aztán csak pislogunk, amikor feldereng előttünk a magunk gerjesztette ködből a zordon valóság.

Amikor újra kezünkbe kerül egy régen olvasott könyv, mondjuk, Platón Állama, akkor sokadszorra is kénytelenek leszünk belátni, hogy a „fejlődés” tana, ahogyan azt iskolaéveink során oly buzgón adagolták, nem más, mint pusztá illúzió. Mi lenne más, ha egyszer, a két és fél évezreddel korábban papírra vetett szavak ugyanarról a társadalmi, politikai dilemmáról szólnak, mint a tegnapi újság? Persze sok minden megváltozott, a világ eme szerencsésebb részén jóval biztonságosabb és kényelmesebb az élet, de pontosan azért, mert az alapdilemmákat azóta sem sikerült megoldani, mindez talmi, egy pillanat alatt fordulhat át a nélkülözésbe, pusztulásba. Ezt valahogy nem akarjuk elhinni, némiképp érthető módon.

Mindezzel, a meglehetősen közhelyesre sikerült bevezetővel csak arra kívántunk utalni, hogy bár esszénk témája alapvetően, egy korunkra nagyon is jellemzőnek tűnő jelenség, az álhír, ez talán csak ürügy, Platón régi, Szókratész és Adeimantosz között zajló, fiktív párbe-

*NMHH MT Médiatudományi Intézet

1 A Médiatudományi Intézet, 2024 decemberében tartott Média és identitás 5. c. konferenciáján elhangzott vitaindító előadás

szédének átmeseléséhez. Hiszen minden állításunk ellenében készen áll annak cáfolata is – és ez a tény talán fontosabb az állításnál. Komolytalan – mondhatná az olvasó és talán igaza is van, de ha egyszer azt látjuk, hogy a szemünk előtt zajló politikai, társadalmi, kulturális történések – illetve ezek vélhető történések média által hozzánk közvetített lenyomata – ilyen, akkor ez egy vállalható attitűdnek tűnik. Ragaszkodjunk tehát a tényekhez: Mi az álhír? Mi a valóság? Mikor való a hír és netán nem álvalóság –e, amit általa megismerünk?

Nem tudjuk.

1.1. Az álhír álarcai

Aligha kétséges, hogy napjaink divatszava és sláger fogalma az álhír, tudományos körökben és a közbeszédben egyaránt. A fogalom megközelítése persze több irányból lehetséges, legegyszerűbb definíciója valamely valótlan tény, információ közlése, továbbítása lenne, de az ilyen pöre álhír ma már valójában ritka. A pöre álhír szinte mindig kap legalább egy fügefalevelet vagy egy lenge kis fűszoknyát, hogy ne látszódjon ki a csúnyája... (Ha mégsem, akkor az vélhetően azért van, hogy pucérsága mögött feltételezzünk egyéb szándékokat és körülményeket, amelyek a puszta meztelenséget valamilyen módon megmagyarázzák – szóval a sandaság hagyományainak soha sem láthatunk át igazán.)

1.2. A buborék

A gyakorlatban álhírnek, konteónak, összeesküvés-elméletnek minősül minden, ami az adott politikai oldal, informális közösség, tábor, stb. hiedelemvilágának nem felel meg, vagy annak ellentmond. Természetesen ebből egyenesen következik, hogy az az állítás, miszerint valami álhír, maga is lehet álhír, sőt gyakran valóban az. A valóságnak itt sincs relevanciája vagy bizonyító ereje. Az ideológia, a meggyőződés felülírja a legmakacsabb tényeket is. Ha a tények cáfolhatatlannak bizonyulnak, az adott ideológia akkor sem szenvedhet vereséget, szembesülés és belátás helyett marad a teljes elzárkózás, mögötte pedig az indulat, a düh és a bosszúvágy.

1.3. A hazugság elmélete

A kommunikáció minden formája magában foglalja az információ valamiféle, akár szándékos, akár szándéktalan torzulását, tehát mondhatjuk, hogy a hazugság mindenkor jelen van az emberi interakciókban. Mégis, a téma kutatói azt találták, hogy hazugságfelismerő képességünk meglehetően gyenge, meglepően kevés energiát fektetünk abba, hogy tudatosítsuk a manipulatív jeleket. Elsősorban talán azért, mert maga a kommunikáció fontosabb számunkra, mint a közlések „igazságtartalma” – örömet okoz, például egy beszélgetés egy régi ismerőssel és nem tartjuk figyelemre vagy szóra érdemesnek, ha kicsit pozitívabb színben tünteti fel magát az elmesélt történetben, mint ami a valóság. Inkább mi magunk is ugyanúgy továbbadjuk a storyt más ismerőseinknek, talán még némi színesítéssel is élve. A személyes kommunikáción túl, ezt az elnéző attitűdöt hajlamosak vagyunk szélesebb körre

is kiterjeszteni, médiafogyasztásunk során. A kisebb (vagy annak vélt) túlzásokat, ferdtéseket elnézzük gyakran hallgatott média személyiségünknek, kedvenc filmszínészünknek, a politikusnak, akivel egyébként is sok mindenben egyetértünk, és így tovább. A kis, ártatlan hazugságok és a gátlástalan, rosszindulatú manipuláció között számtalan átmeneti zóna van, amelyekben nem könnyű a lavírozás. Életünket így, lavírozva éljük, tisztában vagyunk vele, hogy a körülöttünk levő világ tele van hazugsággal, de semmi értelme nem lenne folyton ezen háborogni vagy emiatt szorongani. Arra kell törekednünk, hogy fenntartsuk magunkban azt a képességet, hogy felismerjük a manipulatív hatásokat és ellenálljunk azoknak a támadásoknak, amelyek egyensúlyunkat, lelki vagy fizikai integritásunkat fenyegetik.

A megtévesztés számos módszere közül persze kiemelt helyen szerepel a valótlán információ közlése, de éppen ilyen hatékony a lényegtelen elemek kiemelése, fontos részletek elhallgatása vagy a szintén nagyon gyakran alkalmazott teljes elhallgatás, az esemény, nyilatkozat, stb. „meg nem történt-é tétele”.²

A hazugság leleplezését nehezíti az együttműködés elve, azaz a kommunikáló felek általában feltételezik, hogy a másik betartja azokat a normákat, amelyek elvileg kizárják a megtévesztést. Ha viszont valamelyikük szándékosan, de ügyesen leplezve, megsérti ezen normák valamelyikét, a másik nem fog megtévesztésre gyanakodni. Ez az egyik legfőbb ok, amiért a hazugság oly eredményesen és széleskörűen uralni tudja a mediális teret – együttműködésre, profánul szólva, kommunikációs naivitásra vagyunk kalibrálva.

1.4. A hír története

Carey szerint a hír műfaja a 18. században keletkezett, az éppen kialakuló középosztály igényeit kielégítendő. Igazából nem is információként definiálja, hanem a világ általános vagy egyedi, különös vagy heroikus megjelenítését szolgáló drámai produktumként.³ A hír tehát ebben a megközelítésben dráma, aminek „igazságtartalma” kezdetben nem is volt releváns kérdés. Az írott szövegek esetében egyébként sem volt a múltban annyira fontos, hogy élesen elkülönüljön a tény és a fikció. Ez – a mai szemmel már mindenképpen elsődleges – szempont kulturális képződmény, ami közvetlenül kapcsolatba hozható a demokratikus társadalmi rendszerek fejlődésével. (Pl. a bíróságok működése révén, ahol a tények ellenőrizhetősége nyilvánvalóan prioritást kell élvezzen.)

Ma azt gondoljuk, a hírek és a tények viszonya nem lehet vita tárgya, mindenképpen az információ maga és az információ továbbadása a leglényegesebb – ha nem az egyetlen – aspektus, amely felől a híreket vizsgálhatjuk. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a kommunikáció és ezen belül a hírek fogyasztása egyáltalán nem veszítette el rituális társadalmi szerepét – sőt számos tekintetben még növelte is azt (például a hagyományos vallások rovására) akkor könnyen beláthatjuk, hogy semmilyen aspektus, így a tény-fikció viszony sem írható le egyszerű relációkkal.

„A hírek létrehozása és eljuttatása az olvasóhoz, nézőkhöz, korábban kizárólagosan az újságírók kezében volt. A szakma szabályainak megfelelően kontrollálták, hogy milyen hiteles, releváns információk jussnak el a befogadókhöz. A professzionális újságírók munkáját az jellemezte, s jellemzi mind a mai napig, hogy a hírszerkesztőségbe bekerülő tartalmakat a hírértékük alapján

2 ACZÉL Petra, Veszelszky Ágnes szerk.: *Deepfake: a valótlán valóság*. Budapest, Gondolat, 2023. 35.

3 James W. CAREY: *Communication as Culture*. New York, London, Routledge 1992.

szelektálják, vagyis eldöntik, hogy milyen esemény, adat, vélemény az, amely közérdeklődésre tarthat számot, s nyilvánosságra hozatala nem sért közérdeket vagy jogos magánérdeket. Azon híreket, amelyeket közlésre szánnak, minden esetben ellenőrzik, ez alól csak a hírügynökségi anyagok jelentenek kivételt, amelyek esetében az ellenőrzés a hírügynökség feladata. Minden egyéb esetben legalább két, független forrásnak kell megerősítenie az esemény valóságos voltát. Mindezek után az újságírók feladata még, hogy a „nyersanyagot” a hírvás szabályainak megfelelő szöveges és képi formára hozzák, vagyis a közismert 5w+h (ki, mit, mikor, hol miért és hogyan csinált), illetve a fordított piramis szabályát betartva megalkossák.”⁴

A fenti sorokat azért idéztük ilyen hosszan, mert amennyire triviálisan hangzik, annyira megmosolyogtató is a „klasszikus” újságírás leírt, idealizált mechanizmusa. A mai újságírási gyakorlatban – legalábbis produkcióját tekintve – aligha érhető tetten ennek a protokollnak a feltétlen követése. Az ún. professzionális újságírók által készített médiumokban ugyanúgy fellelhetők a manipulatív vagy éppen a fake news kategóriába tartozó anyagok, mint más platformokon, jó esetben szofisztikáltabb vagyis még kevésbé felismerhető módon. Az online oldalak címválasztása sokszor éppen úgy kattintásvadász és arcátlanul félrevezető, egészen neves, köztudottan professzionális készítőik esetében is, mint a bulvároldalokon. A mai újságíróiskolákban vélhetően már nem az 5w+h formulát tanítják a hírszerkesztéshez, hanem inkább azt, hogyan lehet olyan bombasztikus címet adni, hogy minél többen rákattintsanak akkor is, ha a mögötte rejlő szöveg vagy kép, köszönő viszonyban sincs a beharangozással.

Jegyezzük azonban meg, hogy az újságírói kódexek és a fent leírt protokoll korábban, az online média előtti időkben sem akadályozták meg a szándékos manipulációt vagy félrevezetést. Ennek gyakorlatát jól ismerjük a szocialista országokban, de nem volt mentes tőle (bár mások voltak a prioritások és a módszerek) az ún. „szabad” sajtó sem, a nyugati demokráciákban. (Nem véletlen, hogy napjainkban azt tapasztaljuk, hogy a Nyugat egyes országaiban a sajtó „fejlődési” iránya erősen a volt diktatúrák – leginkább a Sztálini idők – gyakorlata felé látszik elmozdulni. De erről majd később.)

A hír fogalmának tisztázási kísérlete során tehát, arra keressük a választ, „hogy a hírként prezentált szövegek konstruálódásuk során miként válnak szubjektíven megfigyelt eseményekből, a társadalom számára objektíven létező tárgyakká.”⁵ Mivel a valóság önmagában nem bemutatható, valamiféle reprezentációját kell előállítani, ezt kapja a fogyasztó. A reprezentáció előállításának szabályai vannak, amelyek pontosan meghatározzák az eljárást, aminek során létrejön az a termék, amit az adott társadalom elfogad a valóság hiteles ábrázolásaként.

Az objektivitás tehát, kulturálisan determinált, történelmi szinten változó fogalom, ahogyan a mechanizmusok is, amelyek segítségével előállítani ildomos. Úgy tűnik, az embereknek mindenképpen szükségük van az objektivitás képzetére, még akkor is, ha tudják, ez nem „tökéletes” objektivitás. Arra törekszenek tehát, hogy igaz/hamis relációban tudjanak viszonyulni a világ dolgaihoz és ez csak objektívként bemutatott eseményekkel, tényekkel érhető el – ezt követeli „ontológiai biztonságuk”.⁶ Ezért aztán a társadalmakban a hírelőállító-rendszerek intézményesülnek – logikus gondolat, hogy az ezektől való eltérés már eleve a legitimitás rovására megy, azaz amely termék nem az elfogadott eljárással készült, az eleve gyanús.

4 ANDOK Mónika: *Digitális vallás*. Budapest, Ludovika, 2022. 198.

5 ANDOK Mónika: *A hírek története*, Budapest, L'Harmattan, 2013. 176.

6 Uo., 178.

Tudatosítsuk tehát: az antropológiai okokból elvárt objektivitásnak már az adott társadalomban elismert előállítási mechanizmusa sem abszolút, mégis ez az a viszonyítási pont, ahonnan a hírek, információk hitelességét azok fogyasztói megítélik. A valóság konstruálása tehát ettől a választóvonalától balra legitim, attól jobbra pedig kezdődik az álhírek, konteók elítélendő világa.

2. Ideológiai alapok

Ahogy azt már korábban megállapítottuk, a szavak és a fogalmak végletesen devalválódtak. Ezen túlmenően pedig bármire, ami ellentétes a saját meggyőződésünkkel, rá lehet sütni, hogy álhír, konteó – és onnan nincs tovább. Nincs vita, nincs párbeszéd, nincs érv.

És ezt az esszét akár be is fejezhetnénk itt. Akárhány oldalt vesztegethetünk ugyanis egy adott témában pro és kontra, a lényegre tekintve nem jutunk előbbre. Az egyetértők követhetik a leírt gondolatot, az elzárkózókról pedig leperreg minden érv. Talán nem túlzás az állítani, ezzel az elharapózott szellemi attitűddel a tudományos megismerés alapjai kerültek veszélybe.

Minden szellemi irányzatnak meg kell határoznia a viszonyulását az álhírekhez, pontosabban egy olyan világhoz, amelyet alapvetően a média (vagyis tulajdonképpen az álhírek) határoz meg, irányít vagy egyenesen teremt.

Ez a viszonyulás korántsem olyan egyszerű vagy magától értetődő, amint azt első pillantásra gondolnánk. Nem mondtunk ugyanis semmit (nem „viszonyultunk”) ha csak egyszerűen kijelentjük, hogy elítéljük az álhírgyártást és minden velejáróját. Nincs sok értelme elítélni a szélvihart vagy az aszályt, hiszen semmire sem jutunk vele, sem gyakorlati, sem tudományos, sem pedig politikai alapon.

A 21. sz. eleji médiajelenségek komplexitására mutogatni nyilvánvalóan közhely, de nem megkerülhető. Minden kor túl bonyolultnak képzelet magát, de ez csak a rákövetkező, valószínűleg még bonyolultabb kor képviselői számára tűnik megmosolyogtatónak. Ez azonban nem lehet sem ok, sem pedig mentség, hogy ne próbáljuk meg értelmezni ezt a komplexitást, hiszen nekünk itt és most kell egyénként és társadalomként megélni azt a bizonyos valóságot. A mosolygás, netán a lesajnálás jogát pedig jó szívvel meghagyjuk az utókornak. (Túl sok jót amúgy se hagyunk rájuk – sajnós.)

2.1. Liberalizmus és konzervativizmus a káosz küszöbén

Bár gondolhatjuk és a tévedés nagyobb kockázata nélkül akár ki is jelenthetjük, hogy korunkat máris egyre inkább a káosz uralja, az óvatos gondolkodó inkább afelé hajlik, hogy ez valószínűleg még csak a kezdet. A káosz kora még csak ezután jön, egyelőre „csupán” jól érzékelhetően gyorsuló iramban száguld az elszabadult szekér a szakadék felé. A lényegesen persze ez mit sem változtat, a fő szerepet játszó ideológiák, társadalmi jelenségek és körülmények vizsgálata szempontjából nem releváns.

Jószérivel úgy is megfogalmazhatnánk a liberalizmus és a konzervativizmus közötti különbséget, hogy a konzervativizmus nyíltan felvállalja, hogy bizonyos élet- és cselekvési módokat korlátozni, tiltani kíván. A liberalizmus ezzel szemben (elméletben) a korlátlan szabadság híve, különös tekintettel az egyén szabadságára és elveti a korlátokat. Persze sokféle

konzervativizmus létezhet azon túl is, hogy a közvélekedés szerint mik a jellemzői. A John Kekes-féle konzervatív alapvetés például a jó életre való törekvésként határozza meg a konzervativizmus lényegét. A konzervativizmus eszerint tehát politikai erkölcs, amely a jó élet lehetőségét hivatott megteremteni, három fontos és lényegében egyenrangú szférában: egyetemes, társadalmi és egyéni szinten. Ez a fajta konzervativizmus nem hiszi, hogy az igazságos társadalom és a jó élet maradéktalanul megvalósítható, azt sem hiszi, hogy magától megvalósul, de feladatunk és kötelességünk törekedni rá, keresni a hozzá vezető utat, akár a múlt kipróbált hagyományaiban, akár a jelenben és a jövőben, ellenállva az erőltetett progresszió vagy egyenlőségi támadásainak.

Az álhírekhez való viszonyulás konzervatív módja: ez a világszemlélet eleve nem kritikátlan, még saját eszmerendszerén belül sem - a buborékban élő fanatikusok „véleménye” természetesen nem tartozik ide.

A liberális mainstream nyugati szemléletnek, pillanatnyilag, úgy tűnik, sokkal inkább sajátja egy álhíreken, kollektív narratíván alapuló, média-alkotta világszemlélet – bár persze ezt váltig tagadja. Fontosabb elemei:

- kettős (vagy többes) mérce
- média-vélemény-monopólium (a sajtószabadság folyamatos szajkózása mellett!)
- baloldali-liberális populizmus – sem a politikusok, sem a közszereplők, sem a tudósok nem fogalmazhatnak meg saját véleményt (bármilyen tények alapján), ha az szembe megy az aktuális PC trenddel – mert azonnal jön a büntetés, leváltják, ellehetetlenítik vagy bezárják őket. Ennek senki nem mer ellentmondani, akkor sem, ha a konkrét ügy szembe megy a józan ésszel.

(lásd: ukrán háború, annak kirobbanásának okai, a gender-kérdés körüli hisztéria vagy az ún. eltörlés-kultúra örülete!)

Egyre több témakörben tilos utána nézni gyanús tényeknek, tilos kutakodni bizonyos történések valós okai után, nem lehet „relativizálni” pl. az oroszok kizárólagos, kollektív bűnösségét, mert az már „Kreml-propaganda”. Jószerivel ugyanúgy működik a mechanizmus, mint, még nem is olyan régen, a náci bűnök relativizálása kapcsán – bár, újabban immár, még az is relativizálható, ha az aktuális „jó” célokat szolgálja: be lehet venni karlendítő politikusokat egy baloldali politikai koalícióba, a világ nyilvánossága előtt ki lehet tüntetni a waffen SS-ben szolgált veteránokat ha a baloldali-liberális érdek éppen ezt kívánja.

2.2. Egy fontos átmenet

Az antik görögség nem ismeri a szabad akarattal felruházott individuuum fogalmát, következésképpen az abból származó fausti tér- és életfelfogást sem. (Spengler)

Az önmagát abszolutizáló, végül istenné kikiáltó én hosszú fejlődését nyomon tudjuk követni Jézustól (minden ember egyenlő) Szent Ágostonon és Aquinói Szent, Tamáson át egészen Petrarcaig és Nitschéig. Ezeketől a filozófiai alapoktól azután már szintén szükségszerű út vezetett a társadalmi folyamatokig, amelyek létrehozták a fausti civilizáció általunk ismert formációit. Ezen a civilizáción belül is léteznek jelentős különbségek, amelyek eltüntetésén

lényegében a jelenlegi globalizáció fáradozik. Ez a fáradozás látható eredményeket tudott felmutatni a civilizáción belül és szerényebbeket a tényleges globális térben, de az effajta törekvéseket elvakult türelmetlenséggel erőltető aktorok teljes értetlenséggel állnak a (részleges) sikertelenség előtt.

Az antikvitás és – a keresztényeket kivéve – a nagy világvallások alapján létrejött civilizációk (Huntington) a kollektív én szempontjából látják a világot és ezen az alapon építik fel közösségeiket. A végsőkig kiélezett individualista nyugati társadalmi modell ezzel szemben éppen azon munkálkodik, hogy a kollektív *én* utolsó maradványait (ahogy ő mondja: csökevényeit) is megsemmisítse. Eközben nem elégszik meg azzal, hogy azt saját közösségeiben teszi, hanem egyszerűen az egész világot a maga képére kívánja formálni. Most, azonnal és kompromisszum nélkül. Ha ellenállásba ütközik, dühös lesz és semmiféle eszköztől nem riad vissza: szankcionál, önmaga bevallása szerint is tiltott eszközökkel kormányokat dönt be, országokat taszít csődbe vagy bombáz porig. Egyszerűbben szólva: ölni is kész a saját „igazáért”. Ez immár több mint imperializmus, a gazdasági előnyök mellett legalább ennyire fontosak az ideológiai célok is, a más eszmerendszerek megsemmisítése és a saját normák ráerőltetése az utolsó emberre is a bolygón. (Más kérdés, hogy eközben saját sírját ássa, ámokfutásával éppen azokat a folyamatokat gyorsítja fel, amelyek a birodalom összeomlásához vezethetnek.)

Nem csoda hát, ha végkép értetlenül áll, ha saját civilizációján belül is ellenállásba ütközik és azt látja, hogy pl. a keleti népeknek másfajta demokráciára van szükségük az embereknek, mint Franciaországban. Nem tudja elfogadni, hogy bár ugyanúgy keresztény gyökerekből származik, a keleti ortodox individualizmus nem azonos a nyugatival. Közelebb áll a kollektív énhez, nem annyira mint a hindu vagy az iszlám, azonban a nyugati, végsőkig kiélezett, elidegenedett én inkább taszítja, mint vonzza. Ezért aztán inkább hajlandó lemondani a (nyugati értelemben vett) szabadság bizonyos elemeiről és fokáról, hogy cserében megtalálja a támaszt és biztonságérzetet a kollektívizmusból. Ezt nem figyelembe venni nagy botorság. (A Nyugat politikusaiknak vaksága immár olyan mértéket öltött, hogy nem veszik észre – vagy nem akarják észrevenni – az apokaliptikus jeleket, amelyek a világ megsemmisülésére figyelmeztethetnek.)

Ez a győzni akarás azonban nem afféle eltévelyedés, morális kisiklás. Magából a fausti morálból fakad. Az antikvitásban minden „magatartás” csupán jelen szeretne lenni és nem törődik mások ethoszával, ezzel szemben a modern mozgalmak győzni akarnak. A fausti ember nem tudja megtagadni ezt az alapvető létformát, bármilyen ideológiai álláspontra is helyezkedik. A felvilágosodás a 17. században toleranciát hirdetett – azaz közömbös volt a vallási felekezetek közötti különbségekkel szemben – azonban, amint hatalomra jutott, már egyáltalán nem volt toleráns magával az egyházzal szemben. Spengler szerint a fausti embert nem a kereszténység formálta át, hanem épp fordítva: a vallás idomult új eszményekhez, valamikor a korai gótikus időszakban, amikor is új vallás és új morál jött létre. A rugalmas, szellemi, jézusi morált bensőleg parancsoló morállá formálták át.

Alain de Botton Hegelt idézi, aki szerint egy társadalom akkor válik moderné, amikor életünk központi útmutatójaként és a hatalom meghatározójaként a vallás helyébe a sajtó lép. Ez napjainkra végeredményben meg is valósult, Botton szerint a sajtó hatalma és befolyása vetekszik a vallás egykori befolyásával és erejével, a média tudatosan és következetesen vette át ezt a szerepet, például azzal, hogy a napi hírfolyamok tálalási szertartásai még időzítésben is hűen másolják az egyházi rituálékot: hajnali ima helyett reggeli hírek, vesperás helyett esti

híradó, stb.⁷ Az elvárásaink is lényegében ugyanazok: azért csüngünk áhítattal a hírek forrásain, mert abban reménykedünk, hogy kinyilatkoztatást kapunk, eligazítást a jó és a gonosz dolgában, hogy bepillantást nyerünk a létezés értelmébe. A hasonlóság odáig terjed, hogy ha netán megpróbálnánk kivonni magunkat eme kollektív rituáléból, ugyanúgy az eretnekség gyanújába keverednénk.

Azonban lényegbe vágó különbségek is vannak. A vallás nem rejti véka alá egyetemes céljait, nagyon is világosan hirdeti mit és miért akar az emberrel. A média azonban pont erről hallgat, önmagáról soha nem szól, sem a befolyásolás céljáról, sem annak mikéntjéről. Sőt, azt állítja, ő csak beszámol a világ dolgairól, véletlenül se kerülhet szóba, hogy *teremti* azt a világot, amiben a befogadó ténylegesen él. Maradva a vallási párhuzamoknál, a lelkünket kéri és formálja a maga, nehezen értelmezhető, de sokszor nagyon is tetten érhető szándékai szerint.

Van ebben a könyvben egy egyszerű, de nagyon szellemes és lényeglátó mondat: „*Amikor a sajtó éppen nem rémisztget, akkor azzal foglalataskodik, hogy feldühítsen.*”⁸

A generált zaklatottság lételeme a médiának, a társadalmat az örökös frusztráció állapotában kell tartani ahhoz, hogy megfelelő mértékben és ütemben fogyassza az eléje tárt tartalmakat és egyéb termékeket. Ez nem okvetlenül egy elvetemült háttérhatalom ördögi terve („bár igény lenne rá”), hanem pusztán az emberi természet kihasználása gátlástalan haszonszerzés céljából. Ezt kívánják a média közvetlen gazdasági érdekei, de az erőforrások szűkössége, a környezet visszafordíthatatlannak látszó pusztulása és a mértéktelen fogyasztás hajszolásának, egyre kilátástalanabb csapdájában vergődő gazdasági szisztéma haszonélvezői is. Mi pedig belemegyünk ebbe a játékba, mert természetünk a sajátunk, képtelenek vagyunk még a magunk dimenziójában is túllépni a saját árnyékunkon, a szemünkbe mondott hazugságokat tovább hazudjuk, cserébe azokért a csekély előnyökért, amelyek minket is kicsit a játszma nyertesei közé sorolnak. Ez pedig pontosan az, amit elvárnak tőlünk.

Ennek vetületében pedig már nem is az a fő kérdés, hogy egy hír igaz vagy ún. álhír. Ahogyan már utaltunk rá, a tények interpretálása (vagy elhallgatása) éppen úgy félrevezethető lehet, mint a legarcátlanabb hazugság. Amennyiben hagyjuk, hogy a kontextusaiból kiragadott információk segítségével elhamarkodott ítéleteket, hozunk, ha hagyjuk magunkat szélsőséges indulatok által elragadtatni és ezek együttes hatása alatt döntéseket hozunk (pl. leadott szavazatunk formájában), akkor még abban az esetben is engedtünk a manipulációnak, ha a kiinduló tények nem voltak szó szerint hamisak. A rendszer működése eleve tisztességtelen, ezen belül a ténylegesen, szó szerint hamis hírek kreálása csak egy „ágazat”, csak a manipuláció egyik alkalmazott eszköze. Éppen ezért, a nagy média-konglomerátumok fogadkozásai és kampányai az álhírek ellen, merő szemfényvesztésnek minősülnek, ahogyan a különböző politikai szervezetek és testületek nagy reklámmal beharangozott kvázi küzdelmei és szabályozási erőfeszítései is. Az amerikai üzleti modell immár egyeduralkodóvá vált a nyugati világban, a kereskedelmi média maga alá gyűrte az utolsó közszolgálati végvárakat is. A reklám nyíltan felvállalt hazugsága és manipulációs funkciója hiteltelenné teszi az álhírek elleni harc minden ma látható megnyilvánulását. Az EU bármely testülete vagy akármelyik nemzeti médiaszabályozó hatóság próbál is harcot hirdetni ezen a fronton, a rendszer alapjait nem kérdőjelezi meg s innentől kezdve minden erőfeszítésük léggömbhámozásnak minősíthető.

7 Alain de BOTTON: *A hírek*. Budapest, HVG Kiadó, 2015. 12.

8 Uo., 63.

Bárhogyan is definiáljuk az álhír fogalmát, bizvást kijelenthetjük, hogy a neten áramló hírfolyam tekintélyes része ebbe a kategóriába tartozik. Ha például abból indulunk ki, hogy a címek mennyire felelnek meg a mögöttük megbúvó tartalomnak és a félvezetőket egyértelmű félretájékoztatásnak – tehát álhírnek – tekintjük, akkor azt látjuk, hogy bizonyos témakörökben (pl. időjárásról szóló cikkek) az arányuk akár a 80 százalékot is elérheti. Ha komolyan vennénk az időjárási jelenségeket, pl. pár fokos lehűlést vagy netán zivatarokat (!) beharangozó hírek kapcsán a szabályozást, akkor ezek napi szinten kimerítik a pánikkeltés jogi formuláit. Szerencsére (és nyelvünk szerencsétlenségére) ezeket az üvöltő, a túlzás legmagasabb fokát is überelni próbáló címeket már épeszű ember nem veszi komolyan. Talán ez az egyetlen remény, hogy valamikor ki is kopnak a használatból, mert már nem fognak rákattintani, sőt, annak a portálnak a többi cikkét is elkerülik a felhasználók, amely ezzel a szármalmas eszközzel él.

(Marad viszont a kérdés: hogyan fogjuk közölni az emberekkel, ha tényleg baj van, ha tényleg meg kellene ijedniük?)

Alain de Botton a fogyasztásról:

„A sajtóban górcső alá vett termékek és szolgáltatások többnyire meghaladják a szükségleteinket. Amikor ezeket meg akarjuk szerezni, elsősorban nem materiális igényeink kielégítését keressük; közrejátszik egy mélyebb, sokszor öntudatlan vágy is, hogy valamiféle lelki átalakuláson menjünk keresztül. Nem egyszerűen *birtokolni* akarunk dolgokat: azt akarjuk, hogy birtoklásuk *megváltoztasson* bennünket. A fogyasztói viselkedést kellő figyelemmel és nagyvonalúsággal szemlélve világossá válik, hogy korántsem vagyunk javíthatatlan materialisták. Korunk emberének sajátos törekvése, hogy komplex pszichológiai célkitűzéseit anyagi dolgok megszerzésével érje el.”⁹

Botton egy-egy rövidke fejezetben tárgyalja a média viszonyát a reklámhoz és a fogyasztáshoz, mint bizonyos tényezőket a sok közül. Nem úgy tekint tehát ezekre, mint a média tulajdonképpeni éltető közegére és lényegére, nem is említi a hiperkommercializmust, mint meghatározó jelenséget. Pedig korunk médiája már aligha határozható meg más irányból.

A reklám és a kereskedelmi média egésze nagyon is ismeri azt a pszichológiai hátteret, amit Botton emleget és gátlástalanul visszaél vele. A szerző szerint a tárgyak utáni vágyakozás és megvásárlásuk nem okvetlenül rossz dolog, csak megfelelően össze kell kapcsolnunk a materiális és a lelki szintet magunkban. Ha úgy birtoklunk valamit, hogy az közben lelki épülésünket szolgálja, akkor nem hiába gürcöltünk erőnkön felül a megszerzéséért és nem hiába tesszük tönkre a földet az előállításá érdekében. Ebben persze lehet igazság – az embernek szüksége van tárgyakra – de a kereskedelmi média ezt a manipulációs potenciált már régen felismerte és szakadatlanul ezzel bombázza fogyasztóit. Minden vacakról azt állítja, hogy majd éppen az fog boldoggá tenni, ettől érzed majd magad kreatívnak, erősnek, egészségesnek és persze boldognak. Rendkívül naiv dolog arról ábrándozni, hogy a „jövő médiája” majd építő módon, a befogadók lelki egészségét pátyolgatva fogja alakítani a fogyasztói kultúrát. Lelki egészségünk megőrzése érdekében pillanatnyilag éppen azt kellene megtanulnunk, hogyan tudjunk ellenállni ennek a feltartóztathatatlannak, manipulációs áradatnak. A szkepszis, a tudatos ellenállás, netán a teljes elzárkózás sem lehet túlzás ebben a védekezésben, hiszen a támadó oldalon a profit, a pénz iszonyú ereje vonul fel ellenünk.

A divatos, fake news kifejezéssel illetett jelenségcsoport egyáltalán nem új, de kétségkívül, a technológiai fejlődés és ezen belül, a média hálózatosodása különösen kedvez a látványos elterjedésének. Félrevezető hírek, szándékosan vagy tévedésből terjesztett hamis információk a kommunikáció valamennyi szintjén léteztek és terjedtek, korábban is. A dezinformáció mindig is része volt a hatalmi harcnak, az irányításnak és persze a háborúnak. A tömegkommunikáció hatékonyabbá tette a terjesztését és alkalmassá vált, akár milliós populációk manipulálására – ahogyan azt számos, ismert történelmi példa illusztrálja.

A hálózati kommunikáció olyan minőségi ugrást jelentett a klasszikus médiumokhoz képest, ami felerősítette azt az alapvető változást, ami az eredeti funkciótól, a tájékoztatástól, a valóság ábrázolásától a valóság manipulációján át, a valóság teremtéséig vezet. Az a média, (illetve nyilvánvalóan a mögötte álló megrendelők) amely ténylegesen az irányítás igényével lép fel, igazából nem is akar különbséget tenni „igaz hír” és álhír között, nagyon is megfelel neki a képlékeny, nehezen ellenőrizhető állapot. A kutatók persze fáradhatatlanul gyártják a definíciókat, elkülönítik és kategorizálják az álhírek egyes típusait, ami a „rend” illúziójával ajándékoz meg minket és persze mindezen definíciók és terminusok önmagukban is hálás tárgyai a parttalan diskurzusnak.

Mivel az álhír terminus túl általános, pl. Warde és Derakhsan három altípust sorol alá: *mis-information*, azaz téves információ, *mal-information*, vagyis igaz, de ártó szándékú információ és a két halmaz metszetében lévő, egyszerre hamis és káros *dis-information*.¹⁰ Ízlés és meggyőződés dolga, mely terminusokat és milyen kategorizálást fogad el és tesz magáévá az ember, melyekről gondolja, hogy számára jó fogódzót nyújthatnak a világ megértéséhez.

3. A Mechanizmus régi és új elemei

Amint az a fentiekből is kitűnik, mindazon eszközök, amelyek a kommunikáció során, az információ birtokosai részéről bevetésre kerülnek igen sokfélék és számuk a szemünk láttára tovább növekszik. Vannak közöttük olyanok, amelyek tulajdonképpen – történeti távlatban mérve – nem annyira régiak, mégis, a legújabbakkal összevetve immár mégis klasszikusnak számítanak. Alább, a teljesség igénye nélkül ejtünk szót néhányukról.

3.1. Minden álhírek atyja: a reklám, avagy „az amerikai-stílusú kereskedelmi média eredendő bűne”

Fentebb már szóltunk a fogyasztói társadalom legfélelmetesebb fegyveréről, a reklámról. Messze nem tartott még a világ az emberi életet minden szegletében elárasztó információs özönnél, amikor már világossá vált, a termékeket a fogyasztóra rátukmáló, manipulatív üzenetek nem csupán zavaró kis kellemetlenséget jelentenek a médiatartalmak közé spékelve. Azzal, hogy elfogadottá, sőt, az egész gazdasági mechanizmus motorjává váltak, végérvényesen háttérbe szorult, mondhatni egészen elveszett a média eredeti társadalmi funkciója, a tájékoztatás és az egyes társadalmi csoportok közötti kommunikáció elősegítése. Az amerikai kereskedelmi média-modell mindent alárendelt a profitszerzés kényszerének, maga alá

temetve a demokrácia omladozó maradványait is. (Maradtak a paravánok, a látszat, de a napjainkban elharapózó új kizárólagosságot hirdető ideológiák már a látszatot sem tűrik, az eddig ismert nyugati civilizáció mindenestől való eltörlésére törekednek.)

Az ún. hiperkommercializmus¹¹ ellen nincs fegyver. Miközben máig fel-fellángol a vita a hír, az információ, a szórakoztató tartalom specifikumáról, azaz, hogy egyszerű áruként kell rá tekinteni vagy mégiscsak több annál, a *médiapiac*, mint szó, fogalom és valós gazdasági szintér közkeletű, nagyon is létezik és prosperál. A valóság tehát igazából eldöntötte a kérdést, azaz a tőke, nem válogatva az eszközökben, kikényszerített egy olyan megoldást, ami neki megfelel és immár a várfalakon belülről könnyedén veri vissza a jellemzően amúgy is erőtlen támadásokat.

Tehát nem okoz álmatlan éjszakákat a nagy médiatrösztök vezetőinek és tulajdonosainak, hogy néha még megjelenik egy-egy teoretikus vélemény, egy-egy könyv, amely lerántja a leplet a hiperkommercializmus visszasságairól és a társadalmi kontroll nélkül maradt médiamonstrumok romboló ámokfutásáról. Ez a szörnyeteg a valódi nyolcadik utas: minden erőforrást felemészt és a maga növekedésére fordít, szájából mindent szétmaró sav csorog és jelen ismereteink szerint sebezhetetlen. Ezért különösebben nem zavarja őket, ha néha valaki felteszi a kérdést, vajon tényleg alkalmas-e a piac a média szabályozására? Hiszen elég, ha maga a média egyszerűen nem ad teret ennek a kérdésnek, nem kezeli hírként és nem juttatja el fogyasztóihoz. Ez a módszer nagyon jól bevált évtizedek óta, semmi ok feltételezni, hogy ne működne ma is. Márpedig a kérdés nagyon is releváns – mindig is az volt, de a piac feltétlen hívei olyan mértékű győzelmet arattak, hogy a fennálló rendet vagy annak kár egyes elemeit kritizálni immár súlyos bűnnek számít. Például a reklámok esetében: „A hirdetések bírálata átfordul a »fogyasztói társadalom« bírálatába” – írja McChesney.¹² Ami abból a szempontból nem meglepő, hogy immár az átlagos médiafogyasztó is sejti, hogy a kedvenc műsorait az elviselhetőség határáig elárasztó reklámblokkok valójában nem a médiagyárak afféle kellemetlen melléktermékei, hanem éppen fordítva: valójában ezek a fő termékek és csak kényszerűségből, kerül a reklámok közé némi „egyéb tartalom”. (Az már csak hab a tortán, hogy a fogyasztó akkor is szépen konzumálja a reklámot, amikor azt hiszi, végre a valós tartalmat nézi. A filmek, vetélkedők és sorozatok ugyanis ma már nem úgy lesznek reklámhordozók, hogy a megírt tartalomba beszuszakolnak némi burkolt reklámot, hanem adva van a szponzor és annak termékei, amelyek köré a Helyszínelők vagy Szex és New York éppen aktuális epizódja épül. A *márkázott tartalom* olyan szakkifejezés, ami a műsorok készítésének egyre korábbi szakaszában hangzik el.)

Ahogy azt már számosan leírták, a reklám valójában nem a piac „természetes” eszköze, ahogyan aposztrofálni szokták. Még kevésbé a termékek áraitól és tulajdonságairól szóló „jó szándékú” információ. A klasszikus kapitalista versenyhelyzetben ugyanis az árakat a piac valóban beszabályozza, a túlárazott termék nem kel el a versenytársak kínálata miatt, ezért aztán az árak lefelé nivellálódnak, ami jó a fogyasztónak, ugyanakkor nem teszi lehetővé a tisztességtelen nyerészkedést. Ebben a helyzetben a hirdetésnek csak korlátozott szerepe lehet, ténylegesen csak az információs tartalma az, ami hasznot hajthat. Az óriáscégek viszont olyan

11 Az alábbi néhány bekezdést jórészt egy korábbi tanulmányunkból vettük át, tekintve, hogy funkcionálisan illeszkedik jelenlegi témánkhoz és megfelelően illusztrálja a tárgyalt jelenséget. (APRÓ István: *Az új világ és a régi identitások* In.: *Média és identitás* 3., 284.)

12 Robert W. McCHESNEY: *Mi a baj a médiával?* Budapest, Komplex, 2012. 121.

viszonyokat igyekeznek teremteni, ahol klasszikus értelemben vett verseny már nincs, ugyanis a piacra lépés kezdeti költségei olyan magasak, hogy azt csak kevesen tudják teljesíteni. Az ilyen piac eleve oligopolisztikus, a magas belépési költségeket megugró termelők már nem elfogadják, hanem meghatározzák az árakat. Mivel jóval többet termelnek, mint amennyit el tudnak adni és árcsökkentésre semmiképpen sem hajlandóak, a médiához, a tömegeket manipuláló reklámhoz fordulnak, valóságos szőnyegbombázásnak kitéve a fogyasztókat. A tudományos eszközökkel tökélyre fejlesztett manipuláció¹³ minden elképzelést felülmúló üzletággá terebélyesedett, amely számára semmi sem szent: sem a fogyasztók tényleges érdekei, sem a gyermekek jogai, sem a társadalom mentális egészsége, sem a kultúra, nem beszélve olyan elvont fogalmakról, mint az igazság vagy a méltányosság. Az már csak szükségszerű következmény, hogy a hatékony hiperkommerciális fő eszköze, a média, szintén ehhez a célrendszerhez idomul és olyan mechanizmussá torzul, ami már régen képtelen ellátni eredeti társadalmi funkcióit. (Továbbá, talán nem túlzás azt állítani, hogy a nyilvánvalóan hazug kereskedelmi reklám kritikátlan elfogadása a liberális társadalom egyik legnagyobb baklövése. Akkora baklövés, ami egyszer még alapjaiban rengetheti meg az egész konstrukciót. Ha a kapitalizmus egyik működési alapelveként elfogadjuk a hazugságot a reklámokban és a promóciókban, akkor milyen alapon várjuk el az igazság tisztelétét bármilyen más téren? Miért legyen tisztességesebb a politika, mint a gazdaság? A választ már régen megadta a való élet: ma már nem az igazsággal, hanem jó kampánnyal és jól megkonstruált médiatermkekkel lehet választásokat nyerni. Az igazság, a valóság már senkit nem érdekel. Lehet siránkozni azon, hogy a tömegek manipulálhatók, hogy a nyilvánvalóan hamis, ámde hangzatos lözungoknak hisznek, hogy hitelt adnak az álhíreknek és választóként is azokat a jelölteket követik, akik ilyenekkel operálnak. Pedig sok évtizednyi, kitartó „munka” van abban, hogy a fogyasztói társadalmak tömegei, a hamburger–chips–Coca Cola és szappanopera függő milliók erre a szintre süllyedjenek. Azokra pedig, akik például annak idején megpróbálták felhívni a figyelmet a kereskedelmi média, illetve a hiperkommerciális romboló hatására, ösztűz zúdult. Most aztán döbbenet tapasztalják, hogy az értékrendjétől megfosztott, szétzilált, végletesen individualista társadalom, amőba- öntudatú tömegei nem hallják meg kétségbeesett figyelmeztetéseiket. Nem hallják, sőt rosszabb: nem csupán azokra a hülyeségekre vevők, ami miatt elhülyítették őket, hanem egészen másfajta hülyeségekre is!)

A kereskedelmi média legnagyobb lözungja, bárhol a világon, ahol létezik ilyen iparág, hogy az emberek valójában azt kapják a tartalomszolgáltatóktól, amit szeretnének. Ilyenformán a média semmiképpen sem lehet felelős a szembetűnő színvonalésért és kulturális rombolásért, ami viszont letagadhatatlanul uralja az elmúlt évtizedeket. A közízlés, a közbeszéd, a sekélyes és erőszakos tartalmak mindent letaroló áradatát nehéz lenne egyszerűen letagadni, hiszen mindennemű felmérés és elemzés nélkül elegendő egyetlen kereskedelmi csatorna napi műsorába véletlenszerűen bepillantani és példák végtelen sorát találjuk. A felelősség viszont semmiképpen nem a pénzgyártással elfoglalt médiavállalatoké, hiszen ők csupán kiszolgálják a fogyasztói igényt, a valódi működtető és irányító maga a felmagasztosult Piac. Az, hogy esetleg éppen fordítva van, hogy adott esetben éppen a kínálat teremti

13 „A piaci szereplők és a reklámügynökségek elképesztő mennyiségű kutatást vesznek igénybe, hogy márkajelzéseiket beleégessék a fogyasztók agyába. A fókuszcsoporthoz, pszichológusok és kutúrantropológusok alkalmazása már *alapvető követelmény* a piackutatásoknál. A modern marketing az emberiség egész történetének kétségtelenül legnagyobb szabású, összehangolt kísérlete a pszichológiai manipulációra.” MCCHESENEY Im., 136.

meg a keresletet, igencsak szentségtörő gondolat, pedig egyre több elemző és kutató jut erre az eredményre.

„Az »azt adjuk az embereknek, amit akarnak« érvelés bizonyos értelemben körben forog. Az emberek olyan médiaalkotásoknak vannak kitéve, amik profitot termelnek a médiaóriásoknak, ezeket megkedvelik, fogyasztják őket, és ezután a médiaóriások kijelentik, hogy még többet kell belőlük előállítaniuk, hogy kielégíthessék a keresletet. Az, hogy mire van kereslet, nagyon nagy mértékben függ attól, hogy mit gyártanak, és nem pedig fordítva.”¹⁴

3.2. Az AI világa – és mi lesz a mi világunkkal?

A némileg költői kérdésre nyilván nem tudjuk a választ (ebben a vonatkozásban sem), viszont az információs társadalom küszöbén nem megkerülhető a mesterséges intelligencia, mint önálló problematika. Annak felhasználása és megjelenési formája szorosan kötődhet (és nyilvánvalóan kötődik is,) a kommunikációhoz, a médiához. Semmiképp nem szeretnénk csatlakozni a rettegők táborához, bár, ez az új, ma még jórészt kiismerhetetlennek tűnő eszköz valóban adhat némi okot az aggodalomra. (Tekintsük egyelőre eszköznek – így talán kevésbé félelmetes.) Mint minden ember alkotta eszköz, annyira gonosz vagy jó, amennyire a felhasználó ember az. Aggodalmainkat erre vetíthetjük az AI kapcsán is.

Nyilván, hamarosan csak történelem lesz, de számunkra igen tanulságos az a kavarodás, ami a chatgpt egyik létrehozója körül nemrég kialakult. Szerintünk, jelenleg, azaz napjainkban, pont ebben a történelmi pillanatban, mi sem jellemzi jobban dilemmáinkat, mi sem illusztrálja, (igazolja) ékesebben félelmeinket, mint ez a történet.

A hírek szerint Sam Altman, aki a generatív mesterséges intelligencia (MI) forradalmának élő megtestesítője, alkalmazója, az Open AI egy hétvége alatt „lapátra tette”, majd több egymásnak ellentmondó hír jelent meg arról, hogy tárgyalnak vele, visszavennék, mégis átmegy a Microsofthoz, majd ténylegesen visszavették a vezérigazgatói posztra, stb.

A szóban forgó céget nonprofit szervezetként alapították 2015-ben, azzal a dedikált céllal, hogy megalkossa az általános mesterséges intelligenciát amely „az emberiség egészének” javát hivatott szolgálni. A cég alapszabálya szerint az OpenAI elsősorban nem a befektetőknek, és még csak nem is az alkalmazottaknak, hanem az emberiségnek tartozik felelősséggel. Az általuk megalkotott, az OpenAI-t egyszerre világhírűvé tevő csetalkalmazás, a ChatGPT, azonban végletesen megosztotta a vállalati erőket. A technológiai és üzleti siker szétfeszítette a korábbi kereteket. Összecsaptak az ideológiai, a technológiai és a gazdasági érdekeket képviselő csoportok és miközben a termékük sikere az égbe repítette, a hirtelen jött terhelés csaknem összeroppantotta a céget. A vezérigazgató körüli hercehurca csupán a felszín fodrozódásának tekinthető, miközben a mélyben igazi drámai csaták zajlanak, ami a kívülállók számára mégsem érdektelenek. semmiképp nem azok, mert éppen az ilyen esetekből sejthető, mennyire nincs rálátásunk a jövőnk, talán alapjaiban meghatározó történésekre és döntésekre. (Pontosan úgy, ahogyan arra írásunk elején, a saját sorsunk befolyásolási lehetőségeiről szólva utaltunk.)

„Ez a viharos időszak megmutatta, hogy milyen kevesek szava dönt korunk talán legkömolyabb következményekkel járó technológiájának fejlődési irányáról. A mesterséges intelligencia jövőjét a gazdag technooptimisták, az elvakult doomerek és a multimilliárd dolláros vállalatok közötti ideológiai harc határozza meg. Bár az OpenAI sorsa a tét, megmutatkoztak a vállalat nevét kölcsönző nyitottság határai. A jövő pedig a jelek szerint zárt ajtók mögött fog eldőlni.”¹⁵

3.3. A deepfake

A hamisított médiatartalom legújabb és ilyenformán legdivatosabb megjelenési formája a deepfake. Kétségkívül nem csoda, ha sokunkat valóságos pánik fog el, ha arra gondolunk, már a szemünknek, a fülünknek sem hihetünk, hiszen a mesterséges intelligencia bármilyen képet képes generálni és bárkinek a hangját olyan tökéletesen tudja utánozni, hogy ténylegesen elveszíthetjük a valóság ellenőrzésének eme utolsó mentsvárait. A baj nagyságát jól illusztrálja, hogy már most, amikor ezek a technológiák még messze nem tökéletesek, a kormányok és egyéb kapuőrként fellépni kívánó struktúrák, megpróbálják szabályokkal kordában tartani a jelenséget. Megjósolhatóan kevés sikerrel. Mert vajon mit remélhetünk az olyan törekvésektől, hogy az influenszereket bizonyos platformokon kötelezik arra, hogy jelezzék, ha testképmódosító filtereket használnak? Az ilyen szabályozás célja (pl. Norvégiában) az lenne, hogy a közösségi oldalakon, a fiatal felhasználókra nehezedő nyomás kisebb legyen, a testképzavarral összefüggő mentális problémákat csökkentsék.¹⁶ Számomra nagy kérdés, hogy miért nem merült ez fel korábban, mondjuk a smink kapcsán? Mindannyiunk számára ismerős helyzet, hogy kedvenc színésznőnket vagy a televíziós celebeket egyszerűen fel sem ismerjük, ha netán smink nélkül látjuk őket. (A bulvár média kedvenc témája a „smink nélküli” lesifotó, amikor is megállapításra kerül, hogy az illető a valóságban teljesen felismerhetetlen, illetve, ha pozitív a szándék, akkor az, hogy „természetes megjelenésében is gyönyörű”. A felületes megfigyelő elhiszi, hogy amit lát, az az illető celeb valódi arca, azonban, ha jobban megnézzük az ilyen képeket, könnyen rájövünk, hogy a smink nélkülség valójában csak a teljes harci dísznek számító „vakolat” hiányát jelenti, némi arcpír, szájrúzs ilyenkor is van rajtuk. Lényegében ez éppen olyan manipuláció, a valóság meghamisítása, mint annak digitális változata, valamiért mégsem készült rá jogszabály.)

Ha félretesszük aggályainkat, hogy az AI által generált, manipulált tartalmakat jogi szabályozással kordában lehet tartani, akkor is marad számos olyan hatás, amire a társadalom nehezen tud felkészülni. Az ellenőrizhetetlen információáradatban nem csupán az „igazság”vész el, hanem az abban való hit is.¹⁷ Hogyan lehetünk biztosak abban, hogy a valóság, amit magunk körül érzékelünk, tényleg az -e, aminek látszik? Egyre több szerző kongatja a veszharangot, hogy a kételkedés paradoxona miatt, elveszítheti hitelességét akár a tudomány is, nem beszélve a politikáról, aminek eddig sem volt túl magas a bizalmi indexe. Paradox módon, éppen a botrányokkal érintett politikusok profitálhatnak leginkább az ellenőrizhetetlen tények és információk kavalkádjából: sikerrel összemosható a jogos és a koholt vád, a kétely egyaránt sújtja a hamisat és az igazat. A manipulálhatóság új dimenziói nyílnak meg tehát,

15 <https://telex.hu/techtud/2023/11/30/openai-sam-altman-kirugas-visszavetel-chatgpt-kaosz>

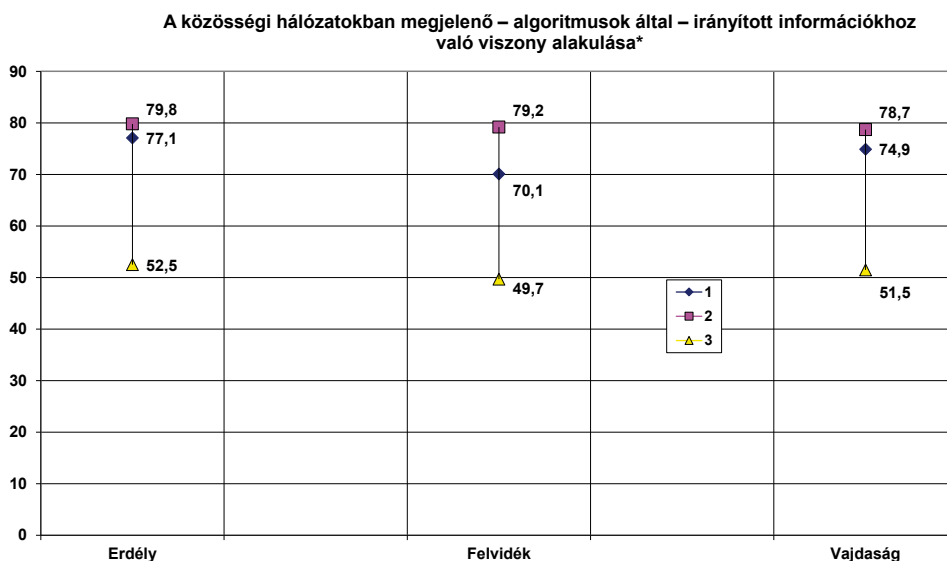
16 ACZÉL Petra, VESZELSZKY Ágnes szerk.: *Deepfake: a valóltan valóság*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2023. 21.

17 Egy új terminus is született erre: igazságszkepticizmus.

össztársadalmi szinten és semmi okunk sincs azt feltételezni, hogy ezzel az eszközzel nem élnek majd a legkülönbözőbb aktorok.

4. Összegzés helyett – avagy a Nagy Mechanizmus, működés közben

Ismét csak a vitaindító műfaj szabadosságával (vissza)élve, összegzés helyett egy ábrát mutatunk, amely azt a ritka alkalmat illusztrálja, amikor a kutató úgy érezheti, tetten érte a valóságot, azaz leleplezett valamely elméleti mechanizmust működés közben. Az alábbi, Intézetünk saját kutatásából¹⁸ származó grafikon egy ilyen pillanatról tanúskodik. Amikor éppen sikerül a „csipesszel megfogni a lángot”.

* 100-as skálára transzponált átlagok

1- Milyen gyakran találkozik álhírekkel az Ön által látogatott internetes felületeken?

1-soha.....100-gyakran;

2- Elégséges kizárólag a Facebookon és egyéb közösségi oldalakon megjelenő hírek alapján tájékozódni.... 100-a Facebookon és egyéb közösségi oldalakon megjelenő hírek gyakran megbízhatatlanok, ezért ezeket a lehető legtöbb egyéb forrásból érdemes ellenőrizni;

3- Ön a közösségi hálózatokban megjelenő tartalmak valóságát szokta-e egyéb forrásokból is ellenőrizni?

1-soha.....100-gyakran

Nagyon röviden a lényeg: a kérdőíves felmérésünk során a fenti kérdéseinkre adott válaszokból az tűnik ki, a fogyasztók több mint háromnegyede találkozik a neten, a szociális médiá-

18 A médiafogyasztás változása a határon túli magyar közösségek körében 2023 – kérdőíves felmérés (Erdély, Felvidék, Vajdaság), - a Médiatudományi Intézet feldolgozás alatt lévő kutatási dokumentációja.

ban hamis információkkal, (70,1 és 77,1 átlagpont között), ennél is többen nyilatkoztak úgy, hogy az információk ellenőrzésére van szükség (78,7-79,8 átlagpont), ezzel szemben csak a fele megkérdezett állította, hogy valóban szokott ellenőrzési céllal utána nézni a fogyasztott híreknek, információknak. Ez kérem, maga a tetten ért Nagy Mechanizmus, egy rendkívül frappáns válasz arra a kérdésre, miért olyan a világ, amilyen...

A sorozatban eddig megjelent kötetek

1. Apró István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011* (2012)
2. Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 1999–2011* (2012)
3. Csink Lóránt – Mayer Annamária: *Variációk a szabályozásra. Önszabályozás, társszabályozás és szabályozó hatóság a médiajogban* (2012)
4. Sarkady Ildikó – Grad-Gyenge Anikó: *A média-értéklánc szerzői jogi vonatkozásai* (2012)
5. Koltay András (szerk.): *A médiaszabályozás két éve (2011–2012)* (2013)
6. Paál Vince (szerk.): *Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989* (2013)
7. Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején* (2013)
8. Koltay András – Nyakas Levente (szerk.): *Összehasonlító médiajogi tanulmányok. A „közös európai minimum” azonosítása felé* (2014)
9. Dobos Ferenc – Megyeri Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2.* (2014)
10. Grad-Gyenge Anikó – Sarkady Ildikó: *Közös jogkezelés az audiovizuális médiában* (2014)
11. Apró István (szerk.): *Média és identitás* (2014)
12. Pruzsinszky Sándor: *Halhatatlan cenzúra* (2014)
13. Kóczian Sándor: *Gyermekvédelem a médiajogban* (2014)
14. Apró István – Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig* (2014)
15. Kiss Zoltán – Szivi Gabriella: *A közszolgálati médiaszolgáltatás és a szellemi tulajdonjogok kapcsolódási pontjai és szabályozási környezete* (2015)
16. Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2001–2014* (2015)
17. Grad-Gyenge Anikó: *Az audiovizuális archívumok szabályozási kerete – különös tekintettel a médiajogi és szerzői jogi rendelkezésekre* (2015)
18. Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2001–2014/2* (2015)
19. Apró István (szerk.): *Média és identitás 2.* (2016)
20. Mezei Péter : *Jogkimerülés a szerzői jogban* (2016)
21. Koltay András – Andrej Školkay (szerk.): *Comparative Research on the Approaches of Administrative Judiciaries to Sanctions Issued by Media Regulators in V–4 I.* (2016)
22. Koltay András – Andrej Školkay (szerk.): *Comparative Research on the Approaches of Administrative Judiciaries to Sanctions Issued by Media Regulators in V–4 II.* (2016)
23. Makkai Béla: *Határon túli magyar sajtó – Trianon előtt* (2016)
24. Grad-Gyenge Anikó: *Film és szerzői jog – A megfilmesítési szerződés* (2016)
25. Kőhidi Ákos: *Fájlcseré és felelősség* (2016)
26. Hajdú Dóra: *A törvény által előírt közös jogkezelés a magyar és a francia szerzői jogban* (2016)
27. Tóth J. Zoltán: *A büntetőjogi rágalalmazás és becsületsértés* (2017)
28. Kelemen Roland: *Az első világháború sajtójogi forrásai – Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában* (2017)
29. Apró István (szerk.): *Határon túli magyar médiumok 2016* (2017)
30. Klein Tamás (szerk.): *Tanulmányok a technológia- és cyberjog néhány aktuális kérdéséről* (2018)

31. Kiss Zoltán Károly: *A kulturális tevékenységekre, valamint a médiaszolgáltatásra vonatkozó közteherviselési és jogdíjfizetési szabályok* (2018)
32. Merkovity Norbert: *A figyelemalapú politika a közösségi média korában* (2018)
33. Csapody Miklós: *Az „irányított nyilvánosság” és a „szerkezet megváltoztatása” Magyarországon* (2018)
34. Apró István (szerk.): *Média és identitás 3.* (2019)
35. Mák Ferenc: *Sajtó a Birodalom határán. Hírlapok és a nemzeti újjászületés a kiegyezés utáni Délvidéken* (2019)
36. Paál Vince: *Tanulmányok a magyar sajtószabadság történetéhez 1867–1944* (2019)
37. Kiss Zoltán Károly – Kiss Dóra Bernadett: *A vizuális művészetek és a jog – 1. A képzőművészet szabályozása* (2019)
38. Gálik Mihály – Csordás Tamás (szerk.): *A média gazdaságtanának kézikönyve* (2020)
39. Klestenitz Tibor: *Fejezetek az egyházi sajtó történetéből* (2020)
40. Klestenitz Tibor – Paál Vince (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2020* (2020)
41. Apró István (szerk.): *Média és identitás 4.* (2021)
42. Kiss Zoltán Károly: *A vizuális művészetek és a jog 2. Az építészet, a fotóművészet és az alkalmazott művészetek jogi szabályozása* (2021)
43. Apró István (szerk.): *Magyar médiaműhelyek a Kárpát-medencében* (2021)
44. Grad-Gyenge Anikó: *Egy modern szerzői jog* (2022) (Online kiadvány!)
45. Szadai Károly (szerk.): *VV10 – Egy valóságshow valósága* (2022)
46. Dobos Ferenc: *Isaurától az 5G-ig. (A médiahasználat változása 2001 és 2021 között a határon túli magyarság körében)* (2022)
47. Gyulay Dániel: *Becsület csorbításának vizsgálata a tényállásszerű és jogellenességet nélkülöző cselekmények körében* (2023)
48. Paál Vince (szerk.): *Médiatörténeti mozaikok 2022* (2023)
49. Kiss Zoltán Károly: *A vizuális és az audiovizuális alkotók díjazása* (2023)
50. Farkas Ádám – Kelemen Roland: *Nemzeti biztonság és kibertér* (2024)
51. Szadai Károly (szerk.): *Szabályozott valóságkonstrukció – szerepek, normák, stratégiák a ValóVilág 11-ben* (2024)

Médiatudományi Intézet, Budapest
A kiadásért felel Nyakas Levente
Tördelő: Varga Ákos
Megjelent 17,5 (B/5) ív terjedelemben, 300 példányban
Médiatudományi Könyvtár: ISSN 2063-5222
Médiatudományi Könyvtár 52.: ISBN 978-615-5302-48-0